दशमपूर्वार्द्धपत्रे १६२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

...वस्य...स्मृ...
...तद्दवधंसवव...
...किका
नस्मरति २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री.
भा. द.
पू. टी.
१

ॐ श्री [illegible] हतात्मानं हितं ॥ श्रीकृष्णाख्यं परंधामजगद्धामनमामितत्तद
अस्मिंद [illegible] लायतनविश्रुतं श्रीउंदपउंकं [illegible] मोधोपशनंदसंदीर्यते ॥ दशमेकृष्णसंकीर्तिविताननमु
पवर्ण्यते ॥ श्रामेस्मानितिभिनस्यनिरोधोद्दष्टभूभुजा ॥ प्राकृतादिः वतर्थायोनिरोधःसवर्णितः ॥ तत्रतस्यसंग
त्यक्षिसंहारादिनिरूपणः ॥ कृतानवतिरध्यायादशमेकृष्णसंकीर्तये ॥ आद्यैःचतर्भिरध्यायैर्ब्रह्मप्रार्थनया
त्वेनः भावंहृहोहरेजन्म
वदावर्ण्यतेततःक्रमात्

सभ्रसंगंनिरूप्यते ॥ गोकुलेमथुरायां
तं हस्यलीलाविविधाप्रोक्ता

श्रीरामोवाच ॥ के
भवतासर्वेसोम
यवंपूर्णनोवदि
श्रीरायनमोनमः

स्थितोवंशाविलायो
योः ॥ राज्ञोचोभर
तेपरमाद्भुते ॥ १ ॥
श्रीरामचंद्रायनमः

त्रिं
ततःद्देदेस्वनेकथासमपं
हिषुगोकुलेवसतोली
वंशताध्यायैरेहहृदंदावना
लांवर्ण्यतेस्मरदुष्करा ॥ प
लेनयस्मुनावाविशापक्षेवणाकृतास्त्वतिः ॥ एकादशाभिर्व्यातालीलामयुप्रेरेकृता ॥ शेषैर्द्वारवतीलीला
तत्रिंशाणादिवर्ण्यते ॥ एवंनवतिरध्यायादशमेविचित्राःकथाः ॥ १ ॥ तत्रतप्रथमेकंसःस्वस्त्रादेवकीसु
ताविष्णुनभीतावधीत्तस्याःषड्गर्भानितिवर्ण्यते ॥ कृष्णावतारचरितश्रवणाम्रतनिर्वृतः ॥ उक्तान्ववादनोः
सकथाद्यजाएवातिःततःनः ॥ कथितश्चतिउभयवंशानासोमसूर्योद्भवानाम् ॥ ॥ श्रीरामचंद्रायनमः

राम.
१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त२

पकेनाग्रबोनिहितेन पदातिष्ठन् ॥ भुवमहत्य पश्चाद्दन्येन पर्वप्रदेशाऽन्याय पुरोनिहितेन पदागच्छति तद्वत्
अत्र चस्वीकारपरित्यागौ नान्योन्यभिन्नविषयाविति ॥ स्पष्टं दृष्टान्तेनाह ॥ यथा तृणजलौकेति साहितत्तृणान्तरम्
वष्टभ्य पूर्वतृणं त्यजति एवं कर्मपथे वर्तमानो न्योजीवोपि ॥ ४ ॥ देहविषयावेव स्वीकारपरित्यागौ दर्शयितुं दृ
ष्टान्तान्तरमाह ॥ ४ ॥ दृष्टांजनादिदर्शनेन श्रुतमिष्टादिश्रवणं ताभ्यामाहितसंस्कारेण मनसा तद्देवानुचिंतयन् ॥ ५ ॥ दृ
ष्टेनाग्रहृष्टस्फुरन्नस्मरणे देहेराजादिरूपे किमपि ॥ प्रतिरूढं पश्यति स्तृणान्तरेचत देवाहमिति प्रपद्यते ॥ मन्यतेत

व्रजेत्स्तिष्ठन्दैकेन यथैवैकेन गच्छति ॥ यथा तृणजलौकैवं देही कर्मगतिं गतः ॥ ४ ॥ स्वप्ने यथा पश्य
ति देहमीदृशं मनोरथेनाभिनिविष्टचेतनः ॥ दृष्टश्रुताभ्यां मनसानुचिंतयन्प्रपद्यते तत्किमपि ह्यपस्मृतिः ॥ ५ ॥ राम ॥
॥

त२

न पूर्वादेहादपगतस्मृतिर्भवति पुरुषो यथेत्थितत्रायत्नोवरहष्टान्तें दर्शयितुमाह ॥ मनोरथेनेति ॥ अत्रापि दृष्ट
श्रुताभ्यामि त्यादियोज्यं तयावचस्यति ॥ नतादेकस्यविदेहतोमेऽनुरतंयतनविस्मृतिः ॥ जन्मान्तारान्तरयाश्रुमः
[illegible] स्वप्नमनोरथयो ॥ स्वप्नेमनोरथे चैवस्वप्नाक्रान्तेन स्मरन्त्य साविन्यादि
र्से न तु इदमा [illegible] म [illegible] जतीति ॥ ननु विविधदेहहेतुना कर्मणा कृतेन नान् ॥ देहविशेष
तद्देवोनचवे [illegible] किकायाम मनप्राह ॥ ५ ॥ ॥

न स्मरति २

भ्रतेषु
यं१ मायया त्य३

श्री भाग स्कं ४

देहस्यैवेत्य [illegible] गुणे [illegible] षुनानादेहरूपेण स्वचित्तेषु दैवेन फलाभिमुखेन कर्मणा चोदितं श्र
वि [illegible] मनो [illegible] दिरूपं प्रति यावत्तु ॥ तावत्त्वमप्येव मायया अभिनिवेशेन प्राप्तेन तासो ।
देहीजायत ॥ ननु मनसः कर्म कर्तृत्वान्नैव न जायते नानेन कर्तामेत्याह ॥ प्रपद्यमान इति तदेवाहमिति प्रपद्यमानं तेन ।
सहजायत इति ॥ ननु सत्यं भविष्यत्येवं किमपि देहमात्रं नत्वात्मनः तथापि स्याति प्रियस्य गतेर्देहस्य बन्धनेन याक्रान्त्यमः ॥ पि
क्रियत इति चेत्तत्राह ॥ ४१ ॥ स्वदः चंद्रादिज्योतिरुदकयुक्तेषु पार्थिवेषु घटादिषु यद्वाऽदकेषु पार्थिवेषु तैल ।
ज्योतिरिति १

यन्तो यतो यावदिदं वचोदितं मनो विकारात्मकमाप पंचसु ॥ गुणेषु मायार-
चितेषु देह्यसौ प्रपद्यमानः सह तेन जायते ॥ ४१ ॥ ज्योतिर्यथैवोदकपार्थिवेष्वदः
समीरवेगानुगतं विभाव्यते ॥ एवं स्वमायारचितेषु देह्यसौ गुणेषु रागानु-
गतो विमुह्यति ॥ ४२ ॥ राम ॥
राम ॥

घृतादिषु च प्रतिबिंबेन स्थितं समीरस्य वायोर्वेगमनुगतं कंपादियुक्तं यथा ॥ एवं स्वाविद्यारचितेषु गुणेषु
देहेष्वसौ रागेणानुगतः प्रविष्टो मुह्यति ॥ अभिनिवेशं प्राप्नोति ॥ अयं भावः आत्मनस्तावद्देहाद्यध्यासात् जन्मा
ऽक्रं सहते न जायते इति तत्त्वान्योन्यधर्माध्यासाद्यथा देहधर्माः ॥ कार्श्यादय आत्मनि प्रतीयन्ते ॥ एवमात्मधर्मश्चे
तनास्य देहादयोपि देहादिषु चितिराजसूकर देहयोर्विशेषाभावान्नव्यर्थो मृत्युप्रतीकार इति ॥ ४२ ॥ ।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

एवमुक्तः स मानो पायमपश्यद्दुःखमेदमाह ॥ स्नतयाविवियोदृष्टीकस्यविद्युद्रहंनाचरेत् ॥ येन त्वं तिश्रमिदुःखमानानां ॥ तत्त्वे
वेधिनस्त्रयमाद्यपि हानमत्रवभयमिति भेदो दर्शितः ॥४४॥ पुनः सामैवाह पुत्रिको पमादारुमयीवा चेतनया ॥४५ प्रा२
वो यमानउपदिश्यमानः स्वयं दारुणां पुनः पुरुषादारे त्यानुव्रतः प्रनुसन्नत इति ॥४६॥ स्थानकऊंडभिविति पदं मा॥
दामागइतित्वं ज्ञाभिप्रायं प्रतिबोधितुं प्रतिकर्तुमित्यर्थः ॥ दत्वं त्वमाणमपमृत्युमरणमनपश्यं ज्ञातवान् ॥ नैव नु
श्री त्वार्पणं ४७

प२
तस्मात्त्वकस्यचिद्दोहमाचरेस्तन्तयाविधः आत्मनः क्षेममविच्छन्द्रोस्पूर्वैपरतोभयं ॥४४॥ एषातत्वात्
मावालाहंगणपुत्रिकोपमा ॥ हन्तेनाहंसिकल्याणीमिमां त्वं दीनवत्सलः ॥४५॥ श्रीकृकः ॥ एवं सा
माद्दिमिभेदे वौध्यमानोपिदारुणः नन्ववर्तत कोरव्य पुरुषादानुव्रतः ॥४६॥ निर्विद्यतस्यतेज्ञा
त्वाविदित्वानद्ध्उभिः ॥ प्राक्प्रकालप्रतिबोद्धुमिदं तत्ज्ञात्वपयत ॥४५॥ स्नत्वं दुहिमतापोहोयावद्
दिवलोदयंयस्यसौ न निवर्ततेनापराधोस्तिदेहिनः ॥४६॥ पुत्रायमस्त्वपेवपुत्रात्मा चयेक्षुपणमि
मां ॥ सतनामेयदिजायेत्वमस्तुर्वान म्रियेत चेत् ॥४०॥

उपेक्षा प्रदायेतिस१
लोयमेतत्वसन्मेते त्याशंक्याह ॥ सत्त्वमिति तस्मादोषपरिहाराय एवं करिष्यामीत्याह ॥ सत्वपे [illegible] कं
मायनन्तुइदमा [illegible] मृतामृति ॥ स्वस्यायदि मे स्तनाजायेत नूनं दायद्भावितङ्ग विनु [illegible]
जीवितं तावत् [illegible] दां [illegible] मवम्रियेत तदा न किंचिदन्याय्यम् ॥४१॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
मार्क
प्र्डे
य

यदि वा स्वनामभवि [redacted] यायेदि [redacted] पुत्रादेवास्य मरणमिति विपर्ययो वा किं न स्यात् ॥ ननु प्रोक्तस्य केसस्य न
व बालका कन्थे [redacted] दि [redacted] तिरिति पातुः अस्याः नामध्मो गर्भो हि तेन पुत्र बनोवव अतद्
दानीमपन्यापैणाशानतैवक्षैः तयामति उपास्थितो मृत्युरयं निवर्तितता वत निवृत्तः ॥ पुनः कालान्तरेणापते स्त्रेता।
नापराधोन मेन्यथः अथवा मन्तुत्रा उपास्थितो मृत्युः अस्या वधायो निवर्तते पुनर्वेनन मंत्रेणाभवदिति यद्भागकिथो
तर्ईवत्त्ययेन्न स्यापर्यंत उपास्थित इति ॥ ५० ॥ प्राणिनाम दृष्टउर्वितर्कमिति मरष्टांतमाह अग्रेरिति ॥ ५० ॥ वनेवृदा।
न

विपर्ययोर्वै किं न स्याद्रु नियोनर्ई वत्त्वया ॥ उपास्थितो निवर्तते निवृत्तः पुनरापनेन ॥ ॥ ५० ॥ अग्नेर्यथा
दारुवियोगयोगयोरहष्टतोन्य त्रनिमित्तमस्ति ॥ एवं हि जन्तोरपि दुर्विभाव्यः शरीरसंयोगवियोगहेतुः
५१ ॥ एवं विमृष्यानं तापं यावद्दान्तनिदर्शने ॥ एजयामास वैश्वारि वंहुमानपुरस्सरं विकसद्वदनांभो
जो नृकंसंतिरापत्रं ॥ मनसा हूयमानेन प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ५२ ॥ वसुदेवः नचास्यास्ति भयं सौम्यप
हे प्रहाशरीरवाक् ॥ पुत्रान्समर्पयिष्येस्यायतस्ते भयमागते ॥ ५३ ॥ ॥

गृह्य
यदृच्छयाहि संनिहितान पिवृत्तान्यतिन्यस्य कदाचिदहस्यान पिदहति ग्रामेषु वाद्दृत्यस्य प्राणएप दृष्ट्वा व्यति
रेकेण किं चिद्वियामकं नास्ति यथा एवं जन्तोर्जन्ममरणयोरपि हेतुर्दुर्विभाव्यो विंत्यः ॥ ५१ ॥ यावदान्तनिदर्श
नेस्व बुद्ध्या विधिविचार्य ॥ ५२ ॥ तस्य विश्वासाय विकसितवदनांभोजः प्रहसन्नब्रवीत् ॥ ५३ ॥ यद्यप्यस्य शरीरिणी
वागाह ॥ नयातिश्चित्तस्यास्याः सकाशात्ते भयं नास्ति यये भ्यः पुत्रेभ्यः ते भय म त्वत्तेऽस्य मोहेतेन्युत्रे
। अन्यो न्यापि तयासर्वं प्रग्रहमाभवे पुत्रितिते उत्पन्नान्समर्पयिष्येतेनास्याः ॥ ५४ ॥ ॥ ॥

सर
री
६

त१ तोर१ मुत्रा१ पुत्रान्समर्पयिष्ये॥

निवृत्ते निवृत्तः तद्वाक्यसारवित् पपात्रिः तद्वित् ॥ ५५ ॥ प्रसूतिकाले आसन्ने सर्वात्मा भगवानेव देवता यस्याः सा त
था सर्वदेवतामयी निवाभावतामुपयन्नात् ॥ ५६ ॥ मत्वैव पुत्रं कथमर्पितवान् नित्यपेक्षायामाह ॥ ५७ ॥ सा भूते
सत्यसंधानो पुत्रलालनमप्यपेक्षा कथं त्यक्ते इति अत आह विडंबामिति भगवानेव तत्त्वज्ञेनान्यदितिज्ञानतामि

स्वसुर्व

श्रीशुकः ॥ स्तद्वधान्नि ववृते कंसः तद्वाक्यसारवित् ॥ वसुदेवोपि तं प्रीतः प्रशस्य प्राविशद्गृहं ॥ ५५ ॥
अथकाल उपावृत्ते देवकी सर्वदेवता ॥ पुत्रान्प्रसुषुवे चाष्टौ कन्यां चैवानुवत्सरं ॥ ५६ ॥ कीर्तिमंतं प्रथ
मजं कंसायानकदुंदुभिः ॥ अर्पयामास कृच्छ्रेण सोनृतादतिविह्वलः ॥ ५७ ॥ किं दुःसहं नु साधूनां वि
दुषां किमपेक्षितं ॥ किमकार्यं कदर्याणां दुस्त्यजं किं धृतात्मनां ॥ ५८ ॥ दृष्ट्वा समत्वं तच्छौरेः सत्ये चै
व व्यवस्थितं ॥ कंसस्तुष्टमना राजन्प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ कंस उवाच ॥ प्रतियातु कुमारोयं
न ह्यस्मादस्ति मे भयं ॥ अष्टमाद्युवयोर्गर्भान्मृत्युर्मे विहितः किल ॥ ६० ॥ तथेति सुतमादाय
ययावानकदुंदुभिः ॥ नाभ्यनंदत तद्वाक्यमसतोविजितात्मनः ॥ ६१ ॥ नंदाद्या ये व्रजे गोपा याश्चा
मीषां च योषितः ॥ वृष्णयो वसुदेवाद्या यदुस्त्रियः देवक्याद्या ॥ ६२ ॥

त्यर्थः ननु स्वयं नीतं कंसो बालेन हन्यादिति मत्वा नीतवानिति किं न स्यात् इति नेत्याह किमकार्यमिति न
न देवकीपुत्रे कथं ॥ ... त्यजमिति चित्ते धृतधर्मा दूरविर्यः तेषां ॥ ५८ ॥ कंसस्य शान्तिर्दैवकार्या
नुगुणा न भवतीति ... स्मात् ... नंतदा हन्ते दायाद इति द्वयेन ॥ ५९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्री भा द ८

उभयोर्वसुदेवकं[illegible]नया: ६३ वधोद्यमं देवमुतं मितिशेष: ६४ निगडै: शृंखलै: मुननाविद्ग: तस्य शोकया ६६ उ[illegible]वीर्थ [illegible]मेप्र्यपं: हितियिके सवानाय देवक्यागर्भगोहरि: ब्रह्मादिभिस्त

सेर्वेविदेवनाग्रायाउभयोवपिभावन ॥ ज्ञातयोवेपुसहृदेरोयेवकंसमनुव्रता: ॥ ६२ ॥ गतेथवसुदेवा तुदेवकार्यायमुद्यत: पुनर्कसाय भगवानृशंसाभ्येत्य नारद: ॥ भूमेर्भारायमाणानां दैत्यानां च वधोद्यमं ६४ ऋषेर्विनिर्गमे कंसो यदून्मत्वा सुरानिति ॥ देवक्यागर्भसंभूतं विष्णुं च स्ववधं प्रति ६६ देवकीं वसुदेवं च निगृह्य निगडैर्गृहे ॥ जातंजातमहन्पुत्रं तयोरजनशंकया ६८ मातरंपितरं भ्रातॄन्सर्वांश्च सुहृदस्तथा ॥ घ्नंति ह्यसुतृपो लुब्धा राजानः प्रायशो भुवि ॥ ६७ ॥ आत्मानमिह संजातं जानन्प्राग्विष्णुना हतं ॥ महासुरं कालनेमिं यदुभिः स व्यरुध्यत ६८ उग्रसेनं च पितरं यदु भोजांधकाधिपं स्वयं निगृह्य बुभुजे शूरसेनान्महाबल: ६९ ॥ इति श्री महाभागवते द शमस्कंधे प्रथमोध्याय: ॥ १ ॥ श्रीशुक: ॥ प्रलंबबकचाणूरतृणावर्तमहाशनै: मुष्टिकारिष्टद्विविदपूतनाकेशिधेनुकै: ॥ १ ॥ अन्यैश्चासुरभूपालैर्बाणभौमादिभिर्युत: यदूनां कदनं चक्रे बली। भागधसंश्रय: ॥ २ ॥ ॥

त: सा च सांविते तति निरूप्यते ॥ यदुभिः स व्यरुध्यते त्युक्तं तमेव विरोधं प्रपंचयति त्वरया देवकीगर्भस्थानांतःसंचारेण भगवत: प्रवेशं तं कुप्रलंबेन्यादि सार्थत्रयेन महाशनो जरासंधस्तद्विषयोनेर: संधः ॥ २ ॥ ॥

व

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

आद अथानंतरमेवेत्यर्थः अंशभागेनेति अंशैः शक्तिभिर्भजते धिष्ठाति सर्वान्

प्रतुरुध्यानाश्चवर्तमानाः ॥४॥ यामकल्पानदेवसप्तमोगर्भोबभूवकिंतद्धामेत्यतआहयमनंतमितिहर्षशोक
विवर्धनः आनंदरूपस्यावतीर्णत्वाद्धर्षः पूर्वगर्भमारणात्स्मृतेश्चशोकइति ॥५॥ समादिशदाज्ञापितवान् ॥
नंदगोकुलेलोकिमित्यासत्तिस्तत्राह ॥७॥ नकेवलंसैवअन्याअपिइतिविवरेषुअलक्ष्यकुलेषु ॥८॥ देवक्याजठ
र आह अथ यानंतरमेवेत्यर्थः अंशभागेनेति अंशैः शक्तिभिर्भजते धि[illegible]ष्वेसंते ॥ ननुआकृष्यमाणः क
थंनीवेदितित्यतआहमामकंधामेतितन्नत ॥८॥ किमर्थमेवकार्यमित्यत आह बलादिसंबंधपर्यंतानितिअंश।

तेपीडितानिविविशुः कुरुपांचालकेकयान् ॥ शाल्वान्विदर्भान्निषधान्विदेहान्कोसलानपि एकेत
मनुरुंधानाज्ञातयःपर्युपासते ॥ मथुरायांस्थिताश्चैवयेक्रूराया विशांपते ॥४॥ हतेषुषट्सुबालेषु
देवक्याऔग्रसेनिना ॥४॥ सप्तमोवैष्णवंधामयमनंतंप्रचक्षते ॥ गर्भोबभूवदेवक्याहर्षशोकवि
वर्धनः ॥५॥ भगवानपिविश्वात्माविदित्वाकंसजंभयं ॥ यदूनांनिजनाथानांयोगमायांसमादिश
त् ॥६॥ गच्छदेविव्रजंभद्रेगोपगोभिरलंकृतं ॥ रोहिणीवसुदेवस्यभार्यास्तेनंदगोकुले ॥७॥ अन्याश्च
कंससंविग्नाविवरेषुवसंतिहि ॥ देवक्याजठरेगर्भंशेषाख्यंधाममामकं ॥ तत्संनिकृष्यरो
हिण्याउदरेसंनिवेशय ॥८॥ अथाहमंशभागेनदेवक्याःपुत्रतांशुभे ॥ प्राप्स्यामित्वंयशोदायांनंदप
त्न्यांभविष्यसि ॥९॥

तेनपरिपूर्णरूपेणेत्यर्थः ॥
[illegible]र्यकलादिभिर्भि[illegible]यतिस्वीयानितिनयातेनेतियद्वाअंशेनपुरुषरूपेणमायया।
भागः[illegible]अथानंतराने[illegible]मायायागुणावतारादिरूपभागाभेदाय[illegible]तेनयद्वाअंशापवमत्स्य
भागोभजनमनेईत्स्वं[illegible]यस्मिन्नेन[illegible]यस्मात्तेनअथवाअंशेंशानादिभिर्भजनमनुवर्तनमत्स्यस्ततेनस
कर्मादिरूपाभ[illegible]नतस[illegible]तयमित्युक्तदितितानोत्साहयतितंयशोदायामितिसार्धचतुष्ट्येन॥
वेषावरिपूर्णरूपेणेतिववदितं॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा द स्क ८

सर्वान्प्रसादीन्कामयन्ते येते ष्टा वरणं श्रेष्ठ नो नियंत्री ॥ प्रत्येकानां सर्वान्कामवरान्प्रददातियातो ॥ ११ ॥ न्व
द्विक्रमेण स्वत [illegible] देश्णा [illegible] न्याह ॥ १ ॥ गर्भसंकर्षणादित्यादिना नवयासंकर्षणं गर्भाणेति संकर्षण
रामेति संबोधयंते का ॥ व्येति लोकस्य रमणाद्बलत्वादनात ॥ ४ ॥ नयेति पुनरपिडोमित्यादेशेण प्रगृह्य गा ए ८

अर्चिष्यंति मनुष्यास्त्वां सर्वकामवरेश्वरीं ॥ धूपोपहारबलिभिः सर्वकामवरप्रदां ॥ ११ ॥ नामधेया
नि कुर्वंति स्थानानि च नरा भुवि ॥ दुर्गेति भद्रकालीति विजया वैष्णवीति च ॥ १२ ॥ कुमुदा चंडिका ।
कृष्णा माधवी कन्यकेति च ॥ माया नारायणीशानी शारदेत्यंबिकेति च ॥ १३ ॥ गर्भसंकर्षणात्तं
वै प्राहुः संकर्षणं भुवि ॥ रामेति लोकरमणाद्बलभद्रं बलोच्छ्रयात् ॥ १४ ॥ संदिष्टैवं भगवता तथे
त्योमिति तद्वचः ॥ प्रतिगृह्य परिक्रम्य गां गता तत्तथाकरोत् ॥ १५ ॥ गर्भे प्रणीते देवक्या रोहिणीं ।
देवमायया ॥ अहो विस्रंसितो गर्भ इति पौरा विचुक्रुशुः ॥ १६ ॥ भगवानपि विश्वात्मा भक्तानां
मभयंकरः ॥ आविवेशांशभागेन मन आनकदुंदुभेः ॥ १७ ॥ स बिभ्रत्पौरुषं धाम भ्राजमानो यथा
रविः ॥ दुरासदोतिदुर्धर्षो भूतानां संबभूव

ह ॥ १८ ॥

धीं गता सती तथैवाकरोत् ॥ १५ ॥ विस्रंसितो विस्रस्तः स्वात्यर्थ इति विचुक्रुशुः नन्वतद्भिदितित्यर्थः ॥ १६ ॥
मन आविवेश मनस्याविर्बभूव ॥ १७ ॥ धाम तेजः ॥ १८

ननु जीवानामिव धातुसंबंधं घटति ८

शुक उवाच ४

सम ८

म॰ चुर्मो॰ष्टा॰ दो॰ ३३ १

जगतोमंगर्तिमंगलेश्व्युतिरहिताग्रेशा स्युर्यादयो यस्य ते ॥ यद्वा अप्युनस्यार्वशोभक्तानामनुग्रहाय प्रविच्छन्नवपुषि
त्यर्थः समाहितेसम्यग्भूतामिवाहितेवेधदीत्तयाः पितेदेवीप्रोतमानासुहसत्त्वेन्यर्थः ॥ सर्वात्मकेसर्वस्यात्मानेअतप्
वात्मभूतेत्वस्मिन्नाराविवमते ॥ मनसोमनसैवदयावधारणया हतवतीप्रज्ञानुरूपेरच्छांतमाह ॥ यथाकाष्ठाप्राची।
निवास॰ दिवृज्ञानंदकमेवेद ॥ १७ ॥ सर्वजगन्निवाससंभूतासत्त्वपिस्वतरानितरां [illegible] जनताहरकर्यानवैजे किंतस्वयम न
वानंदवन्यभवतयतः केसमयोगहेतुद्वाग्नेयनैरयपतेचटादिशुरुद्वाग्रय्रिशिपादीपदुवनयामनीशोभमाना।

ततोजगन्मंगलमचुतांशंसमाहितंशूरसुतेनदेवी ॥ दधारसर्वात्मकमात्मभूतंकाष्ठायथानंदकरंम
मनहैव॰ नसः ॥ १८ ॥ सादेवकीसर्वजगन्निवासनिवासभूतानितरांनरेजे ॥ भोजेंद्रगेहेग्निशिखेवरुद्धासरस्वतीज्ञा
नखलेयथासती ॥ १९ ॥ तांवीक्ष्यकंसः प्रभयाजितांतरांविरोचयंतींभवनंशुचिस्मितां ॥ आहैषमेप्राणह
रोहरिर्गुहांध्रुवंश्रितोयन्नपुरेयमीदृशी ॥ २० ॥ किमद्यतस्मिन्करणीयमाशुमेयदर्थतंत्रोनविहंतिविक्रमं
स्त्रियः स्वसुर्गुरुमत्यावधोयंयशः श्रियंहंत्यनुकालमायुः ॥ २१ ॥ ॥

मरस्वतीज्ञानखलेज्ञानवंचकेरुद्धायथान्येषामनुपकारिणीवराजतेनतद्वत् ॥ १९ ॥ प्रभयाभवनंविरोचयंतीमजि
तोविसमुंकुर्वीमथोयस्याः तांपवविरोचमानांनोक्ष्य वेहहरिरैवयतः यस्मादियंईदृशीपूर्वंनासीत् ॥ २० ॥ ममयाकिंकरणीयं
येननुमतिसामामाटयउपायानेतिस्वयमेवाह अयमर्थः तेजोदेवकार्यप्रधानोविक्रमंनविहंतितिमहयेपर
क्रमेकतिष्ठन्नेवेत्यर्थः यद्वानहि [illegible] मेवहन्यतामितिविचिंत्याह अयर्थतंत्रोपिउमान्विक्रमंनविहंतिनना
ग्रामतिस्त्रीवधेनत्राशंसादितिनि [illegible] देवाहास्त्रियइतिगुरुमत्यागर्भिण्याः ॥ २१ ॥ ॥ १ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ब्रह्मेति रत्याभि मुनिभिर्वृषणं कामवर्षिणं ऐडयन् तुष्टुवुः २

पदं

श्री
भाग
प्रदी
४

किं च स्मनीव बपि मृतः स्यात् तत् शंभितेन क्रौर्येन यो वर्नते तं जीवन्तमेव मनुजाः शपंति उर्व कीर्तिं कुर्वंति न केवलमे
तावन्मात्र देहस्मृते नेतु मानिनः पापिन... कंगाछति अथवा शापप्रकारमेवाहतन्नु मानिनो स्यदेह स्मृतेन अवमंस्ये न
तमो गामि ष्यतीति ॥२३॥ तं विशन्नशायानः ॥२४॥ इति कृतेतसंयंकृतमिति रष्टाः सत्यमेवनेनैव तं प्रथमं स्तुवंति सत्यव्रतं
मिति सत्यं व्रतं संकल्पो न यथा सत्यपरं सत्यं श्रेष्ठं प्राप्तिसाधनं यस्मिंस्तं त्रिसत्यं त्रिषु लोकेषु सृष्टे॥ पूर्वं प्रलयांते रेच
स्थितिसमये च सत्यं स्वयाभिचारेण वर्तमानं तदेवाहुः सत्यस्य योनिमिति सं प्रा हु नष्ट पृथिव्यप्तेजो वायु आकाशैरुत्पन्नं वाद्य॥

यस्यांत

सत्यं जीवनावल्लसंस्थिरे तो वर्तते योन्यं तत्र शंसितेन ॥ देहस्मृतेनेमनुजाः शपंति गंतान मोक्षं तन्नु मानिनो अव
॥२२॥ इति घोरतमाद्भावान्निवृत्तः स्वयं प्रभुः आसीत् प्रतीक्षंस्तज्जन्म हरेर्वैरानुबंधकृत् ॥२३॥ आसीनः संविशं
स्तिष्ठन्भुंजानः पर्यटन्महीम् ॥ चिंतयानो हृषीकेशमपश्यत्तन्मयं जगत् ॥२४॥ ब्रह्मा भवश्च तत्रैत्य मुनि
भिर्नारदादिभिः ॥ देवैः सानुचरैः साकं गीर्भिर्वृषणमैडयन् ॥२५॥ दे वा ऊचुः ॥ सत्य[illegible] =
व्रतं सत्यपरं त्रिसत्यं सत्यस्य योनिं निहितं च सत्ये ॥ सत्यस्य सत्यमृतसत्यनेत्रं सत्यात्मकं त्वां शरणं प्रपन्नाः २

न्यासरवः

काश्शोभन च तत्सत्यं भूतपंचकं तत् सत्यमित्याचक्षते इति कृतेः ॥ सत्यस्य योनिं कारणं अनेन भूतपंचकात्पूर्वं वर्तमा
न तो कालतथा सत्ये तस्मिन्नेव निहितं अंतर्यामितया स्थितं अनेन स्थितिसमये पि सत्यमकं तथा सत्यस्य सत्यं न सैव अ
त्य पारमार्थिकं नाशोप्यवशिष्यमाणत्वं पंच प्रलये अपि विपितेन सत्यदर्शितं एवं त्रिसत्यत्वमप्युपपादयित्वा तथा[illegible]
अस्य सत्यं ने त्रं अस्ते च सत्कृता वाणी सत्यं च समदर्शनं न यो भगवता व्याख्यास समातत्वात् सत्यं च समदर्शनं अस्य
च सत्कृता वाणी कविभिः परिकीर्तिते ति नेत्रं नयनसाधनं प्रवर्तकमिति यावत् एवं प्रकारेण सत्यात्मकं त्वां भगव

यो

= कालेषु

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मातृतोलोमलोहितमांसानि पितृतस्नाय्वस्थिमज्जानः इति वक्ष्योगत्नः सांख्योक्तिः ५

नेतुमर्हन्तोपि लोके सरामनुत्यायवक्ष्यामिति मां शरणं प्रपद्यन्ते नैवं वाच्यं त्वमेवैकः सर्वस्य सृष्ट्यादिकारणत्वा
त्तव पुंनवदेकं कारणमेव नीतिवक्त्रैर्वर्णयंति लोकं दृश्यं चेद्वैतं सर्वं त्वद्व्यतिरेकेण नास्तीति वृक्षरूपेण रूपयन्ति वृक्षरूपेण
रूपयंति ॥ एकोसौ पवग्रादिवृक्षः ॥ वृश्च्यतेऽनेनेति वृक्षः समष्टिव्यष्टिदेहरूपः कथंभूतः एकायनः एकं प्रकृ
तिरूपमाश्रयो यस्य सः द्वे सुखदुःखे फले यस्य सः त्रयो गुणा मूलानि यस्य सः धर्मार्थकाममोक्षाः चत्वा
रो रसा यस्य सः पंचेंद्रियाणि विधा ज्ञानप्रकारो यस्य सः षडूर्मयः कोपणाव्राग्रान्मनः स्वभावा यस्य सः सप्त
धातवः त्वचो यस्य सः पंचभूतानि मनो बुद्धिरहंकारश्चेत्यष्टौ विटपाः शाखा विस्तारा यस्य सः नवद्वाराणि छिद्राः

एकायनोसौ द्विफलस्त्रिमूलः चतूरसः पंचविधः षडात्मा ॥ सप्तत्वगष्टविटपो नवाक्षो दशच्छदी
द्विखगो ह्यादिवृक्षः ॥२७॥ त्वमेक एवास्य सतः प्रसूतिः त्वं सन्निधानं त्वमनुग्रहश्च ॥ त्वन्मायया संवृत
चेतसस्त्वां पश्यन्ति नाना न विपश्चितो ये ॥२८॥ बिभर्षि रूपाण्यवबोध आत्मा क्षेमाय लोकस्य चरा
चरस्य ॥ सत्त्वोपपन्नानि सुखावहानि सतामभद्राणि मुहुः खलानां ॥२९॥

कि छिद्राणि यस्य सः दश प्राणाः छदाः पत्राणि विद्यन्ते यस्य सः दशच्छदी द्वौ जीवेश्वरौ खगौ यस्मिन् स द्विखगः
२७ ॥ एवंरूपस्य संसारवृक्षस्य सतः कार्यस्य त्वमेक एव प्रसूतिः प्रकर्षेण सूतिर्जन्म यस्मात्स कारणं कार्यमित्य
र्थः ॥ त्वं सन्निधानं सम्यङ्निधीयतेऽस्मिन्निति सन्निधानं लयस्थानं त्वमेवानुग्रहश्च अनुगृह्णातीति पालक इत्यर्थः
ननु ब्रह्मविष्णुरुद्राः एवंभूताः श्रूयन्ते कथमहमिति चेत्तत्राहुः ॥ त्वन्माययेति तव मायया संवृतं पिहितं चेतः
तानं येषां ते त्वामेव नाना पश्यन्ति ये विपश्चितो विद्वांसः ते न तथा न पश्यन्ति ॥२८॥

वृक्षरूपेण

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग द० टी० १०

म२ लो२

गोविंदपादनमः॥ ननु देवकीपुत्रं मां कथं वर्णयथेति तत्राहुः॥ अवबोध एक स्वरूप आत्मा एवं रूपाणि मूर्तीर्विभर्षि
यत्से न च कस्यापि पुत्रत्वमित्यर्थः तेनायं पालनाय सतां धर्मवर्तिनां सुखकारीणि॥ खलानामभद्राणि नाशकानि॥
न केवलं त्वमेवात्तभक्तानां मोक्षार्थं यीत्याहुः ॥३०॥ त्वयि समाधिनावेशितचेतसानिमित्तेन त्वत्पादपोतेनाश्रि
तेन एके मुख्या विवेकिनः महद्भिः॥ कृतेन सेवनतया संपादितेन॥ यद्वा इदमेवायमयमित्यमादरपरिमस्मदद॥
मेवमहत्त्वं वीक्ष्य सम्मितिमनसि कृतेन बहुमतेनेत्यर्थः॥ भवाब्धिं तत्स्थं कुर्वंति अनायासेनैव भजनान्निष्कृति

विभर्षि रूपाण्यवबोध आत्मा क्षेमाय लोकस्य चराचरस्य॥ सत्त्वोपपन्नानि सुखावहानि सतामभद्राणि
मुहुः खलानां ॥२९॥ त्वय्यंबुजाक्षाखिलसत्त्वधाम्नि समाधिनावेशितचेतसैके॥ त्वत्पादपोतेन महत्कृ
तेन कुर्वंति गोवत्सपदं भवाब्धिं ॥३०॥ स्वयं समुत्तीर्य सुदुस्तरं द्युमन्भवार्णवं भीममदभ्रसौहृदाः॥ भव
त्पदांभोरुहनावमत्र ते निधाय याताः सदनुग्रहो भवान् ॥३१॥

तेनैतेषां मुक्तिरित्यर्थः ॥३०॥ ननु पोतेन तेषां पूर्वेषां पारंगतानां तर्हि इदानीं तनानां का गतिः तत्राहुः॥ स्वयमर्थः हे द्युमन्
स्वप्रकाश त्वत्पादपोतसामीप्यमात्रेणाभवो बुधो वत्सपदमात्रे जाते ततः तत्रिरयेऽस्वयमेवान्येषां भीरं दुस्तरम
पि भवार्णवं समुत्तीर्य भवत्पदांभोरुहरूपं नावमत्रैव निधाय भक्तिमार्गसंप्रदायप्रवर्त्येत्यर्थः याता गताः त
तः किं यतः अदभ्रसौहृदाः सर्वभूतेषु अतिप्रीतियुक्ताः अत एते अन्येषां तरणाय निधायेति कथं मत्वा दाश्रयमा
त्रेणानीर्णाः अतः उक्तं भवान् सदनुग्रहः सतो भक्तान् अवश्यमनुगृह्णातीति ॥३१॥

पिप्प ४

१०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ननु विवेकिनां मुक्षूजनेन किं मुक्ता एव हि तेनेत्याहुः विमुक्ता वयमिति मन्यमानाः त्वयि अस्तो निरस्तोऽनेन वा सम्यो
भावस्तस्मात् भक्तेरभावादित्यर्थः ॥ न विशुद्धा बुद्धिर्येषां ते तथा यद्वा त्वय्यस्तभा इति छेदः अस्तभावास्तमन
यः वादेषु विशुद्धबुद्धयस्ते कृच्छ्रेण बहुजन्मतपसा परं पदं मोक्षं सन्निहितं सत्कुलतपः श्रुतादिभिः प्राप्य
अपः पतंति विघ्नैरभिभूयंते ॥ न आदृतो युष्मदंघ्रीर्येषां यस्तु न कदाचिद् विस्मृतं तीत्याहुः ॥ ३२ ॥ विनायका विघ्ने

येऽन्येऽरविंदाक्ष विमुक्तमानिनस्त्वय्यस्तभावादविशुद्धबुद्धयः ॥ आरुह्य कृच्छ्रेण परं पदं ततः पतंत्य
धोऽनादृतयुष्मदंघ्रयः ॥ ३३ ॥ तथा न ते माधव तावकाः क्वचिद्भ्रश्यंति मार्गात्त्वयि बद्धसौहृदाः ॥ त्वया
भिगुप्ता विचरंति निर्भया विनायकानीकपमूर्धसु प्रभो ॥ ३४ ॥ सत्त्वं विशुद्धं श्रयते भवान्स्थितौ ।
शरीरिणां श्रेय उपायनं वपुः ॥ वेदक्रियायोगतपःसमाधिभिस्तवार्हणं येन जनः समीहते ॥ ३५ ॥

नवः तेषामनीकानि स्तोमाः ॥ नालिपांतिये तेषां मूर्धसु विचरंति अतिरिक्ष्यान् जयंतीत्यर्थः सत्त्वं सत्त्वावह
तिरूपाणि धारयसीमुक्तं ॥ विभर्षि रूपाणीति उक्ते न प्रकारेण सत्त्वावहत्वमित्यपेक्षायामाहुः ॥ ३४ ॥ सत्त्वं व
पुः श्रयते भवानिति ब्रुवः ॥ श्रेय उपायनं कर्मफलदातृकं येन वपुषा जनः ॥ तवार्हणं पूजां समीहते करो
तिकैः वेदश्च क्रियायोगश्च तपश्च समाधिश्च तैः वर्णाश्रमधर्मैरित्यर्थः वपुषोऽनाश्रयणे हि एतत्संभवान्न क
र्मफलस्य भवद्धितैः स्यादिति ॥ ३५ ॥

त्वद्भक्ता न भ्रश्यंती
ति किमाश्चर्यं यस्मा
त्तेषां उपकाराय सा
त्त्विकं शरीरं स्वीकरो
ति ॥ ५ १ ३ु.टी.

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भार
हरी ॥

तथ्यं तु ज्ञातेनत्यादिना श्लोकद्वयेन भगवद्भक्तानामेव मोहो नान्येषामित्युक्तं न च कर्मफलं भक्तिं विना भून
मोहस्य तु ज्ञानैकसाध्यत्वात् किं भक्त्येति सानुशयास्त्वाहुः सत्त्वं न चेदिति हे धातः इदं सत्त्वं निजं तव वपु
र्न चेद्भवेत् ॥ तर्हि विज्ञानं विशिष्टं अपरोक्षं ज्ञानं न भवेदित्यनुषङ्गः कथंभूतं ॥ अज्ञानभिदापमार्जनं ॥ अ
ज्ञानं च तत्कृता भिदा च तयोरपमार्जनं निवर्तकं यद्वा अज्ञानं भिनत्तीति अज्ञानभिद्विज्ञानं मार्जनं ॥ अपप्राप्त
मेवेति न तु सत्त्वादीनां परतः प्रकाशः तद्वत्त्विति ज्ञानं न भवेदेव न गुणप्रकाशैः गुणावच्छिन्नैः प्रकाशैर्भ
वान् सर्वसाक्षी गुणैः केवलमनुमीयते कल्प्यते न तु साक्षात् क्रियत इत्यर्थः ॥ अनुमानप्रकारमाह यस्य प्रकाश।

सत्त्वं न चेद्धातरिदं निजं भवेद्विज्ञानमज्ञानभिदापमार्जनं ॥ गुणप्रकाशैरनुमीयते भवान्प्रकाश
ते यस्य च येन वा गुणः ॥ ३५ ॥ न नामरूपे गुणजन्मकर्मभिर्निरूपितव्ये तव तस्य साक्षिणः ॥ मनो
वचोभ्यामनुमेयवर्त्मनो देव क्रियायां प्रतियन्त्यथापि हि ॥ ३६ ॥

ते यस्य च येन वा गुण इति यथासंबंधी अयं तु अर्थः गुणाः प्रकाशन्ते यो गुणसाक्षी त्वं येन वा बुद्ध्यादिरूपेण प्रका
शावाप्तो गुणैः प्रकाशानेऽनुमीयत इत्यर्थः ॥ अयमत्र सत्त्ववपुषि त्वयि सेव्यमाने तदाकारेऽन्तःकरणे सति तत्र सा
देन तत्साक्षात्कारो भवेदिति भावः ॥ ३५ ॥ एवं तावद्भक्तानामभ्युदयापवर्गार्थरूपाणि विभवीत्युक्तं तावपि
भजनीयानि केवलं न तु ज्ञानेऽशक्तानि ॥ अनन्तरं तत्कीर्तनं चेति मनोवचसोरगोचरत्वादित्याहुः न नामरूपे
ति ॥ गुणजन्मानि कर्माणि च तैर्निरूपितव्ये निरूपणार्हे तव भवतः ऊनः अनुमेयवर्त्म मार्गो यस्य तस्येति तथापि हे नः

[illegible] ॥ ३६ ॥

ना॰ श्री ४

दि॰ म

तस्माद्दुःखैकमोहदस्तूपसंहरति शृण्वन्निति श्रव्याणि संस्मारयन् क्रियासु देवार्चनादिकर्मसु ॥ ३७ ॥ विशे
षतः श्रीकृष्णावतारमभिनंदति दिष्ट्येति दिष्ट्या मंगलं तव परः पदभूतायाः ईश्वरस्य तव जन्ममात्रेणापनी
तः पदकैस्त्वच्चरणचिह्नैः कोमलैः सुशोभनैः वज्रांकुशादिभिः सलक्षणैः गां दृक्ष्यामो द्यां च तव तवयानुकंपितां ॥ ३८ ॥
तव जन्मना भारोपनीतस्तु कस्मामपि जीववत्संसारदुःखेन हि नहीत्याह ॥ न त इति हे ईश अभवस्य संसारिता।

शृण्वन्गृणन्संस्मरयंश्च चिंतयन्नामानि रूपाणि च मंगलानि ते ॥ क्रियासु यस्त्वच्चरणारविंदयोराविष्टचेता
न भवाय कल्पते ॥ ३७ ॥ दिष्ट्या हरेऽस्या भवतः पदो भुवो भारोपनीतः तव जन्मनेशितुः ॥ दिष्ट्यांकितां त्वत्प
दकैः सुशोभनैर्द्रक्ष्याम गां द्यां च तवानुकंपितां ॥ ३८ ॥ न तेऽभवस्येश भवस्य कारणं विना विनोदं बत तर्कयामहे
भवो निरोधः स्थितिरप्यविद्यया कृता यतस्त्वय्यभयाश्रयात्मनि ॥ ३९ ॥ मत्स्याश्वकच्छपवराहनृसिंह
हंसराजन्यविप्रविबुधेषु कृतावतारः ॥ त्वं पासि नः त्रिभुवनं च तथाधुनेश भारं भुवो हर यदूत्तम वंद
नं ते ॥ ४० ॥ राम ॥

न भ
विना

ते जन्मनः कारणं विनोदं क्रीडां विना न तर्कयामः किं च हे ईश अभयाश्रयते इति तथा संबोधनं हे नित्यमुक्तेत्या
र्थः तव जन्मकारणं नास्तीति किं च कर्मबद्धजीवानामपि भवादयः त्वयि विषये अविद्यया तथा कृताः न परमार्थ
तः सन्ति ॥ ३९ ॥ प्रस्तुतं प्रार्थयन् मत्स्याद्यैरिति नोऽस्मान् त्रिभुवनं च यथा पासि तथा पाहीति वंदनं ते इति वदं

ते

पत्रे

[illegible] ॥ ८ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा॰द॰
स॰टी॰
१२

देवकीं प्रत्याहुः ॥ दिष्ट्येति नोऽस्माकं भवायोद्भवाय साक्षात्परः पुमांस्ते कुक्षिगतः ॥ अतो भयं माभूदिति प्रद्योषामपि वेनकुक्षिं
दृष्ट्वंगतोद्धविर्भवति तेषां भयं येन भवति कृतमतः ॥ ४० ॥ यस्य रूपमनिदं सर्वं प्रत्यस्तमीकृतं यथाय यथावत् अस्मान्वंचयित्वा
एतावद्द्रष्टव्यास्येति ॥ इति मत्वा प्रभोर्माव ब्रह्मेशानौ पुरोधाय पुरस्कृत्येति ॥ ४२ ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमे ।
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ तृतीये निजरूपेण संभूतस्तु हरिः स्वयं ॥ पितृभ्यां संस्तुतो नीतः पित्राभीतेन गोकुलं अथेति मंगलार्थेय
यो

दिष्ट्यांब ते कुक्षिगतः परः पुमानंशेन साक्षाद्भगवान्भवाय नः ॥ माभूद्भयं भोजपतेर्मुमूर्षोर्गोप्ता यदूनां भवि
ता तवात्मजः ॥ ४१ ॥ श्री शु कः ॥ इत्यभिष्टूय पुरुषं यद्रूपमनिदं यथा ॥ ब्रह्मेशानौ पुरोधाय देवाः प्रतिययुर्दिवं
॥ ४२ ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे ब्रह्मादिस्तुतिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ श्री शु कः ॥ अथ सर्वगुणोपेतः का
लः परमशोभनः यर्ह्येवाजनजन्मर्क्षं शान्तर्क्षग्रहतारकं ॥ १ ॥ दिशः प्रसेदुर्गगनं निर्मलोडुगणोदयं म
हीमंगलभूयिष्ठपुरग्रामव्रजाकरा ॥ २ ॥ ॥

टी यदा सर्वगुणोपेतः कालोऽभवत्तदा देवक्यां विष्णुराविरासीत् ॥ इत्यनेनाष्टमश्लोकगतेनान्वयः परमशोभन
त्वमेवाह ॥ यर्हीत्यादिना ॥ अजनान्नारायणाज्जन्म यस्य सः ॥ अजनजन्मा प्रजापतिः ॥ तस्य ऋक्षं रोहिणी नक्षत्रं कथं
भूतं शान्तान्यविकृतानि ॥ अश्विन्यादीनि ग्रहाश्च ताराश्च यस्मिंस्तत् ॥ यर्हीति सर्वत्रानुषज्यते ॥ १ ॥ निर्म
लानामुडुगणानामुदयो यस्मिन् ॥ तथा मंगलभूयिष्ठाः पुरादयो यस्याः सा ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥

१२

जलरुहैः श्रीः शोभा येषां ते द्विजालिकुलानां सन्नादो येषु ते पुष्पस्तवका यासां ताः॥३॥ समिंधत प्राज्वलन् अडभावो द्रष्टव्यः
प्रदक्षिणार्चिषः समैंधंतेति सम्यक्प्रदीप्ता बभूवुरित्यर्थः॥४॥ असुरद्रुहां कंसादिव्यतिरिक्तानां सर्वप्राणिनां ये ब नां चेति
जनने जायमाने अस्मिन् समुद्रः प्रसवो यस्मिन् समयेन म सति निशीथे॥५॥ तमसा उद्भूते च नतम सति निशीथे अर्धरात्रे॥७॥
यथोदयं यावत्॥ पेष्वरूपिण्यां देवरूपिण्यां विष्णुराविरासीत् प्रकटी बभूव प्राच्यां दिशि इंदुरिव॥८॥ तमद्भुतं बालकं व।

नद्यः प्रसन्नसलिला ह्रदा जलरुहश्रियः। द्विजालिकुलसंन्नादस्तवका वनराजयः॥३॥ ववौ वायुः सुख-
स्पर्शः पुण्यगंधवहः शुचिः अग्नयश्च द्विजातीनां शांतास्तत्र समिंधत॥४॥ मनांस्यासन्प्रसन्नानि साधू-
नामसुरद्रुहां॥ जायमानेऽजने तस्मिन्नेदुर्दुंदुभयो दिवि॥५॥ जगुः किन्नरगंधर्वास्तुष्टुवुः सिद्धचारणाः
विद्याधर्यश्च ननृतुरप्सरोभिः समं मुदा॥६॥ मुमुचुर्मुनयो देवाः सुमनांसि मुदान्विताः मंदं मं-
दं जलधरा जगर्जुरनुसागरे॥७॥ निशीथे तमउद्भूते जायमाने जनार्दने॥ देवक्यां देवरूपिण्यां विष्णुः
सर्वगुहाशयः॥८॥ आविरासीद्यथा प्राच्यां दिशींदुरिव पुष्कलः॥९॥ तमद्भुतं बालकमंबुजेक्षणं।
चतुर्भुजं शंखगदाद्युदायुधं॥ श्रीवत्सलक्ष्मं गलशोभिकौस्तुभं॥ पीतांबरं सांद्रपयोदसौभगं॥१०॥ ॥

वसुदेवपदांतेति द्वितीयश्लोकेनान्वयः अद्भुतमित्येतस्य गर्भाणि विशेषणानि॥ अंबुजेक्षणमित्यादीनि श्रीव-
त्सं लक्ष्म लांछनं यस्य तं॥ गले शोभमानो गले शोभी कौस्तुभो यस्मिन्॥११॥ ॥ ॥ ॥ ॥
राम राम राम राम राम राम।
राम राम राम राम राम

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा०
दशं०
१६

परिष्वक्तसहस्रकुंतलं किरीटकुंडलादीनां त्विषा स्फुरदपरिमितकेशमित्यर्थः ॥ १० ॥ विस्मयेनउत्फुल्लेक वि२
सितेलोचनेयस्यसभगवानमसुतंदृष्ट्वासहस्राणिअयुतस्पृशन्मनसादत्तवान ॥ कंसनिगृहीतस्यदानासंभवा
न ॥ स्पर्शोहेतुः कृष्णावतारोतिमुदाआप्लुतोव्याप्तः स्नातइतिवा ॥ ११ ॥ कृतधीःशुद्धबुद्धिः ॥ १२ ॥ प्रथमंशुद्धबुद्ध्या

महार्हवैदूर्यकिरीटकुंडलत्विषापरिष्वक्तसहस्रकुंतलं ॥ उद्दामकांच्यंगदकंकणादिभिर्विरोचमा
नंवसुदेवऐक्षत ॥ १० ॥ सविस्मयोत्फुल्लविलोचनोहरिंसुतंविलोक्यानकदुंदुभिस्तदाकृष्णावता
रोत्सवसंभ्रमोस्पृशन्मुदाद्विजेभ्योयुतमाप्लुतोगवां ॥ ११ ॥ अथैनमस्तौदवधार्यपूरुषंपरंनतांगः ॥
कृतधीःकृतांजलिः ॥ स्वरोचिषाभारतसूतिकागृहंविरोचयंतंगतभीःप्रभाववित् ॥ १२ ॥ वसुदेवः ॥
विदितोसिभवान्साक्षात्पुरुषःप्रकृतेःपरः ॥ केवलानुभवानंदस्वरूपःसर्वबुद्धिदृक् ॥ १३ ॥

पश्यतांपरित्यज्याहप्रथमहोविदितोसीतिकथंविदितोसिभवान्प्रकृतेःपरःपुरुषइतिनबु
किमत्राश्चर्यंपुरुषस्यप्रकृतेरन्यत्वादेवेत्यतआहसाक्षात्स्वस्यत्वंतरत्यर्थः ॥ ननुअत्रसन्निकृष्टःअन्यदान
उलभ्यतेकिंविचित्रमित्यतआहकेवलेतिकेवलश्चा^सावानंदश्चेतावेवस्वरूपंयस्यसःकिंचसर्वबुद्धिदृक् न
त्वेवंविधोदृष्टपूर्वोभवतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ सावनुभवश्च १ ॥
१६

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ननु देवकीजठरे प्रविष्टस्य मे किमियमतिस्तुतिः॥ क्रियते अत आह स एवेति स एवाकृतस्वरूप एव न देवकीजठरे
प्रविष्ट इत्यर्थः॥ ननु विश्वं सृष्ट्वा तदनुप्रविष्टस्य किमेतद् इत्यत आह स्वप्रकृत्येति स्वमायया सृष्ट्वा तदनु त्वमप्रवि
ष्ट एवेति ननु कथं न हि स्फुरति त्वमेतेन तत्सृष्ट्वा तदनुप्राविशदित्यत आह प्रविष्ट इव भाव्यसे निरूप्य प्रत्यक्षतो वा स
द्रूपेण प्रविष्ट इव लक्ष्यसे तत्र दृष्टान्तमाह॥१४॥ इमे विकृता भावा महदादयो यथा तथैति॥ स दृष्टान्तं विवृणोति ते
विकृतैरिति ते हि विकृतैः॥ षोडशविकारैः सह सन्निपत्य विराजं जनयन्ति॥ ब्रह्माण्डमुत्पादयन्ति॥ संनिपतने हे

स एव स्वप्रकृत्येदं सृष्ट्वाग्रे त्रिगुणात्मकं॥ तदनु त्वं ह्यप्रविष्टः प्रविष्ट इव भाव्यसे॥१४॥ यथेमेऽविकृता भावा
स्तथा ते विकृतैः सह॥ नानावीर्याः पृथग्भूता विराजं जनयन्ति हि॥१५॥ सन्निपत्य समुत्पाद्य दृश्यन्तेऽनुगता
नाइव॥ प्रागेव विद्यमानत्वान्न तेषामिह संभवः॥१६॥

नह्येते पृथग्भूताः॥ नानावीर्या विशिष्टकार्यसमर्था न भवन्ति अतः॥१५॥ सन्निपत्येति एवं सन्निपत्य समुत्पाद्य
अनुगताः प्रविष्टा इव दृश्यन्ते महदादयः न पुनः प्रविष्टाः कुतः उत्पन्नैः प्रागेव कारणतया विद्यमानत्वात्॥ न ते
षामिह सृष्टे कार्ये पश्चात्संभवः प्रवेश इति वा॥ ननु तेषां कार्ये प्रवेशः कथं कल्प्यते कार्यं चेदेवाभिनवास्तेन त्रा
णायं नेदृति किं न स्यादिति चेत्तत्राह॥ प्रागेवेति कार्योत्पन्नेः प्रागेव तेषां भूतानामिह कार्ये संभवः॥१६॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भार
दटी
२४

दार्ष्टान्तिके निर्दिशति एवं भवानिति ननु यथा घटस्य प्रत्यक्षस्वरूपप्रकाशगमनया कार्यैर्वर्तते नहि तेष्विंद्रियैः गृह्यमा
मानो घटस्य ग्रहणं किं नास्तीत्यत्राह बुद्ध्यनुमेयलक्षणैरिति बुद्ध्या रूपादिज्ञानेनानुमेयलक्षणानि स्वरूपं येषां तै
रिंद्रियैर्ग्राह्यैर्गुणैः सह घटस्य त्र्यपि न कुर्वाणग्रहः तैः गुणैः सह न घटस्य स्वरूपे भावः नहि ग्राह्यैः सह भावमात्रग्रहः।
सोऽकथं तासां किंचिद्विषाणां शक्तिः सा च कार्येणाधिगम्या यथा कार्यमेव कल्प्यते॥ अतो यथावत्तद्रूपग्रहः।
तो न रसस्य ग्रहणं नास्ति तथैव विषयग्रहणेन तद्ग्रहणमपीति॥ अविषयत्वेन च विषयग्रहणानर्हत्वमुक्तमेवस
वैबुद्धिरतिस्यैवैवंभूतोऽविद्यमानत्वात्प्रवेशो नास्तीत्युक्तं किंच परिच्छिन्नस्य नीडपस्यादेरिव प्रवेशो भवे

एवं भवान्बुद्ध्यनुमेयलक्षणैर्ग्राह्यैर्गुणैः सन्नपि तद्गुणाग्रहः॥ अनाहृतत्वाद्बहिरंतरं न ते सर्वस्य
सर्वात्मन आत्मवस्तुनः॥१५॥

त्॥ न च तत्ता नाहृतत्वात्परिच्छिन्नत्वेन बहिरंतरभेदो नास्ति अतः प्रवेशाद्युत्याह अनाहृतत्वादिति॥ अनाहृतत्वे हेतु-
माह सर्वस्येति॥ नहि सर्वस्वरूपस्यात्मन आवरकमस्ति सर्वात्मनो न तस्य केनाहृतोऽन्यस्यात्माभवेन॥ आत्म-
वस्तुन इति॥ आत्मनो वस्तुनः श्रुतिहेतुद्वयं अनन्तस्यात्मत्वान्न हेतुत्वस्मात्॥ अनन्तत्वात्मोऽन्यस्मान्न हि व्या-
पकस्यावरणं भवतीत्यथ वस्तुनः आवरणं च तेनेत्यर्थः तस्मात्त्व अन्तर्यामितया वै प्रवेशानुपपत्तिः अनन्तत्वं ता-
र्भप्रवेशः॥ अतः केवलानुभवानंदस्वरूपत्वं वेदितोऽसि न्यायसूत्र्यं सम्भाव्यमित्यर्थः॥१५॥ २४

परमार्थस्य वस्तुनः २ प्र २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त्वयि भयशोके वर्तमाने इति श्लोकचतुष्टयेनाह देवकी किं विदितात्मा पायितं रूपमिति। यत्तत्किमयि रूपं वस्तु प्रा
हुर्वेदाः किं तद्वस्तु तदाह। अव्यक्तं प्रत्यक्षेतरैः सर्वेषां कारणं किं परमाणवः। न ब्रह्म बृहत्त्वात् किं प्रधानं नेत्याह ज्योतिः चेत नरे
नं किं वैशेषिकाणामिव ज्ञानगुणं निर्गुणं किं मीमांसकानामिव ज्ञानपरिणाममिति निर्विकारं। किं शुष्कता
र्किकादीनामिव शक्ति। विवर्तपरिणाममिति सत्तामात्रं तर्हि किं सामान्यं न निर्विशेषं तर्हि किं कारणत्वात्सक्रि।
यं न निरीहं। सन्निधानमात्रेण कारणं एवंभूतं किमपि कार्यकल्पं वस्तु स एव त्वं साक्षाद्विष्णुरिति। अपरोक्षं द्र

यत्

देवक्युवाच = रूपं यत्तत्प्राहुरव्यक्तमाद्यं ब्रह्म ज्योतिर्निर्गुणं निर्विकारं
सत्तामात्रं निर्विशेषं निरीहं स त्वं साक्षाद्वि
ष्णुरध्यात्मदीपः
॥२४॥

कार्यस्य

त्याह। अध्यात्मदीप इति बुद्ध्यादिकारणसंघातप्रकाशक इत्यर्थः अथवा अव्यक्तं न केनापि प्रकारेण व्यज्यते
इत्यव्यक्तं। कथं तर्हि ज्ञानाद्व्यज्यते इत्याह। आद्यं सर्वस्य। आद्यमनादीत्यर्थः तथा ब्रह्म ज्योतिर्निर्गुणं नि।
र्विकारमिति चतुर्भिः पदैः देशेन प्रकाशेन च गुणेन च। विकारेण च व्याप्तिं निराकरोति। तथा सत्तामात्रमि
ति विशेषणानि निर्विशेषमिति सामान्येन निरीहमिति क्रियया व्याप्तिं निराकरोति। अन्यत्समानं एवंभूतस्य
तव न भयशोके इति भावः॥२४॥

श्रीभाग० द० टी०

पि० १

किंचमहाप्रलयेप्यवशिष्यमाणत्वमाह नष्टइति लोकेचराचरेषुभुवनेषु भूतेषुलीनेषुतेषुचभूतादिभूते।
भूतस्यमहत्त्वेतस्मिंश्चप्रविष्टेव्यक्तेयस्मिन्प्रधाने अशेषाणामकेप्रधानेमेतावृत्तायस्यापृथमपिलीनमिदमखिलंवै
इतीयमितिमतत्रशेषसंज्ञःशेषसंज्ञइतिवा ॥२५॥ किंचप्रवंप्रलयहेतुर्योयंकालः हेअव्यक्तबंधोप्रकृतिप्रव
र्तकतस्यप्रलयावधिभूतस्यैतेनचेष्टांलीलांचेष्टतेविपरिवर्ततेपुनः पुनर्वत्सराद्व्यामहीयान्द्विपरार्धरूपः

नष्टेलोकेद्विपरार्धावसानेमहाभूतेष्वादिभूतंगतेषु॥व्यक्तेऽव्यक्तंकालवेगेनयातेभवानेकःशिष्य
तेशेषसंज्ञः॥२५॥योयंकालस्तस्यतेव्यक्तबंधोचेष्टामाहुश्चेष्टतेयेनविश्वं॥निमेषादिर्वत्सरांतोमही
यांस्तंत्वेशानंक्षेमधामप्रपद्ये॥२६॥मर्त्योमृत्युव्यालभीतःपलायन्सर्वाँल्लोकान्निर्भयंनाध्यगच्छत्
त्वत्पादाब्जंप्राप्ययदृच्छयाद्यस्वस्थःशेतेमृत्युरस्मादपैति॥२७॥सत्वंघोरादुग्रसेनात्मजान्नस्त्राहित्रस्ता
न्भृत्यवित्रासहासि॥रूपंचेदंपौरुषंध्यानधिष्ण्यंमाप्रत्यक्षंमांसदृशांकृषीष्ठाः॥२८॥

यस्यतस्यचेष्टामाहुः॥तंत्वांक्षेमधामस्वभयस्थानंप्रपद्येशरणंव्रजे॥२६॥क्षेमधामत्वमेवाहमर्त्यइतिलो
कान्पलायमानोनिर्भयंपदंप्राप्ययदृच्छयापाकेनापिभाग्योदयेनहेतुनाद्य॥स्वस्थनिर्विज्ञापितिसत्वमिति॥२७॥भृत्या
नांवित्रासंहरतीतिभृत्यवित्रासहाइतिवाच्छेदः॥पौरुषंपेशलंध्यानधिष्ण्यंध्यानास्पदंमांसदृशांप्रत्यक्षंमाकृ
थाः॥२८॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१९

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नन्वेवं देहे नु चतुष्टयं प्र पंचस्यावस्तुत्वे चेदेतत्तन्न संभवति सत्यत्वेन प्रतीतेरित्याशंक्याह ॥ आत्मनो दृश्येषु देहा
दिषु स्वव्यतिरेकतः आत्मव्यतिरेकेण पृथक्तत्त्वयं देहादिरिति व्यवस्येन निश्चितवान् यः पुमान् स अबुधः अवि
द्वान् व्यतिरेकदर्शनात् ॥ किंच मनीषितं विचारितं मदेहादि सर्वं यतः विनानुवादं वाचारंभणमात्रं विना सम्य
क् न भवति यतो ऽवस्तुत्वेनात्यर्थः ॥ बाधितं वस्तु बुद्ध्या उपाददत् स्वीकुर्वन् अबुधः इत्यर्थः ॥१८॥ एवं परमेश्वर दृश्य

यस्यात्मनो दृश्यगुणेषु सन्निति व्यवस्यते स्वव्यतिरेकतो ऽबुधः ॥ वि
नानुवादं न च तन्मनीषितं सम्यग्यतस्त्यक्तमुपाददत्पुमान् ॥१८॥ न वा
त्मा सृजत्यस्यति संयमात्त्रिभो वदेत्यनीहादगुणादविक्रियात् ॥ न वा
यीश्वरे ब्रह्मणि नो विरुध्यते तदाश्रयत्वादुपचर्यते गुणैः ॥१९॥ नम

स्य तद्व्यतिरेकेण सत्त्वमुक्तं परमेश्वरोपादानत्वादपि तद्व्यतिरेकेण सत्त्वमित्याह न चैवं सत्य प्र कारित्वमि
त्याशंक्याह ॥ अनीहादिति ॥ अगुणत्वादनीहत्वेन ततो विकारित्वमित्यर्थः ॥ नन्वनीहत्वे कथं कर्तृत्वे वाऽकर्तृत्वं वि
कारित्वमित्याशंक्याह ॥ वस्तुत्वाद् विकारित्वमीश्वरत्वात् कर्तृत्वमत्तो ऽपि तिन नु एतद् ॥ पि विरुद्धं नेत्याह न वदा
श्रयत्वादिति गुणैः कर्तृत्वेः ॥ न विसृष्ट्यादिकर्तृत्वमुपचर्यते तद्गुणाश्रयत्वात् यथा भृत्यकृतं राजनीति ॥१९॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
द॰टी
२८

एवंभूतस्यैव तव यथा विश्वस्थितिस्तथा हि पालनार्थं त्रिवर्णो गुणावतारः एवं भूभारापनयनार्थमिति ज्ञातव्यमित्याह स
त्वमिति द्वाभ्यां ॥२०॥ यदि तु मिश्रः प्रवर्तते सि कृष्णेन वर्णेन अतः सा भूतो वह्नरणार्थं राजन्यसंज्ञा असुरको

सन्वंत्रिलोकस्थितये स्वमायया विभर्षि पुंक्केवलवर्णमात्मनः ॥ सर्गाय (रक्तं) रजसोपबृंहितं कृष्णं च वर्णं
तमसा जनात्यये ॥२०॥ त्वमस्य लोकस्य विभो रिरक्षिषुर्गृहेवतीर्णोसि ममाखिलेश्वर ॥ राजन्यसंज्ञासु
रकोटियूथपैर्निर्व्यूह्यमानानि हनिष्यसे चमूः ॥२१॥ अयं त्वसभ्यस्तव जन्म नौ गृहे श्रुत्वाग्रजांस्ते न्यवधी
त्सुरेश्वर ॥ स तेवतारं पुरुषैः समर्पितं श्रुत्वाधुनैवाभिसरत्युदायुधः ॥२२॥ शु॰उ॰ ॥
अथैनमात्मजं वीक्ष्य महापुरुषलक्षणं ॥ देवकी तमुपा
धावत्कंसाद्भीता शुचिस्मि ॥
ता ॥२३॥

टियूथपाः तैर्निर्व्यूह्यमानाद्गुतस्ततः चाल्यमानाः चमूः सेना निहनिष्यसे संहरिष्यसि ॥२१॥ किं तु तयाप्रमत्ते
न त्वयान भाव्यमित्याह ॥ अयं त्विति असभ्यः खलः समर्पितं कथितं अभिसरत्यागमिष्यति ॥२२॥ उपविष्ट नश्च स्तो

ता॰ २३॥
१५

धा॰ १

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

भवतो हेतुर्निमित्तभूतात्तत्कं सा उद्विजेत विनेमि यतो धीरधिना ॥ २८ ॥ ननु किमित्युपसंहृतिर्व्यं रूपमीदृशं एवंभूतरि
त्याद्वृत्त रूपेणामयानवपुत्रेणमहतीश्लावाद्यस्यादितित्राह विश्वमिति ॥ निशांते प्रलयावसाने यथावकाशं गुह्ये भावि

अत्र संकोचनतः २

नमस्तेऽमय्य सौम्यापो माविद्याभ्युत्सदन ॥ सनुद्विजे भवद्देतोर्कं सादहमधीर
धीः ॥ २८ ॥ उपसंहर विश्वात्मन्नदो रूपमलौकिकं ॥ शंखचक्रगदापद्मश्रिया
जुष्टं चतुर्भुजं ॥ ३० ॥ विश्वं यदेतत्स्वतनौ निशांते यथावकाशं पुरुषः परो भवा
न् ॥ बिभर्ति सोयं मम गर्भगोभूदहो नृलोकस्य विडंबनं तत् ॥ ३१ ॥ श्रीभगवा
नुवाच ॥ त्वमेव पूर्वसर्गेभूः पृश्निः स्वायंभुवे सति ॥ तदायं सुतपा नाम प्रजाप
तिरकल्मषः ॥ ३२ ॥ युवां वै ब्रह्मणादिष्टौ प्रजासर्गे यदा ततः ॥ सन्नियम्येंद्रियग्रा
मं तेपाथे परमं तपः ॥ ३३ ॥ वर्षवातातपहिमकालधर्मगुणाननु ॥ सहमानौ श्वा
सरोधविनिर्धूतमनोमलौ ॥ ३४ ॥ शीर्णपर्णानिलाहाराबुपशांतेन चेतसा ॥
मत्तः कामानभीप्संतौ मदाराधनमीहथुः ॥
॥ ३५ ॥

तत्राउपहास्यं तेन [illegible] स्यादित्यर्थः ॥ ३१ ॥ चतुर्भुजरूपेणाविर्भावे कारणं तेनावदात् ॥ त्वमेवेत्यादि चतुर्दशभिः त्वं
पूर्वसर्गे प्रथमजन्मनि ॥ पृश्निराशीः पृश्निनामस्वायंभुवे मन्वंतरे ॥ अयं वसुदेवः सुतपानामब्रह्मणा॰ ॥ ३२ ॥ तेपाथे

पुत्रमासीत्

भा॰ तृतीये ॥ ५५ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
द स्क
१०

२

तप्यतोः तपश्चरतोः ईयुर्गतानि मदात्मनोर्मय्येव चित्तयोः ॥ ३६ ॥ अमुना वपुषा अग्रउद्भूतोस्मि ॥ ३७ ॥ वरदराड्वरदेषु श्रेष्ठ
इत्यर्थः ॥ तेन मत्सदृक्षे गुणतो वां मां विभावे कारणात्मा उक्ते वामस्यदित्सया दातुमिच्छया मादृशो मत्सदृशः ॥ ३८ ॥ मम मायापि

वार

एवं वां तप्यतोस्तीव्रं तपः परमदुष्करं ॥ दिव्यवर्षसहस्राणि द्वादशेयुर्मदात्मनोः ॥ ३६ ॥ तदा वां परितुष्टोहम ।
मुना वपुषानघे ॥ तपसा श्रद्धया नित्यं भक्त्या च हृदि भावितः ॥ ३७ ॥ प्रादुरासं वरदराड्युवयोः कामदित्सया ॥
व्रियतां वर इत्युक्ते मादृशो वां वृतः सुतः ॥ ३८ ॥ अजुष्टग्राम्यविषयावनपत्यौ च दंपती ॥ न वव्राथेपवर्गं मे मोहितौ
मम मायया ॥ ३९ ॥ गते मयि युवां लब्ध्वा वरं मत्सदृशं सुतं ॥ ग्राम्यान्भोगानभुंजाथां युवां प्राप्तमनोरथौ ॥ ४०
अदृष्ट्वान्यतमं लोके शीलौदार्यगुणैः समं ॥ अहं सुतो वामभवं पृश्निगर्भ इति श्रुतः ॥ ४१ ॥ तयोर्वां पुनरेवा
हमदित्यामास कश्यपात् ॥ उपेंद्र इति विख्यातो वामनत्वाच्च वामनः ॥
४२ ॥ तृतीयेस्मिन्भवेहं वै तेनैव वपुषा युवां ॥
जातो भूयस्तयोरेव सत्यं मे व्या
हृतं सति ॥ ४३ ॥

एवं वां अपवर्गेन वव्राथे न वृतवंतौ ॥ ३९ ॥ वरं मत्सदृशं मयि गते सति ग्राम्यान्विषयानभुक्तवंतौ ॥ ४० ॥ अदित्यां कश्यपाद्धा ।
मनं प्रामेति ॥ एतद्दर्शितरूपयोरहमेव पुनराममित्यर्थः ॥ ४२ ॥ हे सति पतिव्रते ॥ ४३ ॥ ॥ ॥ ॥

दुर्ज्ञे॰ १   युवयो॰ १

१०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्राक् प्रथमं तावद् देवैतद्रूपं मे जन्मेति स्मरणाय ज्ञानाय दर्शितं ॥ अन्यथा मर्त्यलिंगेन मनुष्यशरीरेण म
द्भवं मद्विषयं ज्ञानं जन्यते अतो नरवत् दिक्रयावालोपि भविष्यामीति भावः ॥ ४४ ॥ ननु त्वयि ब्रह्मत्वेपि कथमावयोः
पुनर्जन्मनिस्त्रितः परं भविष्यतीत्याह युवामिति ॥ ४५ ॥ यदि कंसाद्बिभेषि तर्हि मां गोकुलं नय । यशोदायाश्च।

एतद्वां दर्शितं रूपं प्राग्जन्मस्मरणाय मे ॥ नान्यथा मद्भवं ज्ञानं मर्त्यलिंगेन जन्यते ॥ ४४ ॥ युवां मां पुत्रभावे
न ब्रह्मभावेन चासकृत् ॥ चिंतयंतौ कृतस्नेहौ यास्येथे मद्गतिं परां ॥ ४५ ॥ श्रीशुकः ॥ इत्युक्त्वासीद्धरिः
तूष्णीं भगवानात्ममायया ॥ पित्रोः संपश्यतोः सद्यो बभूव प्राकृतः शिशुः ॥ ४६ ॥ ततश्च शौरिर्भगव
त्प्रचोदितः सुतं समादाय स सूतिकागृहात् ॥ यदा बहिर्गंतुमियेष तर्ह्यजा या योगमायाजनि।
नंदजायया ॥ ४७ ॥ तया हृतप्रत्ययसर्ववृत्तिषु द्वाःस्थेषु पौरेष्वपि शायितेषु ॥ द्वारस्तु सर्वाः पिहि
ता दुरत्यया बृहत्कपाटायसकीलशृंखलैः ॥ ४८ ॥

कन्यां सन्ना यामानयेति प्रथममेव भगवता प्रणोदितः प्रचोदितो यदा गंतुमैच्छत् तदाप्यजैव या योगमा
यानंदजायया निमित्तमात्रभूतया अजनि जाता ॥ प्रबोधित इति वा पाठः ॥ ४७ ॥ हृताः प्रत्ययाः सर्वा वृत्तयो
येषां ॥ अथवा हताः प्रत्यया अन्याश्च सर्वा वृत्तयो येषां जाग्रतामपि तथाभूतेषु द्वारपालेषु लोहकीलयुक्तैः
शृंखलैर्बृहद्भिः कपाटादिभिर्दुरत्यया इति वा ॥ ४८ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मेव२

२ मर्थः

श्री भाग. दश. १८

दुरत्ययाद्वारः स्वयं एव विर्यंत विवातो ह्यभ्रियंतेति वक्रक्षे गुणाः कांदंसः रवेः निमित्तात् ॥ ४७ ॥ गंभीरतोय
लायौघः तस्य जवेन यैरूर्मयः तैः फेनिलाः फेनयुक्ताः भयानकैरावर्तशतैः क्षोभाः श्रियःपतेः सीतापतेः
सिंधुः समुद्र इव ॥ ४८ ॥ निद्रयानया निमित्तभूतया ॥ ४९ ॥ प्रतिमुच्य बद्धापदेः पादयोः लोहनिगडमास्ते

नाः कुम्भवाहे वसुदेव आगते स्वयं व्यवर्यंत यथा तमो रवेः ॥ ववर्ष पर्जन्य उपांशुगर्जितः शेषो
न्वगाद्वारि निवारयन्फणैः ॥ ४८ ॥ मघोनि वर्षत्यसकृद्यमानुजा गंभीरतोयौघजवोर्मिफेनिला ॥ भ
यानकावर्तशताकुला नदी मार्गं ददौ सिंधुरिव श्रियः पतेः ॥ ४९ ॥ नंदव्रजं शौरिरुपेत्य तत्र तान् गो
पान्प्रसुप्तानुपलभ्य निद्रया ॥ सुतं यशोदाशयने निधाय तत्सुतामुपादाय पुनर्गृहानगात् ॥ ५० ॥ देव
कन्यां३ क्याः शयने न्यस्य वसुदेवोथ दारिकां ॥ प्रतिमुच्य पदोर्लोहमास्ते पूर्ववदावृतः ॥ ५१ ॥ यशोदा नंद
पत्नी च जातं परमबुध्यत ॥ न तल्लिंगं परिश्रांता निद्रयापगतस्मृतिः ॥ ५२ ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कं
धे तृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ श्रीशुकः ॥ बहिरंतःपुरद्वारः सर्वाः पूर्ववदावृताः ॥ ततो बालध्वनिं श्रुत्वा गृ
हपालाः समुत्थिताः ॥ १ ॥ ॥ राम ॥

स ॥ ५० ॥ जातं किंचिदिति केवलमबुध्यत ॥ न तु पुत्रः कन्या वेति योगनिद्रया मोहितेति ॥ ५२ ॥ इति श्री भावार्थदी
पिकायां दशमस्कंधे तृतीयः ॥ ३ ॥ चतुर्थे चंडिकावाक्यमाकर्ण्यातिभयाकुलः दुर्मंत्रिभिर्हितं मेने कंसो बा
लादिहिंसनं ॥ १ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तदेष मम स्वजन्म ॥२॥ कालो मृत्युः ॥३॥ अंगदेशं प्राप्तः ॥८॥ दीनदीनवत्नदीनादपि दीनवत्ननततया पुत्रस्यान्वन्न
नीतवानतस्तां च योगमायेति ज्ञानवान् ॥ याचितो प्याचिक्छिदे स्त्राकृष्य जग्राह ॥७॥ अथ पोयपत्नबलेन विदेय– ८

नेवतूर्तामुपव्रज्य देवकीगर्भजन्म तत ॥ आच ख्युभीजनात्नाय यमुद्विग्नः प्रतीक्षते ॥२॥ सततस्या
नूर्तामुत्थाय कालोयमिति विह्वलः ॥ सतीगृहमगात्क्षीबू प्रस्खलन्मुक्तमूर्धजः ॥३॥ तमाह भ्रा
तरं देवी कृपणा करुणां सती ॥ स्नुषेयं तव कल्याणी स्त्रियं मा हंतुमर्हसि ॥४॥ बहवो हिंसिता भ्रातः शि
शवः पावकोपमाः त्वया दैवनिसृष्टेन पुत्रिकैका प्रदीयताम् ॥५॥ नन्वहं ते ह्यवरजा दीना हतसुता
प्रभो ॥ दातुमर्हसि मंदाया अंगेमां चरमां प्रजां ॥६॥ श्रीशुकः ॥ उपगृह्यात्मजामेवं रुदंत्या दीनदीनवत् ॥ दीन
याचितस्तां विनिर्भर्त्स्य हस्तादाचिक्छिदे खलः ॥७॥ तां गृहीत्वा चरणयोर्जातमात्रां स्वसुः सुतां ॥ अपोथ
यच्छिलापृष्ठे स्वार्थोन्मूलितसौहृदः ॥८॥ सा तद्धस्तात्समुत्पत्य सद्यो देव्यंबरं गता ॥ अदृश्यतानुजा वि न्य८
ष्णोः सायुधाष्टमहाभुजा ॥९॥ दिव्यस्रगंबरालेपरत्नाभरणभूषिता ॥ धनुः शूलेषुचर्मासिशंखच
क्रगदाधरा ॥१०॥ सिद्धचारणगंधर्वैरप्सरःकिन्नरोरगैः ॥ उपाहृतोरुबलिभिः स्तूयमानेदम
ब्रवीत ॥११॥ किं मया हतया मंद जातः खलु तवांतकृत ॥ यत्र क्व चित्पूर्वशत्रुर्मा हिंसीः कृपणान्वृथा ॥१२॥

मयाप्यवदेवीभूता ॥ त ॥ कृपणा नित्यंन्यानवित्सूनहनिष्यतीति ज्ञाना वा वारयति पाठांतरे तु मा मां कृपणां हिंसीः
हिंसितव्यानसिद्धति १२॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा० द०
टी०
१९

वहुनामनिकेतेषुवाराणस्यादिस्थानेषुवहुनामादुर्गाकामाक्षीत्यादि ॥१३॥ परमविस्मितःकथंदेवीवा
गर्भस्थाजानातीति ॥१४॥ हेभाममभगिनीभर्तः पुरुषादोराक्षसोयथास्वापत्यमेवहिनस्तितद्वत् ॥१५॥ जीवन्नपि
मृतोहं ॥१६॥ हेमहाभागौस्वकृतंभुजःस्वारब्धकर्मभोक्तॄन् किंचजंतवःप्राणिनःसदैकत्रनासतेकिंत्व
ल्पकालमेवतत्राप्येकत्रनासतेकिंतुविप्रयुज्यंतेयतोदैवाधीनाः ॥१८॥ सदानासतइत्यनेनयदुक्तंजन्मम

श्रीशुकः ॥ इतिप्रभाष्यतंदेवीमायाभगवतीभुवि ॥ वहुनामनिकेतेषुवहुनामावभूवह ॥१३॥ तया
भिहितमाकर्ण्यकंसःपरमविस्मितः ॥ देवकींवसुदेवंचविमुच्यप्रश्रितोब्रवीत् ॥१४॥ कंसउवाच
अहोभगिन्यहोभाममयावांवतपाप्मना ॥ पुरुषादइवापत्यंवहवोहिंसिताःसुताः ॥१५॥ सत्वहंत्य
क्तकारुण्यस्त्यक्तज्ञातिसुहृत्खलः ॥ कांल्लोकान्वैगमिष्यामिब्रह्महेवमृतःश्वसन् ॥१६॥ दैवमप्य
नृतंवक्तिनमर्त्याएवकेवलं ॥ यद्विश्रंभादहंपापःस्वसुर्निहतवान्शिशून् ॥१७॥ माशोचतंमहाभा
गौस्वात्मजान्स्वकृतंभुजः ॥ जंतवोनसदैकत्रदैवाधीनाःसहासते ॥१८॥ भुविभौमानिभूतानियथा
यांत्यपयांतिच ॥ नायमात्मातथैतेषुविपर्यैतियथैवभूः ॥१९॥

मि२
मरणादिनदृष्टिदेहानामेवनात्मनइत्याह ॥ भूतानिदेहाएवयांतिअपयांतिचभवंतिचनभवंतिचेत्यर्थः
यथाभुविभौमानिघटशरावादीनितद्वदेतेषुजन्मादिभिर्विक्रियमाणेष्वपि ॥ अयमपरोक्षोनयात्मना यमा
त्मानात्माविपर्येतिविपर्ययंविक्रियांनप्राप्नोतिएकरूपएववर्ततइत्यर्थः भौमेषुविक्रियमाणेष्वपियथा
भूर्नश्यतिएवंविचार्यमाणेसतिनशोकावकाशःअज्ञानंतु[illegible]ननिवर्तते

१९

द्यवकाशः१

श्च नैवंविदः एवमज्ञानतः आत्मविपर्ययः देहात्मबुद्धिर्भवति यतो विपर्ययात् ॥ भेदो भवति देहाहंकारेण।
हि आत्मनि परिच्छिन्ने सति इदमहंकारास्पदं भिन्नं भवति यतो भेदाद्देहात्मज आदिदेहैः योगो वियोगाश्च ततः संस
तिः सुखदुःखे इति यावत् ॥ अज्ञानेन निवर्तते इत्यर्थः ॥ एवमुक्तप्रकारेण अनेतेन नयाः ॥ अहं त्वतावन्नात्रयातित
वान् ॥ तयाप्यज्ञानदृष्टानतनयाव्यापादितानपिमानुशोचेतिसंतन्वयतिपस्मादिति ॥ २० ॥ अज्ञानाश्रयक

त्मया २

यथा नैवंविदो भेदो यत आत्मविपर्ययः ॥ देहयोगवियोगाश्च संसृतिर्न निवर्तते ॥ २० ॥ तस्माद्भद्रे स्व
तनयान्मया व्यापादितानपि ॥ मानुशोच यतः सर्वः स्वकृतं विन्दतेऽवशः ॥ २१ ॥ यावद्धतोऽस्मि हंता
स्मीत्यात्मानं मन्यतेऽस्वदृक् ॥ तावत्तदभिमान्यज्ञो बाध्यबाधकतामियात् ॥ २२ ॥ क्षमध्वं मम दौरा
त्म्यं साधवो दीनवत्सलाः ॥ इत्युक्त्वाश्रुमुखः पादौ स्यालः स्वस्रोरथाग्रहीत् ॥ २३ ॥ मोचयामास
निगडाद्विस्रब्धः कन्यकागिरा ॥ देवकीवसुदेवं च दर्शयन्नात्मसौहृदं ॥ २४ ॥

स्वस्र २

मेवादमाह यत इति कथं तर्हि त्वालनादिहेतुः तत्राह स्वकर्मैव प्रापयति न अस्य वधेन मत्तो न मूलमेवेत्याह ॥ २१ ॥ अ
स्वदृक् देहाभिमानी तस्य देहस्य हननमात्मनो अभिमन्यमान इत्यर्थः ॥ २२ ॥ स्यालः स्वस्रोरिति शब्देन द्विवचनानु
पपत्त्या मिथुनं गृणन्कामितामिथुनलक्षणा यत्स्वस्रः तत्पदाभिधानं लिंगसमवायेन प्राणामृतं उपदधातीति
बद्देवकीवसुदेवस्य चरणयोः पादमग्रहीदित्यर्थः स्यालपदेन कथंचिद्वसुदेवाभिधानम् ॥ २३ ॥ आत्मसौहृ

कंसः २

श्री भा० स्क० १०

स्वपरेतिभेददर्शनेकिंभवतितदाहशोकहर्षेति ॥२८॥ भावैरेवनिमित्तभूतैर्मिथोभावान्घ्नंतंभावमीश्वरंपृ
थग्दृशास्तेनपश्यंति ॥ किंचाहमेवहंताहतश्चेतिमन्यतेऽस्वदृशः ॥२७॥ युज्यतेयथाभवतितया ॥२८॥ नातिकोवि

भ्रातुःसमनुतप्तस्यक्षांतरोषाचदेवकी ॥ व्यसृजद्वसुदेवश्चप्रहस्यतमुवाचह ॥२६॥ वसुदेवः ॥
एवमेतन्महाभागयथावदसिदेहिनां ॥ अज्ञानप्रभवाहंधीःस्वपरेतिभिदायतः ॥२७॥ शोकहर्षभ
यद्वेषलोभमोहमदान्विताः ॥ मिथोघ्नंतंनपश्यंतिभावैर्भावंपृथग्दृशः ॥२८॥ श्रीशुकः ॥ कंसएवंप्र
सन्नाभ्यांविशुद्धंप्रतिभाषितः ॥ देवकीवसुदेवाभ्यामनुज्ञातोविशद्गृहं ॥२८॥ तस्यांरात्र्यांव्यतीता
यांकंसआहूयमंत्रिणः ॥ तेभ्यआचष्टतत्सर्वंयदुक्तंयोगनिद्रया ॥२९॥ आकर्ण्यभर्तुर्गदितंतमू
चुर्देवशत्रवः ॥ देवान्प्रतिकृतामर्षादैतेयानातिकोविदाः ॥३०॥ एवंचेत्तर्हिभोजेंद्रपुरग्रामव्रजादि
षु ॥ अनिर्दशान्निर्दशांश्चहनिष्यामोद्यवैशिशून् ॥३१॥ किमुद्यमैःकरिष्यंतिदेवाःसमरभीरवः ॥
नित्यमुद्विग्नमनसोज्याघोषैर्धनुषस्तव ॥३२॥ अस्यतस्तेशरव्रातैर्हन्यमानाःसमंततः ॥ जिजीविष
वउत्सृज्यपलायनपरायणाः ॥३३॥ केचित्प्रांजलयोदीनान्यस्तशस्त्रादिवौकसः ॥ मुक्तकच्छशि
खाःकेचिद्भीताःस्मइतिवादिनः ॥३४॥ ॥

दादृष्टमात्रमतयः ॥३५॥ नति र्गतानिदर्पादीनानियेषांतान् ॥ अ
योऽस्त्रदर्पाहार्यं ॥३६॥ अस्यतोविध्यतःवाणान्दीपतःउत्सृज्यपरायणांत्यक्ता ॥३७॥ मुक्तकच्छशिखाःमुक्त

कृष्णः ॥२४॥

शून्यासक्ताविमग्ना वोइत्नेतिनहंसि ॥ ३५ ॥ तेमे निर्भयदेशेमन्यूरे ॥ संयुगादन्यत्र विकत्थनं प्रो छ्वादः ॥ येषां तैः ॥ ननु
हे दैविभेमिश्चाभोइतितचाहुः ॥ यद्दोनुषेतिसर्वसंयातः प्रविष्टेनकचिदपिबहिर्दृष्टेनत्यर्थः ॥ पुरुषप्रवेशरहितमि
लावृतवनमेकोयस्तेनेनशंभुना ॥ ३६ ॥ यद्यपुर्धमैर्देवानांकिंचिदपिकर्तुंसमर्था स्तथापिनीतिरत्रुसर्तव्याऽस्या

ननं विसृतशास्त्राम्नाविरस्याभयसत्वतान ॥ इंसत्त्यासक्तमनसोभग्नचापानुपुष्यतः ॥ ३५ ॥ किंतेमन्यूरे ।
विगुधेरसंयुगविकत्थनैः ॥ हेतोजपाकिं हरिणाक्षभुनावावनौकसा ॥ ३६ ॥ किमेभिर्गुणाल्पवीर्यैराबलैर
वातपस्विना ॥ तथापि देवाः सापत्न्यात्रपेत्याइतिमन्महे ॥ ३७ ॥ ततस्तत्क्रलावेनतेनिर्गुष्वात्मानतत्रबर्मन
३८ ॥ यूयामयोगेमन्पेदितोनाभिर्नशक्यते न रूछपदः चिकित्सितं ॥ यथेंद्रियग्राममुपेक्षितं तथा विष्णु
महादिवहेव लोमवाल्पते ॥ ३९ ॥ मूलं हि विष्णुर्देवानां यत्र धर्मः सनातनः ॥ तस्य च ब्रह्मगोविप्रास्तपो या
ताः सदक्षिणाः ॥ ४० ॥ तस्मात्सर्वात्मना राजन् ब्राह्मणान्ब्रह्मवादिनः ॥ तपस्विनो यज्ञशीलान्गाश्च हृ
न्मो हविर्दुघाः ॥ ४१ ॥ विप्रा गावश्च वेदाश्च तपः सत्यं दमः शमः ॥ श्रद्धा दया तितिक्षा च क्रतवश्च हरेस्त
नूः ॥ ४२ ॥ स हि सर्वसुराध्यक्षो ह्यसुरद्विड् गुहाशयः ॥ तन्मूला देवताः सर्वाः सेश्वराः सचतुर्मुखाः ॥ ४३ ॥
अयं वै तद्वधोपायो यदृषीणां विहिंसनम् ॥ ४४ ॥ ॥ ॥ ॥

हृतयापीति ॥ ३७ ॥ श्रामयोरोगः रूछपदो बद्धमूलः ॥ ३८ ॥ देवानां विष्णुः ॥ स च यत्र धर्मः ॥ तत्रास्ते धर्मस्य मूलं वे
दादयइति ॥ ४० ॥ किंच विप्रादयो हरेर्देवतनवो यस्मात्तस्मादयमेवोपाय इत्याहुः ॥ ४२ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा० द० टी० ३१

आरात्समीपमागतो मृत्युर्येषां ते न केवलं सतां विद्वेषो मृत्युमात्रे हेतुः किं तु बहुतरं कार्यं पीत्याह॥४७॥इ

ति श्रीभागवते भावार्थदीपिकायां दशमे चतुर्थः॥४॥ पंचमे नन्दकेनेदः स्नातो कृत्वा महोत्सवं॥ गत्वा यम

पुरां प्राप वसुदेवागमोत्सवं॥ महामना उदारचित्तः॥१॥ नियुते द्वे लक्षे समलंकृते नाम्नां प्रादात्तत्कथंभूतान् दे० २

रत्नौघैः रत्नसमूहैः॥ शातकौम्भाम्बरैः सुवर्णरसास्तैरम्बरैश्चावृतान्॥३॥ द्रव्याणां शोधिकानाहात्तपादीनां तत्सध्ये

श्रीशुक उवाच॥ एवं दुर्मन्त्रिभिः कंसः सह संमन्त्र्य दुर्मतिः ब्रह्महिंसां हितं मेने कालपाशावृतोऽसुरः॥४४॥

संदिश्य साधुलोकस्य कदने कदनप्रियान्॥ कामरूपधरान्दिक्षु दानवान्गृहमाविशत्॥४५॥ ते वै र

तः प्रकृतयः तमसा मूढचेतसः॥ सतां विद्वेषमाचेरुरारादागतमृत्यवः॥४६॥ आयुः श्रियं यशो धर्मं

लोकानाशिष एव च हन्ति श्रेयांसि सर्वाणि पुंसो महदतिक्रमः॥४७॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे

चतुर्थोऽध्यायः॥४॥ श्रीशुक उवाच॥ नंदस्त्वात्मज उत्पन्ने जाताह्लादो महामनाः॥ आहूय विप्रान्वेदज्ञान्स्ना

तः शुचिरलंकृतः॥ वाचयित्वा स्वस्त्ययनं जातकर्मात्मजस्य वै॥ कारयामास विधिवत्पितृदेवार्चनं

तथा॥२॥ धेनूनां नियुते प्रादाद्विप्रेभ्यः समलंकृते॥ तिलाद्रीन्सप्त रत्नौघशातकौम्भाम्बरावृतान्॥३॥ का

लेन स्नानशौचाभ्यां संस्कारैस्तपसेज्यया॥ शुध्यन्ति दानैः संतुष्ट्या द्रव्याण्यात्माऽऽत्मविद्यया॥४॥

केषां विद्दानैरेव शुद्धिर्यथा तथासनादियुक्तजातकर्मादिसंस्कारैरेव गर्भाणां शुद्धिरिति दर्शयितुं शुद्धिनियमा

निशोधनानि दृष्टांतत्वेनाह कालेनेति कालेन भूम्यादिर्यथा नवनीतादिरणाद्बहुधा द्विर्वर्षैण लेपनात्गोमूत्रेण क्र

मेण कालात् इति॥ शुध्यंति समग्रभिः स्नानेन देहादिः॥ शौचेन नाभेरधो लिंगादिः॥ संस्कारैर्गर्भादिः॥ तपसेन्द्रिया

दि॥ इज्यया यागादिना ब्राह्मणादिः॥ दानैर्द्रव्याणि संतुष्ट्या मनः आत्मा आत्मविद्ययेति॥४॥ ११

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सौमंगल्यागिरः स्वस्तिवाचका विप्राः दयोवभूवुः तत्र सूताः पौराणिकाः प्रोक्ता मागधा वंशशंसकाः वंदिन स्त्वमलप्रज्ञाः प्रस्तावसदृशोक्तयः ॥५॥ संमृष्टानि संसिक्तानि द्वाराणि अजिराणि अंगणानि गृहांतराणि गृह मध्यानि च यस्मिन् स तथा विचित्रध्वजपताकानां स्रजः चैलानि तोरणानि च तैर्भूषिताः ॥६॥ हरिद्रा तैलभूषिताः

सौमंगल्यगिरो विप्राः सूतमागधवंदिनः ॥ गायकाश्च जगुर्नेदुर्भेर्यो दुंदुभयो मुहुः ॥५॥ व्रजः संमृ
ष्टसंसिक्तद्वाराजिरगृहांतरः ॥ चित्रध्वजपताकास्रक्चैलपल्लवतोरणैः ॥६॥ गावो वृषा वत्सतरा ह
रिद्रा तैलभूषिताः ॥ विचित्रधातुवर्हस्रग्वस्त्रकांचनमालिनः ॥८॥ महार्हवस्त्राभरणकंचु
कोष्णीषभूषिताः ॥ गोपाः समाययू राजन्नानोपायनपाणयः ॥९॥ गोप्यश्चाकर्ण्य मुदिता
यशोदायाः सुतोद्भवं ॥ आत्मानं भूषयांचक्रुर्वस्त्राकल्पांजनादिभिः ॥१०॥ नवकुंकुमकिंजल्कमु
खपंकजभूतयः ॥ बलिभिस्त्वरितं जग्मुः पृथुश्रोण्यश्चलत्कुचाः ॥११॥

विचित्रा धातवः वर्हस्रजः वस्त्राणि च कांचनमालाश्च अलंकारास्तथा विद्यन्ते येषां ते तथाभूता गावः ॥ दयो वभूवुरित्यर्थः ॥८॥ सर्वकल्पाः अलंकाराः ॥१०॥ नवकुंकुमैर्मुखपंकजेषु भूतिः श्रीर्यासां ताः बलिभिर् हलपात्रे ॥११॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सुमृष्टान्युज्ज्वलितानि मणिमयानि कुंडलानि निष्काः पदकानि कंठेषु यासां ताः ताश्च शिखाभ्यः च्युतानि मा
ल्यवर्षाणि यासां ताः ।। नंदालयं व्रजंतीः व्रजंत्यः पथि विरेजुः सवलयाः कंकणभूषिताः व्यालोलैः चंचल

गोप्यः सुमृष्टमणिकुंडलनिष्ककंठ्यः चित्रांवराः पथि शिखाच्युतमाल्यवर्षाः ।। नंदालयं सवल
या व्रजती र्विरेजुर्व्यालोलकुंडलपयोधरहारशोभाः ।।१२।। ता आशिषः प्रयुंजानाः चिरं पा
हीति वालके ।। हरिद्रातैलचूर्णाद्भिः सिंचंत्यो जनमुज्जगुः ।।१३।। अवाद्यंत विचित्राणि वादित्रा
णि महोत्सवे ।। कृष्णे विश्वेश्वरेऽनंते नंदस्य व्रजमागते ।।१४।। गोपाः परस्परं प्रीता दधिक्षी
रघृतांवुभिः ।। आसिंचंतो विलिंपंतो नवनीतैश्च चिक्षिपुः ।।१५।। नंदो महामनास्तेभ्यो वासोऽ
लंकारगोधनं ।। सूतमागधवंदिभ्यो येऽन्ये विद्योपजीविनः ।।१६।। तैस्तैः कामैरदीनात्मा यथोचि
तमपूजयत् ।। विष्णोराराधनार्थाय स्वपुत्रस्योदयाय च ।।१७।। रोहिणी च महाभागा नंदगोपाभि
नंदिता ।। व्यचरद्दिव्यवासः स्रक्कंठाभरणभूषिता ।।१८।। तत आरभ्य नंदस्य व्रजः सर्वसमृद्धि
मान् ।। हरेर्निवासात्मगुणै रमाक्रीडमभून्नृप ।।१९।। गोपान्गोकुलरक्षायां निरूप्य मथुरां गतः
नंदः कंसस्य वार्षिक्यं करं दातुं कुरूद्वह ।।२०।।

कुंडलादिभिः शोभा यासां ताः ।।१२।। जनं सिंचंत्यः अजनमुज्जगुरिति वा ।।१३।। तेभ्यो गोपेभ्यः प्रदात् ।।१५।। य
थोचितमन्वयान्नपि अपूजयत् ।।१७।। हरेर्निवासेन ये आत्मनि गुणाः तैः रमायाः लक्ष्म्याः आक्रीडं विहारस्था

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

भ्रान्तं संसारचक्रे तद्वमोचनं तस्य प्राक्दोषान्तरस्यानन्तवमतिहृदयं ॥२१॥ पुनर्भवः पुनर्जातः इव तत्र रसेन गर्भविशेषो।
यतो संसारचक्रे परिवर्तमान इति दुर्भगमेवाह ॥२२॥ प्रियः वासौ संवासः प्रियसंवासः हे प्रिये निवासो न साङ्गे
वेन वेगेन नीयमानानां प्रवर्तीतिसवाः तृणकाष्ठादयः तेषां यथैकत्र स्थितिर्हि नी तद्वत् ॥२३॥ यथा यथा दि

वसुदेवमुपश्रुत्य भ्रातरं नन्द आगतं ॥ ज्ञात्वा दत्तकरं राज्ञे ययौ तदवमोचनं ॥१८॥ तं दृष्ट्वा सहसो
त्थाय देहः प्राणमिवागतं ॥ प्रीतः प्रियतमं दोर्भ्यां सस्वजे प्रीतिविह्वलः ॥१९॥ पूजितः सुखमासीनः
पृष्ट्वानामयमादृतः ॥ प्रसक्तधीरात्मजयोरिदमाह विशाम्पते ॥२०॥ दिष्ट्या भ्रातः प्रवयस इदानी
मप्रजस्य ते ॥ प्रजाशाया निवृत्तस्य प्रजा यत्समपद्यत ॥२१॥ दिष्ट्या संसारचक्रेऽस्मिन्वर्तमानः पुन
र्भवः ॥ उपलब्धो भवानद्य दुर्लभं प्रियदर्शनं ॥२२॥ नैकत्र प्रियसंवासः सुहृदां चित्रकर्मणां ॥ ओघेन व्यूह
मानानां प्लवानां स्रोतसो यथा ॥२३॥ कच्चित्पशव्यं निरुजं भूर्यम्बुतृणवीरुधं ॥ बृहद्वनं तदधुना यत्रा
स्से त्वं सुहृद्वृतः ॥२४॥ भ्रातर्मम सुतः कच्चिन्मात्रा सह भवद्व्रजे ॥ तातं भवन्तं मन्वानो भवद्भ्यामुपला
लितः ॥२५॥

कच्चिदिति निरुजे तस्मिन्वने निर्दोषगोपयोरध्यादिना प्रभूतगोपिकास्तन्यादिना पुत्रे तेम विवत्सयाह कच्चिदिति
प्रसक्तधीः स्वात्मजयोर्निकटतान ॥२४॥ भवद्भ्यामुपलालितः सनकश्चिद्वर्तते रतिशयः पुत्रादर्शनक्लेशेनाह द्वयं

श्री
भा॰द॰
प्र॰टी॰
४२

सुहृदोर्वं भूनुन्यनुभावितसंपादितः यस्त्रिवर्गः स हि पुंसो विहितः सुकंर्मास्त्रिणवाप्तोक्तः नस्माच्चपर्यवसितः
स्वतस्नेस्पृहिक्लिश्यमाने पुंसस्वायन भवतीत्यर्थः ॥ २८ ॥ नंदो वसुदेवं सान्त्वयन्नाह ॥ अहो तेऽतिकंसचारभयशोकमानः
कटास्तेणऽन्नं दत्तान्यदेवाह ॥ २९ ॥ अदृष्टपवनिष्टाममास्रियेंयस्यसः ॥ यदेवपुत्रादिपुस्तवपदमदृष्टं हीयतेन देवेन
पुत्रादयोपि न भवंतीत्यर्थः ॥ अदृष्टपरमः तथाप्रदृष्टमेव परमं यस्य सः ॥ यथापि पुत्रादयो वियुक्ताः तथापि तान दृ
६

ष्टस्त्रिवर्गो विहितः सुहृदोत्यनुभावितः ॥ नतेषु क्लिश्यमानेषु त्रिवर्गोर्थाय कल्पते ॥ २६ ॥ नंदादयाव
अहो तेदेवकीपुत्राः कंसेन बहवो हताः ॥ एकावशिष्टावरजा कन्या सापि दिवं गता ॥ २७ ॥ नूनं ह्यदृष्टनि
ष्ठोयमदृष्टपरमो जनः ॥ [illegible] ॥ अदृष्टमात्मनस्तत्त्वं यो वेद न स मुह्यति ॥ २८ ॥ वसुदेवः ॥ करो
वैवार्षिकोदत्तो राज्ञे दृष्टा वयं च वः ॥ नेह स्थेयं बहुतिथं संत्युत्पाताश्च गोकुले ॥ २९ ॥ श्रीशुकः ॥ इति
नंदादयो गोपाः प्रोक्तास्ते शौरिणा ययुः ॥ अनोभिरनडुद्युक्तैस्तमनुज्ञाप्य गोकुलम् ॥ ३० ॥
॥ ॥ ॥ ॥

दृष्टमेव पुनः पुनः संगमयतीत्यर्थः एवमदृष्टमात्मनस्तत्त्वं अव्यभिवा[illegible]रिकारूपं सर्वः स्वयो यो वेद स न मु
ह्यति तस्मादिदानीं वयाऽऽइः स्वेन भावनीयम् तानामपि विप्रयुक्तानामपि च कालांतरे दर्शनयोग संभवात् ॥
अस्मदारिभिरपिकाले नातरेतत्प्रियोगे त्यपि इति नंदस्य देवीवागेषा भाविसूचिका ॥ २८ ॥ तां च बुद्धा वसुदे
वोऽऽः स्वतयुक्तो नंदमाहकरो वैइति वं युष्माभिः ॥ २९ ॥ प्रोक्ताः शौरिणा वसुदेवेन अनोभिः शकटैः ॥ ३० ॥

राम
४२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमे पंचमः ॥५॥ षष्टेसत्पुर्भिरानंदोव्रजंगच्छन्मृतांपथि ॥ दृष्ट्वात्रा-
तसीतस्यामन्तुंक्त्वाचविस्मितः ॥ कृष्णस्यविषयेशंकमानंप्रति ॥ अविषयेप्रवृत्तासैवमरिष्यतीतिसूचय-
न्नाहनयत्रेति ॥ यत्रश्रीकृष्णस्यश्रवणादीनिनसंतितत्रैवतासांशक्तिः मात्वात्रास्मिन्व्रजेवसतितिष्ठतितिनशंके-
तिभावः ॥३॥ योषित्वावेशंलीलावरांनारीमित्वात्मानंविधायनतुनिलिंनातिविशंकामसती कथंपरस्य

इति श्रीभागवते दशमस्कंधे पंचमोध्यायः ॥५॥ श्रीशुकः ॥ नंदः पथिवचःशौरेर्नमृषेतिविचिंत-
यन् ॥ हरिंजगामशरणमुत्पातागमशंकितः ॥१॥ कंसेनप्रहिताघोरापूतनाबालघातिनी ॥ शिशूं-
श्चचारनिघ्नंतीपुरग्रामव्रजादिषु ॥२॥ नयत्रश्रवणादीनिरक्षोघ्नानिस्वकर्मसु ॥ कुर्वंतिसात्वतांभर्तु-
र्यातुधान्यश्चतत्रहि ॥३॥ साखेचर्येकदोत्पत्यपूतनानंदगोकुलं ॥ योषित्वामाययात्मानंप्रा-
विशत्कामचारिणी ॥४॥ तांकेशबंधव्यतिषक्तमल्लिकांबृहन्नितंबस्तनकृच्छ्रमध्यमां ॥ सुवाससं
कल्पितकर्णभूषणत्विषोल्लसत्कुंतलमंडिताननां ॥५॥

निप्रविशत्यतआहकामचारिणीस्वेच्छंविचरमित्यर्थः ॥४॥ तांवनितांनिजंपतिंद्रष्टुमागतामपितद्रूपवतींश्रि-
यमिवगोप्योमन्सतेत्यन्वयश्लोकेनाह्वयः श्रीसामान्यानिविशेषणानिकेशबंधव्यतिषक्तमल्लिकांकेशग्रं-
थिरेवबंधस्तत्रव्यतिषक्तामल्लिकाकुसुमानियस्यास्तांबृहतानितंबेनस्तनाभ्यांचकृच्छ्रंकष्टंयथाभवतितथामध्यंयस्याः तांसु-
वाससंशोभनेवाससीयस्याः तांकल्पितयोः कर्णभूषणयोः त्विषाउल्लसद्भिः कुंतलैर्मंडितमाननंयस्याः तां ॥५॥

श्री भाग द. पू. टी. ४४

वल्गु रम्यं यत्स्मितं तेन युक्तेन यथाभूता अपांगविसर्गाः येषु तैः वीक्षितैः व्रजौकसां मनो हरंतीम् तां गोप्यः हृतमनसः ॥
तेन तां न निवारितवंतः उत्पुत्रं भवति गोप्यः श्रियमिव मत्वा सीमामनुव्रतः केनापि न निवारिता सती प्रविवेश
इति भावः ॥ ६ ॥ बालग्रहः पूतना असदंतकं ददर्श असतामंतकं दृष्ट्वा कथं न बिभेति तत्राह प्रतिच्छन्नं निजोरुते ।

वल्गुस्मितापांगविसर्गवीक्षितैर्मनोहरंतीं वनितां व्रजौकसां ॥ अमंसतांभोजकरेण रूपिणीं
गोप्यः श्रियं द्रष्टुमिवागतां पतिं ॥ ६ ॥ बालग्रहस्तत्र विचिन्वती शिशून्यदृच्छया नंदगृहेऽसदंतकं ॥
हृतै३ बालं प्रतिच्छन्ननिजोरुतेजसं ददर्श तल्पेऽग्निमिवाहितं भसि ॥ ७ ॥ विबुध्य तां बालकमारिकाग्रहं चराच
रात्मा स निमीलितेक्षणः (महात्मत्वे सति बालभावं विभावयामास किंतु वा च न प्रभुः ॥ ५ प्रज्ञात ।
मात्त्वात् निशाचरी हंतव्येति निसर्गविज्ञात् जगद्धितचेष्टितेः) अनंतमारोपयदंकमंतकं यथोरगं सुप्तमबुद्धि
रज्जुधीः ॥ ८ ॥
॥

न मे बालभावेन प्रतिच्छन्नं तिरोहितं निजमुरुतेजो येन तं तेजस्विनं भस्मच्छन्नमाहितमग्निमिव ॥ ७ ॥ चराचरा
त्मा बादेव तां विबुध्य निमीलितेक्षणः आसतस्वयमनंतं तं दृष्ट्वानामंतकं सा कमारोपयत् ॥ बालमत्वा यथोरगं
सप्तमबुद्धि आमौ धीरसः प्रज्ञानतो रज्जुबुद्ध्यागृह्णातीति यथा न हन ॥ ८ ॥ ॥ ॥ ॥

म १ रउँ १ ४४

ननुयणोदारोरोहिल्पैतोनंनकथंमवारयेनोनत्राहतामितिवासंवल्नुजननस्याइववेष्टितंपस्यास्तांवरास्त्रियंव
मह्सेवांस्मागृहमध्येवीद्यभ्रूंतमीत्वाणावेबहिर्म्सदुत्वेवरप्योंतःकोणपरिकदासिवतमस्तुचमेम्वित्रमयःके
णःपरिक्रद्स्थावरांतांयस्यासेःखंदूस्यनद्वततनस्त्रभयापर्षितेश्रमिभूतेश्रहमस्यजननीयवेतिमाहितेसा।
स्यैजननीजननस्यैानिरीत्सामाणवेकेवलमतिएतांननिवारितवत्यै ॥९॥ तस्मिन्नस्यानेदुर्जनेरवीर्यपस्मिन्

तोनीत्वाचित्रामयवामचेष्टितांवीक्ष्यांतर्गाकोणपरिकदासिवत ॥ वरस्त्रियंतमभयापर्षितेति
रीत्साणांजननीघनिष्टतां ॥१०॥ तस्मिन्स्तनंदुर्जनेरवीर्यमुल्लवोरांकमारायपिपोर्दावथ ॥ गाढं एं २
करांभ्यांभरवान्नपीड्यतस्याणैःसमरोषमग्नितापिवत ॥११॥ सामुंचमुंचबालमितिप्रभाषि।
णीनिपीड्यमानाखिलजीवमर्मणा ॥ विहृम्यनेचेचरणौभुजौमुहुर्विक्षिपन्गात्राद्विपतीहरोद
ह ॥१२॥ तस्याःस्वनेनातिगभीरसंहमासाद्रिमहीयोस्त्ववालसग्रहा ॥ रसादिपाश्चप्रतिनेदिरेज
नाःयेनःक्षितौवज्रनिपातशंकया ॥१३॥ राम॥

स्तनंतंकृस्नमंकमादायतस्मैपिपासवेददौ ॥ अथानंतरमेवप्रपीड्यकेवलंविषयपथ्यमितिमत्वैवतस्याः
प्राणैःसहापिवत ॥११॥ वरस्तौभुजौमुहुर्मुहुःक्षितिपतीविक्षिप्यत्रातिसंदष्टुकामानिगात्राणियस्याःसा ॥१२
रसान्नामस्तोत्रिव ॥१३॥॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा द टी २५

आदायमुर्त्तंविविद्ववनिजंरूपमास्थिता मरणंममपेकपटमयुक्तवतीवा ॥१४॥ एतत्रपितस्यदेहःषट्क्रो
शमध्यवर्तितोद्रुमानचूर्णयामास ॥१५॥ ईषालांगलदंडुःतत्समाणाउग्रांदंष्ट्रायस्मिंस्तथाभूतमास्यंयस्मि
न्नतत्रस्याःकोलेवरैर्वीत्यतत्रगोपागोप्यश्चतत्रसःसंग्रामसहेतवेन पुनरष्टभिःपदैर्विशिनष्टिगिरिकंदर
वन्नासिकेयस्मिंस्तत ॥ श्रुतोस्थूलोपलाविवस्तनौयस्मिंस्तत रौद्रंघोरंप्रकीर्णाश्चरूक्षणाम्मूर्धजायस्मिंस्त

निशाचरीत्थंव्यथितस्तनासुहृद्व्यादायकेशांश्चरणौभुजावपि ॥ प्रसार्यगोष्ठेनिजरूपमास्थिता
वज्राहतोवृत्रइवापतन्नृप ॥१४॥ पतमानोपितद्देहस्त्रिगव्यूत्यंतरद्रुमान् ॥ चूर्णयामासराजें
द्रमहदासीत्तदद्भुतं ॥१५॥ ईषामात्रोग्रदंष्ट्रास्यंगिरिकंदरनासिकं ॥ गंडशैलस्तनंरौद्रंप्रकीर्णा
रुणमूर्धजं ॥१६॥ अंधकूपगभीराक्षंपुलिनारोहभीषणं ॥ बद्धसेतुभुजोर्वंघ्रिशून्यतोयह्रदोदरं १७॥
संतत्रसुःस्मवदीक्ष्यगोपागोप्यःकलेवरं ॥ पूर्वंतुतन्निःस्वनितभिन्नहृत्कर्णमस्तकाः ॥१८॥

त ॥१६॥ अंधकूपवद्विवरगंभीरेअक्षिणीयस्मिंस्तत ॥ पुलिनवदारोहोजघनेनाभ्यांभीषणंबद्धाःसे
व२ तवइवऊरूअंघ्रीयस्मिंस्तत ॥ शून्यतोयह्रदवोदरंयस्मिंस्तत ॥१७॥ पूर्वमेवतस्याःशब्देनभीताःपुनर्दृष्ट्वा ॥
नेनातितत्रसुरित्याह पूर्वंत्विति ॥ तस्यानिःस्वनितंशब्दः तेननिर्भिन्नानिहृत्कर्णमस्तकानियेषांते ॥१८॥ २५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

द्वादशांगोकुलेलिंहादिषु केषांचादिद्वादशानाममिः ॥ २१ ॥ अनाचानाः प्रथममतिसंभ्रमेणैव रक्षांकृत्वा किंचि
ज्जुद्धाघामाः पुनः तात्पर्येण वीजन्यासमकुर्वतेत्याह ॥ संस्पृष्टसलिलांग्यांनाग्रामनिप्रथमसंगे गोषुकर
योः ॥ इत्यक्तं प्रजायेकादशावीजानांमध्ये करणदौ गीतिकरयोः संधिषु चतुर्ष्वेतयांप्रथ्यायेवैकैकस्मिन्नं गो॥

वालंवनस्याउवसिक्रीडंतमकृतोभयं ॥ गोप्यंतुर्लसमभ्येत्यजगृहुर्जातसंभ्रमाः ॥ १९ ॥ यशोदारोहिणी
भ्यांताः समंवालस्य सर्वतः ॥ रक्षांविदधिरे सम्यक्गोपुकच्छ्रामणादिभिः ॥ २० ॥ गोमूत्रेण स्नापयि
न त्वा पुनर्गोरजसार्भकं ॥ रक्षांचक्रुश्च शकृता द्वादशांगेषुनामभिः ॥ २१ ॥ गोप्यः संस्पृष्टसलिलांगेषु
षुकरयोः पृथक् ॥ न्यस्यात्मन्यथवालस्य वीजन्यासमकुर्वत ॥ २२ ॥ अव्यादजोंघ्रिमणिमांस्तव
जान्वथोरूयज्ञोऽच्युतः कटितटं जठरं हयास्यः ॥ हृत्केशवस्त्वदुरईश इनस्तु कंठं विष्णुर्भुजं मुखमु
रुक्रम ईश्वरः कं ॥ २३ ॥ चक्र्यग्रतः सहगदो हरिरस्तु पश्चात्त्वत्पार्श्वयोर्धनुरसी मधुहाजनश्च ॥ को
णेषु शंख उरुगाय उपर्युपेंद्रः तार्क्ष्यः क्षितौ हलधरः पुरुषः समंतात् ॥ २४ ॥

कैक
अजायेत्थंवीजंन्यस्यवालस्याप्यंगेषुतथैवाकुर्वत ॥ २४ ॥ अंघ्रिमंघ्रीजानु जानुनीभुजंभुजौकंधिरः ॥ २५ ॥ तथादिक्
रक्षामकुर्वन्नित्याह ॥ चक्र्यग्रत इति चक्रसहितो हरिः ॥ तथाग्रतोऽस्तु सहगदो गदासहितो हरिः तवपश्चाद्रक्षतु
त्व त्वत्पार्श्वयोर्धनुरसी मधुहाजनश्च समंतात्पातु धरः ॥ उरुगायशंखी कोणेषु दिक्षु तोवधस्तात् २४

ध लुं

श्री भाग द पु २८

एवं वद्दिः स्त्रोक्रृत्वाश्चेनतरंगमकुर्वत्रिन्याहङ्इंद्रियाणीति ॥ २५ ॥ श्चात्मानमहंकारं ॥ २६ ॥ सर्वग्रहभयंकरोङस्तह
परीवारः ॥ २७ ॥ संन्यवेशयतशाययामास ॥ ३२ ॥ विस्मयमेवाहनूनमिति ॥ ३३ ॥ वतविस्मयेसांप्रतेसक्षषिः तपःप्रभा

इंद्रियाणिहृषीकेशः ॥ प्राणान्नारायणोवतु ॥ श्वेतद्वीपपतिः चित्तंमनोयोगीश्वरोवतु ॥ २५ ॥ पृश्निगर्भस्तुतेबु
द्धिमात्मानंभगवान्परः ॥ क्रीडंतंपातुगोविंदः शयानंपातुमाधवः ॥ २६ ॥ व्रजंतमव्याद्वैकुंठआसीनंत्वांश्रि
यः पतिः ॥ भुंजानंयज्ञभुक्पातुसर्वग्रहभयंकरः ॥ २७ ॥ डाकिन्योयातुधान्यश्चकूष्मांडायेर्भकग्रहाः ॥ भू
तप्रेतपिशाचाश्चयक्षरक्षोविनायकाः ॥ २८ ॥ कोटरारेवतीज्येष्ठापूतनामातृकादयः ॥ उन्मादायेह्यप
स्मारादेहप्राणेंद्रियद्रुहः ॥ २९ ॥ स्वप्नदृष्टामहोत्पातावृद्धाबालग्रहाश्चये ॥ सर्वेनश्यंतुतेविष्णोर्नामग्र न
हणभीरवः ॥ ३० ॥ इतिप्रणयबद्धाभिर्गोपीभिःकृतरक्षणं ॥ पाययित्वास्तनंमातासंन्यवेशयदात्मजं
॥ ३१ ॥ तावन्नंदादयोगोपामथुरायाव्रजंगताः ॥ विलोक्यपूतनादेहंबभूवुरतिविस्मिताः ॥ ३२ ॥ नूनंबतर्षि
संजातोयोगेशोवासमाससः ॥ सएवदृष्टोह्युत्पातोयदाहानकदुंदुभिः ॥ ३३ ॥ कलेवरंपरशुभिःछित्वा
तत्तेव्रजौकसः ॥ दूरेक्षिप्त्वावयवशोन्यदहन्काष्ठवेष्टितं ॥ ३४ ॥ दह्यमानस्यदेहस्यधूमश्चागुरुसौरभः ॥ उ
त्थितः कृष्णनिर्भुक्तसपद्याहतपाप्मनः ॥ ३५ ॥

वदान्नूयोगेशोज्ञानीवासम्यगास्यतः सएवदृष्टइति ॥ ३३ ॥ विस्मयोंतरमाह ॥ कृष्णेन [illegible] निर्भुक्तस्तन
एवसपदितत्क्षणएवप्रशाहतः ॥ पाप्मायस्यसः ॥ ३५ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मूल

प्रसंगाद्युक्तिं वै भवं केसुन्यकन्यायेनाहहस्तनेति ॥ ४२ ॥ श्रद्धयार्द्रत्किं कोन भक्ताप्रेम्णारक्ताः स्त्रियाः तन्मा
तरङ्गित्वन्माहरणलीलाभिप्रायेणावद्गुरवचनं गोपिकाः तन्मातरो भवन्तिति ॥ ४३ ॥ पावपूतस्य ॥ ४४ ॥ एतन्मू

एतन्नालोकबालस्त्रीरातस्मीकृपिराशना ॥ जिघांसयापिहरये स्तनं दत्वाप सद्गतिं ॥ ४५ ॥ किंपुनः
श्रद्धया भक्त्या कृष्णाय परमात्मने ॥ यच्छन् प्रियतरं किंतु रक्तास्तन्मातरो यथा ॥ ४६ ॥ पद्भ्यां भक्तहृदि
स्थाभ्यां वंद्याभ्यां लोकवंदितैः ॥ अंगं यस्याः समाक्रम्य भगवानपि वत्स्तनं ॥ ४७ ॥ यातुधान्यपि
सा स्वर्गमवाप जननीगतिं ॥ कृष्णेन भुक्तस्तनक्षीराः किमु गावोनुमातरः ॥ ४८ ॥ पयांसि यासा
मपिबत्पुत्रस्नेहस्नुतान्यलं ॥ भगवान्देवकीपुत्रः कैवल्याद्यखिलार्थदः ॥ ४९ ॥ तासामविर
तं कृष्णे कुर्वतीनां सुतेक्षणं ॥ न पुनः कल्पते राजन्संसारोऽज्ञानसंभवः ॥ ५० ॥ कटुधूमस्य सौर
भ्यमवघ्राय व्रजौकसः ॥ किमिदं कुत एवेति वदंतो व्रजमाययुः ॥ ५१ ॥ ते तत्र वर्णितं गोपैः पू
तनागमनादिकं ॥ श्रुत्वा तन्निधनं स्वस्ति शिशोश्चासन्सुविस्मिताः ॥ ५२ ॥ नंदः स्वपुत्रमादाय
प्रेत्यागतमुदारधीः ॥ मूर्ध्न्युपाघ्राय परमां मुदं लेभे कुरूद्वह ॥ ५३ ॥ य एतत्पूतनामोक्षं कृष्ण
स्यार्भकमद्भुतं ॥ निशाम्य श्रद्धया देवगोविंदे लभते रतिं ॥ ५४ ॥ अर्भेदेत्यकुलानीशः पूतना
याः शिशुकेलात् ॥ स्तन्यापायाननन्तःप्राणोः प्राणान् दुति सकलस्यतन् ॥ ५५ ॥ इति श्रीभागव ८

तनामोक्षं त्वार्भकं चरितमिति ॥ किंतत्पूतनामोक्षमिति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इति श्रीभावार्थदर्पणे दशमे स्कंधे षष्ठोऽध्यायः ६

टीकाश्लोकः

गर्भक १

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग दशौ ११

उल्लिपन् ॥ करे स्थोम्भिवर्णवर्क्ष्मपः क्षिपन् ॥ दर्शयन्विश्वमास्येच हस्तः क्रीडति सम्भ्रमे ॥ कुत्सार्भकस्तथा।
सिंधुसंस्तवं दनिर्भरः भूयस्तदेव संघृष्टं ग्रानान्यदभिनंदति ॥ येन्तमन्स्यावतारेणापियानि कर्माणि कृतानि।
तानि कर्माण्यनुस्मृत्वा वहानि मनः प्रीतिकराण्येवभवंती ॥१॥ तथापि यतस्त्वरावतः पुंसः पुरुषमात्रप्रत्यानिः ख्यानिः २३
तन्मूलभूता च विविधान्सुत्वा च पुनरखानि तथा सततं हृदि हरिभक्तिः ॥ हरिदासमस्त्यान्निचभवंतिन देवहार्थहेवेः

राजेवाव येनये नावतारेण भगवान्हरिरीश्वरः करोति कर्माणि रम्याणि मनोहृत्तानि च नः प्रभो ॥१॥ यच्छृ।
ण्वतो पैत्यरतिर्वितृष्णा सत्वं च शुद्ध्यत्यचिरेण पुंसः भक्तिर्हरौ तत्पुरुषे च सख्यं तदेव हारं वद मन्य से।
वेन ॥२॥ अथान्यदपि कृष्णस्य भूलोकाचरितमद्भुतं ॥ मानुषं लोकमासाद्य तज्जातिमनुरुंधतः ॥३॥ श्री।
शुकः ॥ कदाचिदुत्थानिक कौतुकाप्लव जन्मर्क्षयोगे समवे
तयोषितां वादित्रगीत द्विजमंत्रवाचकैः
चकार सूनोरभिषेच
न सती ॥४॥ करोषीति ॥१॥ अथैतान्नकेनत्पुनः विशिनष्टि अथेति
नजातिमनुष्यजातिमनुरुंधतोनुकुर्वतः ॥४॥ मासदिवसकेऽस्यानं शिशुगेगपरिवर्तनं तत्र करणीयं कौतुक
प्लवेऽस्मवाभिषेके तथान मित्रंव दिनेजन्मर्क्षस्यापि योगो श्रुतिमहोत्सवे सतिसमवेते योषितां मिलितं वृंदं यस्मिन् श्री २
मध्ये वा रिशारादिभिः वादित्राणि वगीतानि च द्विजमंत्राश्च वा वकाश्चैते वर्तिशोभितमभिषेचनेऽकृत्यस्य ५०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ब्राह्मणैः सुपूजितैर्विप्रैः ॥ कृतमंगलं संजातनिद्राक्षिणीयस्यातं तं स्वप्रदेशे शायितं शायितवती शकटस्याधस्तान्निद्रांते
प ऊर्ध्वं चालितवान् ॥९॥ नंदयः शयानस्य शिशोः अल्पकस्यासौ प्रवालवन्मृदुपद्भ्यां ॥ तेन हतं शकटं व्यव
र्तत विपरीतमपतत ॥ कथंविध्वस्तनानारसकुप्यभाजनं विध्वस्तानि नानारसं वंति स्वर्णाविजनानि विभक्तोऽस्यादि

नंदस्यपत्नीकृतमज्जनादिकं विप्रैः कृतस्वस्त्ययनं सुपूजितैः ॥ अन्नाद्यवासः स्रगभीष्टधेनुभिः संजा
तनिद्राक्षमशीशयच्छनैः ॥५॥ औत्थानिकौत्सुक्यमना मनस्विनी समागतान्पूजयती व्रजौकसः ॥ नै
वाशृणोद्वै रुदितं सुतस्य सा रुदन्स्तनार्थी चरणावुदक्षिपत् ॥६॥ अधः शयानस्य शिशोरनोऽल्पक
प्रवालमृद्वंघ्रिहतं व्यवर्तत ॥ विध्वस्तनानारसकुप्यभाजनं व्यत्यस्तचक्राक्षविभिन्नकूबरं ॥७॥ दृष्ट्वा
यशोदाप्रमुखा व्रजस्त्रियऔत्थानिकेकर्मणियाः समागताः ॥ नंदादयश्चाद्भुतदर्शनाकुलाः ॥ कथं
स्वयं वै शकटं विपर्यगात् ॥८॥ ऊचुरव्यवसितमतीन्गोपान्गोपीश्च बालकाः ॥ रुदतानेन पादेन क्षिप्त
इति ब्रुवन्तोऽतिविवादमोहिताः जनाः सुतान्य मेतन्न संशयः ॥९॥ ॥
विब्रुवन्तीव न ॥ २ ॥ त्रुटि ॥

मयानिरिक्ता नियया भवंति तथा चक्रे वा ताश्च क्राद्वा विन्यस्ताः चक्राद्वा यस्मिन् विभिन्नः कूबरो युगंधरो य
स्य तत्त्वं यथा यावर्तते ॥ ८ ॥ अद्भुतदर्शनेनाकुला बभूवुः तदेवाह कथमिति विपर्यगात् ॥ विपरीतमपतदिति १

भवतितथाव्य

[illegible]

श्री भाग स्कं २८

नश्च हरिं विविशुर्ग्रामं सेनजग्मुः उतापि वालस्येतत्व संभवति पूतेव वालाः किं जानंतीति प्रश्रमेयं प्रमाशंक्यं ॥ ९ ॥ स
केः रक्ताक्षैः कृता ॥ ८ ॥ भगवन्त्रार्वनमिते विप्रचेष्टिते विडंवयत्रा हृस्र्वं वृदित्यादिना वालि मिः सुकैः ॥ यद्वाग्र
ष्टदिक्षु वलिमिः ॥ महितेस्सपस्किरं यथा एवं स्यापि ते विप्रादथ्यादिभिर्वैयामासुः कृत्वा ग्रहादिहोमं विधाय ॥ ॥

गो

नतेग्रहथिये॰ पावाल भाषितमिन्युत ॥ प्रश्रमेयं वलेत स्य वालकस्य नेतेविडः ॥ ९ ॥ नंदं तं सुतमादाय
यशोदाग्रहशंकिता ॥ कृतस्वस्त्ययनं विप्रैः सक्तैः स्तनमपाययत ॥ १० ॥ पूर्ववस्यापि ते गोपैर्वलि
भिः सपरिछदं विप्राहूतं र्वैयां चक्रुर्दथ्यत नकुशांवुभिः ॥ ॥ येसत्यानृतदंभेर्ष्याहिंसामानविवर्जि
ताः ॥ नतेषां सत्यशीलानामाशिषो विफलाः कृताः ॥ १२ ॥ इति वालकमादाय सामर्ग्यजुरुपाकृतैः
जलैः पवित्रौषधिभिरभिषिच्याहितोन्नमैः ॥ १३ ॥ वाचयित्वा स्वस्त्ययनं नंदगोपः समाहितः ॥ हुत्वा चा
ग्निं द्विजातिभ्यः प्रादादन्नं महागुणं ॥ १४ ॥ गावः सर्वगुणोपेताः [illegible] वासः स्रग्रुक्म
मालिनीः आत्मजाभ्युदयार्थाय प्रादात्तेचान्वयुंजत

[illegible]

प्रस्त्यागुणो अदोषा विप्रकवणं ईर्ष्या अदंता तिः ॥ तेषामाशिषो हिकृताः तेः ॥ पद्युक्ताः इति निष्फला न भवे
ति ॥ १२ ॥ इत्येवमभिप्रेत्य सामर्ग्यभिरुपा कृतैः ॥ संस्कृतैः पवित्रा ओषधयो येषु तैः हितोन्नमैः कृत्स्नभि
षिच्य अभिषेकं कारयित्वा ॥ १३ ॥ गावः गाः प्रादात् ॥ अन्वयुंज [illegible] आशिषो युयुजुः ॥ १४ ॥ ॥ ॥

जु २

सेवुतेः हृतार

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नानेन्ये वक्ष्यभूवुरित्यर्थः ॥१६॥ अमदपि वालचरितमाह ॥ तृणावर्तो ऽत्र मृत्युपविहारापह्नुतस्तेनैवात्मन उत्सङ्गा
दुत्तारायक्रूतभारसज्जानती ऽन्यातशंकया महापुरुषमादध्यौ भारेण पीडिता विस्मिता च सती यद्वा जगतामी
श्रीकृष्णोधरस्वर्त्रिनां जगतां २

विप्रा मंत्रविदो युक्ताः तैर्याः प्रोक्तास्तथाशिषः ॥ ता निष्फला भविष्यंति न कदाचिदपि स्फुटं ॥१६॥ ए
कदारोहमारूढं लालयन्ती सुतं सती ॥ गरिमाणं शिशोर्वोढुं न सेहे गिरिकूटवत् ॥१७॥ उत्क्षिप्यमरु
पादेन शकटं योऽम्बिलीलया ॥ तृणावर्तं घटापीय अथ पातयदर्भकः ॥१८॥ भूमौ निधाय तं गोपी वि
स्मिता भारपीडिता ॥ महापुरुषमादध्यौ जगतामास कर्मसु ॥१९॥ दैत्यो नाम्ना तृणावर्तः
कंसभृत्यः प्रचोदितः ॥ चक्रवातस्वरूपेण जहारासीनमर्भकं ॥२०॥ गोकुलं सर्वमावृण्वन्मु
ष्णंश्चक्षूंषि रेणुभिः ॥ ईरयन्सुमहद्घोरशब्देन प्रदिशो दिशः ॥२१॥ मुहूर्तमभवद्गोष्ठं रजसा
तमसावृतं ॥ सुतं यशोदा नापश्यत्तस्मिन्न्यस्तवती यतः ॥२२॥ नापश्यत्कश्चनात्मानं परं चापि
विमोहितः ॥ तृणावर्तनिसृष्टाभिः शार्कराभिरुपद्रुतः ॥२३॥

एकर्मसमस्त्रामवद्भवनन्तु जगदुदरं तं वेदेत्यर्थः ॥१९॥ ईरयन्निनादयन्नित्यर्थः ॥२१॥ यतो यत्र न्यस्तवती त
स्मिन् ॥ स्याने नापश्यत् ॥२२॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पांसुवर्षैर्मति ॥ २३ ॥ उपारतो निवृत्तः पांसुवर्षस्य वेगो यस्मिंस्तथाभूते पवने सति तत्र तस्या रुदितं श्रुत्वनु निशाम्य गोप्यो
रुरुदुः ॥ २४ ॥ वात्याचक्रवातः तद्रूपधरः कृष्णं हरन् शांतरयः कथंचिद्भ्रमोगतः ततः परं गंतुं न शाक्नोदित्यर्थः ॥ २५ ॥ गुरु
मत्तया गुरुत्वेन गौरवेणातयाश्मानमश्मवंतं पर्वतप्रायं मन्यमानः ॥ तेनैवात्मनो गले गृहीत्वात्यक्तुमिच्छन्नपि न शशाक्नो

इति खरपवनचक्रपांसुवर्षे सुतपदवीमबलाविलक्ष्यमाणा ॥ अतिकरुण(मनु)मनुस्मरंत्यशोचद्भुवि पतिता मृतव
त्सका यथा गौः ॥ २३ ॥ रुदितमनुनिशम्य तत्र गोप्यो भृशमनुतप्तधियोश्रुपूर्णमुख्यः ॥ रुरुदुरनुपलभ्य नंद
सूनुं पवन उपारतपांसुवर्षवेगे ॥ २४ ॥ तृणावर्तः शांतरयो वात्यारूपधरो हरन् ॥ कृष्णं नभोगतो गंतुं नाशकद्भू
रिभारभृत् ॥ २५ ॥ तमश्मानं मन्यमान आत्मनो गुरुमत्तया ॥ गले गृहीत उत्स्रष्टुं नाशक्नोदद्भुतार्भकं ॥ २६ ॥ गल
ग्रहणनिश्चेष्टो दैत्यो निर्गतलोचनः ॥ अव्यक्तरावो न्यपतत्सह बालो व्यसुर्व्रजे ॥ २७ ॥ तमंतरिक्षात्पतितं
शिलायां विशीर्णसर्वावयवं करालं ॥ पुरं यथा रुद्रशरेण विद्धं स्त्रियो रुदत्यो ददृशुः समेताः ॥ २८ ॥ प्रा
दाय मात्रे प्रतिहृत्य विस्मिताः कृष्णं च तस्योरसि लंबमानं ॥ तं स्वस्तिमंतं पुरुषादनीतं विहायसा मृत्यु
मुखात्प्रमुक्तं ॥ २९ ॥ राम

दित्यर्थः ॥ २८ ॥ तस्योरसि लंबमानं कृष्णमादाय मात्रे प्रतिहृत्य समर्प्य विस्मितास्ता बभूवुः विहायसा गगन
मार्गेण पुरुषादेन नीतं तथापि मृत्युमुखात्प्रमुक्तं पुनर्लब्ध्वा प्रमोदं प्रापुरिति परस्परं हर्षं कथयामासुः ॥ २९

अहोबतेतिनिवृत्तिंगमितः मृत्युंप्रापितः कोत्रविस्मयोयुज्यते ॥ नेष्वेवके किदाहुः हिंस्र इति ॥ ३० ॥ नोस्मा-
भिः चीर्णं कृतं पूर्तं वापीकूपतडागकारिनिर्माणं इष्टं पंचयज्ञाग्निहोत्रादि दत्तं दानं यद्यस्मात्तत्परायेदेः अप्र
गोप्यश्च गोपाः किल नंदमुख्या लब्ध्वा पुनः प्रापुरतीव मोदम् ॥

अहोबतात्यद्भुतमेषरक्षसाबालोनिवृत्तिंगमितोभ्यगात्पुनः ॥ हिंस्रः स्वपापेनविहिंसितः खलः ॥
साधुः समत्वेनभयाद्विमुच्यते ॥ ३१ ॥ किंनस्तपश्चीर्णमधोक्षजार्चनंपूर्तेष्टदत्तमुतभूतसौहृदं ॥ य
त्संपरेतः पुनरेवबालकोदिष्ट्यास्वबंधून्प्रणयन्नुपस्थितः ॥ ३२ ॥ दृष्ट्वाद्भुतानिबहुशोनंदगोपोबृह- पोऽ२
द्वने ॥ वसुदेववचोभूयोमानयामासविस्मितः ॥ ३३ ॥ एकदार्भकमादायस्वांकमारोप्यभामि
प्रस्नुतं नी ॥ स्वस्तनंपाययामासस्तनंस्नेहपरिप्लुता ॥ ३४ ॥ पीतप्रायस्यजननीसानस्यरुचिरस्मितं मु न१
खंलालयतीराजन्जृंभतोददृशेइदं ॥ ३५ ॥ खंरोदसीज्योतिरनीकमाशाः सूर्येंदुवह्निश्वसनांबु
धींश्च ॥ द्वीपान्नगांस्तद्दुहितॄर्वनानिभूतानियानिस्थिरजंगमानि ॥ ३६ ॥ सावीक्ष्यविश्वंसहसा
ल्प२ राजन्संजातवेपथुः ॥ संमील्यमृगशावाक्षीनेत्रेआसीत्सुविस्मिता ॥ ३७ ॥ इतिश्रीभागवते
दशमस्कंधेसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥

यन् ॥ ३ ॥ हर्षयन् ॥ ३ ॥ संस्मृत्यतात्प्रगोकुलेइतिवचनंमानयांस ॥ ३३ ॥ पीतप्रायस्यपीतप्रायःस्तनोयेन ॥ ३५ ॥ नगान्गिरीन्नतदुहितॄः नदीः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीभावार्थेदशमस्कंधेसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥

श्री भाग दश॰ १॰

ब्रह्मेणेनामकर्मोऽस्य बाल्ये क्रीडाकुतूहले ॥ महत्त्वाभियोगेन विस्तृत्य नितरां प्रयत्ने । विष्णुरूपादि बालस्य निशम्या
शंकितः पितुः ॥ नामकरणे गर्गवाक्येन निर्जितत्वेन समस्तवत ॥ नामकरणं गर्गवाक्येन निर्जितत्वस्य स्वचन्द्रकादीव ।
कारः ॥ पूर्णः चेत्कथं धनिनां गृहमागतः तत्राह महद्विचलनमिति ॥ महतां स्वाश्रमात्तपोवनादन्यत्र विचलनं
न स्वार्थं किंतु गृहिणां मंगलाय ॥ ननु तर्हि तेषु ब्रह्मदर्शनार्थं किमिति नागच्छंतीति तत्राह दीनचेतसां कृपणा
नां तत्र ममापि गृहे त्वदागमनं कृपयैवेत्यर्थः ॥ ४ ॥ तया बाल्ये यानामकरणादि करणीयमिति वक्तुं तस्य ज्ञानातिश

श्रीशुकः ॥ गर्गः पुरोहितो राजन्यदूनां सुमहातपाः ॥ व्रजं जगाम नंदस्य वसुदेवप्रचोदितः ॥ १ ॥ तं दृ
ष्ट्वा परमप्रीतः प्रत्युत्थाय कृतांजलिः ॥ आनर्चाधोक्षजधिया प्रणिपातपुरःसरं ॥ २ ॥ सूपविष्टं कृ
तातिथ्यं गिरा सूनृतया मुनिं ॥ नंदयित्वाब्रवीद्ब्रह्मन्पूर्णस्य करवाम किं ॥ ३ ॥ महद्विचलनं नृणां
गृहिणां दीनचेतसां ॥ निःश्रेयसाय भगवन्कल्पते नान्यथा क्वचित् ॥ ४ ॥ ज्योतिषामयनं साक्षात्यत्त
ज्ज्ञानमतींद्रियं प्रणीतं भवता येन पुमान्वेद प
रावरं ॥ ५ ॥

यमाह ॥ ज्योतिषामयनमिति यदतींद्रियज्ञानं साक्षात् ज्योतिषामयनं तत्प्रतिपादकं ज्योतिःशास्त्रमित्यर्थः तत् ।
साक्षाद्भवता प्रणीतं येनान्योऽपि पुमान् ॥ परावरं परं कारणं एवं जन्मकृतं कर्म प्रवरं कार्यं यदस्मिन् ॥ जन्मनि
भाविफलं तदेव इदं ज्ञानं केवलं अनुपचितमन्यजन्मनि पुंभाग्यं भजतस्य कर्मणः प्राप्तिं व्यंजयति शास्त्रं मतम्
नमसिद्धव्याख्याणि टीपप्रवर्तितं ॥ विविदंतमाह त्वं हीति ॥ ५ ॥

ल्य

३०

ध्रनं ५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

देवत्तो मंत्रविद्वत्वंनामकरणादिसंस्कारान्कर्तुमर्हसीत्यर्थः॥ तत्करणीयं गुरुत्वमात्तत्राह॥ न्यूनमिति॥ यदु
मुन्यादिनं नंदंप्रतिगुप्तमेतत्कार्यमित्यभिप्रायेणाप्रत्याचष्टेत्याह॥ नामिति॥ भवत्तत्त्वयापि तत्संस्का यदूर
तत्कृतिकोविद्यात्स्वतिवेन तत्राहख्यातस्त्वेतितन्तः किमहंसत्तमिति॥ कंसो मन्यतेप्रद्युतंकल्प्य दित्यर्थः॥
तनुयदुकुमारइतिकथंविज्ञानातत्तत्रवसुदेवस्यपुत्रः तस्यापिदेवकांजातइतिकुतोजानीयात्तत्राह॥

वाँहिवद्वत्प्राविदांप्रोक्तः संस्कारान्कर्तुमर्हसि॥ वालयोरनयोर्नृणां जन्मनाब्राह्मणोगुरुः॥ ७॥ ग्रीमर्गः
यदूनामहमाचार्यः ख्यातश्च भुविसर्वदा॥ सुतंमयासंस्कृतंतेमन्यतेदेवकीसुतं॥ ८॥ कंसः पापमतिः
सख्यंतवचानकदुंदुभेः॥ देवक्याअष्टमोगर्भोनस्त्रीभवितुमर्हति॥ ९॥ इतिसंचिंतयन्छ्रुत्वादेव
माद्दारिकावचः॥ अपिहंतागताशंकः तर्हितन्नोनयोमहान्॥ १०॥ नंदः॥ अलक्षितोस्मिन्रहसिमाम
केरपिगोव्रजे॥ कुरुद्विजातिसंस्कारंस्वस्तिवाचनपूर्वकम्॥ ११॥

पापमतिरित्यादि॥ ९॥ किंमयाहतयामंदेत्यादिदेवकीकन्यावचः श्रुत्वादेवक्याअष्टमोगर्भोनस्त्रीभवि
तुमर्हतीतिचनिश्चिंसंचितयन्॥ सामामेनत्कविदस्तीतिज्ञात्वापुत्रयोश्चमसंध्यायिंतयन्॥ वसुदेहमवीदितिसं
भाव्यमत्संस्कारलिंगेनश्रागतापांकः॥ आगताआशंकायस्यसोपिहंतायदिहन्तिष्यति॥ तर्हितन्नइदानीम
हानतयः स्यात्॥ १०॥ द्विजातिसंस्कारंद्विजातीनामवश्यकर्तव्यंसंस्कामात्रंकेवलंस्वस्तिवाचनपूर्वकंकुर्विति॥ ११॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा०द०
पुरी
३१

यदूनामपृथग्भावात् ।। अतः विद्वांसोऽपि प्रतिपद्यमानानां यदूनामपृथग्भावात् भावोभाव नेतस्माद् ।
न्योन्यापि ह्रयासर्वैकमत्यकरणात् इत्यर्थः ।। स स्य कृष्णकर्षत्येकीकरोतीति संकर्षणामप्युशंतीति मन्यंतीत्यर्थः तेवद्वयं २
गर्भसंकर्षणात्तु प्रकाशयति प्रागयं वसुदेवस्य जातः ।। तवात्मजः ।। इति प्रसन्नु तत्वपुत्रस्य श्रुतः श्री
कृष्ण इति एके नाम भविष्यति ।।१३।। प्रागयमिति सामान्योक्त्या ऋषिरयं जन्मांतरगतं नामकथयतीतिने

श्रीशुकः ।। एवं संप्रार्थितो विप्रः स्वचिकीर्षितमेव तत् ।। चकार नामकरणं गूढो रहसि बालयोः ।।११।।
अयं हि रोहिणीपुत्रो रमयन्सुहृदो गुणैः ।। आख्यास्यते राम इति बलाधिक्याद्बलं विदुः ।।१२।। यदू
नामपृथग्भावात्संकर्षणमुशंत्युत ।। आसन्वर्णास्त्रयो ह्यस्य गृह्णतोऽनुयुगं तनूः ।। शुक्लो रक्तस्त
थापीत इदानीं कृष्णतां गतः ।। प्रागयं वसुदेवस्य जातस्तवात्मजः ।।१४।। वासुदेव इति ।
श्रीमानभिज्ञाः संप्रचक्षते ।। बहूनि संति नामानि रूपाणि च सुतस्य ते ।।१५।। गुणकर्मानुरूपाणि णि २
तान्यहं वेद नो जनाः ।। एष वः श्रेय आधास्यद्गोपगोकुलनंदनः ।। अनेन सर्वदुर्गाणि यूयमं
जस्तरिष्यथ ।।१६।।

दोसन्यनेस्मत्प्रत एव वासुदेव इति ।। संप्रचक्षते इति ।।१४।। गुणानुरूपाणि ईश्वरः ।। सर्वज्ञ इत्यादीनि कर्मानुरू
पाणि गोपतिः .... गोवर्धनोद्धरण इत्यादीनि सर्वाण्यहमपि नो वेद जना अपि नो विदुरिति ।।१५।। ज्ञान
फलमाह ।। एष इति आधास्यति श्रेयनेन ।। अंजः सुखेन ।।१६।। ।। ३१

आधास्यत १

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ष्केनरतमाणः समेधि तेष्वब्दं स्वात्मना जुगुपिरेति ॥१८॥ इति चात्मानं प्रति समाविश्य ग्रामात्माकृष्टं वाहतीमा
पितृभ्यां मातृभिर्भिः हृतीभूते ॥२०॥ तत्र गोनमेव दर्शयन्नाह कालेनेति ॥२१॥ अनुकृष्य पुनः पुनग्रामाकृष्यसरीसृपं तौ

पुत्रानेन व्रजपते मायवोदस्युपीडिताः ॥ अराज्ञके रतमाणाजिगुपुर्दस्युन्समेधिताः ॥१७॥ यथतस्मि
न्महाभागाः प्रीतिं कुर्वन्ति मानवाः ॥ नारयोऽभिभवन्त्येतान्विष्णुपक्षानिवासुराः ॥१८॥ तस्मान्नन्द
त्मजोयं ते नारायणसमो गुणैः ॥ श्रिया कीर्त्यानुभावेन गोपायस्व समाहितः ॥१९॥ इत्यात्मानं स
मादिश्य गर्गे च स्वगृहं गते ॥ नन्दः प्रमुदितो मेने आत्मानं पूर्णमाशिषाम् ॥२०॥ बालक्रीडावेष्का
नैः कृष्णरामौ भवणास्मुपुतः ॥ परमानेदमाद्वन्नं व्रजेनन्दयशोदयोः ॥२१॥ कालेन व्रजतास्थेनगोकु
ले रामकेशवौ जानुभ्यां सह पाणिभ्यां रिङ्खमाणौ विजहतुः ॥२२॥ तावङ्घ्रियुग्ममनुकृष्य सरीसृपं
तौ घोषप्रघोषरुचिरं व्रजकर्दमेषु ॥ तन्नादहृष्टमनसावनुसृत्य लोकं मुग्धप्रभीतवदुपेयतुरंति।
मात्रोः ॥२३॥ ॥

अतिप्रायेण चूलंतौ कथं घोषः करिपादभूषणं किंकिन्य ॥ तेषां प्रघोषेणारुचिरं यथा तयाघोषाणां तेषां
नादेन प्रीतंमनो ययोः तौ लोकं ततस्ततो गच्छंतमनुसृत्य विचित्ररागाणि पदानि अनुगम्य मुग्धवत्सभीतव
त्पुमाचेवंतिके समीपमुपेयतुरागम्यतुः ॥२३॥

अ्पा॰ १ अ

श्री
भाग
द.स्कं.
टी.

तदा वत्समातरो निजस्तनोदोर्भ्यां सुपरिष्वज्य मोदयन्ति । कथंभूतो कृष्णयाकृपया स्नुवन्त्यो यद्यः एणीपयो यथेस्त्यो पंके नामाभोगा वक्षाविरोकसं भ्रमतेन निरीत्य मस्तं मंदस्मितं यस्मिन् ईषत्स्मितदर्शनाय्यस्मिन् तदृत्तं वृत् ॥ २४ ॥ यर्हि यद्भंगनानां दर्शनीयाः कुमारावलीलाय येषां तेन घाभ्रुतो नानातो नदा श्रत्तु द्विने व्रजस्य मध्येन दवलात्कृता गनत्याः श्वत्यन्यः श्रेत्समाणे विस्मृतगृहकृत्याः हसंत्योन हस्रहृष्टाः वभूवुः तेभ्यां प्रगृहीतानि पु च्छानि येषां ते

तन्मातरो निजस्तनो कृष्णयास्नुवन्त्यो पंकां गाङ्गारुचिरा वुपगूह्य दोर्भ्यां । दत्वास्तनं प्रपिबतोः स्म मुखं निरीत्य मुग्ध स्मिताल्पदशनं ययतुः प्रमोदं ॥ २४ ॥ यर्हिंगनादर्शनीयकुमारलीलावंतर्व्रजे तदबलाः प्रगृहीतपुच्छैः वत्सैरितस्तत उभावनुकृष्यमाणौ प्रेक्षंत्य उज्झितगृहा जहृषुर्हसंत्यः ॥ २५ ॥ शृंग्यग्निदंष्ट्र्यसिजलद्विजकंटकेभ्यः क्रीडापरावतिचलौ स्वसुतौ निषेद्धुं गृह्याणि कर्तुमपि यत्र न तज्जनन्यौ शेकात आपतुरलं मनसोनवस्थां ॥ २६ ॥ कालेनाल्पेन राजर्षे रामः कृष्णश्च गोकुले । अघृष्टजानुभिः पद्भिर्विचक्रमतुरंजसा ॥ २७ ॥ ततस्तु भगवान्कृष्णो वयस्यैर्व्रजबालकैः । सहरामो व्रजस्त्रीणां विक्रीडे जनयन्मुदं ॥ २८ ॥ ॥ दं ३

ललन ३

रामायनमः ॥ राम ॥ ॥ ॥
॥

वत्सैरितस्ततो नु कृष्यमाणौ ॥ २५ ॥ क्रीडापरावतिचपलौ तौ शृंग्यादिभ्यो विषेद्धुं गृहाणि विनानि कर्माणि कर्तुं यत्र तदा तज्जनन्यौ न शेकाते न तयोर्माता रोस मर्थेन वभूवतुः तदा लमनो नवस्थां प्रस्थितिर्मपन्न विति ॥ गृहकृत्यस्य परा काष्टा दर्शिता ॥ २६ ॥ ॥

३१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्रसमये पुत्रदोहकाले यथा क्रोशो गोनेन तर्हि संजातहासः स्तेयं चौर्योपार्जितं तत्स्वादन्नं तत्रापि स्वादुनेत रत् ॥ दधि च पयश्च प्रतिदिनं किं वा भोक्ष्यन् ॥ मर्कान् मर्कटान् ॥ प्रति विभज्य ददाति तेषां मध्ये तु भवेन कोपि नात्ति चेत्तर्हि भांडं भिनत्ति क्वचित् द्रव्यस्यालाभे सति सगृहान् धक्ष्यामीति एवं कुपितो याति ॥ यद्वा स गृहात् गृहिणः तेभ्यः कुपितः तेषां तोकान् बालान् पयः क्रोशयित्वा रोदयित्वा याति ॥ तानेव विदार्य दंतैर्वा यथा यातीति मातर्यशोदे वयं किं ब्रू

कृस्नस्य गोप्यो रुचिरं वीक्ष्य कौमारचापलं ॥ शृण्वंत्याः किल तन्मातुरिति होचुः समागताः ॥ २८ ॥ कृ
स्नचापल्यवीर्याणि सहैवाखिलमध्यतः ॥ अन्तस्थायः समागत्य गोप्यो यशोदामूचुः ॥ २९ ॥ वत्सान्मुं
चन्क्वचिदसमये क्रोशसंजातहासः ॥ स्तेयं स्वाद्वत्त्यथ दधिपयः कल्पितैः स्तेययोगैः ॥ मर्कान्भो
क्ष्यन्विभजति स चेन्नात्ति भांडं भिनत्ति ॥ द्रव्यालाभे सगृहकुपितो यात्युपक्रोश्य तोकान् ॥ ३० ॥ हस्ताग्रा
ह्ये रचयति विधिं पीठकोलूखलाद्यैः ॥ छिद्रं ह्यंतर्निहितवयुनः शिक्यभांडेषु तद्वित् ध्वांतागारे ।
धृतमणिगणं स्वांगमर्थप्रदीपं ॥ काले गोप्यो यर्हि गृहक [illegible] कृत्येषु सुव्यग्र

मः किं वा कुर्मः गृहव्यापारान् कर्तुं न शक्नुमः ॥ २ ॥ ननु हस्ताग्राह्ये उच्चैः स्थापिते दध्यादि भांडे किं करोति वा
तत्र तु निवसन् उपरि काष्ठपीठैः स्तेययोगे विलम्बे पुनः पुनः रचयति हस्ताग्राह्ये इति तं गा शिक्यस्थभांडे छिद्रं तन्निहितं द
ध्वान्तावगुंठनेन तानं यस्य सः ॥ छिद्रं रचयति तद्वित् छिद्रं वचनादि वित् ॥ ध्वांतयुक्ते गृहे स्वांगमेवार्थप्रदीपं ।
रचयति ॥ विशेषतो धृतमणिगणं करदं वं करोति ॥ यर्हि यस्मिन्काले गोप्यो गृहकृत्येषु सुव्यग्रचित्ता यासां ता ॥ ३१ ॥

श्री
भा द
ष टी
३३

वेश्म्वोरनिशाक्रुष्टः सभिर्मर्मण्डलिर्डशतिजल्पतिवमवद्योरः ॥ प्रदंगृहस्वामीत्यादीनि धार्ष्ट्यानि प्रागुक्तान्यानि प्रयथा
डशातिहेडशातिकमनीये यशोदे ॥ यहोडशतिवास्तोसव वितगृहेमेहनादीनिकृहतस्तेयोपायैर्विरचिताकृ
तिः ॥ कर्मयेनसः ॥ वत्समीपे सुप्रतीकोयथास्तेधुरिवालिसभयेनयोमिंस्तनन ॥ श्रीशुकः मुखेनदालोकिनीमिः पुरीषोत्सर्गमिति २

नेय २

एवंधार्ष्ट्यान्युशतिकुरुतेमेहनादीनिवास्तौन्येयोपायैर्विरचितकृतिः सुप्रतीकोयथास्ते ॥ इत्थंस्त्री।
भिः सभयनयनश्रीमुखालोकिनीभिर्व्याख्यातार्था प्रहसितमुखीनत्वुपालब्धुमैच्छत् ॥ ३१ ॥ एकदा।
क्रीडमानास्ते रामाद्यागोपदारकाः ॥ कृष्णोमृदंभक्षितवानितिमात्रेन्यवेदयन् ॥ ३२ ॥ सागृहीत्वा
करेकृष्णमुपालभ्यहितैषिणी ॥ यशोदाभयसंभ्रान्तप्रेक्षणाक्षमभाषत ॥ ३३ ॥ कस्मान्मृदमदान्ता।
त्मन्दंभक्षितवानसि ॥ रहः चपलगात्रे यशोदानममन्तेसयत ॥ ३५ ॥ ॥

कस्मान्मृदमदान्तात्मन्भवान्भक्षितवान्रहः वदन्तितावकाह्येतेकुमारास्तेऽग्रजोप्ययम् पाठांतरं॥

व्याख्यातार्थामतीप्रख्यापितजन्मकल्लाडपलब्धुमात्तमुनिर्भर्त्सितंवानैच्छत ॥ ३१ ॥ कदाचिदपरायानेरेड।
पालभनतनदातमहदाश्चर्यंमधुदितिकथयन्नाहएकदेति ॥ ३२ ॥ उपालभ्यनिर्भर्त्स्य ॥ भयेनसंभ्रान्तप्रेक्षणे।
चपलनिरीक्षणीयस्यते ॥ ३४ ॥ मृदंतामात्मन चपलगात्ररहः ॥ एकान्ते ॥ ३५ ॥ ॥ ॥

३३

लोहि

नाहंभक्षितवानितितन्नहिवाच्यंकिंचिन्मयाभक्ष्यतेमनुष्यत्वाद्वादेवसर्वमस्तीतिभावः समक्षंप्रत्यक्षंत्वंव्यादेहिमुखंविवृ
सभय ॥ ३६ ॥ तत्रतस्मिन्मुखेविश्वंददृशेददर्शतत्प्रपंचयतिजगत्जंगमंस्थास्नुस्थावरंखमंतरिक्षंसाद्रिद्वीपा·
ब्धिगोलंपर्वतद्वीपसमुद्रसहितंभूगोलंभूलोकंवायुःप्रवहःअग्निःवैद्युतःइंदुश्चंद्रःतारकाश्चतत्सहितं ॥ ३७ ॥ ज्यो·
तिःचक्रंस्वर्लोकंवैकारिकाणिदेवाः मनस्तुवैकारिकमहंकारात्गृहीतमपिदेवैःकेवलत्वात्पुनःकथनंइंद्रियाणिचैते

नाहंभक्षितवानंबसर्वेमिथ्याभिशंसिनः ॥ यदिसत्यगिरःतर्हिसमक्षंपश्यमेमुखं ॥ ३५ ॥ यद्येवंतर्हिव्या
देहीत्युक्तःसभगवान्हरिः ॥ व्यादत्ताव्याहतैश्वर्यःक्रीडामनुजबालकः ॥ ३६ ॥ सातत्रददृशेविश्वंजगत्स्था
स्नुचखंदिशः ॥ साद्रिद्वीपाब्धिभूगोलंसवाय्वग्नींदुतारकं ॥ ३७ ॥ ज्योतिश्चक्रंजलंतेजोनभस्वान्वियदेवच
वैकारिकाणींद्रियाणिमनोमात्रागुणास्त्रयः ॥ ३८ ॥ एतद्विचित्रंसहजीवकालस्वभावकर्माशयलिं
गभेदं ॥ सूनोस्तनौवीक्ष्यविदारितास्येव्रजंसहात्मानमवापशंकां ॥ ३९ ॥ ॥

जस्मातिमात्राःतामसाःशब्दादयः ॥ ३८ ॥ एवंतद्धिविचित्रंविश्वंसहेत्यादिकंदेहेवीक्ष्यविचित्रतामाह ॥ जीवस्त्रिगुणात्मकः
कः कालस्तुपरिणामहेतुःस्वभावस्तुजन्महेतुःकर्मवत्तत्संस्कारःआशयस्वरूपैर्लिंगानांचराचरशरीराणांभे
दायस्मिंस्तत्तत्व्रजंचसहात्मानंसमहितंकंचिदीक्ष्यततोस्तनोअल्पेविदारितेआस्येशंकामवाप ॥ ३९ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री॰
भा॰ द॰
पू॰ टी॰
३४

तामाह किं स्वप्न इति॥ परितो विलोक्य विकल्पयति॥ नायं स्वप्नस्तर्हि किं देवस्य हरेर्माया न यावे किमन्येन प
श्यति तर्हि किं वा मदीय एव कश्चिद्बुद्धिमोहः विपर्यासदर्शनेमुखवत्॥ एवं तर्हि अयं एकस्यापि कस्य मेतः प्रतीय
ते श्वेत बद्धिश्चैकरूपेण कथं जगत् प्रतीयते तेन यामतिविद्व प्रतिबिम्बयोरिव परस्परं वैपरीत्येन प्रतीतिः स्यादित्या
शंक्य अन्यथा वितर्कयति अथो इति अथवा ममअमुष्य अपि सुतोयः कश्चनाचिंत्यात्मयोगः सोयमैश्वर्ययोगो त्पत्तिक

किं स्वप्न एतदुत देवमाया किं वा मदीयो वत बुद्धिमोहः॥ अथो अमुष्यैव ममार्भकस्य यः कश्चनौत्पत्तिक
आत्मयोगः॥ ४०॥ अथो यथावन्न वितर्कगोचरं चेतोमनःकर्मवचोभिरंजसा॥ यदाश्रयं येन यतः प्रती
यते सुदुर्विभाव्यं प्रणतास्मि तत्पदं॥ ४१॥ अहं ममासौ पतिरेष मे सुतो व्रजेश्वरस्याखिलवित्तपा सती
गोप्यश्च गोपाः सहगोधनाश्च मे यन्माययेत्थं कुमतिः स मे गतिः॥ ४२॥ राम ॥ ॥ ॥

स्वाभाविकः॥ ४०॥ वरमेव पद्ममाश्रितमाश्रयमेवेश्वर इति निश्चिन्वनाह अथो इति चेतः चित्तं चित्तादिभिर्न वितर्कगो
चरं जगद्यदाश्रयं येन परिणामं येनेकारणेनाधिष्ठात्रा यतो बुद्धिवृत्त्यभिव्यक्तात्॥ न त्विदमवितर्क्यं भवतु तत्पदं की
दृगतस्त्राह सुदुर्विभाव्यमिदं सत्येतमविंत्यमित्यर्थः॥ ४१॥ एवं प्रपन्नां प्रत्युपनीतं नन्तं पुनर्जीवस्य हितं नमाया
माययेवेनानेन तत्त्वं व्याह॥ ४२॥ रामजी॥ ॥ राम ॥ ॥ राम
३४

ब्रह्मन्नितियशोदानामाहं ॥ अस्रोममपतिः अमुष्यव्रजेस्व्रस्यापिलाविन्नपाभ्रपिछाजीभ्रहं चनेजार्यएषहृत्सोमेस्त
तः गोप्यः मदीयाइतीस्य कुमतिः ॥ यन्माययासपषमेशरणमिति एवंस्लोकटीका ॥ ४३ ॥ वेसवीस्वीयां ॥ ४४ ॥ स्त्रारो
हृन्मन्त्रंगपवृहद्वैहनकलिलंव्याप्तं हृदयंयस्याः सापुरेवासीत ॥ ४६ ॥ मायावलोहृकमाहृ ॥ त्रय्यांइन्द्रादित्रूपेणउ
पनिषद्भिर्ब्रह्मेतिसांख्यैः पुरुषइतियोगैः ॥ परमात्मेतिसात्वतैर्भगवानितिउपगीयमानंमाहात्म्यंयस्यंतं ॥ ४७ ॥

इत्थंविदिततत्त्वायांगोपिकायांसईश्वरः ॥ वैष्णवींव्यतनोन्मायांपुत्रस्नेहमयींविभुः ॥ ४५ ॥ सद्योनष्टस्मृ
तिर्गोपीसारोप्यारोहमात्मजं ॥ प्रवृद्धस्नेहकलिलहृदयासीद्यथापुरा ॥ ४६ ॥ त्रय्याचोपनिषद्भिश्चसांख्य
योगैश्चसात्वतैः ॥ उपगीयमानमाहात्म्यंहरिंसामन्यतात्मजं ॥ ४७ ॥ राजोवाच ॥ नंदःकिमकरोद्ब्रह्मन्श्रे
यएवंमहोदयं ॥ यशोदाचमहाभागापपौयस्याःस्तनंहरिः ॥ ४८ ॥ पितरौनान्वविंदेतांकृष्णोदारार्भ।
केहितं ॥ गायंत्यद्यापिकवयोयल्लोकशमलापहं ॥ ४९ ॥ ॥ राम

ब्रतिविस्मयेनपृच्छतिनंदइतिमहोदयः ॥ महानुदयउद्भवोयस्यतत् ॥ ४८ ॥ ययोः प्रसन्नः सन्नवतीर्णः तौपितरा।
वपियस्यनान्वविंदेतांनप्राप्नुवतांकृष्णस्यउदारंमहत् ॥ अर्भके हितंबाललीलां ॥ यत्कवयोगायंतियदद्यापि
कथंभूतंलोकशमलापहं ॥ स्फुटंकीर्तितंपठितंसत् ॥ लोकानांशमलंपापंअपहरति ॥ नघोविंदस्त्रन्यदत्तमं।
नुबभूवसकिंपुण्यंकृतवान् ॥ नंदोय शोदावा ॥ ५१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा० द० टी० ३५

ब्रह्मण आदेशे गोपालनादिलक्षणे ॥५०॥ द्रोणो जातः स च नंद इति ख्यातः सा च धरा यशोदाभवत् ॥ अस्त्वित्युक्तः
मध्येवेहरितवा ॥५१॥ गोपगोपीनामपि वसुस्वभावान् कृष्णे भक्तिः तयोः पुनः नितरामिति ॥५२॥ स्वलीलयाउ
वभावानुकारिणा ॥५३॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे अष्टमोध्यायः ॥८॥ नवमे पयउत्सिक्ते गत्वा।

शुक उवाच ॥ द्रोणो वसूनां प्रवरो धरया सह भार्यया ॥ करिष्यमाण आदेशान् ब्रह्मणस्तमुवाच ह ॥५०॥ जा
तयोर्नौ महादेवे भुवि विश्वेश्वरे हरौ ॥ भक्तिः स्यात्परमा लोके ययांजो दुर्गतिं तरेत् ॥५१॥ तथास्त्विति वरं द
त्वा व्रजे द्रोणो महायशाः ॥ जज्ञे नंद इति ख्यातो यशोदा सा धराभवत् ॥५२॥ ततो भक्तिर्भगवति पुत्रभूते
जनार्दने ॥ दंपत्योर्नितरामासीद् गोपगोपीषु भारत ॥५३॥ कृष्णो ब्रह्मण आदेशं सत्यं कर्तुं व्रजे विभुः स
हरामो वसंश्चक्रे तेषां प्रीतिं स्वलीलया ॥५४॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे अष्टमोध्यायः ॥८॥
श्रीशुक उवाच ॥ एकदा गृहदासीषु यशोदा नंदगेहिनी ॥ कर्मांतर
नियुक्तासु निर्ममंथ स्वयं दधि ॥१॥ यानि यानी
ह गीतानि तद्बालचरितानि च ॥ द
धिनिर्मथने काले स्मरं
ती तान्यगायत ॥२॥

गोप्ययत्नकृते ॥ विलोक्य भांडभंगादिक्रीडास्वं दाम्नाववबंधेति ॥ तन्नदामश्रितेन विष्णुष्ट दृष्ट्वा विस्मितचेतसः वेश्य
ने स्वंगुला न्यूनत्वप्रदर्शितामन्वदर्शयत् ॥ स्वयं दधि निर्ममंथ तदा चागायतेति चकारान्वयः ॥२॥ ॥ १॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्तनं हूंकांचीकंठं स्तोरा कर्षणेन श्रमो ययोः ॥ तयोः भुजयोश्चलंतौ कंकणौ च कबराद्विगलंत्यो मालत्यो यस्याः
सा ॥ ३ ॥ प्रधिश्रिते चुल्लीमारोपिते प्रतिनायेनोत्सिच्यमाने ॥ ५ ॥ दृष दृशमना शिलापत्रेण अंतर्गृहमध्यं गतः हैयं:

उद्विच्यमाने

क्षौमं वासः पृथुकटितटे बिभ्रती सूत्रनद्धं पुत्रस्नेहस्नुतकुचयुगं जातकंपं च सुभ्रूः ॥ रज्ज्वाकर्षश्र
मभुजचलत्कंकणौ कुंडले च ॥ स्विन्नं वक्त्रं कबरविगलन्मालती निर्ममंथ ॥ ३ ॥ तां स्तन्यकाम आसा
द्य मथ्नंतीं जननीं हरिः ॥ गृहीत्वा दधिमंथानं न्यषेधत्प्रीतिमावहन् ॥ ४ ॥ तमंकमारूढमपा
ययत्स्तनं स्नेहस्नुतं सस्मितमीक्षती मुखं ॥ अतृप्तमुत्सृज्य जवेन सा ययावुत्सिच्यमाने पयसि
त्वधिश्रिते ॥ ५ ॥ संजातकोपः स्फुरितारुणाधरं संदश्य दद्भिर्दधिमंथभाजनं ॥ भित्वा मृषाश्रुर्दृ
षदश्मना रहो जघास हैयंगवमंतरंगतः ॥ ६ ॥ उत्तार्य गोपी सुशृतं पयः पुनः प्रविश्य संदृश्य च द
[illegible] ध्यमत्रकं ॥ भग्नं विलोक्य स्वसुतस्य कर्म तज्जहास तं चापि न त
त्र पश्यती ॥ ७ ॥ उलूखलांघ्रेरुपरि व्यवस्थितं मर्काय कामं ददतं शिचि स्थितं ॥ हैयंगवं स्तेयविशं
कितेक्षणं निरीक्ष्य पश्चात्सुतम
आगमच्छनैः

एकांतेन नवनीतमभक्षयत् ॥ ६ ॥ सुशृतं सम्यक्पक्वं उत्तार्य ॥ ८ ॥ दधिमंथनस्थानं प्रविश्य भिन्नं संदृश्य दृष्ट्वा द
ध्यमत्रकं चघटी ॥ ७ ॥ उलूखलाग्रेः पर्यावर्तितस्योपरि शिचि शिक्ये चौर्येण विशंकितं चंचलमीक्षणं यस्य तं

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नप्रमापकोग्रतोविलंनेनदाकारतंनानीतं मतपवत्तमंयोग्यंप्रवेष्टुंयोगिनांमनोपिनापतं ॥ अथवाअन्वधावंके व०
लंनवायय तोयोगिनांमनोपिप्रवेष्टुंनुत्तममिति ॥ ८ ॥ अंवंचमानाजननीएवंक्रूस्तमग्राकंतीहृहतीवं
लंनीयाक्रोणीतस्याभरेणाक्रांतास्ते गतिर्यस्याः केशबंधनात् च्युतैः प्रसूनैरनुगातिर्गमनंयस्याः
सा ॥ यद्वाजवेनकंपितातकेशबंधात्पुरः पतितानिप्रसूनानिअनुपश्चाद्गतिर्यस्याः सापरामृशत्धृतवती

तामात्तयष्टिंप्रसमीक्ष्यसत्वरस्ततोवरुह्यापससारभीतवत् ॥ गोप्यन्वधावन्नयमापयोगिनां
क्षमंप्रवेष्टुंतपसेरितंमनः ॥ ९ ॥ अन्वंचमानाजननीबृहच्चलच्छ्रोणीभराक्रांतगतिःसुमध्यमा ॥
जवेनविस्रंसितकेशबंधनच्युतप्रसूनानुगतिःपरामृशत् ॥ १० ॥ कृतागसंतंप्ररुदंतमक्षिणी
कषंतमंजन्मषिणीस्वपाणिना ॥ उद्वीक्ष्यमाणंभयविह्वलेक्षणंहस्तेगृहीत्वाभिषयं
त्यवागुरत् ॥ ११ ॥ त्यक्त्वायष्टिंसुतंभीतमादायार्भकवत्सला ॥ इयेषकिलतंबद्धुंदाम्नातद्वीर्य
कोविदा ॥ १२ ॥

॥ यामर्त्योवेदमहार्णवंनिर्मथ्यमत्याविनयापश्चादुपनिषन्मार्गमनुसरतिआत्मानंप्राप्नोतितया
निजसतमाप ॥ १ ॥ किंकुर्वंतमंजन्मषिणी ॥ अंजनेनमर्दितः प्रसरंतीमषीययोस्तेअक्षिणीस्वपाणिना
कषंतंमर्दयंतंभिषयंतीतर्जयंतीक्षमंदनः ॥ भीषयंतीअवागुरत् [illegible] अभर्त्सयत् ॥ ११ ॥ इयेषपश्चात्
अनंतवीर्यकोविदातत्स्वभावंनभिज्ञा ॥ १२ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त्वा२

प्रकोविरत्वमेवाह ॥ नचांतरिति पंचभिः बंधनं किं बहिः परिहृत्तेन दाम्नांतराहृन्नस्य भवति ॥ नयाह पूर्वा
परभागवतो वस्तुनः ॥ पूर्वतो दामपुपरतः पश्चे एनेन भवति नवेतदस्तीत्याह नचांतरिति ॥ किंच व्यापकोवे
नव्याप्यस्य बंधो भवति ॥ नचविपरीतमित्याह ॥ पूर्वापरमिति किं न ह्यतिवित्तस्य चाभावान्न बंध इत्याह
जगतमयइति ॥ १३ ॥ तं मत्वेति लिंगमधोक्षजमात्मजं मत्वा बबंधेति ॥ १४ ॥ द्व्यंगुलोनं द्वाभ्यामंगुलिभ्यां म।

नचांतर्नबहिर्यस्य नपूर्वं नापिचापरं पूर्वापरं बहिश्चांतर्जगतोयोजगच्चयः ॥ १३ ॥ तंमत्वात्मजमव्यक्तं ।
मर्त्यलिंगमधोक्षजं ॥ गोपिकोलूखले दाम्ना बबंध प्राकृतं यथा ॥ १४ ॥ तद्दाम बध्यमानस्य स्वार्भकस्य
कृतागसः द्व्यंगुलोनमभूत्तेन संदधे न्यच्च गोपिका ॥ १५ ॥ यदासीत्तदपि न्यूनं तेनान्यदपि संदधे ॥ त
दपि द्व्यंगुलं न्यूनं यद्यदादत्तबंधनं ॥ १६ ॥ एवं स्वगृहदामानि यशोदा संदधत्यपि गोपीनां सुस्मयंतीनां ।
स्मयंती विस्मिताभवत् ॥ १७ ॥ स्वमातुः स्विन्नगात्राया विस्रस्तकबरस्रजः दृष्ट्वा परिश्रमं कृष्णः कृ
पयासीत्स्वबंधने ॥ १८ ॥ एवं संदर्शिता ह्यंग हरिणा भृत्यवश्यता ॥ स्ववशेनापि कृष्णेन सेश्वरं यस्येदं
वशे ॥ १९ ॥ नेमं विरिंचिर्न भवो न श्रीरप्यंगसंश्रया ॥ प्रसादं लेभिरे गोपी यत्तत्प्राप विमुक्तिदात् ॥ २० ॥

र्ता ॥ १५ ॥ तस्मिन्नंतरूर्वतीनां मध्ये स्वयमपि स्मयंती विस्मयमाप ॥ १७ ॥ न त्वेवं स्वातंत्र्यभंग इत्याह ॥ एवं संदर्शितेति सेश्वरं ।
मिदं विश्वं यस्य वशे स दर्शितवानित्यर्थः ॥ १९ ॥ भगवत्प्रसाद मन्य पिभक्ता लभंत इत्यंतेति विस्मितिसर्वोमा
विनमाह ॥ नेममिति ॥ विरिंचिः पुत्रोपि भवः स्वात्मापि श्रीर्जायापि ॥ २० ॥ ॥ ॥ ॥

श्री भा० द० पू० टी०

फलितमाह नायमिति। देहिनां देहाभिमानिनां तपस्वादीनां ज्ञानिनां ज्ञानाभिमानिनामपीति॥ आत्मभूतानामा
त्मैव भूतानां सर्वेषां यस्य यथा भक्तानां भगवान् प्राप्यः यशोदायाः कृष्णबंधने श्रमितत्वात्॥ सुखं समासाद्य बंधनं प्राप्तवानिति कृष्ण
स्य स्ववंधने वृत्तोद्यतित्वाइत्यं स्वलंतो भगवान्नपि किं मां बंधुं शक्नोति न त्व कृष्ण इति विचार्य पूर्णतः कृपया भक्ताधी
नोस्वेनं इति दामबंधनं जगत्कर्तुर्न हरेरूर्वित्न ममप्रतिज्ञाया तु मम भक्तस्येति स्वबंधनं स्वीकृतवान् एवं गो

नायं सुखापो भगवान्देहिनां गोपिकासुतः॥ ज्ञानिनां चात्मभूतानां यथा भक्तिमतामिह॥२१॥ कृष्ण
स्तु गृहकृत्येषु व्यग्रायां मातरि प्रभुः॥ अद्राक्षीदर्जुनौ पूर्वं गुह्यकौ धनदात्मजौ॥२२॥ पुरा नारदशापेन।
दा वृक्षतां प्रापितौ मदात्॥ नलकूवरमणिग्रीवाविति ख्यातौ श्रियान्वितौ॥२३॥ इति श्रीभागवते दशमस्कं
धे पू र्वा र्धे नवमोऽध्यायः॥९॥ राजोवाच॥ कथ्यतां भगवन्नेतत्तयोः शापस्य कारणं॥ य
त्तद्विगर्हितं कर्म येन वा देवर्षेस्तमः॥१॥ श्रीशुक उवाच॥ रुद्रस्यानुचरौ भूत्वा सुदृप्तौ धनदात्मजौ॥
कैलासोपवने रम्ये मंदाकिन्यां मदोत्कटौ॥२॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ति
वीक्षणादिकं ज्ञानानन्दादिरूपस्विन्नगात्रा इति॥२१॥ भक्तैर्वश्यत्वाप्तिमन्यमोचकत्वं च कृष्णस्य माह कृष्णस्त्विति॥२२॥
इति श्रीभागवते दशमस्कंधे टीकायां नवमः॥९॥ दशमे पातयन् वृक्षौ विवृण्वन्नारदश्रुतेः तिष्ठति यमलार्जुनौ देवा
भ्यां कृष्णः स्तुतः इतीर्यते॥ यद्विगर्हितं कर्म येन वा देवर्षेर्भागवतोत्तमस्यापि तमः क्रोधः तदेतत्कथ्य

नवमिटि २९

राम २

पुनर्व्यालिपिष्टैर्विहितावाकृणीस्मृता ॥ ३ ॥ गंगायामंतर्मध्ये कथंभूते अंभोजानां वनानि तेषां राजयः तावि
राजते यस्मिन् ॥ ४ ॥ अपश्यत्तं दृष्ट्वा चतीवाणौ मत्तौ समबुध्यत ॥ ५ ॥ कृतश्चत्त ग्राहतं दृष्ट्वेति ॥ ६ ॥ अनुग्रहार्थी
यत्र अनुग्रहस्वमदनाशस्त्र ग्रंथस्त्र श्रीकृष्णदर्शनेन तदर्थमिदं वद्यमाणं ॥ ७ ॥ तत्रास्य शक्तिर्ज्योत्स्नाख्या सुप्रियाख्या विषया
तनुषत सेव्यमानस्य पुंसः श्रीमदादन्यः अभिजात्यादिः सकलविद्यादिजनितो मदः ॥ अत्र्योर्वरजो रजः का

वारुणीं मदिरां पीत्वा मदघूर्णितलोचनौ ॥ स्त्रीजनैरनुगायद्भिश्चेरतुः पुष्पिते वने ॥ ३ ॥ अंतः प्रविश्य गं
गायामंभोजवनराजिनि ॥ विक्रीडतुर्युवतिभिर्गजाविव करेणुभिः ॥ यदृच्छया च देवर्षिर्भगवांस्तत्र
कौरव ॥ अपश्यन्नारदो देवौ क्षीवाणौ समबुध्यत ॥ ५ ॥ तं दृष्ट्वा व्रीडिता देव्यो विवस्त्राः शापशंकिताः ॥
वासांसि पर्यधुः शीघ्रं विवस्त्रौ नैव गुह्यकौ ॥ ६ ॥ तौ दृष्ट्वा मदिरामत्तौ श्रीमदांधौ सुरात्मजौ ॥ तयोरनुग्र
हार्थाय शापं दास्यन्निदं जगौ ॥ ७ ॥ नारद उवाच ॥ न ह्यन्यो जुषतो जोष्यान् बुद्धिभ्रंशो रजोगुणः ॥ श्री
मदादाभिजात्यादिर्यत्र स्त्री द्यूतमासवः ॥ ८ ॥ हन्यंते पशवो यत्र निर्दयैरजितात्मभिः ॥ मन्यमानैरि
मं देहमजरामृत्यु नश्वरम् ॥ ९ ॥

यं हास्यहृद्धो दितृपो न हि तया बुद्धिभ्रंशः बुद्धिं भ्रंशयतीति ॥ तथा किं तत् श्रीमद एवेति ॥ ८ ॥ तत्र हेतुं हन्यंते इत्या
दिभिः चतुर्भिः यत्र श्रीमदे इमं तथा देहमजरामृत्युमनश्वरं ॥ अजरमृत्युं अप्ययाभवति ॥ तथा मन्यमानैः ॥ ९ ॥

श्री॰ भाग॰ दशं॰ ६८

नरदेवभूदेवसंज्ञितमपिश्वादिभिर्भक्षितंतंविट्संज्ञितंदग्धंभस्मसंज्ञितं ॥ अथात्मस्वरूपंकृमिसंज्ञितंतत्कृतेतदर्थं
योभूतध्रुक्द्रोग्धायतोभूतद्रुहोनिरयोभवति ॥ किंस्वार्थंनवेदेत्यर्थः ॥१०॥ निषेक्तुःपितुःमातुःपितुर्वामातामह
स्यपुत्रिकाकरणे ॥११॥ अव्यक्तप्रभवाप्ययंअव्यक्तात्प्रभवःतस्मिन्नेवाप्ययोयस्यतमात्मसात्कृत्वाआत्मीयत्वेनाभि
मन्वाभुंक्तेमहानञ्चते ॥१२॥ एवंश्रीमदविवेकितमुक्तातत्प्रतीकारंनिष्किंचनत्वंप्रशंसति ॥ परमंजनंकेवलं

देवसंज्ञितमप्यंतेकृमिविड्भस्मसंज्ञितं ॥ भूतध्रुक्तत्कृतेस्वार्थंकिंवेदनिरयोयतः ॥१०॥ देहःकिमन्न
दातुःस्वंनिषेक्तुर्मातुरेववा ॥ मातुःपितुर्वाबलिनःक्रेतुरग्नेःशुनोपिवा ॥११॥ एवंसाधारणंदेहमव्य
क्तप्रभवाप्ययं ॥ कोविद्वानात्मसात्कृत्वाहंतिजंतूनृतेसतः ॥१२॥ असतःश्रीमदांधस्यदारिद्र्यं
परमंजनं ॥ आत्मौपम्येनभूतानिदरिद्रःपरमीक्षते ॥१३॥ यथाकंटकविद्धांगोजंतोर्नेच्छतितांव्यथां ॥
जीवसाम्यंगतोलिंगैर्नतथाविद्धकंटकः ॥१४॥ दरिद्रोनिरहंस्तंभोमुक्तःसर्वमदैरिह ॥ कृच्छ्रंयदृ
च्छयाप्नोतितद्धितस्यपरंतपः

॥१५॥

दारिद्र्यमेवकृतइत्याह ॥ आत्मौपम्येनेतितनोदुःखतीतिभावः ॥१३॥ मदहेतुमाह ॥ यथेतिमुखम्लानत्यादिलिं
गैः ॥ सर्वेषांजीवानांस्वस्यदुःखंसममेइतिज्ञात्वानबाधतीत्यर्थः ॥१४॥ किंचदारिद्र्यमेवोत्तममपिसाधयतीत्याह
श्लोकचतुष्टयेननिरहंस्तंभो निर्गतोहंकाररूपःस्तंभोयस्य ॥१५॥ ॥ ॥ ॥

६८

पुष्यन्ते मत एव मन्यते तेन तर्षेण स्मो ॥१९॥ ननु साधूनां धनिक एव प्रियः स्याद्दरिद्र इति तत्राह साधूनामिति धनेस्त-
म्भोऽपगर्वैर्युक्तैः ॥२०॥ तमोमदं मत्तानेन्नमदं स्त्रैणयोः स्त्रीजितयोः ॥२१॥ तमःप्लुतौ तमो व्याप्तौ ॥२२॥ अतोऽर्हतोऽर्हता

नित्यं क्षुत्क्षामदेहस्य दरिद्रस्यान्नकांक्षिणः ॥ इंद्रियाणि विशुष्यंति हिंसापि विनिवर्तते ॥१८॥ दरिद्रस्य
हि युज्यंते साधवः समदर्शिनः ॥ सद्भिः क्षिणोति तं तर्षं तत आराद्विशुद्ध्यति ॥१९॥ साधूनां समचित्तानां मुकुं-
दचरणैषिणां ॥ उपेक्ष्यैः किं धनस्तंभैरसद्भिरसदाश्रयैः ॥२०॥ तदहं मत्तयोर्माध्व्या वारुण्या श्रीमदांधयोः ॥
तमोमदं हरिष्यामि स्त्रैणयोरजितात्मनोः ॥२१॥ यदिमौ लोकपालस्य पुत्रौ भूत्वा तमःप्लुतौ ॥ न विवास- न४
समात्मानं विजानीतः सुदुर्मदौ ॥२२॥ अतोऽर्हतः स्थावरतां स्यातां नैवं यथा पुनः ॥ स्मृतिः स्यान्मत्प्र-
सादेन तत्रापि मदनुग्रहात् ॥२३॥ वासुदेवस्य सान्निध्यं लब्ध्वा दिव्यशरच्छते ॥ वृत्ते स्वर्लोकतां भूयो लब्धभ-
क्ती भविष्यतः ॥२४॥ श्रीशुकः ॥ एवमुक्त्वा स देवर्षिर्गतो नारायणाश्रमं ॥ नलकूवरमणिग्रीवावासतुर्य-
मलार्जुनौ ॥२५॥ ऋषेः स्वभक्तमुख्यस्य सत्यं कर्तुं वचो हरिः ॥ जगाम शनकैः ॥ तत्र यत्रास्तां यमलार्जुनौ ॥२५॥
देवर्षिर्मे प्रियतमो यदिमौ धनदात्मजौ ॥ तत्तथा साधयिष्यामि यद्गीतं तन्महात्मना ॥२६॥

मिति स्मृत्युत्पत्तिरपि स्यात् तां नैव मित्यादिना मत्प्रसादेन स्मृतिः स्यात् ॥२३॥ स्वर्लोकतां देवत्वं पुनर्लब्ध्वा तस्मिन्मदनु-
ग्रहात् लब्धभक्ती भविष्यत इति ॥२४॥ प्रस्तुतमाह ऋषेरिति ॥२५॥ किमिति सत्यं कर्तव्यं तत्राह देवर्षिर्यद्यतः न

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
द०
टी

मूलवंधोर

यमयोर्यमलयोः सहजातयोः शाल्मनः कृष्णस्य तन्मध्यप्रवेशमात्रेण तिर्यग्गतत्वशान्नूवेनोलूखलदाम्ना दृढ
वेष्टितमिति ॥२३॥ पुत्रुपेवनीत्यनक्रनवरेद्द्वुः दामोदरेणातिऽलकलितऽत्पाटितश्रेष्ठविटपौ ययोस्तोपरमस्य कृष्णस्य।
स्य विक्रमितं विक्रमः तेनातिवेपः ॥ श्वतिकंपौ येषु ते स्कंदप्रवालविटपा ययोस्तौ ॥२४॥ ककुभः शतिसर्वतः स्फुरं
तौ विन्यर्थः ॥ यद्वा दिशः प्रकाशयंतावितिवा ॥२५॥ गोपालेमांपुत्रवादेवा किमिति प्रणतोऽइति वेन्नत्राहृतः ॥ हे कु
कुजयोर्वृक्षयोः स्थितौ वह्निर्यया मूर्त्तिमानुपैति न्नयौ येन्य विरजसौ निर्मदौ ॥ ननु

हन्यंतरेणार्जुनयोः कृष्णस्तु यमयोर्ययौ ॥ भ्रमनिर्वेशमात्रेण तिर्यग्गतमुलूखलम् ॥२६॥ बालेनति
य२ कर्षता तेन गुलूखलेन तदामोदरेण तरसोत्कलितांघ्रिबंधौ ॥ निष्पेततुः परमविक्रमितातिवेपस्कंद
प्रवालविटपौ कृतचंडशब्दौ ॥२८॥ तत्र श्रिया परमया ककुभः स्फुरंतौ सिद्धावुपेत्य कुजयोरिव जात
वेदाः ॥ कृष्णं प्रणम्य शिरसाखिललोकनाथं बद्धांजली विरजसाविदमूचतुःस्म ॥२९॥ कृष्णकृष्ण
महायोगिंस्त्वमाद्यः पुरुषः परः ॥ व्यक्ताव्यक्तमिदं विश्वं रूपं ते ब्राह्मणा विदुः ॥३०॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

कृष्णकृष्णमहायोगिन् ॥ अचिंत्यप्रभावत्वेन बालः किंतु परः पुरुषः यतस्त्वमाद्यः कारणभूतः तत्रापि न निमित्तमा
त्रं किंतूपादानमपि त्वमेवेत्याशयेन तुष्टुवतुः ॥ व्यक्ताव्यक्तमिति स्थूलसूक्ष्ममिदं ते रूपं विदुः ॥३०॥ ॥
॥ ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

निपंतापि त्वमेवेत्युक्तं तः त्वमेक इति देहः प्रसवः प्राणाः आत्मा ॥ अहंकारः इंद्रियाणि च तेषामीश्वरः
त्वमस्य कालो निमित्तं प्रकृतिरुपादानं प्रकृतेर्जातो महान् ॥ विष्णु तेषं पंचविंशतितमो पुरुषः कर्ता नियं
ता किमत्राह मनत्राहेतः ॥ त्वमेव काल इत्यादिना सार्धेन ॥ यतो भगवानीश्वरो विष्णुः ॥ त्वमतः कालो नाम ॥ २१ ॥
सर्वलोकप्रकृतिः शक्तिः पुरुषोंशः महान् कार्यमतः त्वमेव सर्वमित्यर्थः ॥ २२ ॥ ननु हे चेत्सर्वं तर्हि
घटादिज्ञानेन न मज्ज्ञानं किं न भवति चेत्सर्वोपि ब्रह्मविन्स्यात ॥ अत आह त्वं सूक्ष्मात्मा विनिरूप्यते

त्वमेकः सर्वभूतानां देहास्वात्मेंद्रियेश्वरः ॥ त्वमेव कालो भगवान्विष्णुरव्यय ईश्वरः ॥ २१ ॥ त्वम
हान्प्रकृतिः सूक्ष्मा रजःसत्त्वतमोमयी ॥ त्वमेव पुरुषोऽध्यक्षः सर्वक्षेत्रविकारवित् ॥ २२ ॥ सूक्ष्म
मात्मा त्वमग्राह्यो विकारैः प्राकृतैर्गुणैः ॥ को निहार्हति विज्ञातुं शक्तिसंगुणसंवृतम् ॥ २३ ॥ त
स्मै नमो भगवते वासुदेवाय वेधसे ॥ आत्मद्योतगुणैश्छन्नमहिम्ने ब्रह्मणे नमः ॥ २४ ॥ यस्यावता
राज्ञायन्ते शरीरेष्वशरीरिणः ॥ तैस्तैरतुल्यातिशयैर्वीर्यैर्देहिष्वसंगतैः ॥ २५ ॥ स भवान्सर्वलो
कस्य भवाय ॥ अवतीर्णोंशभागेन सांप्रतं पतिराशिषाम् ॥ २६ ॥ ॥

नवर्तमानैः बुद्ध्यहंकारेंद्रियादिभिः दृष्टत्वेन गृह्यसे इति भावः ॥ ननु तर्हि जीवो ज्ञानैर्वेत्याह ॥ देहः कोल
हेतिनीवास्तु ततैः ॥ आगो वस्तुप्रकाशत्वात् यामिदं लोको वा जानाति गुणसंवृतं देहाद्याच्छन्नः ॥ २३ ॥ अ
दुर्ज्ञेयत्वाकेवलं प्रणाम एव त्वेत्याह नमः ॥ यस्मायां नः प्रकाशा येषां गुणैः कच्छन्नमहिम्ना ॥
स्यात्मा वि रवि: तस्मै ॥ २४ ॥ गुहाशयमहमीश्वरं इति ज्ञातो ज्ञानं तत्राह यस्येति ॥ २५ ॥ भवाय उद्भवाय विगतो राशिः स्तस्मै केवला

निभवाय

कालः

वेणुकिः ॥ २४ ॥

भवा१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा द
टी
७५

नो ब्रह्मावांशोऽनुचरः कुवेरः नारदो वा तस्य किंकरो भगवतस्तव दर्शनं ॥ ३६ ॥ तत्रागतयोरावयोः पूर्वस्वभा
वो मा भूदत्कितेन वा णीगुणानुकथने इत्यादिनास्मदीयश्रोत्रादिद्विवचनस्थाने बहुवचनं अस्मत्संगिनां
सर्वेषामपीति बहुवचनेन वनिवासभूतं यज्जगत् ॥ तस्य प्रणामे त्वन्निवासभूतमिति बहुमानेन जग
त्प्रणामे शिरोस्त्विवसर्थः ॥ भवत्तनूनां भवन्मूर्तीनां ॥ ३७ ॥ संकीर्तितः संस्तुतः ॥ ३८ ॥ वाग्भिः तस्य

नमः परमकल्याण नमः परममंगल ॥ वासुदेवाय शान्ताय यदूनां पतये नमः ॥ ३६ ॥ वाणीगु
णानुकथने श्रवणौ कथायां हस्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्नः ॥ स्मृत्यां शिरस्तव निवासज
गत्प्रणामे दृष्टिः सतां दर्शनेऽस्तु भवत्तनूनां ॥ ३७ ॥ शुकउवाच ॥ इत्थं संकीर्तितस्ताभ्यां भ
गवान्देवकीसुतः ॥ दाम्ना चोलूखले बद्धः प्रहसन्नाह गुह्यकौ ॥ ३८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
ज्ञातं मम पुरैवैतदृषिणा करुणात्मना ॥ यच्छ्रीमदान्धयोर्वाग्भिर्विभ्रंशोऽनुग्रहः कृतः ॥ ४० ॥
साधूनां समचित्तानां सुतरां म॥ दर्शनान्नो भवेद्बंधः पुंसोक्ष्णोः सवितुर्यथा ॥ ४१ ॥
त्कृतात्मनाम् ॥

न्योनुषक्तो जोष्यानित्यादिभिः श्रीविभ्रंश एवानुग्रहः कृत इति ॥ ४० ॥ उक्तमेवैतदित्याह साधूनां
समधर्मवर्तिनां समचित्तानामविदां सुतरां मत्कृतात्मनां मय्यर्पितचित्तानां ॥ तेषां कृपातिरेकात्सु
तरामित्युक्तं ॥ सवितुर्दर्शनादक्ष्णोर्यथा न भवेत् ॥ ४१ ॥

भा २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तन्न्यायान्यादेकस्यसंबोधनंहेनलकूवरग्रदंसादनंसयमनिकेतनंमत्परमोसंतौगच्छतंवांपुवयोरपेक्षितोम ।
यिप्रेमजातइतिभावः नभवोयास्मिंस्मः ॥ ४२ ॥ बद्धोलूखलंवद्धमलूखलंयस्मिंस्तं ॥ ४३ ॥ इतिश्रीभावार्थदीपिकायांदशमा ।

भावो न्न द्धोलू

तद्गच्छतंमत्परमौनलकूवरसादनं ॥ संजातोमयिभावोवा
मीप्सितःपरमोभवः ॥ ४२ ॥ श्रीशुकः ॥ इत्युक्तौतौपरि
क्रम्यप्रणम्यचपुनःपुनः ॥ बद्धोलूखलमामंत्र्य
जग्मतुर्दिशमुत्तराम् ॥ ४३ ॥ इतिश्रीभाग
वतेदशमस्कंधेनलकूवरमणिग्रीव
मोक्षोनामदशमोध्यायः ॥ १० ॥ शु
कउवाच ॥ गोपानंदादयःश्रुत्वाद्रु
मयोःपततोर्रवं ॥ तत्राजग्मुः
कुरुश्रेष्ठनिर्घातभ
यशंकिताः
॥ १ ॥

मणिग्रीवेदशमोध्यायः ॥ १० ॥ एकादशेसमागम्यवृंदावनमथार्भकैः ॥ वत्सान्पालयतानेनहतौवत्सबकासुरौ ॥ १ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग द. टी. ७८

तेन तलद्वयभ्रमस्तेन: पुरतो दृश्यमपि पतनकारणमविज्ञाय बभ्रमतुः ॥२॥ तलद्वयकारणमुलूखलमिति भ्रमप्रकारः।
माह ॥ कस्येदं वा तस्योदूः कर्मकृतो वा कारणात् ॥ प्रदेशाश्चार्यं उत्पात इति कातरा भीताः संतो बभ्रमुरित्यर्थः ॥ मध्यगे

भूम्यां निपतितौ तत्र
ददृशुर्यमलार्जुनौ ॥ ब
भ्रमुस्तमविज्ञाय लक्ष्यं पत
नकारणम् ॥ ४ ॥ उलूखलं विक
र्षन्तं दाम्ना बद्धं च बालकम् ॥ कस्येदं
कुत आश्चर्यमुत्पात भय कातराः ॥
॥ बाला ऊचुरनेनेति तिर्यग्ग
तमुलूखलम् ॥ विकर्षता
मध्यगेन पुरुषा
वपि चक्ष्महि
॥ ६ ॥

न वृक्षयोर्मध्यगेन केवलमेतावत् ॥ वृक्षाभ्यां निर्गतौ दिव्यौ पुरुषावपि चक्ष्महि दृष्टवन्तो वयमिति ॥ ६ ॥ ।

७८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

केवलं तार्किकानुन्न गूढरेव श्रन्येन मंदेहयुक्ता विज्ञाव भूवुरिति ॥५॥ भगवान्मायया मोहितस्यनेदस्याचरितमाह ॥ उ
लूखलमिति ॥६॥ गोभिर्यातिमामितिशंकमानो भ्रतीव बाल्यमनुकरोति स्मतदा हस्तोभितः करतालादिना प्रोत्साहि
पि

येतत दुक्तं जगृहुर्न वेदेनेतितस्यनत ॥ बालस्यान्यात्पाटनं तैर्वीः के विस्मिदिग्धचेतसः ॥५॥ उलूखलं विकर्षतं दा।
म्ना बद्धं स्वमात्मजं ॥ विलोक्य नंदः प्रहसद्वदनो विमुमोच ह ॥६॥ गोपीभिः स्तोभितो नृत्यन्भगवान्बालवत्क्व
चित ॥ उद्गायति क्वचिन्मुग्धः तद्वशो दारुयंत्रवत ॥७॥ बिभर्ति क्वचिदाज्ञप्तः पीठकोन्मानपादुके ॥ बाहु
क्षेपं च कुरुते स्वानां च प्रीतिमावहन ॥८॥ दर्शयंस्तद्विदां लोके आत्मनो भृत्यवश्यतां ॥ व्रजस्योवाह वै हर्षं
भगवान्बालचेष्टितैः ॥९॥ क्रीणीहि भो फलानीति श्रुत्वा सत्वरमच्युतः ॥ फलार्थी धान्यमादाय ययौ सर्व
फलप्रदः ॥१०॥ फलविक्रयिणी तस्य च्युतधान्यकरद्वयं फलैरपूरयद्रत्नैः ॥ फलभांडमपूरि च ॥११॥ स
रित्तीरगतं कृष्णं भग्नार्जुनमथाह्वयत ॥ जनमर्दनमय भवनाविप्रेष्योदेहि गाः श्रुवि ॥१२॥ ॥

तः ॥७॥ इदमानयेत्याज्ञप्तः प्राप्ते तुमसमर्थ इव बिभर्ति केवलं पीठादि बाहुक्षेपं कर्मोडवं तद्विदां चेति च कारार्थ्यः
तस्यै स्पृष्टं येविंदति ॥ एतेषामेवं व्रजस्य हर्षमुवाहेति ॥५॥ श्रुविः कृतस्नानः ॥१२॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग॰
प्रती
८२

ध्वनोऽब्रवीत ॥ प्राप्त ह्यावश्वनिबलमनिक्रांतसमयं ॥ २५ ॥ वनकार्यं गोकुलस्य हितं कार्यं ॥ २६ ॥ राम ॥ श्रीराम ॥

पञ्चपञ्चवयस्कौ तौ मातृस्पृष्टा कृतालंकृतानु ॥ तौ च स्नातः कृताहारो विहारस्वलंकृतः ॥ १३ ॥ गोप
यानां यदा हृतौ क्रीडासंगेन पुत्रकौ ॥ यशोदां प्रेषयामास रोहिणी पुत्रवत्सलाम् ॥ १४ ॥ इत्युक्ता यशोदा
तमशेषशेषावरं मत्वाम्नातैस्ते हृदि च हृधीर्नृप ॥ हस्ते गृहीत्वा सह रामम् अच्युतं नीत्वा स्ववाटं कृतवत्य ॥
घोदयं ॥ १५ ॥ क्रीडंतमासतैर्बालैर्वने विलंसहाग्रजे ॥ यशोदाजोहवीत्कृष्णं पुत्रस्नेहस्नुतस्तनी ॥ १६ ॥ कृ
ष्ण कृष्णारविंदाक्ष तात एहि स्तनं पिब ॥ अलं विहारैः क्षुत्क्षांतः क्रीडाश्रांतोसि पुत्रक ॥ १७ ॥ हे रामा
गच्छ तातास्तु सानुजः कुलनंदन ॥ प्रातरेव कृताहारः तद्भवान् भोक्तुमर्हति ॥ १८ ॥ प्रतीक्षते त्वां दाशा
र्हं भोक्ष्यमाणो व्रजाधिपः ॥ एह्यावयोः प्रियं देहि स्वगृहान्यात बालकाः ॥ १९ ॥ इत्यानीय गृहे कृ
ष्णं यशोदा मंगलार्हणैः ॥ अभ्यर्च्य भोजयित्वा तमुद्देमोदयशस्विनी ॥ १९ ॥ त्वं तु वृंदावनं गंत
मंतः कृष्णेन यवि तावत् ॥ स्वतंत्राद्वनं दाद्यामंत्रमेतदमंत्रयन् ॥ २० ॥ शुकउवाच ॥ गोपवृद्धा महो
त्पातानन्तुभूय बृहद्वने ॥ नंदादयः समागत्य मंत्रमेतदमंत्रयन् ॥ २१ ॥ तत्रोपनंदनामाह गोपो ज्ञा
नवयोधिकः ॥ देशकालार्थतत्त्वज्ञः प्रियकृद्रामकृष्णयोः ॥ २२ ॥ उत्थातव्यमितोस्माभिर्गोकु
लस्य हितैषिभिः ॥ आयांत्यत्र महोत्पाता गोपानां नाश
हेतवः ॥ २३ ॥ राम ॥

सेह ४

८२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

विपदं वीनां पक्षिणां पदं विहायस्थानं विपदं वियत् तत्र प्रतिष्ठं वा ॥ २५ ॥ अन्यतमो वा कश्चिद्बालः तत्राप्यच्युतेनै
व रक्षणमासीत् ॥ २६ ॥ अरिष्टो निष्ठः इतः स्थानात् ॥ २७ ॥ पशव्यं पशुभ्यो हितं नवानि काननानि वनान्तराणि ॥

मुक्तः कथंचिद्राक्षस्या बालघ्न्या बालको ह्यसौ ॥ हरेरनुग्रहान्नूनमनश्चोपरि नापतत् ॥ २४ ॥ चक्रवा
तेन नीतोयं दैत्येन विपदं वियत् ॥ शिलायां पतितः तत्र परित्रातः सुरेश्वरैः ॥ २५ ॥ यन्न म्रियेत द्रुमयोर
न्तरं प्राप्य बालकः ॥ असावन्यतमो वापि तदप्यच्युतरक्षणं ॥ २६ ॥ यावदौत्पातिकोरिष्टो व्रजं नाभिभ
वेदितः ॥ तावद्बालानुपादाय यास्यामोन्यत्र सानुगाः ॥ २७ ॥ वनं वृन्दावनं नाम पशव्यं नवकाननम्
सया ५ गोपगोपीगवां सेव्यं पुण्याद्रितृणवीरुधं ॥ २८ ॥ तत्तत्राद्यैव यास्यामः शकटान्युंक्त माचिरं ॥ गोधनान्य
ग्रतो यान्तु भवतां यदि रोचते ॥ २९ ॥ तच्छ्रुत्वैकधियो गोपाः साधु साध्विति वादिनः ॥ व्रजान्स्वान्स्वा
न्समायुज्य ययू रूढपरिच्छदाः ॥ ३० ॥ वृद्धान्बालान्स्त्रियो राजन्सर्वोपकरणानि च ॥ अनस्स्वारो
प्य गोपाला यत्ता आत्तशरासनाः ॥ ३१ ॥ गोधनानि पुरस्कृत्य शृंगाण्यापूर्य सर्वतः ॥ तूर्यघोषेण म
हता ययुः सहपुरोहिताः ॥ ३२ ॥

वियन्ते पश्चिमिन्नत ॥ २८ ॥ एकधियो विप्र
तिपत्तिरहिताः व्रजान् शकटव्यूहान् रूढाः आकरान्यारोपिताः
परिच्छदाः यैस्ते ॥ ३० ॥ यत्ताः कृतप्रयत्नाः ॥ ३१ ॥

श्री
भा.द.
टी.
९२

नूतनैः नवैः कुचगतैः कुंकुमैः कांतिर्यासां ताः नवेषु कुचेषु पंकुंकुमं तेन कांतिर्यासामिति वा ॥३३॥ व्रजवासं गो
कुलेवसतिस्थानं ॥३५॥ स्वकालेन वयोमकालेन ॥३७॥ अथ कौमारलीलां वर्णयति अविदूरेत्यादिना ॥३८॥ दे

गोप्यो रूढरथा नूतनकुचकुंकुमकांतयः ॥ कृष्णलीलां जगुः प्रीता निष्ककंठ्यः सुवाससः ॥३३॥ यशो
दा रोहिण्यावेकं शकटमास्थिते ॥ रेजतुः कृष्णरामाभ्यां तत्कथाश्रवणोत्सुके ॥३४॥ वृंदावनं
संप्रविश्य सर्वकालसुखावहं ॥ तत्र चक्रुर्व्रजावासं शकटैरर्धचंद्रवत् ॥३५॥ वृंदावनं गोवर्धनं य
मुनापुलिनानि च ॥ वीक्ष्यासीदुत्तमा प्रीती राममाधवयोर्नृप ॥३६॥ एवं व्रजौकसां प्रीतिं यच्छंतौ बा
लचेष्टितैः ॥ कलवाक्यैः स्वकालेन वत्सपालौ बभूवतुः ॥३७॥ अविदूरे व्रजभुवः सह गोपालदार
कैः ॥ चारयामासतुर्वत्सान्नानाक्रीडापरिच्छदौ ॥३८॥ क्वचिद्वादयतो वेणुं क्षेपणैः क्षिपतः क्वचि
त् ॥ क्वचित्पादैः किंकिणीभिः क्वचित्कृत्रिमगोवृषैः ॥३९॥ वृषायमाणौ नर्दंतौ युयुधाते परस्परं
अनुकृत्य रुतैर्जंतूंश्चेरतुः प्राकृतौ यथा ॥४०॥

क्षेपणैर्विल्वामलकादिभिः किंकिणीयुक्तैः पादैः क्षिपतश्चाउपतः वत्सपाला एव द्विजाः कंबलादिपिहिताः
वृषरूपमनुकुर्वंतीति तैः सह ॥३९॥ स्वयमपि तस्यैव वृषायमाणौ नर्दंतौ तदनुकारित्वान्नर्दंतौ युयुधाते इ
त्यर्थः रुतैः शब्दैः जंतून् [illegible] ॥४०॥ ९२

पुच्छं दृष्ट्वा जानकीविवशा नैव सा तत्समीपमागता ॥ ४० ॥ अग्रपादाभ्यां सलांगूलं यथा भवति तथा गृहीत्वा ॥ ४१ ॥

कदाचिद्यमुनातीरे वत्सांश्चारयतोर्भकौ ॥ वयस्यैः कृष्णबलयोर्जिघांसुर्दैत्य आगमत् ॥ ४१ ॥ तं वत्स-
रूपिणं वीक्ष्य वत्सयूथगतं हरिः ॥ दर्शयन्बलदेवाय शनैर्मुग्ध इवासदत् ॥ ४२ ॥ गृहीत्वापरपा-
दाभ्यां सहलांगूलमच्युतः ॥ भ्रामयित्वा कपित्थाग्रे प्राहिणोद्गतजीवितं ॥ ४३ ॥ स कपित्थैर्महा-
कायः पात्यमानैः पपात ह ॥ तं वीक्ष्य विस्मिता बालाः शशंसुः साधु साध्विति ॥ ४४ ॥ देवाश्च परिसंतु-
ष्टा बभूवुः पुष्पवर्षिणः ॥ तौ वत्सपालकौ भूत्वा सर्वलोकैकपालकौ ॥ ४५ ॥ सप्रातराशौ गोवत्सां-
श्चारयंतौ विचेरतुः ॥ स्वं स्वं वत्सकुलं सर्वे पाययिष्यंत एकदा ॥ गत्वा जलाशयाभ्याशं पाययित्वा-
पपुर्जलं ॥ ४५ ॥ ते तत्र ददृशुर्बालाः महासत्वमवस्थितं ॥ तत्रसुर्वज्रनिर्भिन्नं गिरेः शृंगमिव च्युत-
म् ॥ ४८ ॥ स वै बको नाम महानसुरो बकरूपधृक् ॥ आगत्य सहसा कृष्णं तीक्ष्णतुंडोग्रसद्बली ॥ ४९ ॥
कृष्णं महाबकग्रस्तं दृष्ट्वा रामादयोर्भकाः ॥ बभूवुरिंद्रियाणीव विना प्राणं विचेतसः ॥ ५० ॥ तं तालुमूलं
प्रदहंतमग्निवद्गोपालसूनुं पितरं जगद्गुरोः ॥ चच्छर्द सद्योतिरुषाक्षतं बकस्तुंडेन हंतुं पुनरभ्य-
पद्यत ॥ ५१ ॥

सर्वेषां लोकानामेकौ मुख्यौ पालकौ ॥ ४४ ॥ प्रातराशो प्रातर्भोज्यमन्नं तत्सहितौ ॥ अभ्याशं समीपं ॥ ४५ ॥ राम रामकृष्णादि ये पांते ॥ ८ ॥

श्री भाग पुरा ८४

तेऽदयोः ॥ चंड्रोवीर्यगणावतनिर्घृष्टितृणाविशेषवत ॥ ५० ॥ समीरितेनघुटुः प्रानकैः शौविवन्तेषुसंप्लवेः महद्

संस्थानमागतेप्राणामिवहृत्संवप्रणीयएकीकृत्य ॥ ५१ ॥ प्रतिप्रियेणप्रीत्याप्राहृताः प्रत्यागमिवलोकांत।

गदागतमिवदर्षितानिश्वस्तप्रानिश्वस्तेपिवंतीवईक्षणानियेषांते ॥ ५२ ॥ अहोबतेत्यादिश्लोकत्रयमेतिने।

तमापतंतंसनिगृह्यतुंडयोर्दोर्भ्यांवकंकंससखंसतांगतिः ॥ पश्यत्सुबालेषुददारलीलयामुदाव
हेवीवणावदिवौकसां ॥ ५१ ॥ तदावकारिंसुरलोकवासिनः समाकिरन्नंदनमल्लिकादिभिः ॥ समी
डिरेचानकशंखसंस्तवैस्तद्वीक्ष्यगोपालसुताविसिस्मिरे ॥ ५२ ॥ मुक्तंवकास्यादुपलभ्यवालका
रामादयः प्राणमिवेंद्रियोगणाः ॥ स्थानागतंतंपरिरभ्यनिर्वृताः प्रणीयवत्सान्व्रजमेत्यतज्जगुः
॥ ५३ ॥ श्रुत्वातद्विस्मितागोपागोप्यश्चातिभयाहृताः ॥ प्रत्यागतमिवोत्सुक्यादैक्षन्ततृषितेक्षणाः
॥ ५४ ॥ अहोबतास्यबालस्यबहवोमृत्यवोभवन् ॥ अप्यासीद्विप्रियंतेषांकृतंपूर्वंयतोभयं ॥ ५५ ॥ अ
थाप्यभिभवंत्येनंनैवतेघोरदर्शनाः ॥ जिघांसयैनमासाद्यनश्यंत्यग्नौपतंगवत ॥ ५६ ॥ अहोब्रह्म
विदांवाचोनासत्याः संतिकर्हिचित ॥ गर्गोयदाहभगवानन्वभावितथैवतत ॥ ५७ ॥ ॥

दारयंत्येनेनान्वयः अथाप्येवंतेषामेवानिष्टमासीत ॥ यतस्तैः पूर्वमन्येषांभयंकृतं ॥ ५५ ॥ अथघोरदर्शनाश्च
पिनाभिभवंतिनधर्षयंति ॥ ५६ ॥ गर्गोयदाहतस्मात्त्वदात्मजोयेनारायणसमोगुणैरित्यादि ॥ ५७ ॥ ॥

राम ८४

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कंधे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ द्वादशेन महासर्पवध्व्यर्थमनोरथं ॥ वत्सपालानिगलेकुंडे गलेहन्निति वर्ण्यते ॥ महाबकगलक्रीडा केवलस्यन कौतुकं ॥ इत्येवाचास्त्ररगुवेसमस्त्व ॥

इति नंदादयो गोपाः कृष्णरामकथां मुदा ॥ कुर्वंतो रममाणाश्च नाविंदन्भववेदनां ॥ ५७ ॥ एवं विहारैः कौमारैः कौमारं जहतुर्व्रजे ॥ निलायनैः सेतुबंधैर्मर्कटोत्प्लवनादिभिः ॥ ५८ ॥ वत्सपुरगातं हत्वा वत्सदंभासुरं हरिः ॥ मुनिमूर्द्धगतं चाहत्त्वग्रपं दंभिनां वकं ॥ ५९ ॥ इति श्रीभाग० दशमस्कंधे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ क्वचिद्वनाशाय मनो दधद्व्रजात्प्रातः समुत्थाय वयस्यवत्सपान् ॥ प्रबोधयञ्छृंगरवेण चारुणा विनिर्गतो वत्सपुरःसरो हरिः ॥ १ ॥ तेनैव साकं पृथुकाः सहस्रशः स्निग्धाः सुशिग्वेत्रविषाणवेणवः ॥ स्वकान्सहस्रोपरिसंख्ययान्वितान्वत्सान्पुरस्कृत्य विनिर्ययुर्मुदा ॥ २ ॥ कृष्णवत्सैरसंख्यातैर्यूथीकृत्य स्ववत्सकान् ॥ चारयंतोऽर्भलीलाभिर्विजह्रुस्तत्रतत्र ह ॥ ३ ॥ फलप्रबालस्तबकसुमनःपिच्छधातुभिः ॥ काचगुंजामणिस्वर्णभूषिता अप्यभूषयन् ॥ ४ ॥

प्राविशद्धरिः ॥ क्वचिदिति वनाशाय वनएव स्थित्वा भोजनं कर्तुं ॥ १ ॥ तेनैव शृंगरवेण कृष्णेन वा साकं पृथुका बालकाः स्निग्धाः स्नेहयुक्ताः शिक्यं शिक्यं रम्याः शिग्वेत्राद्या येषां ते ॥ सहस्रादपि कसंख्यया युक्तान् ॥ २ ॥ काचादिभिर्भूषिता मातृभिः ॥ फलादिभिरात्मानमभूषयन्नित्यर्थः ॥ ४ ॥ ॥

भूषिताअपि २

श्री
भाग
पुरी
दश

मसंतः शोभयंतः ॥७॥ यदि हरेंगतः कृत्स्नामवतितन्नहीति ॥८॥ धर्मानानाद्यंतः भृंगैस्सह ॥९॥ विद्याभिः प
तिछायाभिः कलापिभिर्मयूरैः ॥८॥ कोशिवालानन्तृंतशाखासु लंबमानानिवानवलोगृह्णानिग्राकर्षतः
लोनंयस्मृंवेतः तैः सहहनुमानारुह्यतः ॥ देतदर्भाभ्रविरिष्टभादिभिः तैः सहैवविकारान्कुर्वंतः ॥ पलाशिषु द्रु
तेषु लंबंतः शाखायाः शाखांतरमुत्प्लुत्यंतः ॥९॥ प्रतिछायायाः प्रतिविंबानिस्वनंतश्चैतिवा ॥१०॥ तानतिवि

मुसंततोन्योन्याशीकारादीनूत्नानानाराजविस्तिपुः नतत्याश्च पुनर्हराद्धसंतश्च पुनर्दंडः ॥५॥ यदिहरेंगा।
तः कृत्स्नोवनशोभं तत्प्राप्यते ॥ शद्धं पूर्वमहं पूर्वामिति संस्पृशंपरस्मिन् ॥६॥ कोविदैः एतत्वादयंतोधर्मातः
भृंगानिकेवन ॥ कोविदुंगौः प्रगायंतः कूजंतः कोकिलैः परे ॥७॥ विद्धायाभिंश्चधावंतोगाढ्यंतः
साधुहंसकैः ॥ वकैरूपविश्रांतश्च नृत्यंतश्च कलापिभिः ॥८॥ विकर्षंतः कोशिवालानांरोहंतश्च
नेर्द्रुमान् ॥ विकुर्वंतश्चैतैःसाकं लवंतश्च पलाशिषु ॥९॥ साकं भेकैर्विलंघंतः सरित्प्रस्रवसंप्लुताः
हसंतश्च प्रतिछायायाः शपंतश्च प्रतिस्वनान् ॥१०॥ इत्थं सतांब्रह्मसुखानुभूत्यादास्यंगतानांपरदैवतेन।
ना मायाश्रितानां नरदारकेण साकं विजह्रुः कृतपुण्यपुंजाः ॥११॥

स्मिनेतः ॥ श्लोकद्वयेनाभिनंदति इत्थमिति सतां विदुषां ब्रह्मवत्सुखं वपुस्तुभाति श्रुतयास्वप्रकाशापरमसुख
त्वेनेत्यर्थः ॥ भक्तानां परदैवतेन तु आत्मसंदेशनाथेन मायाश्रितानां तु नरदारकतयाप्रतीयमानेन सह विजह्रुः
कृतानां पुण्यानां पुंजाः राशयोयेषांते ब्रह्मविदां नटनुभवपदभक्तानामतिगोचरवैराग्येवभजनं ॥ एते
तेनसहविजह्रुः ॥ ब्रह्मगोपानांभाग्यमितिभावः ॥ ११॥ ॥

८२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

बहुजन्मभिः कृच्छ्रेण धृतात्मानो ये तैर्योगिभिरप्यलभ्यः अगम्यः ॥१२॥ सुखक्रीडनवीक्षणेन क्षमाय
स्य मः कथंभूतः यस्यांतः अंतर्वर्त्ति इदं पीतामृतैरपि ततो मृत्युभीतैरमरैः प्रतीक्ष्यते ॥ कथं मरिष्यति कदा वेति
यदा कथंभूतैः सुखक्रीडनं यदंतः हृदये अमरैः प्रतीक्ष्यते विविच्यते ॥ पीतामृतैरपि निजजीवितेप्सुभिः ॥ अयं
भावः नामृतपानमात्रेण जीवनं सफलं भवतीति इति ॥ किं तु भगवल्लीलानुस्मरणेनेति ॥ तदेव नित्यमंतः चिंत्यते व

यत्पादपांसुर्बहुजन्मकृच्छ्रतो धृतात्मभिर्योगिभिरप्यलभ्यः ॥ स एष यद्दृग्विषयः स्वयं स्थितः किं
वर्ण्यते दिष्टमहो व्रजौकसां ॥१२॥ अथाघनामाभ्यपतन्महासुरः तेषां सुखक्रीडनवीक्षणाक्षमः ॥
नित्यं यदंतर्निजजीवितेप्सुभिः पीतामृतैरप्यमरैः प्रतीक्ष्यते ॥१३॥ दृष्ट्वार्भकान्कृष्णमुखानघासु
रः कंसानुशिष्टः स बकीबकानुजः ॥ अयं तु मे सोदरनाशकृत्तयोर्द्वयोर्ममैनं सबलं हनिष्ये ॥१४॥ ए
ते यदा मत्सुहृदोस्तिलापः कृतास्तदा नष्टसमा व्रजौकसः ॥ प्राणे गते वर्ष्मसु का नु चिंता प्रजासवः
प्राणभृतो हि ये ते ॥१५॥ ॥

इति ॥१३॥ कृष्णमुखानर्भकान्दृष्ट्वा स इति व्यवस्य निश्चित्य आजगरं वपुर्भूत्वा तेषां ग्रसनाय पापः पथि व्यशेत इ
तिनवीयश्चाकृष्णगतेनान्वयः ॥ कंसेनानुशिष्टः प्रहितः बकी पूतना कथं व्यवस्यत् तदाह ॥ अयं चिंतितः सार्धेन सयोर्द्व न २
योः स्थाने एनं कृष्णं ससैन्यं वत्सपालसहितं हनिष्यामि ॥१४॥ ननु तयापि व्रजस्याबाधा वा स्यादित्यत आह ॥ एत
इतिलापः कृताः तिलोदकतया कल्पिताः वर्ष्मसु तद्देहेषु प्रजा अपत्यानि सर्वेषां तेन तथा ॥१५॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा॰ टी॰
द॰ टी॰
८८

सयोजननायामंसंयोजनप्रमाणादेवयौतयुक्तंवतन्महादिपीवरेमहादिवत्पीवरंव्यात्तंप्रसारितं
यामिरसनन॥१८॥अद्भुतमितियदुक्तंतदेवदर्शयितंविशिनष्टियरायामधरोष्ठोयस्यसः॥ जलदछन्नोष्ठोयस्य
सः॥ दर्यांविवप्रमानतस्यांतोलोकिनीयस्यसः॥ गिरेः शृंगाणीवदंष्ट्रायस्यसः॥ [illegible]॥ दक्वरछिविवर्थः॥ परूषा।
धांतवदंतनासंयस्यसः वितताध्ववजिह्वायस्यसः पन्नगाकोनासासोयस्यसः दववदीप्ताग्नियौयस्यसः १॥
रूक्षौ

इतिव्यवस्यानगरेन्द्रहरुपः सयोजननायाममहादिपीवरं॥ धृतवाद्भुतंव्यात्तगुहाननंतदापयिव्यशेत
गुरुनाशुयावलः॥१९॥ धराधरोष्ठोजलदांतरोष्ठोदर्यानतोगिरिशृंगदंष्ट्रः॥ ध्वांतांतनास्योविवनना
धुनिद्रु रूषानिलाम्यासदवेस्तलोक्षः॥१२॥ दृष्ट्वातेनादृशंसर्वेमत्वावृंदावनाश्रियं व्याज्ञाजगा।
रतुंडेनेत्युत्प्रेत्यनेत्तलीलया॥११॥ अहोमिज्ञाणिगादनमनत्वक्तृंदपरः स्थितं॥ अस्मनसंग्रसनव्यात्त
व्यालतंडायनेनवा॥१५॥ ॥॥
॥॥

निलप्याममन्यासेदेवत्तणाक्लप्तेतिवा॥१७॥ वस्तुतः अजगरमेवव्यात्ततुंडंदृष्ट्वावृंदावनस्यश्रीः संपदेषाऽ
तिभ्रांन्यामत्वाविपरीतं॥ व्याज्ञाजगरवत्तंउम्माहश्यपनोत्प्रेक्षितवंतः॥१८॥ उक्तंस्वरूपमेवप्रश्नोत्तरपदाभ्यांव्याकुः॥
पंचभिरहोइतिसत्वक्तृंदेसत्वाभासमिदंनवातत्राप्यसत्संग्रसनायव्याज्ञयव्यालतंडंतहृदाचरतिवा नवा॥१९॥
८८

निश्चितं तथैवेत्याह॥ सत्यमिति॥ अर्ककरैरारक्तं त्वनमुन्नतोऽष्टवत्यपतनं स्यत्वनस्य प्रतिक्रिया यथा स्फुरांस्तो
धस्य तेन प्रपतोऽष्टवत्यपतेति सर्वत्रान्वयः॥ २०॥ स त्विष्यांतोऽष्टांतर्भ्यां प्रतिस्पर्धेनेन स्यतयावेतेनगा
देवैर्नानि देर्यैतस्य व्यालस्य दंष्ट्राभिः स्पर्धमाने॥ २१॥ आस्कन्नतायाममार्गः विस्तरेणो देव्यो वान्मार्गः प्रतिराजेति
प्रतिस्पर्धतेष्वंषां शृंगाणां मध्यगतमंधकारं प्रतरानन्ने ग्राननमध्यं प्रतिराजेति॥ २२॥ द्वावेतोऽहसरवानो ये

सत्यमर्ककरारक्तमनुत्तरगाह्नुवह्ननं॥ अपगाह्नुवद्दोषत्तन्प्रतिक्रियायथारुणं॥ २०॥ प्रतिस्पर्धेनेस्य।
श्लिष्यांसव्यासेव्यनगोदधे॥ तेनगाष्ट्रगालयोथ्येताः तदंष्ट्राभिश्चपप्रपत॥ २१॥ आस्कन्नतायाममार्गो
ये रमनो प्रतिराजेति॥ एषामंतर्गतंध्वांतमेतदर्प्यंतरानन्नं॥ २२॥ द्वावोहसरवानो ये घासवद्भाति
पपपलंतदग्पसवडुर्गीथोप्यंतरामिषगंधवत्॥ २३॥ अस्मात्किमत्र ग्रसितानि विष्टानयेत्पयांवृहक
पु॰२ वृद्धिं संप्यात॥ त्वगाणदनेनोलिवकृा संभुखंवीत्यो उमनः करलोउनैर्यपुः॥ २४॥ इत्थंमिथोतथ्य
मतत्त्वभाविंतं कृत्वाविचिंत्येत्यमसुषामसुषापते॥ रत्तोविदिताखिललोकहृत्स्थितः स्वानां नियो
हुं भगवान्मनो दधे॥ २५॥ ॥

दावाग्निर्दग्धानां सखानां योड ॥ गंधः॥ स एव सर्पस्यांगतामिषगंधवद्भाति॥ २३॥
एवं समयमेवाजेरस्मयो॥ स्यदनिर्भयाय पुः किं ग्रसिता ग्रसिष्यति॥ अनेनास्रीकृष्णसेनहंस्रावकर्केषनकामनी।
पंमुत्व॥ २४॥ तस्यस्वरूपं तत्तापंनीत्यतन्त्ता अमृषावत्तनः सर्पवपुरसुरएवमसुषातेस्वानाममर्पसाटस्पलगोचर
तेनसृतीपतदृष्टिनपर्षाभाषितमिस्यंग्रनथ्यमप्ययार्थकृत्वा भगवानिति विचिंत्य स्वानां रक्षार्थं मनो निदधे तान्त्रि

श्री
भाग.
पुरी
८०

प्रविष्टा एव केवलं न तु तेन जीर्णाः गिलिताः जीर्णेति पाठे गीर्णा गिलिताः जीर्णा इति स एवार्थः कथं श्रुतेन
हतयोः स्वकान्तयोरन्तः स्मरति तेन ॥ श्रुत एव बकारेः क्रमस्य प्रवेशप्रतीक्षमाणेन ॥२६॥ स्वकरादवस्रुतान्
विनिःसृतान् विस्मितः सन् ॥२७॥ कृत्यं किमत्रेत्यादि विचिन्त्य तज्ज्ञात्वा उपायं ज्ञात्वा स्वयमप्यविशदित्यन्वयः क

तावन्न विष्टास्त्वसुरोदरान्तरे परं न जीर्णाः शिशवः सवत्साः ॥ प्रतीक्षमाणेन बकारिवेशनं ह
तस्वकान्तस्मरणेन रक्षसा ॥२६॥ तान्वीक्ष्य कृष्णः सकलाभयप्रदो ह्यनन्यनाथान्स्वकरादव
च्युतान् ॥ दीनांश्च मृत्योर्जठराग्निघासान्घृणार्दितो दिष्टकृतेन विस्मितः ॥२७॥ कृत्यं किमत्रा
स्य खलस्य जीवनं न वा अमीषां च सतां विनाशनं ॥ द्वयं कथं स्यादिति संविचिन्त्य तज्ज्ञात्वावि
शत्तुण्डमशेषदृग्घरिः ॥२८॥ तदा घनच्छदा देवा भयाद्धाहेति चुक्रुशुः ॥ जहृषुर्ये च कंसाद्याः
कौणपास्त्वघबान्धवाः ॥२९॥ तच्छ्रुत्वा भगवान्कृष्णस्त्वव्ययः सार्भवत्सकम् ॥ चूर्णीचिकी
र्षोरात्मानं तरसा ववृधे गले ॥३०॥ राम

र्षं विचिन्त्य अस्य जीवनं अमीषां विहिंसनं इति द्वयं वै निश्चित्य कथं स्यादिति ॥२८॥ घनच्छदाः मेघान्तरिताः
कौणपाः कुणपाशिनो राक्षसाः कुणपानि मृतिः तदीयावा ॥२९॥ आत्मानं श्रीकृष्णं चूर्णीकर्तुमिच्छोः
तस्य गले अश्रदा दावेव तरसा ववृधे प्रवर्धत ॥३०॥

८०

निरुद्धो मस्तकादीनां मार्गो भ्रमतः कंठायस्यास्तितस्य उद्गीर्णदृष्टेः स्तब्धलोचनस्य अंतरंगे देहमध्ये पूर्णः परिभ्र
तः सर्वतः संचरन् पवनो निरुद्धः सन् मूर्धानं विनिर्भिद्य बहिर्निर्गत इति ॥ ३१ ॥ प्राणेषु इंद्रियेषु स्वया अमृतवर्षिण्या दृष्ट्यैव ॥ ३२ ॥ अ
हिदेहास्थितं पुष्कलं सत्त्वमयं ज्योतिर्निर्गतं तावद्व्योम्नि स्थितं ॥ तस्मिन्नीशे विवेश अन्ये तं पश्यंतः ॥ कृतस्तुतय

ततोतिकायस्य निरुद्धमार्गिणो ह्युद्गीर्णदृष्टेर्भ्रमतस्त्वितस्ततः ॥ पूर्णोंतरंगे पवनो निरुद्धो मूर्धन्विनि
र्भिद्य विनिर्गतो बहिः ॥ ३१ ॥ तेनैव सर्वेषु बहिर्गतेषु प्राणेषु वत्सान्सुहृदः परेतान् ॥ दृष्ट्या स्वयोत्थाप्य त
दन्वितः पुनर्वक्त्रान्मुकुंदो भगवान्विनिर्ययौ ॥ ३२ ॥ पीनाहिभोगोत्थितमद्भुतं महज्ज्योतिः स्वधाम्ना
ज्वलयद्दिशो दश ॥ प्रतीक्ष्य खेवस्थितमीशनिर्गमं विवेश तस्मिन्मिषतां दिवौकसां ॥ ३३ ॥ ततोति
हृष्टाः स्वकृतोकृतार्हणं पुष्पैः सुरा अप्सरसश्च नर्तनैः ॥ गीतैः सुगा वाद्यधराश्च वाद्यकैः स्तवैश्च
विप्रा जयनिःस्वनैर्गणाः ॥ ३४ ॥ तदद्भुतस्तोत्रसुवाद्यगीतिकाजयादिनैकोत्सवमंगलस्वनान् ॥ श्रु
त्वा स्वधाम्नोंत्यज आगतोचिराद्दृष्ट्वा महीशस्य जगाम विस्मयं ॥ ३५ ॥ ॥

मिति भावः ॥ ३३ ॥ स्वकृतः स्वकार्यकृतः श्रीकृष्णस्यार्हणं पूजां अकुर्वन् सुगाः सुष्ठु गायंतीति सुगा
गंधर्वादयः ॥ ३४ ॥ किंच तेषां यानि अद्भुतस्तोत्रादीनि ॥ उत्सवाय मंगलस्वनाः तान् स्वधाम्नः अंते समीपे श्रु
त्वा ॥ अजो ब्रह्मा अचिरादागतः ईश्वरस्य श्रीकृष्णस्य महिमानं दृष्ट्वा विस्मयं प्रापेति ॥ ३५ ॥ ॥ ४

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अन्यस्मान्निविचेहृत्तमित्याह एतदिति । कौमारं पंचमाद्वांतं पौगंडं दशमावधि । कैशोरमापंचदशाद्यौवनं तु त
तः परं इति । कौमारमनेपंचमाद्वर्षात् तोकंमेतद्वद्वर्षे पौगंडे षष्ठे वर्षे बाला । अद्यैवैतद्धृतमित्यूचुः । किं तत्कर्म अ
स्याः सकाशादात्मनामोक्षमात्तणास्वात्मनाभीमहात्मस्त्याः । अहेश्चसंसारबलत्तणात । अघासुरस्योतिष
श्रीकृष्णप्रवेशमपितदारभ्येकाधिनवंतइति ॥३७॥ नैतद्विचित्रंकिंतदित्यपेक्षायामाह । अघोपीतिसार्द्ध

राजन्नाजगरं चर्म शुष्कं वृंदावनेद्भुतं । व्रजौकसां बहुतिथं बभूवाक्रीडगह्वरं ॥३६॥ एतत्कौमार
जं कर्म हरेरात्माहिमोक्षणं । मृत्योः पौगंडके बाला दृष्ट्वोचुर्विस्मिता व्रजे ॥३७॥ नैतद्विचित्रं मनुजा
र्भमायिनः परावराणां परमस्य वेधसः । अघोपि यत्स्पर्शनधौतपातकः प्रापात्मसाम्यं त्वसतां सु
दुर्लभं ॥३८॥ सकृद्यदंगप्रतिमांतराहिता मनोमयी भागवतीं ददौ गतिं । स एव नित्यात्मसुखानुभू
त्याभिव्युदस्तमायः परमोगाकिंपुनः ॥३९॥ ॥
॥

साम्यं स्वसमानत्वं ऊपतो ॥३८॥ यस्यांगप्रतिमा । प्रतिकृतिः । तत्रापि केवलं मनोमयी सापि ब
लादंतर्वाहिता सती भागवतीं गतिं प्रह्लादादिभ्यः स एव साक्षात् स्वयमंतर्गतः किं पुनः नित्यात्मसुखस्या
लसत्तानुभूतिश्चतया । अभिव्युदस्ता माया येन सः ॥३९॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यादवदेवेन श्रीकृष्णेन दत्तः परिरक्षितः स्वमात्मानं प्रपन्नाय रक्षितः रातिददातीति स्वराट् कृष्णः तस्य च
नश्रवणेन नितरां गृहीतं वशीकृतं चेतो यस्य सः ॥४०॥ कालांतरे कौमारे कृतं पौगंडे कथं ज्ञातो भवेदिति चु ॥ कम
वित्यर्थः ॥४१॥ तेन यः स्मारितः अनंतः तेन हृतानि अखिलेंद्रियाणि यस्य सः तथाभूतोपि कथंचिल्लब्ध ब क्र

सूतः ॥ इत्थं द्विजा यादवदेवदत्तः श्रुत्वा स्वरातुश्चरितं विचित्रं ॥ पप्रच्छ भूयोपि तदेव पुण्यं वैयास-
किं यन्निगृहीतचेताः ॥४०॥ राजोवाच ॥ ब्रह्मन्कालांतरकृतं तत्कालीनं कथं भवेत् ॥ यत्कौमारे ह-
रिकृतं जगुः पौगंडकेर्भकाः ॥४१॥ वयं धन्यतमा लोके गुरोपि क्षत्रबंधवः ॥ यत्पिबामो मुहुस्त्व-
त्तः पुण्यं कृष्णकथामृतं ॥४२॥ तद्ब्रूहि मे महायोगिन्परं कौतूहलं गुरो ॥ नूनमेतद्धरेरेव माया भव-
ति नान्यथा ॥४३॥ सूत ॥ इत्थं स्म पृष्टः स तु बादरायणिस्तत्स्मारितानंतहृताखिलेंद्रियः कृत्सा- कृच्छ्रात्
त्पुनर्लब्धबहिर्दृशिः शनैः प्रत्याह तं भागवतोत्तमोत्तम ॥४४॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे द्वाद-
शोध्यायः ॥१२॥

र्हिर्दृशिः हे भागवतोत्तमोत्तम शौनक ॥४४॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कंधे द्वादशोध्यायः ॥१२॥ त्रा-
यादेशाद्ब्रह्मकृतान्वत्सान्बालांश्च मायया ॥ तदानन्त्सर्वरूपो हि कृष्णः ॥ एवं वदाम्यवत ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नूतनयसिनवामिवकरोषि ॥ ५ ॥ ननुहेसारभृतांसारग्राहिणांअयंनिसर्गः स्वभावः कोसावच्युतस्यवार्ताप्रति
क्षणंसाधुनव्यवद्भवतीति ॥ यद्यथाविटानांस्त्रियाःकामिन्यावार्तैवसारंकथंभूतानामपिसतांयाअच्युत
वार्तैववार्थोयेषांतानिवाणीश्रुतिचेतांसियेषांतथाभूतानामपि ॥२॥ भोजनविधानायपुलिनंस्तौतिअ
होइतिस्वकेलीयानांयाकेलिःक्रीडातत्रविमित्राः संपदोयस्यास्तीयानांकेलीनांसंपदोविद्यंतेयस्मिंस्तत् ॥ मृदु

श्रुक ॥ साधुपृष्टंमहाभागत्वयाभगवतोत्तम ॥ यन्नूतनयसीशस्यशृण्वन्नपिकथांमुहुः ॥ १ ॥ सताम
यंसारभृतांनिसर्गोयदर्थवाणीश्रुतिचेतसामपि ॥ प्रतिक्षणंनव्यवदच्युतस्ययत्स्त्रियाविटानामि
वसाधुवार्ता ॥ २ ॥ शृणुष्वावहितोराजन्नपिगुह्यंवदामिते ॥ ब्रूयुःस्निग्धस्यशिष्यस्यगुरवोगुह्यमप्यु
त ॥ ३ ॥ तथाघवदनान्मृत्योरक्षित्वावत्सपालकान् ॥ सरित्पुलिनमानीयभगवानिदमब्रवीत् ॥ ४ ॥
अहोतिरम्यंपुलिनंवयस्याः स्वकेलिसंपन्मृदुलाच्छवालुकं ॥ स्फुटत्सरोगंधहृतालिपत्रिकध्व
निप्रतिध्वानलसद्द्रुमाकुलम् ॥ अत्रभोक्तव्यमस्माभिर्दिवारूढंक्षुधार्दिताः ॥ वत्साः समीपेपः पीत्वा
चरंतुशनकैः तृणं ॥ ६ ॥ तथेतिपाययित्वार्भावत्सानारुध्यशाद्वले ॥ मुक्त्वाशिक्यानिबुभुजुः समंभ

लास्वच्छावालुकायस्मिंस्तत् ॥ किंचस्फुटद्विकससरः सरोगंधबाहुल्येनोपचारतः ॥ सरःपूर्वविकसदंबुजंतेन
स्यगंधः तेनहृताआकृष्टाअलयः पत्रिणश्चतेषांकेउदकेध्वनयः ॥ तेषांप्रतिध्वानाः तैर्लसंतोद्रुमाः तैराकु
लंव्याप्तं ॥ ५ ॥ दिवारूढंवेलाप्रतीतेत्यर्थः ॥ ६ ॥ आरुध्यसंरुध्यशाद्वलेहरिततृणदेशे ॥ ७ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तदा तेभेजुः कृष्णस्य विष्वक् परितः पुरुराजिमंडलैर्बहुभिः पंक्तिमंडलैः सहतेनोपविष्टाः ॥ श्रीकृष्णस्याभि
न२ मुखान्याननानि येषां ते फुल्लदृशो विकसितनयनाः कमलकर्णिकायाः परितः पत्राणि यथेति ॥८॥ पुष्पैः तद्दले
र्वा पत्रपुटैः कृतानि भाजनानि यैस्ते ॥९॥ रुचिं स्वादविशेषं अभ्यवजह्रुः बुभुजिरे सहेश्वराः श्रीकृष्णसहिताः
अन्योन्यं दर्शयंतो रुचिमिति ॥१०॥ यज्ञभुगपि तत्र बुभुजे बालानामिव केलिर्यस्य सः तदाह उदरवस्त्रयोर्म॥

कृष्णस्य विष्वक् पुरुराजिमंडलैरभ्याननाः फुल्लदृशो व्रजार्भकाः ॥ सहोपविष्टा विपिने विरेजुः छदा य
थाम्भोरुहकर्णिकायाः ॥८॥ केचित्पुष्पैर्दलैः केचित्पल्लवैरंकुरैः फलैः ॥ शिग्भिस्त्वग्भिर्दृषद्भिश्च बु
भुजुः कृतभाजनाः ॥९॥ सर्वे मिथो दर्शयंतः स्वस्वभोज्यरुचिं पृथक् ॥ हसंतो हासयंतश्चाभ्यवजह्रुः
सहेश्वराः ॥१०॥ बिभ्रद्वेणुं जठरपटयोः शृंगवेत्रे च कक्षे वामे पाणौ मसृणकवलं तत्फलान्यंगुलीषु ॥
तिष्ठन्मध्ये स्वपरिसुहृदो हासयन्नर्मभिः स्वैः स्वर्गे लोके मिषति बुभुजे यज्ञभुग्बालकेलिः ॥११॥

ध्ये विभ्रत् रचयन् विभ्रदिति सर्वत्र ॥ वामे इति कक्षपाण्योः विशेषणं मसृणं स्निग्धं दध्योदनकवलं नीरकमसि
रिव सैंधवकर्पूरैलादिभिरालोडितं मसृणमुच्यते ॥ यद्वा इति दध्योदनं तत्र हृद्रु विनान्या ईकाम्रादिफलानि
अंगुलीसंधिषु कर्णिकेव सर्वाभिमुखो मध्ये तिष्ठन् ॥ स्वस्य परित उपविष्टान् सुहृदः स्वैर्नर्मभिः परिहास॥ श्री२
वाक्यैः हासयन् स्वर्गे स्वर्गवासिनि आश्चर्येण पश्यति सति लोके ननानोमध्येव बुभुजे ॥ ११॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

भीभयंभयेहनुभ्यः भयंस्वस्यस्वपास्य यद्दाग्रस्यविष्णुस्याभियोपिभयेयः कृष्णः सतान्वत्सपालकान्भयसंत्रस्ता।
न्दृष्ट्वोचेहेमित्राण्याशानतभोजनानतंत्रास्मिन्पदेंतरायिकामार्षं ॥१३॥ आद्रिषुतदरीषुकुंजेषुल्लतादिपिहितवि।
वरेषुसंकटस्थानेषु ॥१४॥ संभोजनजनानः पश्चात्ननिर्यस्यसः वत्सान्नदंतरेतास्मिन्नंतरे गतश्चागस्त्यान्विदं।
न

नूर
भारतैवंवत्सपेषुभुंजानेष्वच्युतात्मसु ॥ वत्सास्त्वंतर्वनेदूरंविविशुस्तृणलोभिताः ॥१२॥ तान्दृष्ट्वाभ।
यसंत्रस्तानूचेकृष्णोऽस्यभीभयं ॥ मित्राण्याशान्माविरमतेहानिष्ये वत्सकानहं ॥१३॥ इत्युक्त्वाद्रिद
रीकुंजगह्वरेष्वात्मवत्सकान् ॥ विचिन्वन्भगवान्कृष्णः सपाणिकवलोययौ ॥१४॥ श्रीशुक उवा
च ॥ अंभोजन्मजनिस्तदंतरगतो मायार्भकस्येशितुर्द्रष्टुंमंजुमहित्वमन्यदपितद्वत्सानितोव।
त्सपान् ॥ नीत्वान्यत्रकुरूद्वहांतरदधात्खेवास्थितो यः ॥ पुराद्दृष्ट्वाघासुरमोक्षणं प्रभवतः प्राप्तः
परंविस्मयं ॥१५॥ ततोवत्सानदृष्ट्वैत्य पुलिनेपिचवत्सपान् ॥ उभावपिवनेकृष्णोविचिकायसमंत
तः ॥१६॥

वा
घाप्रेमायार्भकस्यमंजुमनोहरंमहित्वंमहिमानंद्रष्टुमन्यदपिचद्रष्टुंतस्यवत्सानितः स्थानात्वत्सपांश्चान्य॥
त्रनीत्वास्वयंतिरोबभूवब्रह्मभवतः श्रीकृष्णस्य ॥१५॥ उभावपि वत्सान्वत्सपांश्चविचिकायान्वीक्षितवान् ॥१६॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तातेन्२

विधिकृतं च स्वकृतं च व्रजगामन्तानवान् ॥१७॥ उभयायितं वत्सवत्सपालरूपेण वर्तमानमित्यर्थः । अयं भा
वः यदि तत्स्वीमासे तर्हि तन्माहात्म्यविषादः स्यात् ॥ यदि वाभयायितं तर्हि ब्रह्मणो मोहो न स्यादिति तदुभय
प्रीतयेत्यावक्रेरति ॥१८॥ तदेवं दर्शयति यावदिति वत्सपानां वत्सकानां च वाल्पकवपुः प्रमाणमतीतक्रम्य
एवमुक्तपर्युपर्यपि योऽजं यद्यावत्सपादिवपुः तावत्पाणिः श्रीकृष्णो वभौ इति गन्तव्यम् एवं सर्वविष्णुमयं

यावत् १ वि सर्वस्वरू २

क्षायदरहूं तद्विपिने वत्सान्याल्पं च वि स्वेन ॥ सर्वं विधिकृतं कृष्णः सहसा व्रजगामह ॥१७॥ ततः कृ
ष्णाप्यदरहूं तदि विपिने वत्सान्याल्पं च विस्मृते ॥ उभयायितमात्मानं च क्रे विश्वकृदीश्वरः ॥१८॥ यावद्वत्सप व
त्सकाल्पकवपुर्यावत्कराङ्घ्र्यादिकं यावद्यष्टिविषाणवेणुदलशिग्यावद्विभूषांबरं ॥ यावच्छी
लगुणाभिधाकृतिवयो यावद्विहारादिकं सर्वं विष्णुमयं गिरोऽङ्गवदजः सर्वस्वरूपो वभौ ॥१९॥
स्वयमात्मात्मगोवत्सान्प्रतिवार्यात्मवत्सपैः ॥ क्रीडन्नात्मविहारैश्च सर्वात्मा प्राविशद्व्रजम् ॥२०॥

त्मा १ अंगवत् प्र २

सागीरेवाथत्स्वरूपेण अन्यता यथा तथा वभूतेत्यर्थः ॥१९॥
जगात ॥ इति प्रसिद्धायां गीर्वाणीं तस्यां प्र यथा वत् ॥ करतात्प्रात्म गोवत्सान्नात्मस्वरूपान्गोवत्सानि
एवं सर्वान्सासन् तथा विशन्त ॥ कथं स्वयमात्मा पवात्मजकः ॥ कर्ता प्रात्मगोवत्सान्नात्मस्वरूपान्गोवत्सानि
तिकर्मापि स्वयमेव स्वकं ॥ आत्मस्वरूपैः वत्सपैः प्रतिवार्य प्रयोज्यकर्तापि स्वयमेव आत्मविहारैः क्रीडन्नि
तिक्रियाप्रपिकारकश्चापि स्वयमेवेत्यर्थः ॥२०॥

प३ त॰

ततोऽनेनमागोपालनृपोऽभवत् ॥ तेनेत्तमम्नाश्रविह्वःगोपिकामोहमाह ॥ तस्मात्तरोवेग देवगन्तव्यान्यैतः
मयः स्वतानमनापरंवपुषै वदोर्भिरूपगृहीतोऽस्यापययुः सुधामवेपयपवस्तथावन्तस्तेम्यासववन्मादकंपाययः ।
मास्तुविन्यधः ॥ २१ ॥ एवंयामयमेनततकालकीडानिमन सागतः शाश्वः स्वाचरितैः शोभनैः चरितैर्वीमानूहेर्धि
ततनस्नाभिरुक्तर्दनादिहपालैर्लालित इति ॥ २२ ॥ गवांहृनमाहगावश्च्युतिपरिहृताश्चाहृताश्चतेसंगतास्वनानवस्त
मौ

तवहस्तान्पृथकृत्वीनावनक्रोडेनिवेशयसः ॥ तत्रदात्माभवद्राजेस्वनन्तस्यशविष्टवान् ॥ २१ ॥ तस्मात्तरोवे ।
एरवनरोन्यिताऽहृस्तदोर्भिः परिरभ्यनिर्भरं ॥ तेहस्तुतस्तन्यपयस्तथासवेमनापरंवत्सस्ततानेपा
ययन् ॥ २२ ॥ ततोनृपोन्मर्दनमञ्जलेपनालंकाररत्नातिलकाञ्जनादिभिः ॥ संलालितःप्रहर्षयन्स्ता ।
यं गतोयामयमेनमाधवः ॥ २३ ॥ गावस्ततोगोष्ठमुपेत्यसत्वरं हुंकारघोषैः परिहृतसंगतानस्वकान्स
कान्वत्सतरानपाययन्मुहुर्लिहन्त्यः स्ववदोधसंपयः ॥ २४ ॥ गोगोपीनांमातृतास्मिन्नवास्नेहर्द्धिकां
विना ॥ पुरोवदास्वपिहरेस्तोकतामायया विना ॥ २५ ॥
॥

कश्चेर

रिन्यया:॥१८

ततानापाययामासुः ॥ २४ ॥ यतावदपिवेषसंप्रीतस्यापिटनिवभमासीदित्याहगोगोपीनामिति गावांगोपी
नांचास्मिन्नर्मसंस्पर्शपलालनादि रूपापुरोवदेवासीत् ॥ किंतुस्नेहर्द्धिकांविनास्नेहाधिक्यातिनीविशेषवृद्धः
धः स्वासनगोगोपीषु हरेस्तोकबालतावपवेवदेवासीत् ॥ किंतुमाययाविनाममेयमाताश्चहमस्याः पुत्रइतिमोह

कता१

५।

वेदार्द्धिमेव दर्शयन्निश्चन्नौकसामिति यथा कृष्णेऽपि यशोदानंदने स्वपुत्रेभ्योऽपि स्नेहाधिक्यं पूर्वमासीदिदानीं
स्वतोकेष्वपि तथैवावर्धतेत्यर्थः ॥ व्रजौकसां यावद्बहुमतं निःसीमप्रायाभवत् ॥२६॥ एवमात्मात्मा श्रीकृष्णः वत्सपो भूत्वा
तत्रापि वत्सानां पालनं स्वेनात्मनात्मानं मात्मनापालयन् क्रीडितवानित्यर्थः ॥२७॥ एतावत्पर्यंतेनास्यापि मो
ह एवासीत्स वत्सं गोवेत्त कथं विज्ञातवानिति दर्शयन्नाह ॥ एकदेति पंचषास्वेव स्वषट्सु वा रात्रिषु हायन
स्य वर्षस्या पूरणी पूरकस्तया वशिष्टास्वित्यर्थः ॥२८॥ ततो विदूरात एव गोवर्धनाग्रावस्थितास्त्या गा

व्रजौकसां स्वतोकेषु स्नेहवल्ल्यब्दमन्वहं ॥ शनैर्निःसीमववृधे यथा कृष्णे त्वपूर्ववत् ॥२६॥ इत्थं
मात्मात्मनात्मानं वत्सपालमिषेण सः ॥ पालयन्भगवान्वर्षं विक्रीडे वनगोष्ठयोः ॥२७॥ एक
दा चारयन्वत्सान्सरामो वनमाविशत् ॥ पंचषासु त्रियामासु हायनापूरणीष्वजः ॥२८॥ ततो
विदूराच्चरतो गावो वत्सानुपव्रजे ॥ गोवर्धनाद्रिशिरसि चरंत्यो ददृशुस्तृणं ॥२९॥ दृष्ट्वाथ तत्
स्नेहवशोऽस्मृतात्मा स गोव्रजोऽत्यात्मपदुर्गमार्गः ॥ द्विपात्ककुद्ग्रीव उदास्यपुच्छोऽगाद्धुंकृ
तैरास्नुपया जवेन ॥३०॥

वोव्रजसमीपे चरतो वत्सान्ददृशुः ॥२९॥ तदेव सगोव्रजो गवां कलापः तत्स्नेहवशात्तेषां वत्सानां स्ने
हेनाकृष्टः ॥ अतएव न स्मृत आत्मा येन सः अतएव ते पव्रजमगात् कथंभूतः अत्यात्मपदुर्गमार्गः अतिक्रां
तः आत्मपा गोपाला न यः स आत्मपः तया दुर्गमा मार्गा येन सः यतस्त्या पूर्वाभ्यां पद्भ्यां पावन् द्विपादि
तः आत्मपावगोपालान यः सआत्मपः तयादुर्गमा मार्गा येन स ... कृतैर्भिन्नानि शब्दानि ... वेनसः
वष्टनीयमानः ककुद्भिः शिरो ग्रीवा यस्य सः उदास्यपुच्छ उर्द्धे मुखानि पुच्छानि यस्य सः
अर्द्धस्नुपयाः सर्वतः स्नुवंति पयांसि यस्य

।स०टी०९०।

आत्मपदं त्वित्याठे सएवस्यार्थः गोव्रज इत्यनेनैव अभादयो
प्यगुरित्युक्तम् ॥२

श्री
भा द
टी
५२

तत्र विशेषतो धेनूनां चेष्टितमाह समेत्येति त्रिभिः वर्धनस्यार्थे वत्सवत्यः पुनः अस्तनाश्चापि ॥ ३१ ॥ रामेण दृष्टं
गवां स्नेहातिशयमुक्त्वा गोपानामपि दर्शयितुमाह गोपा इति तासां गवां रोधने य आयासः ॥ तस्य मोघ्येन
मढ्येन लज्जया महोरुमन्युना दुर्गमार्गानतिक्लेशेन च अभ्येत्य वत्सैः सह सुतान्ददृशुः ॥ ३२ ॥ ततस्तेषा
मीक्षणेनोद्गतो यः प्रेमरसः ॥ तस्मिन्नाप्लुतानि मग्नान्याशया येषां ते लज्जामनुकृच्छ्रैः तानपि नाड्यपि न्व

समेत्य गावोऽधो वत्सान्वत्सवत्योऽप्यपाययन् ॥ गिलन्त्य इव चाङ्गानि लिहन्त्यः स्वौधसं पयः ॥ ३३ ॥ गो
पास्तद्रोधनायासमौघ्यलज्जोरुमन्युना ॥ दुर्गाध्वकृच्छ्रतोऽभ्येत्य गोवत्सैर्ददृशुः सुतान् ॥ ३४ ॥ तदी
क्षणोत्प्रेमरसाप्लुताशया जातानुरागा गतमन्यवोऽर्भकान् ॥ उदूह्य दोर्भिः परिरभ्य मूर्ध्नि घ्राणैर
वापुः परमां मुदं ते ॥ ३५ ॥ ततः प्रवयसो गोपास्तोकाश्लेषसुनिर्वृताः ॥ कृच्छ्राच्छनैरपगतास्तदनुस्मृ
त्युदश्रवः ॥ ३६ ॥ व्रजस्य रामः प्रेमर्द्धेर्वीक्ष्यौत्कण्ठ्यमनुक्षणम् ॥ मुक्तस्तनेष्वपत्येष्वप्यहेतुविद
चिन्तयत् ॥ ३७ ॥ किमेतदद्भुतमिव वासुदेवेऽखिलात्मनि ॥ व्रजस्य सात्मनस्तोकेष्वपूर्वं प्रेम वर्ध।

भागताः ॥ सेतः गतमन्यवः अन्तस्तज्जातानुरागा येषां ते मूर्ध्नि घ्राणैरवघ्राणैः परमां मुदमवापुस्ते ॥ ३५ ॥ कृच्छ्रादप
गतानिवृत्ताः तेषां स्तनानामनुस्मृत्या उद्गतान्यश्रूणि येषां ते ॥ ३६ ॥ प्रेमर्द्धेः रागस्य वृद्धिमतिशयमुक्तस्तनेष्व
पत्येष्वपूर्वां हेतुमजानन्नचिन्तयत् ॥ ३७ ॥ चिन्तामेवाह द्वाभ्यां किमेतदिति ॥ वासुदेवे पराप्रेम यथा सर्वात्मनो
तोकेष्वपि व्रजस्य प्रेम वर्तते किमेतदद्भुतमिति किं चैवं तस्य हि तत्समत्वमेव प्रीतिकारणमिति भावः ॥ ३८ ॥

गप्या २

स्वात्मनो १

केयं माया स्वानां वा नराणां वा असुराणां वा कुतो वा कस्मात्प्रयुक्तानत्रात्ममायां न संभवति यतो ममापि मोहो वर्तते।
प्र तः प्रायशो मन्ये स्वामिनः कृष्णस्यैव माया एषास्तीति संभावयति॥३७॥ सवयसान् सखीनपि वत्सैन ताननमेयन वत्सप
वेक्ष्य वत्सीकृत्स्नमेवापश्यत॥३८॥ एवं श्रीकृष्णस्य स्वरूपद्वयात्मानमान्यनीतान्वा कृष्णसंघ्नाक्रोशापदैर्न विशेषतो ज्ञातवानि श्लो २
त्याह नैते इति निश्चयमर्थः पाल्यमाना वत्सा ऋषीणामंशाः पालाश्च देवानामंशा इति तावदहं वेद्मि॥ इदानीं तु तत्राकिं तु

केयं वा कुत आयाता दैवी वा नार्युतासुरी॥ प्रायो मायास्तु मे भर्तुर्नान्या मेऽपि विमोहिनी॥३७॥ इति संचिंत्य दा
शार्हो वत्सान् सवयसानपि॥ सर्वानाचष्ट वैकुंठं चक्षुषा वयुनेन सः॥३८॥ नैते सुरेशा ऋषयो न चैते त्वमेव भासी
शभिदाश्रयेऽपि सर्वं पृथक् त्वं निगमात्कथं वदेत्युक्तेन वृत्तं प्रभुणा बलोऽवैत्॥३९॥ तावदेत्यात्मभूरात्ममाने
न त्रुट्यनेहसा पुरोवद
ब्दं क्रीडंतं ददृशे सक।
लं हरिं॥४०॥

शभिभिदाश्रयेऽपि त्वमेव भासि॥ अतस्त्वं सर्वं पृथक् विविच्य कथं वृत्तं इति वद इत्युक्तेन प्रभुणा वत्सान् निगमात् संदे
पतः पवोक्तं वृत्तं बलोऽवैत् ज्ञातवानित्यर्थः॥३९॥ ततः किं वृत्तमित्यपेक्षायामाह तावदिति वर्षे जाते आत्मनो मानेन त्रुट्यनेहसा र
टिमात्रेण कालेन सकलं मातृवत्सादिकं हरिं ददर्श॥४०॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्री॰
भाद॰
स॰टी॰
५२

दृष्ट्वाद्भुतं केयमुपदिश्याह यावन्त इति द्वाभ्यां मे मायया शये मन्माया यानत्स्य ॥४०॥ मन्मायया मोहिते अन्यः कृते रे ऊर्वन्याः ॥४१
रतिवितर्कं यत्र मुपादिश्यार्थः ॥ एवमेतेषु भेदेष्विन्यपि पादः ॥४२॥ ननु मायाश्रयस्यतस्य कुतो मोह इत्यत आह ॥ त
स्यामितिमहामायाविनिभगवति स्वमायाश्रावरणविक्षेपकत्वाभावे दृष्टांतद्वयमाह ॥ तस्यां तमसि स्वाया याम्
नेहारं हिमकणप्रभवं तमः खद्योतदीप्तिर्यथोपसर्जनस्यापि तमसो नैहारभेदः निविशेषणं च्छादसे तन्नमायया दृश्य

[illegible]

यावन्तो गोकुले बालाः सवत्साः सर्व एव हि ॥ मायाशये शयाना मे नाद्यापि पुनरुत्थिताः ॥४१॥
इत एतेऽत्र कुत्रत्या मन्मायामोहितेतरे ॥ तावन्त एव तत्राब्दं क्रीडन्तो विष्णुना समं ॥४२॥ एवमेतेषु भेदेषु चिरं ध्यात्वा स आत्मभूः ॥ सत्याः के कतरे नेति ज्ञातुं नेष्टे कथंचन ॥४३॥ एवं संमोहयन्विष्णुं विमो
हं विश्वमोहनं ॥ स्वयैव माययाजोऽपि स्वयमेव विमोहितः ॥४४॥ तम्यां तमोवन्नैहारं खद्योतार्चिरिवा
हनि ॥ महतीतरमायैश्यं निहन्त्यात्मनि युंजतः ॥४५॥ तावत्सर्वे वत्सपालाः पश्यतोऽजस्य तत्क्ष
णात ॥ व्यदृश्यन्त घनश्यामाः पीतकौशेयवास
सः ॥४६॥

गात्रं यणं न करोति किंतु तत्रैव लीयते यथा च खद्योतार्चिरहनि दृश्यत्वं प्रकाशं न करोति ॥ एवं महति पुरुषेषु
जतः ॥ पुंसः इतरा नीचमाया न तत्र किंचित्करोति किं तु प्रात्मनिस्वास्मिन्नेव पेश्वर्यं सामर्थ्यं निहंति ॥४५॥ भ्रत्यद
पि प्राश्चर्यमाह तावद्वत्सपालाः ॥ वत्साश्च पालाश्च सर्वे यष्टिविषाणादयश्च ॥४६॥ ॥ ४ ॥ ॥

५२

वदिति

श्रीवत्सप्रभापुञ्जानिर्धूतदोषाणि दोषाणि येषां रत्नमयानि केयूरवलयादिभूषणानि तेषां कौस्तुभादिरत्नानि येषां तेन च तेन व

४८॥ तयाभूरिवङ्गजन्मादिभिस्तं पुण्यंस्तस्मै ज्ञैनैरर्पिते ॥४९॥ चन्द्रिकाचन्द्रज्योत्स्नातद्वि शदस्मित युक्तैः सर

श्रुतगुणेन च वर्तमानामपि पाणाः तैर्वीर्जिते स्वकार्याणां स्वभक्तमनोरथानां रञ्जः समाभ्यां स्वरूपालकाः

वस्त्रं संपत ॥ सवविद्धि शादस्मितेन यालकाइव रञ्जो वदकगुणेन स्पष्टारइवनाटक्कत्याद्वैर्ध्यातमानारम

चतुर्भुजांशांत्वचक्रगदाराजीवपाणयः ॥ किरीटिनः कुण्डलिनो हारिणो वनमालिनः ॥४७॥ श्री

वत्सांगदद्योरत्नकंकणपाणयः ॥ नूपुरैः कटकैर्भातैः कटिसूत्रांगुलीयकैः ॥४८॥ अब्रिम

स्तकमापूर्णाः तुलसीवृन्दामभिः ॥ कोमलैः सर्वगात्रेषु भूरिपुण्यवदर्पितैः ॥४९॥ चन्द्रिकावि

शदस्मेरैः साकूतापांगवीक्षितैः ॥ स्वकार्याणामिव रजःसत्वाभ्यां स्वरूपालकाः ॥५०॥ आत्मादि

स्तंबपर्यन्तैर्मूर्तिमद्भिश्चराचरैः ॥ नृत्यगीताद्यनेकार्हैः पृथक्पृथगुपासिताः ॥५१॥ अणिमाद्यैर्म

हिमभिरजाद्यादिविभूतिभिः ॥ चतुर्विंशतिभिस्तत्वैः परीतामहदादिभिः ॥५२॥ कालस्वभावसंस्का

रकामकर्मगुणादिभिः ॥ स्वमहिध्वस्तमहिभिर्मूर्तिमद्भिरुपासिताः ॥५३॥

र्थैः ॥५०॥ आत्मादिस्तम्बपर्यन्तैः अनेकार्हैः अनेकार्हाणि ॥५१॥ अजाद्यादिभिर्मायाविद्यादिभिर्वि

भूतिभिः शक्तिभिः महदादिभिः तत्तिमहत्त्वयोः पृथक्पृथक् तत्पावत्वं विंशतिभिः तत्वैर्जगत्कारणैः काला

दिभिश्चानन्तसहकारिभिः तत्र स्वभावः परिणामहेतुः संस्कारः तद्बोधकं स्वमहिध्वस्तमहिभिः भगवन्महिम्ना

स्त१ ५३२

सर्वेषां मूर्तीनामपि विशेषमाह ॥ सत्यज्ञानेति ॥ सत्याश्च ज्ञानस्वरूपाश्च अनंताश्चानंदस्वरूपाश्च तत्रापि ते द
कमात्रा विजातीयसंभेदरहिताः तत्रापि एकरसाः सदैकरूपा मूर्तयो येषां ते ॥ यद्वा सत्यज्ञानादिमात्रैकरसस्य
ह्लल ॥ ते एकमूर्तयो येषां ते ॥ अत एवोपनिषदात्मज्ञानेनैव दृक् दृष्टिर्येषां तेषामपि निश्चितं ॥ अस्पृष्टभूरिमाहा।
त्म्याः ॥ न स्पृष्टं स्पर्शयोग्यं भूरिमाहात्म्यं येषां ते तथाभूताः ॥ सर्वे ब्रह्मरूपा एवेति ॥५३॥ एवं सकृद्देवददर्शापर।
देक

सत्यज्ञानानंतानंदमात्रैकरसमूर्तयः ॥ अस्पृष्टभूरिमाहात्म्या अपि ह्युपनिषद्दृशां ॥५३॥ एवं सकृद्द
दर्शाजः परब्रह्मात्मनोऽखिलान् ॥ यस्य भासा सर्वमिदं विभाति सचराचरम् ॥५४॥ ततोऽतिकुतुकोद्
वृत्यस्तिमितैकादशेंद्रियः ॥ तद्धाम्नाभूदजः तूष्णीं पूर्देव्यंतीव पुत्रिका ॥५५॥ ॥

ब्रह्मणो विशेषणं यस्येति ॥५४॥ अतिकुतुकेनाश्चर्येणोद्वृत्य दृष्टीः । परावृत्य हंस एकेति पाठेति वा उद्व
कणाद्वृतनतनीयाषाः ॥ स्वांदेसाल्नुक्ता ॥ यद्वा उद्वृत्येति छेदः ॥ अतिकुतुकेन उद्वृत्य विलोक्य विचार्य विपर्यस्ताः
तास्मि तिनियावत ॥ यद्वा तव तु अतिकुतुकेनोद्वृत्तः स्तिमितः ॥ तेषां धाम्ना तेजसा स्तब्धसर्वेंद्रियो ब्रह्मा तूष्णीं
निश्चलोऽभूत् ॥ एवं ह दृष्टांतः पूर्देवी व्रजाधिष्ठात्री का विदेवता तस्या अंतिसमीपे पुत्रिका चतुर्मुखी कृतक इव

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

दमि २

पवेमोहमग्रमनमुन्नहावेन्याहडुमीतिदेशेशेडुगसमस्ववीतस्याईश्वेत्रलाणिकिमीतिम्नत्यानिसतिपश्चुं
तुमपि श्रनीशेसांतपरमः श्वजः श्रीकृष्णः सपदिम्रजानवनिकोमाया ॥ तृपांतिरस्करणीययाद्भुतंदर्शितं
तांचस्थादनिरोदधटपसारितवानित्यर्थः श्रुपवाश्चलेकोऽभिमानीममेम्नयंदृष्टुमयोगपदति तस्याः प्रति
मायाप्रसारितवानिति ॥ कस्मत्यानिसतिश्रनवैतर्कागोचरनिजोऽसाधारणमहिमायस्यतांसिमिति मोहस्त्
तरूढः दर्शनात्योगपद्मायनीणिविशेषणानिस्वप्रमितिकेस्वप्रकाशेवनंकेस्वेवचयास्मिनश्रनपवश्रगा

सति २

दृनीदेशेनकैनिजमहिमनिस्वप्रमितिकेपरत्रांनातोतनिरसनमुखब्रलकमतौ ॥ श्रनीशोपिदृष्टुं
किंमितिवामुरारितिचस्थादंजाताश्रमपदिपरमोजानवनिकां ॥ ४८ ॥ ततोवाकृतिल्लयनिः कः
परेतवडान्यितः कृष्णाद्भुन्मील्यवैदृष्टीचिष्टदेमहात्मना ॥ ४७ ॥ सपवाभितः पदिशोपश्यन्पुरा
स्थितं ॥ वृंदावनंजनाजीव्यडमाकीर्णसमाश्रियं ॥ ४८ ॥ यत्रनैसर्गडवैराः सहासन्नृमृगादयः ॥ मि
त्राणीवाजितावासडुनरुट्तर्षादिकं ॥ ४९ ॥

तः ॥ श्रक्तेनपरत्रपरास्मिनश्रनपवश्रन
निरसनमुखब्रलकम
तो ॥ श्रतन्निरसनमुखेनबलके ॥ ष्कतिशिरोभिर्मतिरत्नेयास्मिनतास्मिन्नृपे ॥ ५० ॥ श्रवोकुवहिश्रलब्धानि
श्रत्नीणिधनसः परेतकृष्णतोयदिकर्यचित्रुनरुद्रिष्टततयारुष्टीर्नेत्राणि ॥ ५१ ॥ मनतोनामाजनीवोदुमेत
कीर्णसमाश्रियंमनतानिश्रासमंतान्त्रियाणिस्वनत ॥ ५२ ॥ नर्दहश्यनेनिनेमर्गडवैराः स्वभाविकायेवैरवा
तोपिनराः सिंहादयश्वमित्राणीवसहैवासन ॥ श्रजितस्यावासेनडुर्नापलायतनाः ष्टडुर्षादयः क्रोधलोभादयो

यस्मिं १

तो

पृ २

सिदं २

पृ १

॥ ४८ ॥ [illegible]

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वेगेन

श्री भा द पु टी

निजधोरणतः स्ववाहनात् ॥ त्वरेणावतीर्य वेगेन दंडवन्नमन्चतुर्णां मुकुटानामग्रैरंघ्रियुग्मं स्पृष्ट्वा मुदश्रुसुज

लैरानंदाश्रुरूपैः स्नानैरभिषेकमकरोदिति ॥ ६२ ॥ चिरस्य चिरं पादयोः पतन्नास्ते ॥ ६३ ॥ सवेपथुः सकंपः अत

एव गद्गदयाऽस्खलत्यानेन तरलया वाचोपलक्षितस्तौति ॥ ६४ ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमे त्रयोदशः ॥ १२

वत्सदृशोद्भूतेर्हान्पूर्वागतं किं निरूप्यं ॥ प्रनीडाः कर्तमस्तोषीद्ब्रह्मा स्वैर्ब्रह्म विमोहितः ॥ स्वकृतापराधेनभि

यासकंपन याभवान्कम्हिमानमवगाहमानो यथादृष्टसत्रूपमेव कीर्तयन्नाह नौमीति ॥ १ ॥ हे ईड्य स्तुत्य ते तु

तत्रोद्वहत्पशुपवंशशिशुत्वनाट्यं ब्रह्माद्वयं परमनंतमगाधबोधं ॥ वत्सान्सखीनिव पुरा परितो वि

चिन्वदेकं सपाणिकवलं परमेष्ठ्यचष्ट ॥ ६१ ॥ दृष्ट्वा त्वरेण निजधोरणतोऽवतीर्य पृथ्व्यां वपुः कनकदं

डमिवाभिपात्य ॥ स्पृष्ट्वा चतुर्मुकुटकोटिभिरंघ्रियुग्मं नत्वा मुदश्रुसुजलैरकृताभिषेकं ॥ ६२ ॥

उत्थायोत्थाय कृष्णस्य चिरस्य पादयोः पतन् ॥ आस्ते महित्वं प्राग्दृष्टं स्मृत्वा स्मृत्वा पुनः पुनः ॥ ६३ ॥ शनैरथो

त्थाय विमृज्य लोचने मुकुंदमुद्वीक्ष्य विनम्रकंधरः ॥ कृतांजलिः प्रश्रयवान्समाहितः ॥ सवेपथु

र्गद्गदयैलतैलया ॥ ६४ ॥ इति भागवते दशमे त्रयोदशः ॥ १३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नौमीड्य तेऽभ्रवपुषे तडिदंबरा

भ्यं नौमि स्तुहि द्वितीयार्थे चतुर्थी अथवा नौमीत्युक्ते प्रकर्षणागतस्य भगवतः कर्मत्वे जाते प्रयोजनापेक्षाया

मेवं भक्तो भगवानेव प्रयोजनमिति तदर्थीयत्वानुभवत्वमेव प्रसादयितुं नौमीत्यर्थः अभ्रवद्वपु

र्यस्य तस्मै तडिद्वदंबरं यस्य तस्मै ॥ गुंजाभिरवतंसः कर्णभूषणं परिपिच्छं बर्हपिच्छं तैर्लसन्मुखं यस्य तस्मै

वन्यास्रजो यस्य तस्मै कवलादिभिः लक्ष्माभिः ॥ श्री शोभा यस्य तस्मै मृदुपादौ यस्य तस्मै पशुपस्यां

चिरस्य ६ य

पीचतुर

८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

किंस्वरूपा ॥

ननु नौमीति प्रतिज्ञाय तु वपुर्मात्रं कियते अत आह अस्यापीति॥ भो देव॥ अस्यापि सकलभावेन प्रकाशितस्या-
पि तव वपुषः श्रवणात्मस्य महिमानमवसितुं कोपि ब्रह्मादिरपि न ईशो न शक्तोस्मि यद्वा कश्चिदपि नेशो न सम-
र्थ आसीत् सकलभक्ताय विशेषेण हृद्यं मदनुग्रहस्य ममानुग्रहो यस्मात् तत् मदनुग्रहं॥ तस्य किंच स्वेच्छामय-
स्य स्वानां भक्तानां यथा यथेच्छा तथा तथा भवतः॥ तर्हि किमिति ज्ञातुं न शक्यते॥ अत आह॥ न तु भूतमयस्य।

अस्यापि देव वपुषो मदनुग्रहस्य स्वेच्छामयस्य न तु भूतमयस्य कोऽपि॥
नेशे महि त्ववसितुं मनसान्तरेण साक्षात्तवैव किमुतात्मसुखानुभूतेः॥ २॥

प्रविंश्य शुद्धसत्त्वात्मकस्य यदा सैवं तदा कथं पुनः साक्षात्तव केवलस्यात्मसुखानुभूतेरेव स्वसुखानुभव-
मात्रस्य श्रवणादिलोगुणातीतस्य महिमानं स्वान्तरेण निरुद्धेनापि मनसा को वा ज्ञातुं समर्थो भवेत्॥ अथवा
भूतमयस्यापि तव विराड्रूपस्य नवनवेन्द्रियमयस्य वपुषः॥ महि त्ववसितुं कोपि न ईशो न शासा साक्षात्तवैव स्वा-
साधारणस्यानियम्य॥ नियन्तृभेदरहितस्य उक्तलक्षणस्यास्य महि॥ महिमानमवसितुं नेश इति किमुता

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा० दे०
१० टी०
५८

ननु तर्हि किं कर्मज्ञाः संसारिणः तेषु तत्राह ज्ञानइति ॥ ज्ञानसाधने प्रयासं श्रममुदपास्य ईषदप्यकृत्वा सद्भिः मु
खरितां स्वत एव नित्यं प्रक ॥ टितां भवदीयवार्त्तां कथां सत्स्थान एव स्थिताः नत्रविपिमात्रेणास्वत एव स्फूतिग
तां श्रवणमात्रेणन्तवाङ्मनोभिर्नमन्तः सत्कुर्वन्तो ये जीवन्ति ॥ यद्यपि केवलं नान्यत्कुर्वन्ति तैः प्रायशः त्रि
लोक्यामन्यैरजितोपि त्वं जितः प्राप्तोस्मीति किं ज्ञानश्रमेणेत्यर्थः ॥ ३ ॥ भक्तिं विना ज्ञानेन नास्ति सिद्धिरित्याह श्रेय

ज्ञाने प्रयासमुदपास्य नमन्त एव जीवन्ति सन्मुखरितां भवदीयवार्त्तां ॥
स्थाने स्थिताः श्रुतिगतां तनुवाङ्मनोभिर्ये प्रायशोऽजितजितोप्यसि
तैस्त्रिलोक्यां ॥ ३ ॥ श्रेयःसृतिं भक्तिमुदस्य ते विभो क्लिश्यन्ति ये केव
लबोधलब्धये ॥ तेषामसौ क्लेशल एवावशिष्यते नान्यद्यथा स्थूल।
तुषावघातिनां
॥ ४ ॥

इति ॥ श्रेयसोऽभ्युदयापवर्गलक्षणस्य स्रुतिः ॥ श्रवणं यस्याः सरसस्य निर्झराणां तथाविधां ते भक्तिमुदस्य
त्यक्त्वा श्रेयसो मार्गभूतामिति ये केवलबोधलब्धये यत्नं कुर्वन्ति तेषां क्लेशलवः ॥ क्लेश एवावशिष्यते श्रेय
भावः यथाल्पप्रमाणं धान्यं पवित्रं अवघ्नतः ॥ कणहीनान् स्थूलान् धान्यभ्रमात्तुषानवघ्नन्ति तेषां न।
किंचित्फलं एवं भक्तिं त्यक्त्वा ये केवलबोधाय श्रयन्ते तेषामपीति ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

भक्तस्य ज्ञानं प्राप्य तेनात्मरूपेण त्वं सदा च मा स्म मा प्रापत्ति पुरेति हे भूमन्नपरिक्लिन्न इह लोके पूर्वं योगिनोपि सं

तः योगज्ञानमप्राप्य पश्चात्त्वदर्पितेहाः त्वयि अर्पिता लौकिकी ग्राम्य ईहा चेष्टा यैः ते निजकर्मलब्धया त्वय्यर्पिते

ह्रा वा निजकर्माणि चैतेनैवलब्धया इति पक्षं परवाक्योपनीतया त्वत्समीपप्रापितया भक्त्येवात्मानं विशुद्धज्ञानात्म्ये

न: सर्वेनैव तपसा गलितभ्रमाः ॥ ९ ॥ एवं ताव सगुणनिर्गुणयोरपि त्वभेदं चैदमिति हुकया अवणादिना व

त्यापि त्वं तामयथेनुमते इदानीमपि पयापि द्वयोरविशेषेण द्वैतयवत्सगुणं तया पितृगुणतीतस्य ज्ञानं कथं विद्व

वत ॥ तत्स सगुणस्यानेनैव चिंत्यमानेतगुणमार्गैतत्स्रोकद्वयेन तथापीति हे भूमन्नपरिक्लिन्न अगुणस्य

तेमहिमाश्रमले रंत यांभिः प्रत्याहृतेन्द्रियैवि [illegible] वोढुं वोभगो वर्तितमर्हति योग्यो

म पुरेह भूत्वं तहवापि योगिनस्त्वदर्पितेहान्निजकर्मलब्धया ॥ विशुद्धभक्त्येव कयोपनीतया प्रपे

दिरे ऽज्ञो ऽस्युत तत्परां गतिं ॥ ९ ॥ तथापि भूमन्महिमा गुणस्य ते विवोढुमर्हत्यमलान्तरात्मभिः ॥ अवि

क्रियात्स्वानुभवादरूपतो ह्यनन्यबोध्यात्मतयानचान्यथा ॥ ८ ॥

भवति अथवा विवोढुं ज्ञातुमर्हति अज्ञेन शाकानेत्यर्थः यद्वा महिमानं को विवोढुमर्हतीत्यर्थः कथं स्वानु

भवात् आत्माकारान्तःकरणसाक्षात्कारात् तेनांतःकरणमपि सविकारं विषयीकरोति कथमात्माकारतां त

स्यात् अत आह अविक्रियात् निर्विक्रियाद्विशेषाकारात् ॥ ततः हि वान विशेषपरित्यागेनैवात्माकारत्वमित्यर्थः

नवतः करणसाक्षात्कारविषयत्वे अनात्मत्व प्रसंगः स्यात् अत आह अरूपतः रूपं विषयः अविषयात् इति वि

षयत्वमेवात्मनो न फलविषयत्वे अनात्मायं दोष इति भावः कथं तर्हि स्फूर्तिः अनन्यबोध्यात्मतया स्वप्रका

शत्वेनैव नयथा इदंतानिविषयत्वेनेत्यर्थः ॥ अथवा सर्वतो निरस्तमालक्ष्मीस्य गुणस्य ते महिमहिमानम

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
स्कं
५२

इंद्रियैरपि तथात्वान्न एव स्वस्तत्वेन तेन रूपेण विवोढुं किमर्हति नार्हतीतिभावः ॥ कथं तर्हि गुण इति ग्राह स्वानुभ
वादित्यादिना उक्तार्थमेवेतेन ॥ ७ ॥ गुणात्मनात्मनः गुणाधिष्ठातुः तेन सगुणान् विमातुं एतावंत इति ज्ञातुं
क ईशिरे के समर्था बभूवुः ॥ हन्त हि विशेषवानां कथंभूतस्य अवतीर्णस्य विश्वस्य हिताय पालनाय बहु
धा गुणाविष्कारेणावतीर्णस्य न तु कालेन निपुणाः किमशक्यमत आह कालेनेति वा शब्दो विकल्पे सुक
ल्पैरतिनिपुणैः ॥ बहुजन्मना कालेन भूपरमाणवो विमिताः विशेषेण गणिता भवेयुः ॥ तथा खे मि
हिकाः हिमकणा अपि तथा द्युभासः दिवि नक्षत्रादिकिरणपरमाणवोऽपि तस्मात् इह किरेसंगच्छ
ध्रु गुणात्मनस्तेऽपि गुणान्विमातुं हितावतीर्णस्य क ईशिरेऽस्य ॥ कालेन यैर्वा विमिताः सुकल्पै
के र्भूपांशवः खे मिहिका द्युभासः ॥ ७ ॥ तत्तेऽनुकंपां सुसमीक्षमाणो भुंजान एवात्मकृतं विपाकं ॥
ध्रु हृद्वाग्वपुर्भिर्विदधन्नमस्ते जीवेत यो मुक्तिपदे स दायभाक् ॥ ८ ॥ पश्येश मेऽनार्यमनंत आद्ये
२ परात्मनि त्वय्यपि मायिमायिनि ॥ मायां वितत्येक्षितुमात्मवैभवं ह्यहं कियानैच्छमि।

नुकंपां १

न त्याहनतेन्नेरेति ॥ ८ ॥ सुसमीक्षमाणः कदा भविष्यतीति बहु मन्यमानः स्वार्जितं च कर्मफलं मनाक्
स नु भुंजान एव न तु निवर्तयन् आदिना क्लिश्यन् एवं यो जीवेत स मुक्तौ दायभाक् भवति भक्तस्य जीवनमा
त्रेणैव दायप्राप्ताविव मुक्तौ नान्यदपेक्ष्यत इति भावः ॥ ८ ॥ तदेवं स्तुत्वा भगवंतं मापयितुं स्वापराधं
निवेदयति हे ईश मम अनार्यं दौर्जन्यं पश्य यदहं मायिनामपि मायिनि विमोहिन्यपि त्वयि मायां प्रसार्य आ
त्मैश्वर्यं प्रति द्रष्टुमैच्छम् अभिलषितवान् अहो अहं कः तत्र अहं कियान् न किंचित् यथाग्नेः क्षुल्लको ज्वालाया।

रजोभुवोरजसोजातस्यातः अजानतः अजावलेपांधतमोंधचक्षुषः अजोजगत्कर्ताहमितिमदेनगाढतमोन्ध
चक्षुषः श्रयीभूतनेत्रस्य अतः नतः पृथगीशमानिनः अन्यत्र प्रभुत्वेन वर्तमानोपि मयिनाथवान् ॥ मत्स्वरूपएव
अतएषोनुकंप्यइतिमत्वात्मदंसखेन्यर्थः ॥१०॥ ननुब्रह्मांडविग्रहः त्वमपिईश्वरएवेतिचेन्नत्राहक्वाहमिति

अतः क्षमस्वाच्युतमेरजोभुवोह्यजानतः त्वत्पृथगीशमानिनः ॥ अजावलेपांधतमोंधचक्षुष
एषोनुकंप्योमयिनाथवानिति ॥१०॥ क्वाहंतमोमहदहंखचराग्निवार्भूसंवेष्टितांडघटसप्त
वितस्तिकायः क्वेदृग्विधाविगणितांडपराणुचर्यावाताध्वरोमविवरस्यचतेमहित्वं ॥११॥

श्रीकाप्रं

तमः प्रकृतिः महान् अहंकारः खं चरोवायुः अग्निः वाः जलं भूः पृथ्वी प्रकृत्यादिपृथिव्यंतैरेतैः संवेष्टितोयोंडंघटः
तस्मिन् सप्तवितस्तिः कायोयस्य सोहं क्व ॥ क्व वा ते महित्वं कथंभूतस्य ईदृग्विधानि या विगणितानि
अंडानितान्येवपरमाणवः तेषां चर्यापरिभ्रमणं तदर्थं वाताध्वानो गवाक्षाइव रोमविवराणि यस्य तव अ
नंतोतिरलक्षणात् त्वयानुकंप्योहमिति ॥११॥ ॥

श्री भा द १० टी ५८

अपि च गर्भगत[शि]शोः पादयोरुत्क्षेपणं मातुः किमपराधाय भवति कल्प्यते अपि तु न हर्षाय स्यात् ॥ अस्ति
नास्तिव्यपदेशाभ्यां भावाभावशब्दाभ्यां स्थूलसूक्ष्मकार्यकारणशब्दैर्वा भूषितं ॥ एतेषां शब्दानां भुवि विषयेऽ
षितं तस्थितमिति वा सर्वं वास्ति तव यथाः ॥ हे अधोक्षज अनन्त तव कुक्षेः अनन्तर्बहिः कियदपि किंचिदल्पमपि किमस्ति
न किंचिदस्तीत्यर्थः अतः ॥ सर्वस्य तव कुक्षिगतत्वेन ममापि तथात्वात् मातृवदपराधः ॥ सोढव्य इति भावः १२

उत्क्षेपणं गर्भगतस्य पादयोः किं कल्प्यते मातुरधोक्षजागसे ॥ किं
अस्तिनास्तिव्यपदेशभूषितं तवास्ति कुक्षेः कियदप्यनन्तः ॥१२॥ जगत्त्रयान्तो
दधिसंप्लवोदे नारायणस्योदरनाभिनालात् ॥ विनिर्गतोऽजस्त्विति वा
ङ् न वै मृषा किं त्वीश्वर त्वन्न विनिर्गतोऽस्मि ॥१३॥ ॥ रामायनमः ॥

किं च विशेषतोऽपि त्वत्तोऽहं जन्म प्रसिद्धमित्याह जगत्त्रयस्यान्ते प्रलये ये उदधयस्तेषां संप्लवः ॥ संश्लेषः ॥ त
स्मिन्नुदके उदके नारायणस्योदरे नाभिः ॥ तस्य नालात् अजो निर्गत इति या वाक् सा तावन्न मृषा भवति वै नि
श्चितं ॥ तथापि तदेह हे ईश्वर त्वत्तः अहं किं न विनिर्गतः नोत्पन्नोऽस्मि अपि तु त्वत्त एवोत्पन्न इत्यर्थः ॥१३॥

अभिहितं २

५८

र्हि नारायणस्य पुत्रः त्वं स्याः मम किमायातं॥ तत्राह नारायणस्त्वमिति न हीति काक्वा त्वमेव नारायण इत्यु
पपादयति कुतो दृष्टं नारायण इति चेत्तत्राह॥ सर्वदेहिनामात्मासि एवमपि किं नारायणो न भवसि नारं जीवस
मूहः अयनमाश्रयो यस्य स त्वमेवेति॥ त्वमेव सर्वदेहिनामात्मेत्यत्र नारायण इति भावः॥ हे अधीश नारा।
यणो न हीति पुनः काक्वा॥ अधीशः प्रवर्तकः ततश्च नारस्यायने प्रवृत्तिर्यस्मात्तथेति पुनस्त्वमेवासाविति
किं च त्वमखिललोकसाक्षी अखिललोकं साक्षात्पश्यसि॥ अतो नारमयसे जानासीति त्वमेव नारायण इ।

नारायणस्त्वं न हि सर्वदेहिनामात्मास्यधीशाखिललोकसाक्षी॥
नारायणोऽङ्गं नरभूजलायनात्तच्चापि सत्यं न तवैव माया॥ १४॥

नार्थः॥ ननु एवं नारायणपदव्युत्पत्त्या भवेदेवं तत्त्वन्यथा प्रसिद्धमित्याशंक्याह॥ नारायणोऽङ्गमिति नरान्
[illegible]द्भूतान्येवार्थाः॥ चतुर्विंशतितत्त्वानि तथा नारं नराज्जातं जलं तदयनात् नारायणः प्रसिद्धः सोऽपि
तवैवांगमूर्तिः॥ तथा च स्मर्यते॥ नराज्जातानि तत्त्वानि नाराणीति विदुर्बुधाः॥ तस्य तान्ययनं पूर्वं तेन नाराय
णः स्मृतः इति तथा आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृत इति
च ननु [illegible] रेवाद्विजायाः॥ कथं जलाश्रयत्वं तस्य तत्राह तत्रापि सत्यं नेति किं तु तवैव माया॥ १४॥

श्री
भाग
पूर्वी
अपरिच्छेदेनोपपादयति नन्विति जगदाश्रयभूतं तव वपुः जलस्थमित्येवं यदि तत्सत्यं स्यात्तर्हि
तदेव कमलनालमार्गेण अन्तः प्रविश्य संवत्सरशतं विचिन्वतापि मया हे भगवन् अविन्त्येस्वयं यत्नतः कि
मिति न दृष्टं न चर्बात्यदृष्टं सद्वपुः ॥ किं तु अन्तःकरणे दृष्टं तदाहं हृद्यपि किमिति नो व्यदर्शि न दृष्टं सद्य
एव तपःकरणानन्तरं सपद्येव सदृष्टं अतो मायैव अतः हे न्मृते दर्शा विशेषपरिच्छेदः सत्योनभवती काल ४
त्यर्थः ॥ १५ ॥ अपि च यदि जलादि प्रपंचः सत्यः स्यात्तर्हि तेन तव परिच्छेदो भवेत्स तु मायाविलसितम्

तत्रैव जलस्थं तव सजगद्वपुः किं मे न दृष्टं भगवन् देव ॥ किं वा सदृष्टं हृदि मे न देव किं नो सप
द्येव पुनर्व्यदर्शि ॥ १५ ॥ अत्रैव मायाधमनावतारे ह्यस्य प्रपंचस्य बहिः स्फुटस्य ॥ कृत्स्नस्य
चान्तर्जठरे जनन्या मायात्वमेव प्रकटीकृतं ते ॥ १६ ॥ यस्य कुक्षाविदं सर्वं सात्मं भाति यथा तथा ॥
तत्त्वय्यपीह तत्सर्वं किमिदं मायया विना ॥ १७ ॥

तत्त्वयैव दर्शितमित्याह श्लोकत्रयेण हे मायाधमन अत्रैवावतारे बहिः स्फुटस्यापि जठरमध्ये ज
नन्याः प्रदर्शनेन ॥ १६ ॥ ननु बहिः सत्य एव अन्तर्जठरे प्रतिबिंबो स्तु अतः सर्वथा मायात्वं तत्राह यस्ये
ति ॥ यस्य तव कुक्षौ सर्वमिदं यथा भवति तत्सर्वमिहापि बहिरपि तथैव भाति ॥ किं वा सात्मं बहिर्भूतं न दृ
ष्टं वा किं मायया विना किं घटेत इति भावः न च प्रतिबिंबः चेष्टास्याद्विलाम तः ॥ प्रतीयेत न च तद्दर्शित
वचाद्दर्शी स्यात् न ह्यस्य तत्र प्रतीतिर्न स्यात् ॥ अतः सर्वथा मिथ्यात्वमेवेति ॥ १७ ॥ ५५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्यपि धनेकवक्त्रेनन्याः स मायिनैव दर्शितं इत्याह त्वयैवेति । न च देहेनानां विनाशस्य विश्वस्य मायया लयन्नत नयाम
मेवन दष्टयैव किंचदर्शितमेव ॥ तयाद्दिष्ट कोसीत्यादि ॥ नतोम यामरामविलेमननादिभिरुपासिताः तावेत चतुर्भु
जा श्विभिनगतिवलात्मनीति प्रभानुक्रमपिदृष्टमिति ज्ञातव्यं ॥ ८ ॥ ननु वलनतवमयादर्शितं गुह्यमेवैतेनत्य कथ
प्रपंचवत मायेत्युच्यते । मन्येकिंतु प्रद्वितीयेन यथितानानत्व गुणाविकारमन्त्याय वनारोद्धिवकार्यवशेन सत्वत्क्षमा ।

पुष्येववलदृत्तेस्य किं समस्तैतेमायया न मा दर्शितिमे कोसि प्रथमेनतेनोक्तजस्त हृद्धत्वाः समस्ताश्चापि ॥ तावं
नोसि चतुर्भुजास्तदाविलैसाकं मेयापासिता । तावन्येवजगत्यभूत्सदृमितेवलाह्ययोशिष्यते ॥ ९ ॥ श्रुता
नतानमारवीमनात्मन्यात्मात्मनाभासिविजत्पमाया ॥ दृष्टाविवाहं नमतोविधानेडवनमेयोंतेश्वविा
नेत्रः ॥ १५ ॥ सरोस्तु पिष्टीशातयैवनूधापितिर्यन्तुयादत्तत्वापितेननस्य ॥ नन्माऽस्मतोडर्मदतिग्रहायप्र ।
भोविधावत्सदनुग्रहाय

॥ १६ ॥

यावितं यनामित्याह ॥ श्लोकद्वयेन स्वनानानामितिवन्यदं वीतवमवरूपमनानंतोप्रनात्मनिषक्तैर्ष्यितः श्रातैः
वमेवात्मैवस्वातं त्रेणमायाविततयाभासिकथं जगतः ॥ सृष्टिप्रहमिवबलेव ॥ विधाने पषकमिव ॥ ध्रुवंतेत्रिनेत्र । पालने २
व ॥ १५ ॥ ननु स्वातं त्र्येकथं तुरुमितिनेपुमनस्यादिषु जन्मकथं वा वामनाद्यवतारेयपञ्चादिकार्पण्यकथं वास्मिन्नेवव
दाविद्रूपपलायनादिप्रतस्याहकोवेत्तीति ॥ १७ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
दश
टी.

स्वार्थैः संबोधैर्नैर्ज्ञेयत्वमेवाहम्भ्रमन्तिन्या दिभिः ॥ भवतऊतीर्लीलाः ॥ त्रिलोक्यां कोवेत्ति क्व वा कति वा कदा
वेति प्रविन्त्यं नवयोगमायोवैभवमिति भावः ॥ २१ ॥ ननु त्वदवताराणामचिन्त्यो महिमा ॥ प्रपंचस्य तु नेकथं सा

कोवेत्तिभूमन्भगवन्परात्मन्योगीश्वरोतीर्भवतस्त्रिलोक्यां ॥ क्ववाकथं
वाकतिवाकदेतिविस्तारयन्क्रीडसियोगमायां ॥ २१ ॥ तस्मादिदंजगद
शेषमसत्स्वरूपंस्वप्नाभमस्तधिषणंपुरुदुःखदुःखं ॥ त्वय्येवनित्यसुखबो
धतनावनंतेमायातउद्यदपियत्सदिवावभाति ॥ २२ ॥ ॥ ॥

सपरिकरं १ कथं तर्हि सत्यप्रतीतिरित्याह

त्वयनीतिविनीमामांशंकां से पर्युपसे हरन्निव हरति तस्मादिति ॥ अस्तधिषणं निरस्तप्रतिभासं त्वय्येव उद्यदपि
इवदपियवनश्यत सदिवानुपलत्वणमेतत ॥ नित्यमिवसत्वमिवचेतनमिवत्वत्पिष्ठानभूतस्य तवगुणास्तथा तथा मायातइति १

॥ भा.द.टी. ॥

ह

वमेवतत्सत्यमित्या॥ एकस्त्वमात्मा ऋत आत्माद्वयं अतो द्वैतं॥ न चात्माद्वयः अतः सत्यः किंचपद्धिका
रवतनदसत्यंनवत्वयिजन्मादयोविकाराः संतीत्याह आद्यः कारणं॥ अतो न जन्माद्यायवे हेतुः पुराणः पुरा
पि नववः कार्यात्पूर्वमपिवर्तमानइत्यर्थः॥ अत्र हेतुः पुरुषइति तथा च श्रुतिः पूर्वमेवाहमिहासमितितत्पु
रुषस्य पुरुषत्वमिति जन्माचंतनास्ति च लतरोविकारं वारयति॥ नित्यइति सनातनइति स्मृतेः॥ अनंतस्तव्यः
प्रतरपत्रमृत्युरिति चतुर्भिः पदैः क्रमेणात्वृद्धिविपरिणामपक्षयविनाशान्वारयति एवं वैहत्तरनंतअद्वय
इति च देशकालपरिच्छेदरहितः वस्तुपरिच्छेदरहितोअमृतत्वोपादनाय॥ उत्पाद्यमाप्यसंस्कार्यविका

एकस्त्वमात्मा पुरुषः पुराणः सत्यः स्वयंज्योतिरनंत आद्यः॥ निर्मोहवेगेन
सवेगो निरंजनः शुद्धहृदयो मुक्तउपाधितो मतः॥ २२ ॥॥ राम

र्यं चेति चतुर्विधक्रियाफलं वारयति॥ स्वयंज्योतिः निरंजनेउपाधितोमुक्त इति पदत्रयेणायं
भावः॥ अत्रात्मनि रागद्वेषत्यले नैव निराकृता आश्रित्य क्रियया ज्ञानेन वा भवत्क्रिया आश्रितात्म पदे
नैव निराकृतत्वात्ततः आप्तिं वारयति॥ स्वयंज्योतिरिति॥ विकृतिरपि तु षापाकरणे नाव घातेन व्रीही
णामिव॥ उत्पाद्य एकरसो न भवेत्॥ तत्त्वासंगत्वो न भवतीत्याह॥ मुक्तउपाधितइति संस्कारोपि कि
मंति॥ आधाया धानेन मलापकरणेन वा तत्रातिशया धानेनहरणेनैव निराकृते॥ मलापकरणं वार

प यति निरंजनइति निर्मलइत्यर्थः॥ २२॥

ह २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा॰ टी॰ ५१

तस्मादेवंभूतज्ञानान्मुच्यतेऽन्यथाह एवंविधमितिद्वाभ्यां नायं विवक्ते सम्यक्काश्यपेति कथमात्मात्मनयात्मा
त्म कुलस्यस्वरूपेण नन्वेवं तत्त्वज्ञानादिद्विविगौणमितिर्यहः सकलात्मनामपि स्वात्मानं केन गुरुदेवार्कं हस्तस्माद्ल
ब्धाउपनिषज्ज्ञानेन देवस्य चक्षुषेन भवप्रवाहं तावुधिस्तत्तनरंतीवेतिवेभावः ॥ २४ ॥ तच्चज्ञानेन नतरंतीति न श्वेत
रंतीवेतिनज्ञात्म [illegible] तयाज्ञानेन मर्घश्चयशक्तिज्ञानेन क्रमेणोपायेत ॥ तज्ज्ञात्मानमेवात्मतयान्येन नज्ञानेन ज्ञाके
नतरंतीत्युपपाद्यते अज्ञान [illegible] संज्ञाविन्यनेनतरंतीवेन्यत उपपद्यते ॥ त्वामितिश्लोकद्वयेन तत्रात्मनये त्मा

एवंविधं त्वां सकलात्मनामपि स्वात्मानमात्मात्मतया विचक्षते ॥ गुर्वर्कलब्धोपनिषत्सुचक्षुषा ये
ते तरंतीव भवानृतांबुधिं ॥ २४ ॥ आत्मानमेवात्मतया विजानतां तेनैव जातं निखिलं प्रपंचितं ॥ ज्ञाने
न भूयोपि च तत्प्रलीयते रज्ज्वामहेर्भोगभवाभवौ यथा ॥ २५ ॥ अज्ञानसंज्ञौ भवबंधमोक्षौ द्वौ नाम नाऽ
न्यौ स्त ऋतज्ञभावात् ॥ अजस्रचित्यात्मनि केवले परे विचार्यमाणे तरणाविवाहनी ॥ २६ ॥ ॥ ॥

न्यत उपपाद्यते ॥ ननु ज्ञानेन कथं भवं तरंतीति तस्याज्ञानमूलत्वादित्याह आत्मानमेवेति तेनैव ज्ञानेनैव प्रपं
चितं प्रपंचः ॥ रज्ज्वामहेर्भोगभवाविति सर्पशरीरस्याध्यासापवादौ यथेति ॥ २५ ॥ ननु ज्ञानेन सत्तंरंत्येव किमिद
मुच्यते तरंतीवेति तत्राह ॥ अज्ञानसंज्ञाविति अज्ञानेन संज्ञा ययोस्तौ भवबंधमोक्षौ भवेन बंधस्तन्मोक्षस्तु तौ द्वौ
नाम प्रसिद्धौ ऋतज्ञभावात् ॥ ऋतज्ञात्सत्तस्य यो भावः ॥ तस्माद्न्यौ न स्तः ॥ ननु कथमेवं महाननपलापः ॥ क्रियते एव
मार्यविचारादित्याह अजस्रेति अखंडानुभवरूपे परे शुद्धे आत्मनि अज्ञानेन बंधः अत एव ज्ञानेन मोक्ष इति

भवा५

५१

नर

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ननु परमार्थतस्तानात्मज्ञानेन कुतो बंधो निवर्तते ॥ आत्मात्मनैवात्मज्ञानादिति को ऽयमाग्रहस्त्वयाशंक्या ॥
ह ॥ परस्थासाराद्वात्मनः परस्वरूपास्फूर्तिः तदपवादेन तवैवात्मस्वरूपे ज्ञाने युक्तमितीममर्थं विस्मयेनाक्रो
शन्निवाह तावामिति ॥ तामात्मानं परं देहादिमतात्मनि देहादौ मध्यस्यतत्यापरं देहादिभ्यात्मानं
मतादेहादावात्मानमध्यस्य ॥ अत्र तत्र आत्मा बहिर्मृग्य इति विचेंनहि गृहे नष्टवस्तु वने मृग्यत इ
त्यर्थः ॥ विवेकिनस्तु प्रत्यक्त्वरूपत एव परमात्मानं विचिन्वंतीत्याह अत्रामेव इति भवतीति भ
वः ॥ विज्ञानात्मकशरीरांतमध्यस्थं तमात्मानं मृगयंतिअत [illegible] तत्पज्ञेत ॥ अपवदंतः ननु सतोज्ञानेना ।

तामात्मानं परमतापरमात्मानमेव च ॥ आत्मा पुनर्बहिर्मृग्य अहो ज्ञजनताज्ञता ॥ २ ॥ अंत
र्भवंतं तं भवंतमेव हृत्यानतनो मृगयंति संतः ॥ असंतमध्यान्यहि संतेरेणासंतं गुणातें किं
मुंचंति संतः ॥ २८ ॥ अथापि तेदेव पदांबुजद्वय प्रसादलेशानुगृहीत एवहि ॥ जानाति तत्व

भगवन्महिम्नो न चान्य एकोपि चिरं विचिन्वन् ॥ २९ ॥

नं किं मम तोपवादेनेत्याशंक्याह ॥ अध्यस्तापवादे विनाधिष्ठानतत्वेन ज्ञायत इति सतां व्यवहारेणा
ह ॥ असंतमिति ॥ अतिसमीपे असंतमध्याहि संतेरेणातन्निषेधे विनेत्यर्थः ॥ संतेगुणारज्जुः संतः किं मुंचंति
जानंतीति अतिसंतमपि गुणा इति वा न जानंतीत्यर्थः तस्मादात्मतयैव ज्ञानान्मुक्तिरिति भावः ॥ २८
नन्वेवं ज्ञानेकसाध्ये मोक्षे किमिति भक्तिरुद्भाविता ॥ अत आह ॥ अथापीति यद्यपि हस्तप्राप्यमिव
ज्ञानमुक्तं तथापि हे देव तव पादांबुजद्वयमध्ये एकदेशस्यापि यः प्रसादलेशः पितेनानुगृहीत
एव भगवतः तेव महिम्नः ॥ तत्त्वं न जानाति हे भगवान्स्तवमहिम्नः तत्त्वमिति वा एकोपि किंचिदपि

विविक्तविविक्तविदावहाद्रूपाद ॥ २ ॥

श्री भा० द० टी० ८२

ततस्तस्मात्स भूरिभागः महाभाग्यं अत्र भवे ब्रह्मजन्मनि तिरश्चामपि मध्ये येन जन्मना अस्मिन्वा अन्येन भावेन भवदीयानां
जनानां एकोऽपि यः कश्चिदपि भूत्वा निषेवे अत्र अर्थं सेवे ॥२९॥ यद्देवादिजन्मनोऽपि यत्र कृष्णविरहः किमु जन्मैव ।
पृच्छसि यो नाम कोऽन तत्प्रभिः ॥ स्त्रीकेवलाभिनंदति ॥ अहोऽतिधन्याः इत्यादिभिः व्रजगोरमण्यः ॥ व्रजस्थागावोऽपि नो

तदस्तु मे नाथ स भूरिभागो भवेऽत्र वान्यत्र तु वा तिरश्चां ॥ येनाहमेकोऽपि भवज्जनानां भूत्वा निषे-
वे तव पादपल्लवं ॥२९॥ अहोऽतिधन्या व्रजगोरमण्यः स्तन्यामृतं पीतमतीव ते मुदा ॥ यासां विभो
वत्सतरात्मजात्मना यत्तृप्तयेऽद्यापि न चालमध्वराः ॥३०॥ अहो भाग्यमहो भाग्यं नंदगोपव्र-
जौकसां ॥ यन्मित्रं परमानंदं पूर्णं ब्रह्म सनातनम् ॥ ३१ ॥ ॥

स्त्रातिधन्या यासां ते त्वया वत्सतरात्मजात्मना वत्सानामात्मनां च रूपेण यस्य तव तृप्तये सर्वेऽपि य-
ज्ञास्तु यद्यपि न शक्ताः ते न त्वया प्रतिस्तनं तन्नित्यपर्यंतं यासां स्तन्यममृतं त्वं पीतमिति ॥३०॥ नद्भग-
वत्सखानां महिमा वक्तुं ज्ञातुं च न शक्यते इत्याह अहोऽतिपुनरुक्त्या भाग्यस्य सर्वोपरि विशिष्टत्वमु-
क्तं किं च ॥३१॥

८२

कस्त्र

वं

एतेषां गोपानां गोपीनां च भाग्यमहिमा तावदास्तां वक्तुं शक्नोति ॥ शर्वादयः ॥ शर्वोऽहंकाराधिष्ठाता
श्रादिर्येषां चंद्रादीनां एकादशानां तेन तथा वयं च वयमित्यात्मानमेवाह बहुमन्यमानो ब्रह्मा ॥ एवंमनो
बुद्ध्यहंकारचक्षुराद्यधिष्ठातारः त्रयोदश देवा एतावत् बत ब्रह्माहो भूरिभागाः ॥ यस्मादेतेषां हृषी
काणि इंद्रियाण्येव चषकाणि पानपात्राणि तैः तेन वचनेन देशस्य चित्ताधिष्ठानश्चंद्रश्चीपवडदजेसरोनेत

पानर

एषां तु भाग्यमहिमाच्युत तावदास्तामेकादशैव हि वयं बत भूरिभागाः ॥ एतद्धृषीकचषकैर
सकृत्पिबामः शर्वादयोऽङ्घ्र्युदजमध्वमृतासवं ते ॥ ३३ ॥

योर्मधु मकरंदः तदेवामृतं स्वादुत्वात् आसवं मादकं पिबामः ॥ एतदुक्तं भवति यदा ब्रह्मन्नेकमिंद्रिया
भिमानिनो वयं कीर्तिसौहार्दसौगंध्याद्येकैकदेशमेव विनोपि कृतार्था एतदासवेंद्रियैः सर्वसेवि
नामेतेषां व्रजवासिनां किं वर्ण्यते भाग्यमिति ॥ ३३ ॥

व१ ॥

श्री
भाद
टी॰
६२

अतोमयाप्रार्थितंतन्नदत्तुमेनाथसभूरिभागइतियत्तदेवाह ॥ तद्भूरिभाग्यमितिकिंतदिहमनुष्यलो
केयत्किमपिजन्मतत्राप्यटव्यांयत्रतत्रापिगोकुलेयत ॥ अहोसत्यलोकंविहायात्रजन्मनिजाते।
कोलाभस्तत्राहअपिकतमाङ्घ्रिरजोऽभिषेकमिति ॥ गोकुलवासिनांमध्येपिकतमस्ययस्यक

तद्भूरिभाग्यमिहजन्मकिमप्यटव्यांयद्गोकुलेपिकतमांघ्रिरजोभिषेकं ॥ यज्जीवितंतु
निखिलंभगवान्मुकुंदस्त्वद्यापियत्परजः श्रुतिमृग्यमेव ॥ ३३ ॥
द

स्यांघ्रिरजसाअभिषेकोयस्मिंस्तत्तुगोकुलवासिनएवकृतोधन्याः ॥ तत्राहयदितितेषांजी
वितंनिखिलंमुकुंदइतिमुकुंदःपरमेवजीवितमित्यर्थः दुर्लभतामाहअद्यापीति ॥ श्रुतिमृग्यं
वेदैरपिमृग्यतएवनतुदृश्यतेइत्यर्थः अहोतेषांभाग्यंयेनतस्यतत्पदंपश्यंति ॥ ३३ ॥ ६२

वंधिता ५

प्रापिता ४

स्रीयवकिंवरपिनेछ्नार्यनामिति ॥ नेषांयेषांभक्ताभवानपिक्ष्रणीवास्ते ॥ ननुकिंरान्नेनसमर्थोहियेनक्ष्ली
स्पाम्पनप्राहइनापिभवान ॥ अपिपषांकृत्वापिकिंविषफलान्सर्वात्मकानुहेतोःपरफलेप्रातारास्पतीति ॥ नस्त्रेनः
प्रपतनसर्वेभृगकुलविचारयन्मनुस्यति ॥ ननुमामवदन्नाग्रन्ताः स्यामितिचेत् ॥ नहिनहिमदेषात्स्वमतो
भक्तानांयेवैषः ॥ नदनुकारमासाएपापिर्दृष्टनापिवामेवापितानहिएतन्नेबोधवानामपिदास्यामीतिचेन्न
ग्राहमकुलेतिवकावास्सरसहिनेति ॥ एषामपिनाक्वेवदेयपामामित्याहयदिति ॥ येषांधर्मादयः नन्कृतेन

एषांत्वाषनिवामिनांवनभवान्त्विंदेवरातेनिनस्त्रुतोविषफलान्फलेन्नटपरेकृत्राप्यपन्मुत्यति ॥ मदेषा
दिवहतननापिसकुलावामेवदेवापिनायइर्मार्थमहन्तियान्मतनयप्रागाणयास्कन्कृते ॥ २४ ॥ तावद्म
गादयलेननाः तावत्कारागृहंगृहं ॥ तावन्मोहांद्विनिगडोयावत्कुसननेनेनाः ॥ २५ ॥ अपवेनिग्रपंचो
पिविट्टंवयमिभूतले ॥ अपबजननानंदसंदोहःश्रयितेप्रभो ॥ २६ ॥

रर्थमेवेत्यर्थः ॥ २४ ॥ ननुविगतरागादिदोषाणांसंन्यासिनामपिनमनः परंकिंचिदस्तिकथमेषामपर्योभ्रमन
प्राहतावदितिरेकुमरागादयः तावत्स्तेनाः चौराभवंतितयातावत्गृहमपिकारागृहंवंधनागारमोहमपित
वदेवांद्विनिगडः यादृष्टंवलायावन्नेतदीयाजननानांभवंतितदीयानांतुरागादयोपित्रविष्टामोचकाएवेति ॥ नच
तिभ्यः विप्रोषः भजनेनवधिकमितिभावः ॥ २५ ॥ नन्वतएवाहतेषांपुत्रादिरूपेणावर्तेरतिचेन्नगाहयपंचमितिप्रप
त्रायाजननानांजनसमूहः तस्यानंदानांसंदोहंसमूहंप्रपयितुमितिनहिकपरपुत्रनादिनानाटंभकेरा

॥ ४४ ॥ [illegible]

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नेदेवस्मादितस्त्वात्भवश्चविंत्यानंतगुणत्वेनस्तवयंउक्तं यत्त्वस्मकं॥ केविज्ञजानीमइतिस्थिताः तानुपहसन्निवा।
हजानेन इतिकुमेमनस्वादीनांनवेवेभवं॥ ३७॥ जगदीशनाथभिमाने परित्यज्याहस्वतुजानीहिस्मतिस्वमहिमाने
श्वस्मदादीनांचज्ञानबलादिसर्वत्वमेवत्वेत्सियतः सर्वदृक् जगतांनाथस्त्वमेवेत्यतावतानेश्वतोमुमतास्यदंत।
गतप्रतत्स्यशरीभिंवितवार्पितं॥ इत्थदेवोकिंकवंभस्यापयतिश्वन्यादरेणनमस्करोतिश्रीकल्यकीर्ति॥ हृस्मिकृलपद्य।

ज्ञानेनपवजानंतकिंवहृनोक्तिमप्रभो॥ मनसोवपुषोवावोवैभवंतवगोचरः॥ ३७॥ स्वतुजानीहिसोकृ
लसर्वत्वंवेत्सिसर्वदृक्॥ त्वमेवजगतांनाथोजगदेतत्तवार्पितं॥ ३८॥ श्रीकल्याणमंदिरकुलपुष्क
रतोघदायित्मानिर्जराहिजपत्त्रदयिपृहितदायिन॥ उद्दमेशार्वहृवोद्दितिरास्तसमुग्नाकल्पमा।
नकेमर्हेभगवन्नमस्ते॥ ३९॥ ॥ ॥

सप्रीतिदात्वेन हेस्वर्योपमत्वमावभूमिः वनिर्जरादेवास्त्वहिजास्वपशवस्त्वतपवुउदधपः तेषां स्वहिका।
विवेनहेचंद्रोयमउद्दमेः॥ पापोउधर्मः तदेवशार्वतमः तवहवतीवितयास्वनेनहेद्ययोपम हेद्दियोपमे।
हेदितिरास्तसमुद्रेकृत्तिनोरास्तमाः केसादयः उपघ्नेवनेभ्याउद्वितीतिघुनः स्वर्योपमस्वर्यायुपमाविप
वनेतिमवाश्वकेमकेमभिव्याप्यसर्वेषामर्हेनपर जाभगवनस्त्राकल्पकल्पपर्यंतंतेतुभ्यंनमइति॥ ३९॥

धु॥

पादयोर्नवाभ्रभीष्टं सर्वतः पूजितमभिप्रेतं वा ॥४०॥ श्रुत्वा ताभ्यां तु नृत्तं ... म्यहृष्टेत्यर्थः स्वपुत्रं वं बहुला।
णांकथा पूर्वं सर्कः सत्वायोग्यस्मिन्स्तत ॥ यथा पूर्वं स्वकं तादृशं पुलिनं ॥४१॥ नृत्य एतावन्तं कालं कथयतेतत्रे
पविष्टाः कथं च तत्त्विपासादिविस्मरणामतस्थाह एकस्मिन्नितिस्त्रीकद्वयेन ॥ अत्रैवैपियाते श्राणेशाकृस्समे

॥ ममखेवनकमोदतुणकोनकडुनविलंविनपुत्रमुदेहुतं ॥ निखिलरूपमतोऽद्य पदं स्युतोऽवनुस
वः कलयनुवनमंगलं ॥४९॥ श्रीशुकः ॥ इत्यभिष्टूयपुत्रमावेत्रिः परिक्रम्य पादयोः ॥ नवाभीष्टं ज
गद्धातोर्धाम प्रस्तुपयत ॥५०॥ ततो नु दत्वाथ भगवान्स्व भुवं शागवस्थितां तान् ॥ वत्सान्पुलिनमानि
न्ये यथा पूर्वं सखं स्वकं ॥५१॥ एकस्मिन्नपियाते हि शाणे शावान्तरात्मनः ॥ कृस्समायाहतावा
जं तन्त्वणार्धं मेनिरेऽर्भकाः ॥५२॥ किं किं न विस्मरंतीह मायामोहितचेतसः ॥ यन्मोहितं जगत्स
र्वमभीक्ष्णं विस्मृतात्मकं ॥५३॥ ऊचुश्च सुहृदः कृष्णं स्वागतं तेऽतिरंहसा ॥ नैकोऽप्यभोजि कवल
एहीतः साधु भुज्यतां ॥५४॥ ततो हसन्हृषीकेशोऽभ्यवहृत्य सहार्भकैः ॥ दर्शयंश्चर्माजगरं
न्यवर्तत वनाद्व्रजम् ॥५५॥

न वापि विनापि विप्रयविहृदेतल्लोपि वत्सापि कोभवति तथापि मायाहताः त्रणार्धं मेनिरे ॥५२॥ यया मा
यया मोहितं जगत्सर्वमभीक्ष्णं पुनः पुनर्विस्मृतात्मकं विस्मृतस्वात्मा येन ततं तथा ॥५३॥ अनएवमहत्तुक्ष्म
तेव यारुप्रतिवेगेन स्वागतं ते सम्यगागतमेव वत्साः किंसमीपेभवन ॥ एकोपि ग्रासः कवो विनास्माभिर्नाभोजि
नभुक्तः ईत्परिहासाय पथिविदे पुत्ताः मुनामिति ॥५४॥ ५५॥

ज्प.

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यशोदायाः सुतुनानंदस्य तनुनेति वक्तुमुचितः सैव दर्शितायद्वाकेचित्
दुः यशोदास्य तुनायोनंदस्य तुनेति २॥

श्री भा द टी ६५

प्रोद्दामोच्चैर्यो वेणुर्दलादिशृङ्गं तत्स्वरैः तेनाढ्यः संपन्नः गृणन्तउपलालनेनाह्वयन् गोपीदृगुत्सवदृशिः गोपीनां दृगुत्सवरूपा दृशिर्दर्शनं यस्य सः ॥४७॥ यशोदानंदसूनुनेति यद्वा यशोदां नंदयतीति यशोदानंदः सचासौ सूनुश्चेति यद्वा यशोदायाश्चानंदरूपः सूनुः तेनास्मान्महाव्यालादयमविता रक्षिता ॥४८॥ आशंके न ब्रह्मन्लोकसंस्वतोकेषु स्नेहवत्ता ब्रह्मत्वहम् ॥ धात्रैः निःसीमवत्सरूपे यथा कृष्णस्नेहपूर्ववहित्स्या।

बर्हप्रसूननवधातुविचित्रिताङ्गः प्रोद्दामवेणुदलशृङ्गरवोत्सवाढ्यः ॥ वत्सान्गृणन्ननुगगीतप
वित्रकीर्तिर्गोपीदृगुत्सवदृशिः प्रविवेश गोष्ठम् ॥४७॥ अद्यानेन महाव्यालो यशोदानंदसूनुना ॥ हतो
(१ व्यालात्) ऽविता वयं चास्मादिति बाला व्रजे जगुः ॥४८॥ श्रीराजोवाच ॥ ब्रह्मन्परोद्भवे कृष्णे इयान्प्रेमा क
थं भवेत् ॥ योऽभूतपूर्वस्तोकेषु स्वोद्भवेष्वपि कथ्यताम् ॥४९॥ श्रीशुक उवाच ॥ सर्वेषामपि भूतानां नृप
स्वात्मैव वल्लभः ॥ इतरेऽपत्यवित्ताद्यास्तद्वल्लभतयैव हि ॥ ५०॥ तद्राजेन्द्र यथा स्नेहः स्वस्वका
त्मनि देहिनाम् ॥ न तथा ममतालम्बिपुत्रवित्तगृहादिषु ॥५१॥

दिनास्वतोकेभ्योपि परभूते श्रीकृष्णे प्रेमाधिक्यमुक्तं तत्र हेतुं कथ्यतामिति ॥४९॥ श्रीकृष्णस्यात्मत्वा
दात्मत्वमभिसन्धानीयेभ्यः प्रेमादिकं पुत्रस्य तत इति वक्ष्ये प्रथमं तावदात्मनः स्वतः प्रेष्ठत्वम् अन्येषां तत
दुपाधिकं इति दर्शयति पंचभिः कृतैः तद्दर्शनादित्याह इतरे इति ॥५०॥ तस्मादेव कारणात्स्वस्वकात्मनि इ
हकारास्यरेण परिदेहेष्वात्मत्वाध्यासमात्रेण तस्यैव नु प्रेमतारतम्ये [illegible] दृष्टप्रमाणेन त्रिवर्धन
मवेति दृष्टोपि तनुं मृदामदृभेदेव विशेषमाह देहात्मवादिनामिति द्वाभ्यां ॥५०॥ ति

दृगुत्सव

६५

ध्या १

तेदेहमनुभवंतियेपुत्रादयस्तेतुनतथाप्रियतमाः यत्स्ववादिनोदेहइत्यर्थः ॥५१॥ यद्यस्मात्जीर्य
त्यपिअस्मिन्नपिमरणोपिजीविताशाभवतिअयंभावः ॥ नजीविष्यामीति [...] निश्चितेपिदेहेयन्ममास्यदे
हस्यदारुणत्वमेवसंपादकंतेइति ॥ अथवायद्यस्मिन्देहेजीर्यत्यपिजीविताशाबलीयसी [...] तस्यापिविवेकि।
नोयदाममताभावोभवतितदाआत्मविषयोनभवति ॥ अतस्तत्रनातीवास्थेतितदर्थमेवसकलमि

देहात्मवादिनांपुंसामपिराजन्यसत्तम ॥ यथाप्रियतमोदेहस्तथानह्यनुयेचतं ॥५१॥ देहोपि
ममताभाक्चेत्तर्ह्यसौनात्मवत्प्रियः ॥ यज्जीर्यत्यपिदेहेस्मिन्जीविताशाबलीयसी ॥५२॥
तस्मात्प्रियतमःस्वात्मासर्वेषामपिदेहिनां ॥ तदर्थमेवसकलंजगदेतच्चराचरं ॥५३॥ कृष्ण
मेनमवेहित्वमात्मानमखिलात्मनां ॥ जगद्धितायसोप्यत्रदेहीवाभातिमायया ॥५४॥ वस्तु
तोजानतामत्रकृष्णंस्थास्नुचरिष्णुच ॥ भगवद्रूपमखिलंनान्यद्वस्त्विहकिंचन ॥५५॥ सर्वेषा
मपिवस्तूनांभावार्थोभवतिस्थितः ॥ तस्यापिभगवान्कृष्णःकिमतद्वस्तुरूप्यतां ॥५६॥

त्यर्थः ॥५३॥ अतस्तमाहकृष्णमेवमिति ॥ नकेवलमात्मनामात्माअपितुजगतामपीत्याह ॥५४
वस्तुतइतिसर्वंजगत्कारणात्मकमितिकृष्णंजानतांपुंसांस्थावरंजं[...]गमंचसर्वंभगवद्रूपंभगवानेव
स्वरूपंयस्यनततोन्यत ॥५५॥ कुतइतितदाहसर्वेषामिति ॥ भावार्थःपरमार्थःभवतिभवत्यस्मिन्निति
प्राप्नुवत्कारणंतस्मिन्नभवतीतिस्थितःतस्यापिभवतःकारणस्यापिभगवान्श्रीकृष्णोभवत्कारणोऽप्र

समाश्रितायेपदपल्लवप्लवंमहत्पदंपुण्ययशोमुरारेः ॥५७॥

अविवेकदृष्ट्या ३

श्री
भाद
पूरी
६८

तस्मात्सर्वात्मकस्यैव परमार्थत्वात् ॥ तदेकशरणानामेवांतो हि सिद्धो मोक्ष इति प्रकरणार्थमुपसंह
रति समाश्रिता इति ॥ पुण्यं यशो यस्य स पुण्ययशाः स चासौ मुरारिश्च तस्य पादपल्लव एव प्लवः तं ये समा
श्रिताः महत्पदं महतां पदं आश्रयं यत्पदं महत्त्वं तत्पदं चेति तत्र येषां भवाम्बुधिर्वत्सपदमात्रं भवति किं
च परं पदं श्रीवैकुंठाख्यं पदं स्थानं भवति विपदां यत्पदं विषयः तत्पुनः कदाचिदपि तेषां न भवति न ततः पुन

समाश्रिता ये पदपल्लवप्लवं महत्पदं पुण्ययशो मुरारेः ॥ भवाम्बुधिर्वत्सपदं परं पदं पदं पदं यद्विपदां
न तेषां ॥ ५७ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोहमिह त्वया ॥ यत्कौमारे हरिकृतं पौगंडे परिकीर्तितं
५८ ॥ एतत्सुहृद्भिश्चरितं मुरारेरघार्दनं शाद्वलजेमनं च व्यक्तेतरद्रूपमजोर्वभिष्टवं शृण्वन्गृण
न्नेति नरोखिलार्थान् ॥ ५९ ॥ एवं विहारैः कौमारैः कौमारं जहतुर्व्रजे निलायनैः सेतुबंधै
र्मर्कटोत्प्लवनादिभिः ॥ ६० ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे ब्रह्मस्तुतिर्नाम चतुर्द
शोध्यायः ॥ १४ ॥

गावर्तनैरस्पृष्टः ॥ ५७ ॥ एतत्सुहृद्भि रिति सुहृद्भिः चरितं मुखैस्तैरन्योन्यशिक्षया।
दीत्यादिनोक्तं ॥ अघार्दनमघासुरवधः शाद्वले जेमनं भोजनं च व्यक्ते ॥ तरदव्यक्तात्परं रूपं वत्सादित्वात्।
शुद्धसत्त्वात्मकं वत्सपालरूपं यद्वा व्यक्तेन दृष्टिविलासः तेनेतरत् रूपं अजस्य ब्रह्मणः उरुम
हानभिष्टवः तेन बालकृतास्तुतिमेतत् शृण्वन् गृणन्नरः सर्वपुरुषार्थानाप्नोति ५९ ॥ सिद्धपदपुटपदः ॥
व्याकरोति ॥ श्रीधरस्वामीयया मतिविपिस्तुतिः ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कंधे चतुर्दशोध्यायः ॥

इति श्रीपरमानंद

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ततः पुंश्चरद्गोधेनुपालनं पेटेनुकार्दनं ॥ कालियपत्न्युक्तोगोपासत्त्वां विनिर्मुष्यते ॥ श्रीमद्भावेक्षणनां पीना
कौमारे हत्वकादिकानेषां गांडेदेवैर्देव्यानामहन्मरमहानलः ॥ अद्भिकृष्णवेशेनहृष्याश्विनोन्मसंवीक्ष
तः कृष्णः प्रावेशयत्यक्षफलं तालीवकानने ॥ पशुपालसंमतौ पशुपालेनसंमतौ ॥ पशुपालानां वास
मतौ ॥ ईषद्बलातिरेकमनुकृतवेनाविस्मयः ॥ प्रतीवपुष्पहृंदावनेवक्षानः सर्वतः प्रसर्पणे ॥ १ ॥
स्वयंयोगृहाद्भिः तद्वनेप्राविशन ॥ २ ॥ तद्वनं निरीक्ष्य भगवान् श्रीकृष्णोरंतुमनोदधे कथंभूतं वनं

श्रीशुकः ॥ तत्र द्वौ गौरवयः स्थितौ वने बभूवतुस्तौ पशुपाससंमतौ ॥ रामश्वारयंतौ सखिभिः
समं पर्दे वृंदावनं पुण्यमतीवचक्रतुः ॥ १ ॥ तन्माधवो वेणुमुदीरयन्वृतो गोपैर्गृणद्भिः स्वयशो
बलान्वितः ॥ पशून्पुरस्कृत्य पशव्यमाविशद्विहर्तुकामः कुसुमाकरं वनं ॥ ३ ॥ तन्मंजुघोषालि
मृगद्विजाकुलं महन्मनः प्रख्यपयःसरस्वता ॥ वातेनजुष्टं शतपत्रगंधिना निरीक्ष्य रंतुं भगवान्म
नो दधे ॥ ४ ॥ सतत्र तत्रारुणपल्लवश्रिया फलप्रसूनोरुभरेण पादयोः ॥ स्पृशच्छिखान्वीक्ष्य व
नस्पतीन्मुदा स्मयन्निवाहाग्रजमादिपूरुषः ॥ ५ ॥

तद्वोषाये अलिमृगद्विजाः भ्रमरमृगपक्षि
णः तैराकुलं व्याप्तं महन्मनः प्रख्यपयः सरस्वता महतां मनसः ॥ प्रख्यं तत्सदृशं पयो यस्मिन् तत् सरः ॥
प्राप्रपवनेनाक्लिष्य [illegible] तेनवातेन निषेवितमुक्तं शतपत्राणि [illegible] विमलजुष्टं वनं [illegible] मतिं [illegible] स्वहृचितम
॥ अरुणापल्लवश्रियामहस्पृश [illegible] पादयोः [illegible] शाखाग्राणि येषां तान्वीक्ष्यग्रजं बले भ्रम्याह ॥ ५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग द
टी
८७

तरुजन्म येन कृतं तेन स्यात् तमसः पापस्यापहत्यै नाशाय अथवा येन वयाईं स्वरेण सर्वोपकारकं तरुज
न्म कृतं तेन पादाम्बुजं नमन्ति एवं श्लाघ्यापि जन्मनि यद् ज्ञानं रूपं तमोऽस्ति तस्यापहत्यै किं कृत्वा सु
मनःफलार्हणं विधाय ॥ ५ ॥ हे अनघ वने गूढमपि त्वां न त्यजंति त्वयि मनुष्यवेशेन हि गूढे सति मुनयो

श्रीभगवानुवाच ॥ अहो अमी देववरामरार्चितं पादाम्बुजं ते सुमनःफलार्हणं ॥ नमंत्युपादाय
शिखाभिरात्मनः तमोपहत्यै तरुजन्म यत्कृतं ॥ ५ ॥ एतेऽलयस्तव यशोऽखिललोकतीर्थं गा
यंत आदिपुरुषानुपदं भजंते ॥ प्रायोऽमी मुनिगणा भवदीयमुख्या गूढं वनेऽपि न जहत्यन
घात्मदैवं ॥ ६ ॥ नृत्यंत्यमी शिखिन ईड्य मुदा हरिण्यः कुर्वंति गोप्य इव ते प्रियमीक्षणेन ॥ सू
क्तैश्च कोकिलगणा गृहमागताय धन्या वनौकस इयान् हि सतां निसर्गः ॥ ७ ॥ धन्येयमद्य धर
णी तृणवीरुधस्त्वत्पादस्पृशो द्रुमलताः करजाभिमृष्टाः ॥ नद्योऽद्रयः खगमृगाः सदयावि
लोकैर्गोप्योंतरेण भुजयोरपि यत्स्पृहा श्रीः ॥ ८ ॥

पि अलिवेशेन निगूढास्त्वां भजंतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ इयान् हि सतां सर्गः स्वभाव इति वदंति यदस्ति प्रियं व
स्तु स्वस्मिन् तद्गृहमागताय महते समर्पयंति ॥ ७ ॥ तृणवीरुधस्त्वत्पादौ स्पृशंतीति तथा करजा
भिमृष्टाः करजैर्नखैः स्पृष्टाः सदयैरवलोकनैः श्रीरपि यस्मै स्पृहयति ॥ केवलं तेन भुजयोरं
तरेण वक्षसा गोप्यो धन्या इति ॥ ८ ॥

तृण

८७

एवं श्रीमद्वृन्दावनं प्रति प्रीतः सन्नग्रद्रेः समीपवर्तिसरित्तटे पशून्‌ संचारयन्सानुगो लोकप्रसिद्धाभिः
क्रीडाभिः प्रीतमना रेमे ॥९॥ तामेव वर्तिमाह क्वचिदिति दशभिः ॥१०॥ वर्हिणां नृत्यंतमनु अभिनृत्यति वर्हि
णामभिमुखं नृत्यती निवासस्तीन हासयन्गानेदयन् ॥११॥ चकोरादीननुकृत्य रौति कदाचित्सत्त्वानां

एवं वृन्दावनं श्रीमत्कृष्णः प्रीतमनाः पशून् ॥ रेमे संचारयन्नद्रेः सरिद्रोधस्सु सानुगः ॥१९॥ क्व
चिद्गायति गायत्सु मदान्धालिष्वनुव्रतैः ॥ उपगीयमानचरितः स्रग्वी संकर्षणान्वितः ॥२०॥ क्व
चित्स्वकलहंसानामनुकूजति कूजितं ॥ अभिनृत्यति नृत्यंतं वर्हिणं हासयन्क्वचित् ॥२१॥
मेघगंभीरया वाचा नामभिर्दूरगान्पशून् ॥ क्वचिदाह्वयति प्रीत्या गोगोपालमनोज्ञया ॥
चकोरक्रौंचचक्राह्वभारद्वाजांश्च वर्हिणः ॥ अनुरौति स्म सत्त्वानां भीतवद्व्याघ्रसिंहयोः ॥२२॥
क्वचित्क्रीडापरिश्रान्तं गोपोत्संगोपवर्हणं ॥ स्वयं विश्रमयत्यार्यं पादसंवाहनादिभिः ॥२४॥
नृत्यतो गायतः क्वापि वल्गतो युध्यतो मिथः ॥ गृहीतहस्तौ गोपालैः [illegible] लान्न
स्तौ प्रशशंसतुः ॥२५॥ क्वचित्पल्लवतल्पेषु नियुद्धश्रमकर्षितः ॥ वृक्षमूलाश्रयः शेते

मध्ये व्याघ्रसिंहयोः ताभ्यां भीतवद्द्रवति सत्त्वेषु पलायमानेषु स्वयं पलायते इत्यर्थः तयोः सत्त्वानां
वलोकनकालं भीतवद्द्रवतीति वा ॥१३॥ श्रीमत्प्रजं विश्रमयतीति विगतश्रमं करोति ॥१४॥ नृत्यदादीन
ऽवेतौ गोपानमिथः प्रशशंसतुः ॥१५॥ वाजने पल्लवादिभिर्निर्मितैः ॥१६॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा० द० पत्री ९८

ईशचेष्टित इति निगूढस्वभावत्वेपि ग्रंथेनोक्तमीश्वरस्यैव चेष्टितानि दृश्यंते यस्मिन्सः ॥ १९ ॥ ईशचेष्टितमेवदर्श

यन्नेव तदनुरूपाणि मनोज्ञानि महात्मनः गायंति स्म महाराज स्नेहक्लिन्नधियः शनैः ॥ १८ ॥ एवं निगूढ

त्मगतिः स्वमायया गोपात्मजत्वं चरितैर्विडंबयन् रेमे रमालालितपादपल्लवो ग्राम्यैः समं ग्रामव

दीशचेष्टितः ॥ १९ ॥ श्रीदामा नाम गोपालो रामकेशवयोः सखा ॥ सुबलस्तोककृष्णाद्या गोपाः प्रेम्णेदम कृ

ब्रुवन् ॥ २० ॥ राम राम महाबाहो कृष्ण दुष्टनिबर्हण ॥ इतो विदूरे सुमहद्वनं तालालिसंकुलं ॥ २१ ॥ फलानि

तत्र भूरीणि पतंति पतितानि च ॥ संति किंत्ववरुद्धानि धेनुकेन दुरात्मना ॥ २२ ॥ सोतिवीर्योसुरो राम हे

कृष्ण खररूपधृक् ॥ आत्मतुल्यबलैरन्यैर्ज्ञातिभिर्बहुभिर्वृतः ॥ २३ ॥ तस्मात्कृतनराहाराद्भीतैर्नृभिर

मित्रहन् ॥ न सेव्यते पशुगणैः पक्षिसंघैर्विवर्जितं ॥ २४ ॥ विद्यंते भुक्तपूर्वाणि फलानि सुरभीणि च ॥ एष

वै सुरभिर्गंधो विषूचीनोवगृह्यते ॥ २५ ॥ प्रयच्छ तानि नः कृष्ण गंधलोभितचेतसां ॥ वांछास्ति मह

ती राम गम्यतां यदि रोचते ॥ २६ ॥ एवं सुहृद्वचः श्रुत्वा सुहृत्प्रियचिकीर्षया ॥ प्रहस्य जग्मतुर्गोपै

र्वृतौ तालवनं प्रभू ॥ २७ ॥ बलः प्रविश्य बाहुभ्यां तालान्संपरिकंपयन् ॥ फलानि पातयामास मतंगज

इवौजसा ॥ २८ ॥ फलानां पततां शब्दं निशम्यासुररासभः ॥ अभ्यधावत्क्षितितलं सनगं परिकंपयन् ॥ २९ ॥

यितुमार्हसि श्रीदामेति ॥ स्तोककृष्णः कश्चित् ॥ तालालिसंकुले तालपंक्तिभिर्व्याप्ते ॥ २१ ॥ विषूचीनः सर्वतः प्रसृतः ॥ २५ ॥
सनगं सवृक्षं ॥ २९ ॥ ३१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्रत्यग्राभ्यां पश्चिमाभ्यां द्वाभ्यां का[?]शाहूं स तिगर्दभस्तानिशाह्वानुकरणं पर्यस्तनपवित्तोभयथावदिस्य
र्धः॥१९॥उपक्रोशगर्दभः पराक्कुप्रतिमुखः प्रपरोपश्चिमोवलायवल्लेहंते॥२०॥न्नृणराजस्तालः॥२१॥
उन्मृष्टेनस्वरदेहेहूंते साहतोः वक्रंपिरेश्रकंपयन॥२२॥पश्चिमत्रिदं विसंज्ञे तंज्ञर्धतंन्नरुपरदूवग्रथि

समेत्यतरसाप्रत्यग्राभ्यांपश्चांवलंबली॥ निहन्योरसिकाशाह्नूंमुंचयर्यस्तवरः॥२३॥ पु
नरासाद्यसरस्त्रुयतांकस्थितः॥ वरणावपरोगतन्नूवलायप्रांदिपद्रुमा॥२४॥ मतेगृहीताय्र
परोभ्रामयित्वेकपाणिना॥ विनेपत्तृणराजाग्रेभ्रामणत्यक्तजीवितं॥२५॥ तेनाहतोमहा
तालोवेपमानोमहाक्रियः॥ पार्श्वस्थंकुपयन्भग्नः सचान्यमपिचापरं॥२६॥ वलस्तोल
पोत्सृष्टस्वरदेहहतोहतः॥ तालास्त्रकंपीविसर्वेमहावातेरितादूव॥२७॥ नेतल्लिवभगव
तिस्वनेतन्नगर्दभस्वरे॥ उतेप्रोतामितद्यास्मितलंतकेषमयथ्यापटः॥२८॥ ततः कृत्स्नचरामं
चतालवयोधनुकस्यये॥ क्रोष्टारोभ्यद्वन्नदेमरत्राहतबाधवाः॥२९॥ तोलानापतनः
कृत्स्नोरामस्त्रनपलीलया॥ गृहीत्वपश्चास्तरणास्मृाक्षिप्तोन्नृणराजसु॥३०॥ फलप्रकर
संकीर्णादेत्यदेहेर्गतासुभिः स्राजन्भूंसतालाग्रेर्येनैरिवनभस्तले॥३१॥
तंघ्रोस्नंनिपुंन्नकेनदुपरदेवसंग्रथितंसर्वनोवस्तमलंवर्ततद्रत्यर्थ॥३२॥ घनैनैर्नभरस्वभुवस्तलंराज
तेचफलपुष्करसंकीर्णमितिदेत्यदेहैः सतालाग्रेशुसंकीर्णमित्यरुणास्थितनीसहन्नसारचपः

क्रोष्टारव[२]

॥ हरिवं ६७ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री मा र मूर्ती ६४

श्रावृन्दनवमभवत्यत्र ॥४०॥ गौराङ्गोऽभिः कुतेतु कुञ्जे तले षु वङ्गं वहेवन्यानि प्रसूनानि वयस्यस्त्वविरमी
तरुणिवारुह्य सञ्चरन्ते वने चरितुं तितं रेणुः दिदितिनादर्शनो कोवन्तुप्रकारणाया सान्ता: ॥४२॥ मुकुन्दस्य
भुवपयनान्तं सारवमपुष्पश्रीह्रियो विरह स्त्रसमाज्ञानेतापे ॥ सवनासां समन्त्कृतिं रजोकाच समन्त्कृतिः कथ
तयोस्तसुमहत्कर्मनिशम्य विबुधादयः ॥ मुमुचुः पुष्पवर्षाणि चक्रुर्वाद्यानि तुष्टुवुः ॥४३॥ अथ
तालफलान्यादन्मनुष्यागतसाधमाः ॥ तृणं वुपवृः चेरुहं तत्पेनुककानने ॥४॥ कृष्णः कम
लपत्रातः पुण्यपञ्चवणाकीर्तितः ॥ स्तूयमानोऽनुगैर्गोपैः साग्रजो व्रजमाव्रजत ॥४५॥ तं गोरजः कु
रितकुन्तलवद्धवर्हवन्यप्रसूनरुचिरेक्षणचारुहासं ॥ वेणुं क्वणन्तमनुगैरनुगीतकीर्तिं गो
प्यो दिदृक्षितदृशोऽभ्यगमन्समेताः ॥४६॥ पीत्वा मुकुन्दमुखसारघमक्षिभृङ्गैः तापं जहुर्विरहजं
व्रजयोषितोऽह्नि ॥ तत्सत्कृतिं समधिगम्य विवेश गोष्ठं सव्रीडहासविनयं यदपाङ्गमोक्षं ॥४६॥
तयोर्यशोदारोहिण्यौ पुत्रयोः पुत्रवत्सले ॥ यथाकामं यथाकालं व्यधत्तां परमाशिषः ॥४४॥
गताध्वानश्रमौ तत्र मज्जनोन्मर्दनादिभिः ॥ नीवीं वसित्वा रुचिरां दिव्यस्रग्गन्धमण्डितौ ॥४५॥ ज
नन्युपहृतं प्राश्य स्वाद्वन्नमुपलालितौ ॥ संविश्य वरशय्यायां सुखं सुषुपतुर्व्रजे ॥४६॥
एवं स भगवान्कृष्णो वृन्दावनचरः क्वचित् । ययौ राममृते राजन्कालिन्दीं सखिभिर्वृतः ॥४७॥

वाक्कृनानामाहमवीरेनिसल ज्ज्हासेन विनयो यथा भवति तथा यदेनत ॥ किंवापांगमोक्षं करादव
धीने तथा तासमन्त्कृतिं प्राप्यत्न यथं ॥४६॥

समधिगम्यस्वी कृत्य

६४

संप्रतिसम्यगुपवर्णताम्बाभास्कृतिर्ये: तेसंप्रतीतस्मृतयः यद्भास्स्यकृष्णतीलाश्रतिशमास्कृतिर्ये:नेत्रयो ५।
एतदत्वसंमत ॥ ५२ ॥ इति श्रीभागवतदीपिकायां दशमस्कंधे पंचदशोध्यायः ॥ षोडशेकालियस्याहोविग्रहे
यमुनाह्रदेतत्रत्यौषधिभिः स्नातेनाथकृष्णेननानुग्रहः पुनः हत्वारासभदैतेयान्जग्धातालफलान्मले ॥ श्री
एवंसभगवान्कृष्णोवृंदावनचरःक्वचित् ॥ ययौराममृतेराजन्कालिंदींसखिभिर्वृतः ॥ ४७ ॥
अथगावश्चगोपाश्चनिदाघातपपीडिताः ॥ दुष्टंजलंपपुस्तस्याः तृष्णार्ताविषदूषितं ॥ ४८ ॥ ग्रा२
विषांभस्तदुपस्पृश्यदैवोपहतचेतसः ॥ निपेतुर्व्यसवःसर्वेसलिलांतेकुरूद्वह ॥ ४९ ॥ वीक्ष्य
तान्वैतथाभूतान्कृष्णोयोगेश्वरेश्वरः ॥ ईक्षयामृतवर्षिण्यास्वनाथान्समजीवयत् ॥ तेसंप्र
तीतस्मृतयःसमुत्थायजलांतिकात् ॥ आसन्सुविस्मिताःसर्वेवीक्षमाणाःपरस्परं ॥ ५१ ॥ अन्व
मंसततद्राजन्गोविंदानुग्रहेक्षितम् ॥ पीत्वाविषंपरेतस्यपुनरुत्थानमात्मनः ॥ ५२ ॥ इतिश्री
भागवतेदशमस्कंधेपंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ श्रीशुकः ॥ विलोक्यदूषितांकृष्णांकृष्णःकृष्णाहि
नाविभुः ॥ तस्याविशुद्धिमन्विच्छन्सर्पंतमुदवासयत् ॥ १ ॥ श्रीराजा ॥ कथमंतर्जलेगाधे
न्यगृह्णाद्भगवानहिं ॥ सवैबहुयुगावासंयथासीद्विप्रकथ्यतां ॥ २ ॥
तोनृत्यत्फणारंगे [illegible] कालियस्यकलानिधिः ॥ उद्वासयत् निःसारितवान् ॥ ॥ बहुनियुगा।
न्यावासोयस्यतमहिंसवैग्राहिः भुजगराजपितस्मिन्नंतर्जलेपयायेनप्रकारेणासीत्तथवाबहूनियु
गानिआवासोयथाभवतितथातेनप्रकारेणासेवेतवासीदितिकथ्यतामिति ॥ ॥

श्री भा द पू ७

गोपालेन यद्दारुणं चरितं तदेवाश्चर्यं तेषु तत्र कथ्यतामिति ॥३॥ श्रप्यमाणं पच्यमानं पयो यस्य सः। अत उपरिगाः ख्व
तेः खगाः यस्मिन्पतन्तीति ॥४॥ किंच विप्रुष्मता अंबुकणयुक्तेन विषोदकतरंगस्पर्शमारुतेनाभिमर्शिताः स्पृष्टाः
पुष्प तेरगा म्रियन्ते मरुद्रष्टासीदिति ॥५॥ तं कालियं चंडोवेगो यस्य तं विषमेव वीर्यं यस्य तं कदेवमिति किंवि
दैवो स्रो यस्य सर्वसंवाभाविना स्त्रीकृत्य लवणास्पर्शभागेन तत्पकः तन्त्री क्रदेवमारुह्य वा ॥ अथवा अत्रम्नता।
न तुष्टः

ब्रह्मन्भगवतस्तस्य भूम्नः स्वछंदानुवर्तिनः। गोपालोदारचरितं कस्तृप्येतामृतं जुषन् ॥३॥ श्रीशुक उ०।
वाच ॥ कालिंद्यां कालियस्यासीद्ध्रदः कश्चिद्विषाग्निना ॥ श्रप्यमाणपया यस्मिन्पतन्त्युपरिगाः ख-
गाः ॥४॥ विप्रुष्मता विषदोर्मिमारुतेनाभिमर्शिताः ॥ म्रियन्ते तीरगा यस्य प्राणिनः स्थिरजंगमाः ॥५॥
तं चंडवेगविषवीर्यमवेक्ष्य तेन दुष्टां नदीं च खलसंयमनावतारः ॥ कृष्णः कदंबमधिरुह्य ततोऽतितुं-
गमास्फोट्य गाढरशनो न्यपतद्विषोदे ॥६॥ सर्पह्रदः पुरुषसारनिपातवेगसंक्षोभितोरगवि-
षोच्छ्वसिताम्बुराशिः पर्यक्प्लुतो विषकषायविभीषणो-
र्मिर्धावन्धनुःशतमनंतबलस्य किं तत् ॥७॥

मारुह्य अत्युच्चं नतरां कल्मताक्रांत नाघदिति पुराणेन तं आस्फो-
बाहुं करतलेन आहत्य गाढं दृढं बद्धा रशना कटिबंधनवस्त्रं येन सः ॥६॥ तदा सर्पह्रदः पुरुषश्रेष्ठस्य पत-
नभरेण संक्षोभिता ये नागास्तेषां विषैरुच्छ्वसितोम्बुराशिः यस्य सः। विषेण कषायीकृताः भयंकरा ऊर्मयो यस्य
सः। पर्यक् परितो धनुःशतं प्लुतः सन् ॥ नैतच्चित्रमित्याह ॥ अनंतबलस्येति ॥७॥ ॥ ॥

७

प्र

भुजदंष्ट्राहतोरस्कश्चोषं कृष्णाननः समदनाभिभवे च निरीक्ष्य तं सहमानः ॥ सर्पः स्मरसरल्लस्माज्ञ
गामसंभुरवमागतभ्रमी मंत्वामीममगृहमायाति ॥ ममात्मानुकृष्णमनं करणीयमिति ॥ ५ ॥ प्रेक्षणी
यस्य सुकुमारस्य घनवडतलस्थितं श्रीवत्सपीतवसनं हृदे विहरंतं ॥ श्रीवत्सेन संयुक्तमुल्लसत्पीतं व
तस्य हृदे विचरतो भुजदंडदृष्टिवाद्दोषमंग ॥ वरवारणविक्रमस्य ॥ अंकृत्यतनस्व सदनाभिभ
वं निरीक्ष्य वत्सः श्रवाः समसरतदम्यमाणः ॥ ८ ॥ तं प्रेक्षणीयसुकुमारघनावदातं श्रीव
त्स पीतवसनं स्मितसुंदरास्यं क्रीडंतमप्रतिभयं कमलोदरांघ्रिं संदष्टमर्मसुरुषा भुजया
चकार ॥ ९ ॥ तं नागभोगपरिवीतमदृष्टचेष्टमालोक्य तत्प्रियसखाः पशुपालघाताः ॥ कृष्णे
र्पितात्मसुहृदर्थकलत्रकामाः दुःखानुशोकभयमूढधियो निपेतुः ॥ १० ॥ गावो वृषा वत्स
तर्यः क्रंदमानाः सुदुःखिताः ॥ कृष्णे न्यस्तेक्षणाभीता रुदंत्य इव तस्थिरे ॥ ११ ॥ अथ व्रजे
महोत्पातास्त्रिविधा ह्यतिदारुणाः ॥ उत्पेतुर्भुवि दिव्यात्मन्यासन्नभयशंसिनः ॥ १२ ॥
तानालक्ष्य भयोद्विग्ना गोपा नंदपुरोगमाः ॥ विना रामेण गाः कृष्णं ज्ञात्वा चारयितुं गतम् ॥
मतं तस्य तं भुजया भोगेन वक्रादष्टवेष्टयत ॥ स ॥ तत्प्रियो येषां ते तत्प्रियाः ते वने सखायः इति च ॥ १० ॥ न
याभुवि कंपादयः दिवि उल्कापातादयः ॥ आत्मनि वामनेत्रस्फुरणादयः आसन्नभयशंसिनः ॥ ग्री
तेषां ते ॥ १४ ॥ तानालक्ष्येति नानालक्ष्य गोकुलाद्रेरादयो गोपा निर्गमुर्विनिर्ग[illegible] नीयेनान्वयः ॥ भयो

श्रीभा॰ द॰ स्कं॰ ... ८९

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग पु ८

नैनं विदंतीत्यतद्विदः ॥ १४ ॥ पशूनामिव वृत्तिर्येषां ते ॥ पतिवत्सलावाय पशुपुंवभृत्तेषु वृत्तिः स्थितिर्येषां
वाहेऽस्मिंग ॥ १५ ॥ कांतवानेंवलोवलवद्रु ॥ १६ ॥ भगवंते ललंतयंति येतितैः पदैः सूचितया पदव्या मार्गेण ॥ १७
देमेमंगानश्यकारमाहतेऽइति ॥ विरहितेः श्रीकृष्णस्य ॥ अन्येषां पदानि मेतरांतत्रेमध्ये मध्ये तन्नदपोहेन यथा

तैइ विविमिन्नेर्विधृतं मनाग्रामनतद्विदः तत्प्राणान्नमनस्कालेडः खशोकभयातुराः ॥ १४ ॥ प्रबाल
लवद्भवनिताः सर्वेगपश्रुत्यय ॥ तिजेगमुगोकुलादीनाः कृष्णदर्शनलालसाः ॥ १५ ॥ तोलस्थाक
त्रस्यीत्यभगवान्नाथवोवलः ॥ प्रद्दस्य किं विज्ञोवाव प्रभावज्ञोनुजस्मयः ॥ १६ ॥ तेचेष्यमाणाद्यितं
कृष्णस्यचितयापदे ॥ भगवल्लक्षणैर्जुमुः पूदव्याप्सुनातंद ॥ १७ ॥ तेनवन्नयाबुयवोकृशाणाविषु
जोपपन्नानि पदानि विरपचेनु ॥ मार्गेणवामनन्यदेतांतरंवे निरीक्ष्यमाणाय युरेगमसवराः ॥ १ ॥ प्रेनईदे
भुजगमोयपवीतमारान्कृष्णनिरीहमुपलभ्यजलाशयांते ॥ गोपांस्त्रमूर्छिविषयेणान्यविनिः पश्चा
बुसेकेदतः पश्चकलपमापुरानीः ॥ १८ ॥ गोप्याजवंकमनेसोभगवृन्पनेततन्सोहहरास्मितविः
लोकगि वः सर्वत्पः ग्रसेदिहिनाप्रियतमेभृशातुः खतप्ताः ॥ अन्यंप्रियव्यतिहृतेददृशुः दिलो
गवांकृतीनां मार्गे समवरायोगिनः ॥ तत्रउपाध्यपवोदनयथापवतवेमृगयेतेतद्वहितिभावः ॥ १९ ॥ ततश्च
सवेग्रामीस्वेष्टितं श्रीकृष्णं हरानिरीक्ष्यगोपांस्त्रय मृत्तृवत्यातपानिरीक्ष्यानीः पवेमोहमापुः ॥ २० ॥ श्री
येणश्रीकृष्णेनविरहितंते लोकं शून्यं ददृशुः ॥ २१ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्रवन्यमागतिं श्रीकृष्णसंशरणे गोकुले निरीक्ष्य प्रतपवाल्महेतुः स्वगोकुलमतिदुःखितमातायडुंग
वंपातुन्नगावेपादुरतिष्ठदित्यन्वयः ॥ २१ ॥ तस्यमध्यमानेनवपुषाप्यपितामधारीरः ॥ भुजंगकेंडलो
ऽन्मुच्यतंतनुक्काउपितः स्वफणानुत्रमयञ्चसन्केवलमीलितोणः तस्यौकथंभूतः श्वसन्श्वसनरं
ताः कृस्समानरम्यपत्यमनुश्रविष्टांतुल्यवयाः समनुसृत्यश्चवःस्ववंत्यः ॥ तास्तावनप्रिय
कृयाः कथयंत्यश्चासन्कृस्मानने पिंतदृशोमृतकप्रतीकाः ॥ २१ ॥ कृस्सप्राणान्निर्विशतोनेद्रा
दोनुवीक्ष्यतेहृदे ॥ प्रत्यक्षेयस्सभगवान्नामः कृस्मानुभावविन् ॥ २२ ॥ इत्यंस्वगोकुलमनन्यगतिं
निरीक्ष्य सस्त्रीकुमारमतिदुःखितमात्महेतोः ॥ आलायमर्त्यपदवीमनुवर्तमानः स्थि
तासुहृदंमुदतिष्ठदुरंगवंधात ॥ २३ ॥ तन्मध्यमानवपुषाप्यपितामश्रीगः सकोत्रमयञ्चउ
पितः स्वफणान्भुजंगः ॥ तस्योच्छ्वसनश्वसनरंध्रविषांवरीषस्तब्धेतणोल्मुकमुखो
हरिमीक्षमाणः ॥ तंजिह्वयाद्विशिखयापरिलेलिहानेद्वेस्रक्विणीत्यतिकरालविषा
ग्निदृष्टिः ॥ क्रीडन्नमुंपरिससारयथाखगेंद्रो वभ्रामसोप्यवसरंप्रसमीक्षमाणः ॥ २५ ॥
ध्रुवनासिकाविवरेषुविषयंयस्यसतथा ॥ अंबरीषोमंडकपाभाजनंतेनद्वत् ॥ संतप्तानिनेत्राणियस्य ।
तथाउल्मुकानिमुखेयस्यसच ॥ २४ ॥ हरिस्वक्रीडेनसर्पंपरिससारपरितोवभ्रामभ्रांतिकरालेविष
ग्निपूत्कारदृष्टिर्यस्यतेजिह्वयाद्विशिखयेतिशतिम

॥ ७८ ॥ सिद्ध

श्री भाग दः पु

परिभ्रमणेनैव हतं तेजो यस्य तं तदुन्नतोऽत्रांसो यस्य तेन तस्य मूर्धसु येव रत्ननिकराः तेषां स्पर्शेनात्यरुणां पादांबु
जं यस्य तेन तं केवलं भुविमस्तकं यथेन नर्त्तनेनत्राह ॥ अखिलकलानामादिगुरुः ॥ २६ ॥ शतैक शीर्ष्णः शतं एका
नि शुल्यानि शीर्षाणि यस्य तस्य क्षीणायुषो पि तु न भ्रमतः यद्यच्छिरो न नमते लब्धं तानज हानि नृत्न बलेना
ङ्घ्रिपातैः तत्तन्ममर्द तत्रावश्यं नेतोतु खेभ्यः ॥ नस्तेनासाविवेभ्यस्तत्र स्तकांवमन्नानागः ॥ परमकश्मलं प्राप २८

एवं परिभ्रमहतौजसमुन्नतांसमानम्य तत्पृथुशिरःस्वधिरूढ आद्यः ॥ तन्मूर्धरत्ननिकरस्पर्शा ।
तिताम्रपादांबुजोऽखिलादिगुरुर्ननर्त्त ॥ २६ ॥ तं नर्त्तुमुद्यतमवेक्ष्य तदा तदीयगंधर्वसिद्ध
मुनिचारणदेववध्वः प्रीत्या मृदंगपणवानकवाद्यगीतपुष्पोपहारस्तुतिभिः ॥ सहसोपसेदुः ॥ २७ ॥
यद्यच्छिरो न नमतेंग शतैकशीर्ष्णस्तत्तन्ममर्द खरदंडधरोंघ्रिपातैः क्षीणायुषो भ्रमत उल्बणमा
स्यतोसृङ्नस्तो वमन्परमकश्मलमाप नागः ॥ २८ ॥ तस्याक्षिभिर्गरलमुद्वमतः शिरस्सु यद्यत्स
मुन्नमति निःश्वसतो रुषोच्चैः नृत्यन्पदानुनमयन्दमयांबभूव पुष्पैः प्रपूजित इवेह पुमान्पुराणः ॥
२९ ॥ तच्चित्रतांडवविरुग्णफणातपत्रो रक्तं मुखैरुरु वमन्नृप भग्नगात्रः स्मृत्वा चराचरगुरुं पुरुषं पुरा

पुनरपि समादञ्जासि नाव यत्सम उन्नमति तत्तत्पदा यातेनानुनमयन् इहाशिन्नेव महे हृष्टैर्गंधर्वादिभिः
शेषाक्षतः पुराणं पुरुषं दृष्ट्वा यथाशोभनेदतः पुष्पैः प्रपूजितः ॥ यद्वा तदा गंधर्वादिभिः पुष्पैः प्रपूजितः गो
पैः पुराणः ॥ पुरुषः स्वयं दृष्टः इति यद्वा पुष्पैः ॥ स प्रपूजितः स्वप्रमत्तः सन् तं दमयांबभूव तेन हि तं कृतवानित्यर्थः ॥ २९

गर्भं जगतो ति यस्य तस्यातिभरेणात्र वसत्वमाक्रांते पार्ष्णिः पादपृष्ठं आद्यं श्रीकृष्णं विस्रस्तसमानावंदयो यासां
ताः शरणं प्रपन्नाः सन्त्यः ते प्रणेमुः सुविग्नमनसो विह्वलचित्ताः भुवीति॥ तस्मिन् स्थाने जलादधस्ताद्दृ
ती रेवाशमलस्य पापात्मनोऽपि भर्तुर्मोक्षेप्सवः॥ भर्तुर्यच्छमलं तस्य वा भूतपतिं प्राणिमात्रस्य पतिं शरणदं
माप्रपेदुः॥३१॥ प्रथमं तावत् कुपितं भगवंतं दंडानुमोदनेनोपशमयंत्यः स्तुवंति न्याय्यो हीति त्रयं दंडानु
य

कृत्स्नस्य गर्भं जगतोऽतिभरावसन्नं पार्ष्णिप्रहारपरिरुग्णफणातपत्रं॥ दृष्ट्वाहिमाद्यमुपसेदुरमु
ष्य पत्न्य आर्ताः श्लथद्वसनभूषणकेशबंधाः॥३१॥ तास्तं सुविग्नमनसोऽथ पुरस्कृतार्भाः कायं
निधाय भुवि भूतपतिं प्रणेमुः साध्व्यः कृतांजलिपुटाः शमलस्य भर्तुर्मोक्षेप्सवः शरणदं शरणं
प्रपन्नाः॥३२॥ नागपत्न्य ऊचुः न्याय्यो हि दंडः कृतकिल्बिषेऽस्मिंस्तवावतारः खलनिग्रहाय॥ रिपोः
सुतानामपि तुल्यदृष्टेर्धत्से दमं फलमेवानुशंसन्॥३३॥ अनुग्रहोऽयं भवतः कृतो हि नो दंडोऽ
सतां ते खलु कल्मषापहः॥ यद्दंदशूकत्वममुष्य देहिनः क्रोधोऽपि
मोदनं षड्भिर्देशाभिर्हेतुः पि तेऽनुग्रह एव सम्मतः॥३४॥ स्तुतिः प्रार्थनं पंचभिः श्लोकैः
ततः पद्यद्वयोपचितो न वा निग्रहानुग्रहलक्षणं वैषम्यमित्याहुः॥ धत्से दममिति॥ अनुशंसन् आलोचय
न॥३३॥ निग्रहोऽप्यनुग्रहायेत्युक्तं इदानीमनुग्रह एवायं न निग्रहस्तथाहुरनुग्रह इति॥ नोऽस्माकं यस्मादमु
ष्य सर्पत्वं ह पापते प्राप्तं तस्मात् स्मलपापनिवर्तको दंडोऽनुग्रह एव क्रोधोऽपि तेन प्रतीयमानोऽपीत्यर्थः॥३४॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मदं ब्रवीयमनुग्रह इति तस्य एवं शुण्ण समभिनंदति तपइति ॥ स्वयं मानर हि तेन अन्येभ्यो मानदेन च सर्वजीव
तीति सर्वजीवः ॥२५॥ न न पश्यानि मित्र पुष्यभाग्योदयः किं न विंत्येन वक्रूपा वैभवमित्याहः ॥ श्लोकत्रयेण ॥२६
कस्यानुभाव इति तपस्यादिनाश्लाघ्योपि वस्याः ॥ श्रियाः प्रसादमिच्छंतिसा श्रीर्लललनापि श्रीदेवललेना

तपः सुतप्तं किमनेन पूर्वं निःसीममानेन स्वमानदेन ॥ धर्मोथवा सर्वजनानुकंपया यतो भवांस्तुष्यति
सर्वजीव ॥२५॥ कस्यानुभावेस्य न देव विग्रहे तवांघ्रिरेणुस्पर्शाधिकाभः ॥ यद्वांछया श्रीर्ललनां च
रत्नयो विहाय कामान्तु चिरं धुनत्व्रता ॥२६॥ न नाकपृष्ठं न च सार्वभौमं न पारमेष्ठ्यं न रसाधिपत्यं
त्यं ॥ न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा वांछंति यत्पादरजः प्रपन्नाः ॥२७॥ न देहिनां यो पुरुराप मन्ये समस्तमो
नतिः क्रोधवशोप्यहीशः संसारचक्रे भ्रमतः शरीरिणोपरिच्छ ॥
तः स्यादिभवः समस्तः ॥२८॥ ॥

उत्तमास्तीयस्मादेवं त्रिस्पर्शाधिकरस्य वांछयान पश्यादिश्रचरत ॥ अस्य सर्पस्य सा किं हृतं (वान) इति को वेत्ती
त्यर्थः ॥२६॥ यत्तव पादरजः प्रपन्नाः प्राप्ताः पारमेष्ठ्याधिपत्यमन्यते ॥२७॥ अहो तदेषः अप्रयत्न एव प्राप्य प्राप्नः
अन्यो हंत्वादिभिरपि दुर्लभः कथं भूतं पादरजः यदिच्छतः संत्यमेव भवति निशार्थं यत एवं समस्तः प्राप्तदपव

७३

नमस्तुभ्यं भगवते अचिंत्यैश्वर्यादिगुणाय तदुपादनाय पंचभिः श्लोकैर्विशेषणानि पुरुषाय पूर्वं
देहेषु पूर्णांतर्यामिरूपेणावर्तमानाय ॥ महात्मने ॥ एवमप्यपरिच्छिन्नाय कुतः भूतावासाय आकाशाद्या
श्रयाय एतदपि कुतः पराय कारणाय किंच परमात्मने कारणातीताय ॥ ३९ ॥ कारणत्वे कारणातीतत्वे
च समर्थयितुमाहुः ॥ ज्ञानविज्ञाननिधये ज्ञानं चित् स्थितिः विज्ञानं चिच्छक्तिः उभयोर्निधये ताभ्यामुत्कृष्टो।
यत्कथं तथा च मतं जं ब्रह्मणे तेन तथात्वे अनंतशक्तये ब्रह्मणो कर्तृत्वं भूताय अगुणायाविकाराय कथंभूताय अनंत

नमस्तुभ्यं भगवते पुरुषाय महात्मने ॥ भूतावासाय भूताय पराय परमात्मने ॥ ३९ ॥ ज्ञानवि
ज्ञाननिधये ब्रह्मणेऽनंतशक्तये ॥ अगुणायाविकाराय नमस्ते प्राकृताय च ॥ ४० ॥ काला
य कालनाभाय कालावयवसाक्षिणे ॥ विश्वाय तदुपद्रष्ट्रे तत्कर्त्रे विश्वहेतवे ॥ ४१ ॥

प्राकृतये प्राकृताय प्रकृतिप्रवर्तकाय अप्राकृतायेति वा अप्राकृतत्वं यानेन शक्तिगुणाय अयमर्थः
अगुणत्वादविकारं ब्रह्मलक्षणमात्रत्वात्कारणातीतं प्रकृतिप्रवर्तको ऽनंतशक्तिः विज्ञाननिधि
त्वादीश्वरः कारणं तदुभयात्मने नमः इति ॥ ४० ॥ अनंतशक्तित्वात्कालशक्त्या विश्वसृष्ट्यादिहेतुत्वे।
नमस्यंति ॥ कालाय कालस्वरूपाय कालनाभाय कालशक्त्याश्रयाय कालावयवानां सृष्ट्या
दिसमयानां साक्षिणे तत्र विश्वाय विश्वरूपाय तर्हि किं जडोऽहं नहि तदुपद्रष्ट्रे द्रष्टृमात्राय किं
न तत्कर्त्रे न च केवलमात्राय विश्वहेतवे सर्वकारणाय पाय ॥ ४१ ॥

नच

श्रीभाग द पू ७८

नदेवाङ्गः भूतेति ॥ आशयः चित्तं भूतादिरूपाय ॥ अतः सर्वकारणरूपायेति ॥ अहंकारात्मतयानसस्पेतित्रि
गुणेनेति एवं सृष्ट्यादिकार्यं यस्य त्रिगुणोऽभिमानः तेन गूढः स्वांशभूतानामात्मनामनुभूतिर्येन तस्मै ॥ ४२ ॥ ननु
हंकारानात्मत्वे इति त्वं वेत्ति ॥ नमोनंतायाहंकार्यैरविच्छेदात ॥ अतः सूक्ष्मायादृश्यत्वात् अत एव कूटस्था
यषडुपाधिकृतविकाराभावात ॥ अत एव विपश्चिते सर्वज्ञाय एवं वस्तुतः स्वतत्त्वमुक्त्वा मायया तेन पुनः स्तुवं
ति नानावादानुरोधाय आलिनामात्मसर्वज्ञः किं वित्तः बद्धः मुक्तः एकोनेक इत्यादि नानावादानामनुसरण।
द्विमाय यानुवर्तनेयस्तस्मै किंच वाच्यवाचकशक्तये अभिधानाभिधेयशक्तिभेदादपि नानात्वेन प्र।

भूतमात्रेंद्रियप्राणमनोबुद्ध्याशयात्मने ॥ त्रिगुणेनाभिमानेन गूढस्वात्मानुभूतये ॥ ४२ ॥ नमो
ऽनंताय सूक्ष्माय कूटस्थाय विपश्चिते ॥ नानावादानुरोधाय वाच्यवाचकशक्तये ॥ ४३ ॥ नमः
प्रमाणमूलाय कवये शास्त्रयोनये ॥ प्रवृत्ताय निवृत्ताय निगमाय नमो नमः ॥ ४४ ॥ नमः कृष्णाय रामाय
वसुदेवसुताय च ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सात्वतां पतये नमः ॥ ४५ ॥ ॥ ॥ लीलायेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ अनात्म

तत्त्वमेव हेतुतेरणापि मच्चवंद्यः त्वं वेत्ति ॥ नमः प्रमाणमूलाय प्रमाणकार्यः तत्त्वानुभवः ॥ प्रमाप्रमायोगव
वाद्धि चेष्टमणं वक्तारादीनां वक्तृत्वादिरूपाय अत एव कवये यस्य यंतविरूपेत्तज्ञानाय कुतः शास्त्रयोनये वेदा।
त्मकांतिः प्रकाशाय ॥ किंच प्रवृत्ताय निवृत्ताय निगमाय च नमो नमः ॥ ४४ ॥ अनावृत्तेनापुर्वेणादेव चतुर्मूर्तिरूपेण स
र्वोपास्यत्वेन नमस्यति नमः कृष्णायेति श्लोकद्वयेन ॥ रामाय संकर्षणाय वसुदेवसुताय वसुदेव शौरिरितं श्रु
द्धसत्वं तत्प्रकाशमानाय वासुदेवायेत्यर्थः ॥ सात्वतां भागवतानां पतये भानोः कादिना पालकाय एवंवितस्मै

नये श्रीकृष्णाय तुभ्यं नम इति ॥ ४५ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कथंवर्त्तमानत्वंप्रतीतिरित्यतआहः नमोगुणप्रदीपायेतिगुणानंतःकरणानिनानिप्रदीपयतिप्रकाशयतीतितथा
त्मैचित्ताधिष्ठातृत्वेनचतुर्मूर्त्तित्वमित्यर्थः ननुतथाप्येकस्यैवकथंचतुर्मूर्त्तत्वमताहः गुणात्मच्छादनायचैतेनै
वगुणैरुपासकानांफलैर्वैचित्र्यतयात्मानमाच्छादयनानात्वेनप्रतीतायेत्यर्थः ननुकथंतर्हिप्रतीतिः अतउक्तं
गुणवृत्त्युपलक्ष्यायेति॥ चित्तादीनांवृत्तिभिर्व्यवसायादिवृत्तीनामुपलक्ष्यायगुणद्रष्टृगुणसाक्षिणेकथं।

नमोगुणप्रदीपायगुणात्मच्छादनायच॥ गुणवृत्त्युपलक्ष्यायगुणद्रष्ट्रेस्वसंविदे॥ ४९॥ अव्याकृ
तविहारायसर्वव्याकृतसिद्धये॥ हृषीकेशनमस्तेस्तुमुनयेमौनशीलिने॥ ५०॥ ॥ ॥ ॥॥॥

त्विदुपलक्षणप्रवनेत्तियइत्याहः स्वसंविदेस्वगोचरायेत्यर्थः॥ ४ ॥ ९ ॥ अगोचरत्वादुपलक्षत्वंदर्शयेत्यतोनम।
स्यादिति॥ अव्याकृतविकारायप्रवाप्तकर्ममहिम्नेइत्यर्थः॥ सर्वव्याकृतसिद्धयेसर्वकार्यात्मानिप्रकाशहेतवे।
तेनोपलक्षणायोग्यायेत्यर्थः॥ उपलक्षणानंतरमाहः॥ हृषीकेशकरणप्रवर्तककिंविषयालिप्सया न।
मुनयेआत्मारामाय॥ किंसाधनवशेन॥ नहिमौनशीलिने॥ मौनमात्मारामतातत्स्वभावाय॥ ५०॥ ५।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा०टी०
स्कं० ८
७५

उतः एवावस्थाति स्तायस्थूलस्य स्याएांभातिस्तेनेन नस्कापि भिन्नमानात्येत्यर्थः ॥ किंचनद्रष्टेसर्वोथ्यस्तायसर्व
स्याधिष्टात्रेऽतपतत्प्रविस्वे यास्मिंस्तद्विषयाऽवध्येविस्वायचतद्दिवृत्तोपिष्टानायेत्यर्थः किंचतद्दृष्टुश्च
ध्यासाएवादमात्तिएाश्चपिवास्यविस्वाध्यासस्यतरपवादस्यचविद्याविद्याभ्यांहेतवेसहेतवेविद्यायाश्रयाय
श्चसहेतवेचविद्याश्रय॥ यद्वाप्रविस्वायविस्वुतेनस्याधुवस्याबहितायविस्वायचमाययासांशेः॥ नन्वदवस्या
यतद्दृष्टतासामवस्यानांभावाभावसाक्षिएाश्चन्यत्तमात्मनस्यान्मवेणतिवसर्वोपिष्टातृत्वात्माभिमान
त्वाहि मिर्निरतिशयेश्वर्यायनत्र्यंनमःप्रतिविशेषएोसंकीर्णः पंचपंचाशतानाृत्तः श्रहिस्त्रीभिः प्रसत्त्रोन

पूर्णावस्यातिसायसर्वोथ्यस्तायेतेनमः प्रविस्वायचविस्वायतद्दृष्टस्यचहेतवे ॥५५॥ वंतस्यजन्माथि
तिसंयमाविभग्रुएरनीहोहृतकालशक्तिधृत नन्नन्नभावान्प्रतिवोधयन्ततः समीस्तयामा
त्मविहाराईहसे ॥५६॥ तस्येवतेमूस्तनवः त्रिलोकांशांतानाश्रशांताऽतमूढयोनयः॥ शांताः श्रि
यास्तेलघुनाविलेसतांस्यानस्त्रुतेधर्मपरीप्सयेहतः॥५७॥

स्तासामिवभवेद्विः ॥५८॥ एवंतावद्दृष्टानुमोदनेननमस्कारेणभवंतंप्रासाद्येदानींत्वदधीनानांश्राणि
नांकोपएाथस्याशयवंस्थः प्रार्थयतेनहीतिश्चस्यलोकस्यजन्मादीनत्वमेवाकृतश्चकरोः ततः चेतास्ता
संस्कारहपेणसतः स्वभावान्नोरनादीन्प्रतिवोधयत॥ ईहसेक्रीडसि॥ यद्वाश्रस्यजन्मादीस्वमेवईहसइ
त्यन्वयः कथंभूतः अकृतस्तुनादिः याकालशक्तिः तांधारयतीति तथाश्रन्यत्तमात्मने॥५९॥ अतस्तस्यत
वेदश्वसर्वस्तनवः मंत्यंतइतिक्रीडोपस्काराः तथापितवाधुनाशांताः श्रियाः ऊतः संतापरिपालनेच्छया
ईहतः प्रवर्तमानस्यश्रतः सेनविनुस्यात्ता ह्यनस्य ॥६०॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यदसद्ग्रह इति यतः स्वभावो सद्ग्रहरूपः यद्वा यतः स्वभावादसन्निदेहादौ ग्रहः सद्दुस्त्यज इति म

एवं वनवप्रियावरणाद्यपराधः न हिंसोढव्य इति ॥५१॥ युष्मदनुग्रहे श्रमेयेषां मत्युविदितिके वेत्याहुः ॥५५॥ व
दान्तपाप्राणानोनायामितिभाव ॥५३॥ गुणैर्विविधतया सृज्यते इति विसर्जनं ॥ तत्रापि नानास्वभावादये गुणा २

अपराधः सकृद्भर्त्रा सोढव्यः स्वप्रजाकृतः ॥ क्षन्तुमर्हसि शान्तात्मन्मूढस्य त्वामजानतः ॥५१॥ अनु
गृह्णीष्व भगवन्प्राणांस्त्यजति पन्नगः ॥ स्त्रीणां नः साधुशोच्यानां प ॥ तिः प्राणः प्रदीयतां ॥५२॥
विधेहि ते किंकरीणामनुष्ठेयं तवाज्ञया ॥ यच्छ्रद्धयानुतिष्ठन्वै मुच्यते सर्वतो भयात् ॥५३॥ श्रीशुकः ॥
इत्थं स नागपत्नीभिर्भगवान्समभिष्टुतः ॥ मूर्छितं भग्नशिरसं विससर्जांघ्रिकुट्टनैः ॥५४॥ प्रति
लब्धेंद्रियप्राणः कालियः शनकैर्हरिं ॥ कृच्छ्रात्समुच्छ्वसन्दीनः सर्पः प्राह कृतांजलिः ॥ काल
यः ॥ वयं खलाः सहोत्पत्त्या तामसा दीर्घमन्यवः ॥ स्वभावो दुस्त्यजो नाथ लोकानां यदसद्ग्रहः वी
त्वया सृष्टमिदं विश्वं धातर्गुणविसर्जनं ॥ नानास्वभाववीर्यौजोयोनिबीजाशयाकृति ॥५७॥ वयं च तत्र
वसर्वज्ञो जगदीश्वरः ॥ अनुग्रहं निग्रहं वा मन्यसे तद्विधेहि नः ॥५९॥ श्रीशुकः ॥ इत्याकर्ण्य वचः प्राह
भगवान्कार्यमानुषः ॥ नात्र स्थेयं त्वया सर्प समुद्रं याहि माचिरं ॥ स्वज्ञात्यपत्यदाराढ्यो गोनृभि
र्भुज्यतां नदी ॥ पथिभिर्मुनिभिश्चैव ... तो याहि ममाज्ञया ॥६०॥ भगवन्सर्पा जात्युरुमन्यवः कथं त्यजामस्त्वन्मा
याउस्त्यजां मोहिताः स्वयं ५८ भवान्हि कारणं तत्र न

यमतत ॥५८॥ जात्याजन्मनैव उरुमन्युर्येषां ते स्वयं त्यजामः ॥५७॥ हि यस्मात्तत्र त्वन्मायायामो भवानेव कार
तामित्यनुग्रहं विधेहि वा ममाज्ञया वादं नीतिर्ईश्वर वा निग्रहं वा विधेहि ॥५८॥ यतो गोभिर्नृभिश्च नदी भु
ज्यतामिति ॥५९॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
दशं
१८

नपुष्मतोभयमाप्नुयात ॥ तस्य युष्माभिर्भयं नोत्पादनीयमित्याह ॥ इतोपि द्वयानिर्गतव्यमित्याह ५९
वयत्न स्थितेनत्र संभवतीति भावः ॥ नवनवगरुडाद्भयं भवेदित्याह द्वीपमिति ॥ ६१ ॥ इति श्रीभावार्थदीपिका

यएतत्संस्मरेन्मर्त्यस्तुभ्यं मदनुशासनं ॥ कीर्तयन्नुभयोः संध्योर्नयुष्मद्भयमाप्नुयात ॥ ५९ ॥ यो
स्मिन् स्नात्वा मदाक्रीडे देवादीस्तर्पयेज्जलैः ॥ उपोष्य मत्स्मरन्नर्चेत्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ६० ॥ द्वी
पं रमणकं हित्वा ह्रदमेतमुपाश्रितः ॥ यद्भयात्स सुपर्णस्त्वां नाद्यान्मत्पादलांछितं ॥ श्री शुक उवाच
एवमुक्तो भगवता कृष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥ तं पूजयामास मुदा नागपत्न्यश्च सादरं ॥ ६२ ॥ दिव्याम्बरस्र
ङ्मणिभिः परार्ध्यैरपि भूषणैः ॥ दिव्यगंधानुलेपैश्च महत्योत्पलमालया ॥ ६३ ॥ पूजयित्वा जग
न्नाथं प्रसाद्य गरुडध्वजं ॥ ततः प्रीतोभ्यनुज्ञातः परिक्रम्याभिवाद्य तं ॥ ६४ ॥ सकलत्रसुहृत्पुत्रो
द्वीपमब्धेर्जगाम ह ॥ तदैव सामृतजला यमुना निर्विषाभवत ॥ ६५ ॥ अनुग्रहाद्भगवतः क्रीडा
मानुषरूपिणः ॥ गावः सर्वे परिस्रुत्य मृतं पुनरिवागताः ॥ ६६ ॥ गोपा मूर्छाभिहार्देन सिषिचु
र्नेत्रजैर्जलैः ॥ कृष्णमक्लिष्टकर्माणं मन्वाविस्मितचेतसः ॥ ६७ ॥ नद्यः समुदिता गोपा ह्लादि
वर्ज्जलो नदी ॥ ६८ ॥ गीयमानः सगोपीभिश्चरितैश्चारुविक्रमः ॥ संस्तूयमानो गोपैश्च कृष्णो
व्रजमुपागतः ॥ ६९ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे षोडशोध्यायः ॥ १६ ॥

यां दशमस्कंधे षोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ नागं सप्रदशेनागालयं तं निरयापयत ॥ वंधूनृद्धः स्वतः श्रोतान्स

१८

असमंजसमप्रियं ॥ उपाहार्यैः सुपर्णाभक्ष्यैः सर्पजनैः सर्पा एव जनाः तैः नागानां संबंधी यस्मि
न्नेके को नागो दीयते तया भूतो यो बलिः सुपर्णाय निरूपितः वानस्पत्यः वनस्पतेर्मूले देयः नागा
नां तद्वध परिहाराय यो बलिः उपकल्पितः ॥२॥ तं च नागाः स्वं स्वं भागं सुपर्णाय प्रयच्छंति ननु
भीताः गोपीथाय रक्षणाय ॥३॥ विषवीर्यमदाविष्टः तेनाविष्टः काद्रवेयः कद्रूपुत्रः गरुडं कद
र्थीकृत्य विगणय्य यद्वा उपहार्यैः सुपर्णाभक्ष्यैः सर्पा एव जनाः तैर्नागानां संबंधी यस्मिन्नेके को

गरुडाय च ॥ नागालयं रमणकं कस्मात्तत्याज कालियः ॥ किं वा कृतं सुपर्णस्य तेनैकेनासमंज
सं ॥१॥ श्रीशुकः ॥ उपहार्यैः सर्पजनैर्मासि मासीह यो बलिः ॥ वानस्पत्यो महाबाहो नागा
नां प्राङ्निरूपितः ॥२॥ स्वं स्वं भागं प्रयच्छंति नागाः पर्वणि पर्वणि ॥ गोपीथायात्मनः सर्वे सु
पर्णाय महात्मने ॥३॥ विषवीर्यमदाविष्टः काद्रवेयस्तु कालियः ॥ कदर्थीकृत्य गरुडं स्व
यं तं बुभुजे बलिं ॥४॥ तच्छ्रुत्वा कुपितो राजन् भगवान् भगवत्प्रियः ॥ विजिघांसुर्महावेगः
कालियं समुपाद्रवत् ॥५॥ तमापतंतं तरसा विषायुधः प्रत्यभ्ययादुत्थितनैकमस्त
कः ॥ दद्भिः सुपर्णं व्यदशद्ददायुधः करालजिह्वोछुसितोग्रलोचनः ॥६॥

नागो दीयते ॥ तया भूतो यो बलिः सुपर्णाय निरूपितः ॥ तत्र स्वं स्वं भागं सर्वे नागाः प्रयच्छंति का
लिय एकस्तु न प्रयच्छति ॥ किं तु अन्यैर्दत्तमपि बलिं स्वयमेव बुभुजे ॥४॥ विषमेवायुधं यस्य सः प्रत्यभ्य
यात ॥ योद्धुं प्रतिजगाम उत्थितानेकमस्तकः ॥ उन्नमिताने कफणाः दद्भिः दंष्ट्रायुधः दंतायुधः करालजि
ह्वः भीषणोच्छुसितोग्रलोचनः उच्छुसितानि उन्नमितानि उग्राणि

श्रीभागवतटीका दशमस्कं ४७ ॥

श्री
भा दु
पु टी

तार्क्ष्यपुत्रोगरुडः मधुसूदनस्यासनंयासिनूसः ॥ ७ ॥ तस्यागरुडस्यागमं श्रुत्वाधनयाद्भ्रामह्रे ॥ ८ ॥ नदीम
लेकाश्रणामाहृतेचेनिनिवारितोपि ॥ १० ॥ लेलिह्यः सर्पतत्रावात्सीत ॥ ११ ॥ जांबूनदेसुवर्णेतेनालंकृते ॥ १२ ॥

तेनार्दपत्रः मनिमस्यमनुमान्नुवृंदेवेगोमधुसूदनासनः ॥ फणेणसबोनहिरण्यरोविषाभ्या
नकद्रूस्वनगुग्रविक्रमः ॥ ७ ॥ सुपर्णपक्षाभिहतः कालियोनीवविह्वलः ह्रदंविवेशकालिंद्याः
तदगम्यंदुरासदं ॥ ८ ॥ तत्रैकदाजलचरंगरुडोभक्ष्यमीप्सितं ॥ निवारितः सौभरिणा प्रसह्यक्षुधि
तोहरत् ॥ ९ ॥ मीनान्सुदुःखितान्दृष्ट्वादीनान्मीनपतौहते ॥ कृपयासौभरिः प्राहतत्रत्यक्षेमम्
चरन् ॥ १० ॥ अत्रप्रविश्यगरुडोयदिमत्स्यान्सखादति ॥ सद्यः प्राणैर्वियुज्येतसत्यमेतद्ब्रवीम्यहं
॥ ११ ॥ तत्कालियः परंवेदनान्यः कश्चनलेलिहः ॥ अवात्सीद्गरुडाद्भीतः कृष्णेनचविवासितः ॥ १
१२ ॥ कृष्णंह्रदाद्विनिष्क्रांतंदिव्यस्रग्गंधवाससं ॥ महामणिगणाकीर्णंजांबूनदपरिष्कृतं ॥ १३ ॥ उ
पलभ्योत्थिताः सर्वेलब्धप्राणाइवासवः ॥ प्रमोदनिभृतात्मानोगोपाः प्रीत्याभिरेभिरे ॥ १४ ॥ यशो
दारोहिणीनंदोगोप्योगोपाश्चकौरव ॥ कृष्णंसमेत्यलब्धेहाआसन्लब्धमनोरथाः ॥ १५ ॥

प्रसवः प्राणेंद्रियाणि ॥ प्रमोदनिभृतात्मनः ॥ कृष्णंदर्शनमनसः ॥ १४ ॥ लब्धेहाः लब्धचेष्टाः ॥ १५ ॥ ॥

६६

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

न । गावृत्ताश्चपितरोवैभ्युक्ताःसंतमसाःपरिविह्वलास्तथा ॥१८॥ नष्टलब्धप्रजानामप्यायापुनर्लब्धाःप्रजा।
ययामा ॥१९॥ श्रमेणाकर्षितास्तउपकूलतःकूलप्रांते ॥२०॥ कालाग्नेर्मृत्युरूपादग्नेःनमस्तेर्विभो मःकिंत।

रामश्चाच्युतमालिंग्यजहासास्यानुभाववित॥ प्रेम्णातमंकमारोप्यपुनःपुनरुदैक्षत॥१६॥ नगा
गावोवृषावत्सतर्योलेभिरेपरमांमुदं॥१७॥ नंदंविप्राःसमागत्यगुरवःसकलत्रकाः॥ ऊचुस्तेकालि
यग्रस्तोदिष्ट्यामुक्तःतवात्मजः॥१७॥ देहिदानंद्विजातीनांकृष्णनिर्मुक्तिहेतवे॥ नंदःप्रीतमना
राजन्गाःसुवर्णंतदादिशत्॥१८॥ यशोदापिमहाभागानष्टलब्धप्रजासती॥ परिष्वज्यांकमा
रोप्यमुमोचाश्रुकलांमुहुः॥१९॥ तांरात्रिंतत्रराजेंद्रक्षुत्तृड्भ्यांश्रमकर्षिताः॥ ऊषुर्व्रजौकसो
गावःकालिंद्याउपकूलतः॥२०॥ तदाशुचिवनोद्भूतोदावाग्निःसर्वतोव्रजं॥ सुप्तंनिशीथआ
वृत्यप्रदग्धुमुपचक्रमे॥२१॥ ततउत्थायसंभ्रांतादह्यमानाव्रजौकसः॥ कृष्णंययुस्तेशरणं
मायामनुजमीश्वरं॥२२॥ कृष्णकृष्णमहाभागहेरामामितविक्रम॥ एषघोरतमोवह्निःताव
कान्ग्रसतेहिनः॥२३॥ सुदुस्तरान्नःस्वान्पाहिकालाग्नेःसुहृदःप्रभो॥ नशक्नुमःत्वच्चरणं
संत्यक्तुमकुतोभयं॥२४॥ इत्थंस्वजनवैक्लव्यंनिरीक्ष्यजगदीश्वरः॥ तमग्निमपिबत्तीव्रम
नंतोनंतशक्तिधृक्॥२५॥

नत्वच्चरणंवियोगादित्याहुःनशक्नुमइति॥ विमोहनंहितंतेनततःस्वशरणंगतान्॥ गोपान्पाद

श्रीमद्भागवतेदशमस्कंधे ॥१८॥

श्री भाग द॰टी १८

इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥ अष्टादशे ततो ग्रीष्मे वसंतगुणलक्षिते
प्रवालपट्टलेनालं प्रलंबं लीलयाहरत् ॥ कृष्णवान्नृत्यफणाग्रेषु कालियस्य सकौतुके ॥ बले प्रलंबवेगानस
मारोहयत्तदातिष्ठा ॥१॥ गोपालकच्छमायया गोपालनमेव कच्छ यस्यात्तथा ॥२॥ वसंतसाम्यमाह वननिर्भिः
३॥ यत्र ग्रीष्मेपि निर्झराणां निर्ह्रादैन चौषगतानि हृन्नस्वनाः कन्नधनयो झिल्लिकाः कठोरध्वनयः स्व

इति श्रीभागवते दशमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥ श्रीशुक॰ अथ कृष्णः परिवृतो ज्ञातिभिर्मु
दितात्मभिः ॥ अनुगीयमानो न्यविशद्व्रजं गोकुलमंडितं ॥१॥ व्रजे विक्रीडतोरेवं गोपालकच्छ
मायया ॥ ग्रीष्मो नामर्तुरभवन्नातिप्रेयान्शरीरिणां ॥२॥ स च वृंदावनगुणैर्वसंत इव ल
क्षितः ॥ यत्रास्ते भगवान्साक्षाद्रामेण सह केशवः ॥३॥ यत्र निर्झरनिर्ह्रादनिवृत्तस्वनझि
ल्लिकं ॥ शश्वत्तच्छीकरर्जीषद्रुममंडलमंडितं ॥४॥ सरित्सरःप्रस्रवणोर्मिवायुना कह्लारकं
जोत्पलरेणुहारिणा ॥ न विद्यते यत्र वनौकसां दवो निदाघवह्न्यर्कभवोतिशाद्वले ॥५॥

ल्लकीरुका यस्मिन् स्वनेति पाठे स्वरो गंधर्वजाति प्रभृति कोशे स्वनानां गंधर्वाणां झिल्लिकाः कठो
रध्वनिः ॥ तथाभूतं वृंदावनं भवति किं च शश्वत्तेषां निर्झराणां शीकरैः ऋजीषकर्णैः ऋजीषाः स्नि
ग्धाः ये द्रुमाः तेषां मंडलैर्मंडितं ॥४॥ यत्र ग्रीष्मवने वा निदाघो ग्रीष्मः तेन तत्काले न वह्न्यर्काभ्यां च
भवति यो दवः तापः अतिशाद्वले ॥ अतिहरिततृणाकीर्णे यद्वा अतिक्रांतशाद्वलेपि स्थाने ॥५॥

१८

ह

नेनु पाद्व लमेव कृतस्यं तन्नाहस्रं गायेति ॥ अगानितो या वियामोतेत्तमोह्व दिनीनोनटस्पर्धिभिर
र्मिभिः पुलिने द्रवत्पुरीषं पंकोयस्याः तस्याधुवो संघाह्व लिने शाढलस्पलाववि षवङ्कलागोप्र
पिस्तूर्यं रपमयः नगृह्वनेहरेति ॥ ५ ॥ तहनेनदंतैः विज्ञामृगाह्विनास्त्रयस्मिन्नगायेनेसमूराभ्रमराश्च

अगात्यतोयहृदिनीतटोर्मिभिर्द्रवत्पुरीष्याः पुलिने समंततः ॥ नयत्र चेडंगकराविषोह्वगा
धुवोसमघाट्ठलिने च शृह्वने ६ ॥ वनेकृतसमिते श्रीमुकुंदहरिस्वाद्विजे ॥ गायन्मयूरभ्रमरं कूजत्को
किलसारसं ॥ ७ ॥ क्रीडिष्यमाणास्तत्कृष्णो भगवान्बलसंयुतः ॥ वेणुं विरणयन्गोपैर्गोधनैः सं
वृतोविशन् ॥ ८ ॥ प्रवालबर्हस्तवकस्रग्धातुकृतभूषणाः ॥ रामकृष्णादयो गोपा ननृतुर्युयुधुर्ज
गुः ॥ ९ ॥ कृष्णस्य नृत्यतः केचिज्जगुः केचिदवादयन् ॥ वेणुपाणितलैः शृंगैः प्रशशंसुर
थापरे ॥ १० ॥ गोपजातिप्रतिछन्ना देवा गोपालरूपिणः ॥ ईडिरे कृष्णरामौ च नटा इव नटं नृप
भ्रामणैर्लंघनैः क्षेपैरास्फोटनविकर्षणैः ॥ चिक्रीडतुर्नियुद्धेन काकपक्षधरौ क्वचित् ॥ १२ ॥
क्वचिन्नृत्यत्सु चान्येषु गायकौ वादकौ क्वचित् ॥ शशंसतुर्महाराज साधु साध्विति वादि
नौ ॥ १३ ॥ क्वचिद्बिल्वैः क्वचित्कुंभैः क्वचामलकमुष्टिभिः ॥ अस्पृश्यनेत्रबंधाद्यैः क्वचिन्मृग
खगेहया ॥ १४ ॥

यस्मिन्नकूजंतः कोकिलाः सारसाश्च यस्मिंस्तत्र प्रविशन् ॥ ७ ॥ काकपक्षाः चूडाकरणाख्यकन
केशाः भ्रमणादिषु काष्ठैः नियुद्धेन बाहुयुद्धेन वा विक्रीडतुः ॥ १२ ॥ बिल्वैः बिल्वफलैः अस्पृश्यानं

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा० द० ७५

ऊडेडवप्लावैः मर्कटकल्पनाभिः स्पंदोलिकया दोलालंबनेन नृपाणामिव लीलया ॥१५॥ नद्यः अद्रिद्रोण्यः पर्व
तदर्यः कुंजा निवलनादिविहितस्थानानि कुंजेषु काननेनेषु सरस्सु च ॥१६॥ पशूंश्चारयतोः सतोः ॥ तद्वने त

क्वचिच्च दर्दुरप्लावैर्विविधैरुपहासकैः ॥ कदाचित्स्पंदोलिकया कर्हिचिन्नृपलीलया ॥१५॥ एवं तौ
लोकसिद्धाभिः क्रीडाभिश्चेरतुर्वने ॥ नद्यद्रिद्रोणिकुंजेषु काननेनेषु सरस्सु च ॥१६॥ पशूंश्चारयतोर्गो
पैस्तद्वने रामकृष्णयोः गोपरूपी प्रलंबोगादसुरस्तज्जिहीर्षया ॥१७॥ तं विद्वानपि दाशार्हो भगवा
न्सर्वदर्शनः अन्वमोदत तत्सख्यं वधं तस्य विचिंतयन् ॥१८॥ तत्रोपाहूय गोपालान्कृष्णः प्राह विहार
वित् हे गोपा विहरिष्यामो द्वंद्वीभूय यथायथं ॥१९॥ तत्र चक्रुः परिवृढौ गोपा रामजनार्दनौ ॥
कृष्णसंघट्टिनः केचिदासन्रामस्य चापरे ॥२०॥ आचेरुर्विविधाः क्रीडा वाह्यवाहकलक्षणाः ॥ तत्रा
रोहंति जेतारो वहंति च पराजिताः ॥२१॥ वहंतो वाह्यमानाश्च चारयंतश्च गोधनं ॥ भांडीरकं नाम वटं जग्मुः कृष्ण
पुरोगमाः ॥२२॥ रामसंघट्टिनो यर्हि श्रीदामवृषभादयः क्रीडायां जयिनस्तांस्तानूहुः कृष्णादयो
नृप ॥२३॥ उवाह कृष्णो भगवान्श्रीदामानं पराजितः ॥ वृषभं भद्रसेनस्तु प्रलंबो रोहिणीसुतम्
॥२४॥

जेतारो वहंति २

स्मिन्वने ननयोर्जिहीर्षया हंतुमिच्छया ॥१७॥ यथायथं वयोबलाद्यानुरूपं द्वंद्वीभूय ॥१९॥ परिवृढौ ना
यकौ तत्र केचन श्रीकृष्णस्य संघट्टिनः कृष्णपक्षीयाः ॥२०॥ वाह्यमानाः पृष्ठेनोह्यमानाः ॥ २२ ॥

७५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कृमारुहितंत्र नायश्रव न्कृत्वनेत्रस्मिन्निति प्रवरोहणमयोर्द्ततः परं हरमगात् ॥ २५ ॥ धराणि धरेंद्र व
द्वोर वंशस्यांते निजमास्यरंवपुरास्थितः ॥ पुरःस्थरितकेटः सर्वर्णालंकारः ॥ तडिंद्युमान् विद्युद्दीप्तिमान्
इत्यलंकारोपमा उद्दृपतिवाडितिरामोपमाउद्दृपतिनाराणोपनिंवहतीति उद्दृपतिवाट् ॥ यदिपयो
वितरणाले पुरःस्थितानाविद्युतोभवंति ॥ उपविवोद्दुपतिस्तदा संसोद्बुद्धो यथा भवति ॥ नवतत्व भाविनयर्थः
२८ ॥ स्वलमति वेगेन प्रदीप्तदंष्ट्रोपसिंस्तत ॥ भृकुटितटसंलग्ना उग्रा दंष्ट्रा यस्मिंस्तत ॥ प्रदीप्तमटकु

अविषह्यं मन्यमानो रामं दानवपुंगवः ॥ वहन्नूरतनं भागादवरोहणतः परं ॥ २५ ॥ नमुद्वहन्धरा
धराधरेंद्र गौरवंश महास्यो विगतरजोतिनंवपुः समास्थितः पुरःस्थरितकृदोवभौ तडिंद्युमानुडु।
पतिवाडिंवोद्बुदः ॥ २६ ॥ निरीक्ष्य नदपुरलंमव रेचरम्बदीप्तटम्भुकुटीतटोग्रदंष्ट्रकं ॥ ज्वलति
दृष्टकरकाकिरीटकुंडलं विषाद् नेहलधरंरेषरवमस्त ॥ २७ ॥ स्वयागतस्मृति रभयोरिपु
वलोविहायसाध्व मिवहरंतमात्मनः ॥ कृपाहनाक्रिरमिटदेन खुष्टिना स्वर्गाधिपोगिरि।
रिमिव वज्ररंहसा ॥ २८ ॥ स्विनज्वलंतः पिंगलाः केशाः यस्मिं
भृकुटितटंयस्मिन् ॥ उग्रादंष्ट्राखुप
स्तत ॥ २७ ॥ आगता स्मृतिर्ज्ञानं यस्य सः ॥ अतपवाभयः आत्मनः साध्यंगोपसमहं विहायहरंतं रिपुमहन
तत्त्वान ॥ यद्वविहायसा आकाशमार्गेण आत्मनः साध्वमथ्यमिवहरंतमिति ॥ वज्रोरंहसा वज्रवेगे
न मुष्टिर्नतस्य प्रलंवस्य मस्तके मुष्टिहननेन नजीवितं त्ययरन्यागतस्मृतिः आभनस्तानोवा ॥ २८ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा द स्कं १८

अपसृतो गतस्मृतिर्महारवं समीरयन् व्यसुः गतप्राणः मघवत आयुधेन वज्रेणाहतः ॥२९॥ तद्दृष्टांत्रि सुगमं ॥३२॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कंधे दशाष्टमोऽध्यायः ॥१८॥ प्रविशं तं निविष्टं तु गोगोकुलमच्युतः पुनः ॥

तेनाहतः सपदि विशीर्णमस्तको मुखाद्वमन्रुधिरमपस्मृतोऽसुरः महारवं व्यसुरपतत्समीरयन्गिरि-
र्यथा मघवत आयुधाहतः ॥२९॥ दृष्ट्वा प्रलंबं निहतं बलेन बलशालिना ॥ गोपाः सुविस्मिता आसन्सा-
धुसाध्विति वादिनः ॥३०॥ आशिषोऽभिगृणंतस्तं प्रशशंसुस्तदर्हणं ॥ प्रेत्यागतमिवालिंग्य प्रेमविह्वल-
चेतसः ॥३१॥ पापे प्रलंबे निहते देवाः परमनिर्वृताः अभ्यवर्षन्बलं माल्यैः शशंसुः साधु साध्विति ॥३२॥
इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे पूर्वार्धे अष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥ श्रीशुकः ॥ क्रीडासक्तेषु गोपेषु तद्गावो दूर-
चारिणीः स्वैरं चरंत्यो विविशुस्तृणलोभेन गह्वरं ॥१॥ अजा गावो महिष्यश्च निर्विशंत्यो वनाद्वनं ॥ इषी-
न काटवीं विविशुः क्रंदंत्यो दावतर्षिताः ॥२॥ तेऽपश्यंतः पशून्गोपाः कृष्णरामादयस्तदा ॥ जातानु-
तापा न विदुर्विचिन्वंतो गवां गतिं ॥३॥

गह्वरमल्पाग्रेऽवरुद्धत्वान्निपानस्थानं दूरचारिणीः दूरचारिण्यः ॥१॥ वनाद्वनं निर्विशंत्यः तृषिताः क्रंदंत्यः ॥ (॥१॥ दावेन तर्षिताः ॥१॥)
इषीकाटवीमनुच्छ्रितवनं तृणविशेषारण्यं निर्विविशुः ॥२॥ कृष्णरामोऽग्रादिर्येषां ते नेतने ॥३॥

८०

तामांगवां खुरैर्द्दिष्णुच्छिन्नैः॥ तृणैर्गोष्पदैरंकितैस्तु भूप्रदेशैः तृणैः वा मार्गमन्वगमन्नष्टाजीव्या गतजी
विका माधनाश्च नष्टपदा विचेतसः॥ ४॥ मुंजाटव्यामिति सैव गोपानां नाशहेतुः॥ ५॥ गोपानां नाशहेतुर्दवन्वह्निः॥ स

तृणैस्तत्खुरदच्छिन्नैर्गोष्पदैरंकितैर्गवां॥ मार्गमन्वगमन्सर्वे नष्टाजीव्या विचेतसः॥ ४॥ मुंजाटव्यां
भ्रष्टमार्गं क्रंदमानं स्वगोधनं संप्राप्य तृषिताः श्रांताः ततस्ते सन्न्यवर्तयन्॥ ५॥ ता आहूता भगवता मे
घगंभीरया गिरा॥ स्वनाम्नां निनदं श्रुत्वा प्रतिनेदुः प्रहर्षिताः॥ ६॥ ततः समंताद्दवधूमकेतुर्यदृच्छया
भूत्क्षयकृद्वनौकसां॥ समीरितः सारथिनोल्बणोल्मुकैर्विलेलिहानः स्थिरजंगमान्महान्॥ ७॥ त
मापतंतं परितो दवाग्निं गोपाश्च गावः प्रसमीक्ष्य भीताः॥ ऊचुश्च कृष्णं सबलं प्रपन्ना यथा हरिं मृत्यु
भयार्दिता जनाः॥ ८॥ कृष्ण कृष्ण महावीर हे रामामितविक्रम दावाग्निना दह्यमानान्प्रपन्नांस्त्रातुमर्ह
थः॥ ९॥ नूनं त्वद्बांधवाः कृष्ण न चार्हंत्यवसीदितुं॥ वयं हि सर्वधर्मज्ञ त्वन्नाथाः त्वत्परायणाः॥ १०॥
श्रीशुकः॥ वचो निशम्य कृपणं बंधूनां भगवान्हरिः॥ निमीलयत मा भैष्ट लोचनानीत्यभाषत॥ ११॥
तथेति मीलिताक्षेषु भगवानग्निमुल्बणं॥ पीत्वा मुखेन तान्कृच्छ्राद्योगाधीशो व्यमोचयत्॥ १२॥ त
तश्च तेऽक्षीण्युन्मील्य पुनर्भांडीरमापिताः॥ निशम्य विस्मिता आसन्नात्मानं गाश्च मोचिताः॥ १३॥

वेगः प्रादुरभूत्सारथिना वायुना॥ ७॥ कृच्छ्राद्दुःखप्रदेशात्तृणमार्गादिजनितात् तत्क्षणमेव भांडीरं नी
तान्तानमोचयदित्यर्थः॥ ११॥ तत्क्षणेनैव भांडीरं प्रापिताः ततश्चाक्षीण्युन्मील्य विस्मिता आसन्॥ १३॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
पू.टी.
८३

श्रीदामादिभिर्गोपानां संगमात्तत्र वृन्दतां ॥ संस्तवं भाविवकरोद्वह्निपानं ततः ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां द
शमस्कंधे एकोनविंशोध्यायः ॥१९॥ ॐ विंशे प्रावृट्शरद्भ्यां भावर्णनेन वनौकसां ॥ प्रावृट्क्रीडा निरूप्यंते गोपारा
मयुजो हरेः ॥ हे योपास्यमानेन प्रावृट्शरदृतः श्रियौः वर्णनेन तद्गुते स्वर्यकृता लीलाविवक्षया ॥ तत्र प्रावृट्

कृष्णस्य योगवीर्यं तद्योगमायानुभावितं ॥ दावाग्रेरात्मनः क्षेमं वीक्ष्य ते मेनिरे मरं ॥१४॥ गाः संनिवर्त्य
सायाह्ने सहरामो जनार्दनः ॥ वेणुं विरणयन् गोष्ठमागाद्गोपैरभिष्टुतः ॥१५॥ गोपीनां परमानंद आसीद्गो
विंददर्शने ॥ क्षणं युगशतमिव यासां येन विनाभवत् ॥१६॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे
एकोनविंशोध्यायः ॥१९॥ श्रीशुकः ॥ तयोस्तदद्भुतं कर्म दावाग्नेर्मोक्षमात्मनः ॥ गोपाः स्त्रीभ्यः
समाचख्युः प्रलंबवधमेव च ॥१॥ गोपवृद्धाश्च गोप्यश्च तदुपाकर्ण्य विस्मिताः ॥ मेनिरे देवप्रवरौ
कृष्णरामौ व्रजं गतौ ॥२॥ ततः प्रावर्तत प्रावृट् सर्वसत्वसमुद्भवा ॥ विद्योतमानपरिधिर्विस्फूर्जितनभ
स्तला ॥३॥ सांद्रनीलांबुदैर्व्योम सविद्युत्स्तनयित्नुभिः ॥ अस्पष्टज्योतिराच्छन्नं ब्रह्मेव सगुणं बभौ ॥४॥

वर्णितेन तत् प्रावर्ततेत्यादि द्वाविंशत्या सर्वेषां प्राणिनां समुद्भवो यस्यां सा प्रावृट् विद्योत
मानाः परिधयः परिवेषाः परिवेशास्तु परिधिरिति विद्युद्भिः स्वसिता दिशो यस्यां सा विस्फूर्जितं संहृष्टमिति नभ आ
काशतलं यस्यां ॥३॥ सांद्रैः निबिडैर्नीलैर्घनैर्विद्युद्भूर्जितसहितैः आच्छन्नं सगुणं गुणै राच्छन्नं जीवाख्यं विषयस्फूर्जितानु

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पर्जन्योमेघवत्सर्पयोः पर्जन्यः सूर्यः स्वगोभिस्तस्तैः कालेपयोवितसमये ॥ अज्ञाजोपमाकरादाननतः स
मयेपुनर्दाननतः वमृचिता ॥ ५ ॥ अस्यविश्वस्यप्राणानंस्त्राप्यायनकरंजीवनमुदकंमुमुक्षुः कृपालवोयथाज
नेनवृंनिरीह्यवायुभिर्वेपिताः अनुकंपितमानाः तदाप्यायनायस्वजीवनमपित्यजंति ॥ तद्वन्महांतो
मे वा तत्तउत्तैः तपनंविदंनिरीह्यप्रेरिताः जीवनंमुमुक्षुरिति ॥ ८ ॥ तपसाग्रीष्मेणाक्रुश्यादेवमीढ्वाप

प्रहृष्टोमासानिपीतंयद्वृष्याउदकंपयंवसु ॥ स्वगोभिर्मौक्रमारेभेपर्जन्यंकालआगते ॥ ५ ॥ तद्दितं
तोमहामेधाः चेउस्वमेनवेपिताः ॥ प्राणानंजीवनेस्यसमुमुक्षुः करुणाश्व ॥ ८ ॥ तपः कृशादेव
मीढाग्रासीद्वृषीयसीमही ॥ यथैवकाम्यतपसस्तनुः संप्राप्यतत्फलं ॥ ७ ॥ नृणामुत्तरेणलक्षयो
तान्तमसाभातिनग्रहाः ॥ यथापापेनपाषंडाउनहिवेदाः कलौयुगे ॥ ८ ॥ क्षणार्नेन्यनितदंमहू।
कात्यसत्जनूवं ॥ तूष्णींशयानाः प्रावृड्वालणोनियमात्यये ॥ ९ ॥ ब्राह्मणाननययवाहिन्यः तुदुन
योनुगृह्णतोः ॥ पुंसोयथास्वतंत्रस्यदेहद्रविणसंपदः ॥ १० ॥

निवृत्तिकामिहसेवनेधातुः वर्षीयसीउकूनासुष्ठाकाम्यंतपोयस्यतस्यतनुः कामान्संप्राप्यपयेति ॥ ७ ॥ नि
नेत्यमिकामिहसेवनेधातुः वर्षीयसीउकूनासुष्ठाकाम्यंतपोयस्यतस्यतनुः ... धीयंतेनदहितिॆ ॥ ८ ॥ अनुगृह्णतीः अनुगृह्णंतः
त्यकर्मावसानेग्रावाणांनिदनंस्मातु ॥ किंध्याययाः धीयंतेनदहिति ॥ १० ॥
अस्वतंत्रस्यइंद्रियपरंतत्रस्यस्वतंत्रस्यनिरंकुशस्येतिवा ॥ १० ॥

श्री
भाग
दश
८८

हरिभिर्नीलैः। शाष्पैः बालतृणैर्नीलवर्णा क्वचित् क्वचिदिंद्रगोपैः। कीटविशेषैर्लोहिता नानावर्णा उच्छिलिं
ध्रैः छत्राकारैरुद्भिन्नैः कृतच्छाया नृणां राज्ञां श्रीः सेनासंपदिव ॥११॥ क्षेत्राणीति नदा हि वृष्टे विघ्ने दैवे सतः धि
यंवादयो मुदं ददुः विकत्वेन तेष्वनानुतापं चेति ॥१२॥ अबिभ्रन् अबिभरुः रूपं यथा हरिनिषेवयेति ॥१३॥ श्वसनो वायुस्त

हरिता हरिभिः शाष्पैरिंद्रगोपैश्च लोहिता। उच्छिलिंध्रकृतच्छाया नृणां श्रीरिव भूरभूत् ॥११॥ क्षेत्राणि
सस्यसंपद्भिः कर्षिकाणां मुदं ददुः धनिनामनुतापं वै दैवाधीनमजानतां ॥१२॥ जलस्थौकसः सर्वे नववा
रिनिषेवया। अबिभ्रन्रुचिरं रूपं यथा हरिनिषेवया ॥१३॥ सरिद्भिः संगतः सिंधुः चुक्षोभ श्वसनोर्मिमान्।
अपक्वयोगिनः चित्तं कामाक्तं गुणयुग्यथा ॥१४॥ गिरयो वर्षधाराभिर्हन्यमाना न विव्यथुः। अभिभू
यमाना व्यसनैर्यथाधोक्षजचेतसः ॥१५॥ मार्गा बभूवुः संदिग्धास्तृणैश्छन्ना ह्यसंस्कृताः। नाभ्यस्य
मानाः श्रुतयो द्विजैः कालहता इव ॥१६॥ लोकबंधुषु मेघेषु विद्युतश्चलसौहृदाः। स्थैर्यं न चक्रुः
कामिन्यः पुरुषेषु गुणिष्विव ॥१७॥ ॥

वृत्तादि समस्तपर्वसु वेदः चिराभवंतीति तस्याः परमधर्मत्वात् परमसत्वत्वाच्चेति तद्वदिति ॥१३॥ कामाक्तं कामवास
नायुक्तं भिनत्ति श्वसनोर्मिमान् साम्यं गुणैर्विक्षिप्तं युज्यत इति तद्येति सरिविसंगतिसाम्यं ॥१४॥ अधोक्षजपरवचेतो येषां ते ॥१५॥
असंस्कृताश्च तास्ताः नाभ्यस्यमाना इत्यसंस्कृतसाम्यं कालेन च हता इति तृणाच्छादनसाम्यं ॥१६॥ यथा कामिन्यः

२

८१

निर्गुणं ज्यारहितमपि गुणिनि गर्जितयुक्ते नभसि अभात् अशोभत गुणव्यतिकरात्मके व्यक्ते प्रपंचे अगुणवान्नि
र्गुणः पुरुषो यथेति ॥ १८ ॥ स्वभासा भासितया अहंमत्येति स्वचैतन्येनैव प्रकाशितेनाहंकारेणाच्छन्नो जीवो
यथा ॥ यद्वा अहं विद्वान् दाता वेत्ता शूर इति स्वप्रतीत्यैवारोपितयेति ॥ १९ ॥ मेघागमेनात्मवो येषामिता ह

धनुर्वियति माहेन्द्रं निर्गुणं च गुणिन्यभात् ॥ व्यक्ते गुणव्यतिकरैर्गुणवान्पुरुषो यथा ॥ १८ ॥ न रराजो
डुपश्छन्नः स्वज्योत्स्नाराजितैर्घनैः ॥ अहंमत्या भासितया स्वभासा पुरुषो यथा ॥ १९ ॥ मेघागमोत्स
वा हृष्टाः प्रत्यनंदञ्छिखंडिनः ॥ गृहेषु तप्ता निर्विण्णा यथाच्युतजनागमे ॥ २० ॥ पीत्वापः पाद
पाः पद्भिरासन्नानात्ममूर्तयः ॥ प्राक्क्षामास्तपसा श्रान्ता यथा कामानुसेवया ॥ २१ ॥ सरस्स्वशां
तरोधस्सु न्यूषुरंगापि सारसाः ॥ गृहेष्वशान्तकृत्येषु ग्राम्या इव दुराशयाः ॥ २२ ॥ जलौघैर्निरभिद्यं
त सेतवो वर्षतीश्वरे ॥ पाषंडिनामसद्वादैर्वेदमार्गाः कलौ यथा ॥ २३ ॥ व्यमुंचन्वायुभिर्नुन्ना भूते
भ्योऽथामृतं घनाः ॥ यथाशिषो विट्पतयः काले काले द्विजेरिताः ॥ २४ ॥

ष्टाः ॥ नानात्ममूर्तयः अनेकरूपदेहाः ॥ २१ ॥ अशान्तानि पंकक[illegible]कंटकयुक्तानि रोधांसि तटानि येषां तेष्वपि
न्यूषुः निवासं कृतवन्तः सारसाः चक्रवाकाश्च अशान्तानि क्षोभाणि अनुपरतानि वा कृत्यानि येषु तेष्वपि गृहे
षु ॥ २२ ॥ ईश्वरे इन्द्रे ॥ २३ ॥ नुन्नाः प्रेरिताः ॥ आशिषः कामान् विट्पतयो राजानः वणिजां पतयो वा द्विजेरिताः

भागवते दशमस्कं० टी० ॥ १५४ ॥

रसा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्रावृषि क्रान्तो क्रीडां वर्णयति एवं वनमिति सप्तभिः । वर्षिष्ठं समृद्धं ॥२५॥ वनौकसः पुलिंदीः प्रमुदिताः भगवा
न् ददृशे तथा वनराजीर्मधुच्युतः मधुस्रवाः ददृशे गिरेः सकाशाज्जलधाराः तासां नादान् आसन्ना निकटवर्तिनी
गुहाश्च यद्वा वनौकसः प्रमुदिता आसन् । तथा वनराजीर्वनराजयः मधुच्युता आसन् गिरेर्जलधाराश्चासन्

एवं वनं तद्वर्षिष्ठं पक्वखर्जूरजंबुमत् । गोगोपालैर्वृतो रंतुं सबलः प्राविशद्धरिः ॥२५॥ धेनवो मंदगा
मिन्य ऊधोभारेण भूयसा । ययुर्भगवताहूता द्रुतं प्रीत्या स्नुतस्तनाः ॥२६॥ वनौकसः प्रमुदिता वन
राजीर्मधुच्युतः । जलधारा गिरेर्नादादासन्ना ददृशे गुहाः ॥२७॥ क्वचिद्वनस्पतिक्रोडे गुहायां चाभि
वर्षति । निर्विश्य भगवान्रेमे कंदमूलफलाशनः ॥२८॥ दध्योदनं समानीतं शिलायां सलिलांतिके । सं
भोजनीयैर्बुभुजे गोपैः संकर्षणान्वितः ॥२९॥ शाद्वलोपरि संविश्य चर्वतो मीलितेक्षणान् । तृप्तान्वृषा
न्वत्सतरान्गाश्च स्वोधोभरश्रमाः ॥३०॥ प्रावृट्श्रियं च तां वीक्ष्य सर्वभूतमुदावहां । भगवान्पूजयांचक्रे ।
आत्मशक्त्युपबृंहितां ॥३१॥ एवं निवसतोस्तस्मिन्रामकेशवयोर्व्रजे । शरत्समभवद्व्यभ्रा स्वच्छांबुपा
रुषानिला ॥३२॥ ॥

तानेवंभूतान् ददृशे सर्वतोऽददर्श भगवान् । तथा धाराणां नादान् गुहाश्चेति ॥२७॥ अथ शरदं वर्णयति एवं निव
सतो रित्यष्टादशभिः ॥३२॥ विगतान्यभ्राणि यस्यां सा व्यभ्रा स्वच्छान्यंबूनि यस्यां सा अपरुषः शांतो निलो यस्यां सा सा

नीरजानामुत्पत्तिर्यथा तथा शारदाः कमलानीरजानामुत्पत्तिर्वा ॥ २२ ॥ योगरहित योगादीनां वत्सर्यो वत्स

रोमलान् शारद हरति ॥ शास्त्रमिणां चत्सर्याः कमेण ज्ञाना भक्तिर्यथा ऽशुभमसत्त्वं हरति ॥ तथा हि ब्रह्मचारि।

णां गुर्वेयोदकाहरणाः अभ्रममं यथा भक्तिं हरति तथा ऽशीत्या तेनानुपयोगात् ॥ गुरुभिरपि कृतार्थस्य त

स्या नियोगात् ॥ एवं योगनोद्दंशारजहायथा गृहिणः चक्रपत्न्यादिसांकर्यं भक्तिर्हरति ॥ विविक्तवास

शारदानीरजो यथा नीरागाणि प्रकृतिं यथा शुः ॥ भूष्टानामिव चेतांसि मुनयोगनिषेवया ॥ २३ ॥ योगो

हेभूतघणवृत्त्यभुवः पंकमपामलं ॥ शारदं हारास्त्रमिणां कमेण भक्तिर्यथाऽशुभं ॥ २४ ॥ सर्वस्वेन

लदाहि वा विरेणुः शुभ्रवर्चसः ॥ यथा मनेकेषणाः शांता मुनयो मुक्तकिल्बिषाः ॥ २५ ॥ गिरा।

योमुमुक्षुस्तो यत्कचित्तमुमुक्षुः शिवं ॥ यथा ज्ञानाम्रतं काले ज्ञानिनो ददते न वा ॥ २६ ॥

रूषुत्यत्तेः तथा भूतानां ग्रावत्त्यं सांकर्यं शारत्तवर्षा सुहिहृष्टिभियासंकुलानि वसंति यथा च वानप्रस्थ

स्य मलधारणाके शो भक्तिर्हरति एवं भुवः पंकं पारदं र्षा सं यथा च यतीनां कामादिवासनामलं श्रीकृष्ण

भक्तिर्हरति एवमपां मलं पावदिति ॥ २७ ॥ त्यक्तैषणा त्यक्ताः पुत्रवित्तलोकैषणा येते ॥ २८ ॥ अयं भावः

तस्य पाथ्या यः कमतिया मितवज्ञानिनो ज्ञानाम्रतं सर्वतो वितरंति ॥ अपि तु कश्चिदेवकृपया एवं वि

रयः शिवं निर्मलं नोपंक्तविन्मुमुक्षुः कश्चिन्नगुनः प्रावृषी वस

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा० द० प० २० ४४

गाधस्थे ह्नेनेवं नीतिनयानेमीनाः स्यः नैवाविंदन्नेवं लेभिरे ॥३७॥ शनैः शनैर्वीति ॥ तत्र्ममताभिवपंकंप्रहेना।
मिवा ॥ मनोयुपक्कुनानद्रु रिति ॥३८॥ आत्मनिजीवात्मन्युपरते सम्यकुन्यक्त क्रिमुनिरिव निश्चलांबुः वभूव सपक्कउ
परतागमः निवृत्तवेदवोधः समुनिरिव तत्संभीवभूव समुद्रः इति ॥३९॥ केदारेभ्यो वद्धसेतुशालिदेत्रेभ्योरुद्धैः से यो२

नैवाविंदन्क्षीयमाणं जलं गाधजलेचराः ॥ यथायुरन्वहं क्षय्यं नरा मूढाः कुटुंबिनः ॥३८॥ गाधवारिच
रास्तापमविंदन्शरदर्कजं ॥ यथा दरिद्रः कृपणः कुटुंबी अविजितेंद्रियः ॥३९॥ शनैः शनैर्जहुः पंकं स्थ
लान्यामं च वीरुधः ॥ यथाहंममतां धीराः शरीरादिष्वनात्मसु ॥४०॥ निश्चलांबुरभूत्तूष्णीं समुद्रः शर
दागमे ॥ आत्मन्युपरते सम्यङ्मुनिर्व्युपरतागमः ॥४१॥ केदारेभ्यस्त्वपोगृह्णन्कर्षका दृढसेतुभिः
यथा प्राणैः स्रवज्ज्ञानं तन्निरोधेन योगिनः ॥४२॥ शरदर्कांशुजं तापं भूतानामुडुपोहरत ॥ देहाभि
मानजं वोधं मुकुंदो व्रजयोषितां ॥४३॥ खमशोभत निर्मेघं शरद्विमलतारकं ॥ सत्वयुक्तं यथा चित्तं श
ब्दब्रह्मार्थदर्शनं ॥४४॥ अखंडमंडलो व्योम्नि रराजोडुगणैः शशी ॥ यथा यदुपतिः कृष्णो वृष्णिचक्रावृ
तो भुवि ॥४५॥

उभिरपः अगृह्णन ततः परिस्रवणाभावात् ॥ प्राणैरिंद्रियैस्तन्निरोधनं इंद्रियप्रत्याहारेण ॥४१॥ देहाभिमानजं वोधं
व्रजयोषितामकरोत् ... वेत्यर्थः ॥४२॥ शरदा विमलाः तारकाः यस्मिंस्तत् ॥ शब्दब्रह्मणो वेदस्यार्थात् ॥ पर्व
तरमीमांसानिर्णीतान्यर्थान्दर्शयतीति तथा तद्दिव ॥४३॥

मनोऽस्तु नाधिकः शीतोष्णो यस्मिंस्तं प्रफुल्लकमलसंपृक्तं मारुतं माक्लिष्टं जनाः तापं जहुः न तु
गोप्यः तेषुः कृष्णापहृतचेतसः तेन कारणेन तासां सद्दुःसहः इति ॥ यद्वा अनेकार्थ उपमार्थः गोप्य इव
कृष्णगतचेतनः इति चेतसा कृष्णमालिंगय यथा गोप्यः तापं जहुरित्यर्थः ॥४५॥ पुष्पिण्यो गर्भिण्यः
अन्वीयमानाः स्ववृषैः स्वपतिभिः अनिकेता अपि बलादनुगम्यमाना ईश्वराराधनार्थाः क्रिया
बलात्फलैरनुगम्यमानास्तथा योगगर्भा पयेति ॥४६॥ कुमुदं कुमुदं उत्फुल्लितो मुक्तयस्येति दस्युसा

आक्लिष्टं मम शीतोष्णम् अनवनमारुतं ॥ जनास्तापं जहुर्गोप्यो न कृष्णहृतचेतसः ॥४५॥ गा
वो मृगाः खगा नार्यः पुष्पिण्यः शरदाभवन् ॥ अन्वीयमानाः स्ववृषैः फलैरीशक्रिया इव ॥४६॥
उदहृष्यन्वारिजानि सूर्योत्थाने कुमुद्विना ॥ राज्ञा तु निर्भया लोका यथा दस्यून्विना नृप ॥४७॥ पुरग्रा
मेष्वाग्रयणैरिंद्रियैश्च महोत्सवैः ॥ बभौ भूः पक्वसस्याढ्या कलाभ्यां नितरां हरेः ॥४८॥ वणिङ्मु
निनृपस्नाता निर्गम्यार्थान्प्रपेदिरे ॥ वर्षरुद्धा यथा सिद्धाः स्वपिंडान्काल आगते ॥४९॥ इति
श्रीभागवते दशमस्कंधे विंशतितमोऽध्यायः ॥२०॥

सं ॥४८॥ आग्रयणैर्नवान्नप्राशनार्थैर्वैदिकैः इंद्रियैरिंद्रियार्थैः लौकिकैश्च महोत्सवैः कलाभ्यां रामकृष्णा
भ्यां दर्शनादिमहोत्सवाभ्यां ॥४८॥ वणिजो मुनयो नृपाः स्नातकाश्च इह शरद्दृष्ट्वा अर्थान् वर्षरुद्धाः संतः ततो निर्ग
म्यार्थान्वाणिज्यलाभं प्राप्तिं दिग्विजयविद्यादीन्प्रपेदिरे ॥ यथा अमी योगादिसिद्धाः प्राप्तिरुद्धाः का
लेप्राप्ते स्वपिंडान् योगादिशरीरप्राप्त्यानुकूलाटिरहानिति ॥४९॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कंधे विंशोऽध्यायः ॥२०॥

स्याः

प्रापद्यंतनम्

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग दू टी ८५

एकविंशे शरद्रम्यवृंदावनगते हरौ ॥ तद्धामस्वनमाकर्ण्य गोपीभिर्गीतमीर्यते ॥ इत्थमेवंभूतेन देवाहृ
शरदा स्वच्छानिलेना ॥ नियमितं तेन वायुना वातमनुगतं सदेकान्तमित्यर्थः ॥ १ ॥ ततः कुसुमितवनराजिषु
शुष्मिणो मत्ता भृंगा द्विजाश्च तेषां कुलानि तैर्घुष्टानि सरांसि सरितो महीध्राश्च यस्मिंस्तद्वनं तत्र सोऽवगा
ह्य प्रविश्य वेणुमवादयत् ॥ २ ॥ तद्व्रजस्त्रिय वेणुगीतं स्मरस्य उदयो यस्मात्तत्कृष्णस्य परोक्षं यथा भवति

श्रीशुकः ॥ इत्थं शरत्स्वच्छजलं पद्माकरसुगंधिना ॥ न्यविशद्वायुना वातं सगोगोपालकोऽच्युतः ॥ १ ॥
कुसुमितवनराजिशुष्मिभृंगद्विजकुलघुष्टसरःसरिन्महीध्रं ॥ मधुपतिरवगाह्य चारयन्गाः सह न २
पशुपालबलश्चुकूज वेणुं ॥ २ ॥ तद्व्रजस्त्रिय आकर्ण्य वेणुगीतं स्मरोदयं ॥ काश्चित्परोक्षं
कृष्णस्य स्वसखीभ्योऽन्ववर्णयन् ॥ ३ ॥ तद्वर्णयितुमारब्धाः स्मरंत्यः कृष्णचेष्टितं ॥ नाशकन्स्म
रवेगेन विक्षिप्तमनसो नृप ॥ ४ ॥ बर्हापीडं नटवरवपुः कर्णयोः कर्णिकारं ॥ बिभ्रद्वासः
कनककपिशं वैजयंतीं च मालां ॥ रंध्रान्वेणोरधरसुधयापूरयन्गोपवृंदै ॥ र्वृंदारण्यं स्वपद
रमणं प्राविशद्गीतकीर्तिः ॥ ५ ॥

अन्वस्थितेनैवात् ॥ ३ ॥ विक्षिप्तमनसो व्याकुलचित्ता भीतायात्कृष्णस्मरणेनासां मनसः क्षोभके
ज्ञातेन तदा हृदि बर्हापीडमिति ॥ ४ ॥ नटवद्वरं वपुर्बिभ्रत् वृंदावनं प्राविशत् ॥ कथंभूतं वनं स्वपदै रं कि
नेरमणं रतिजनकं गोपवृंदैर्गीतकीर्तिः तथा बर्हमयमापीडं शिरोभूषणं बिभ्रत् ॥ बर्हमापीडाय
स्मिन्वहति विभूषणो भूषणं वा वेणुवादनमप्यन्यत्ते रंध्राल्लोकेति ॥ श्वेतानूनमधरस्य पेयं बहूर्णीह

विष्टो २

८५

अभिरेभिरे वर्णयंत्यः पदे पदे परमानंदमूर्तिं श्रीकृष्णं परिषस्वजिरे अनुवर्णनमेवाह अक्षण्वतामिति त्रयो
दशभिः ॥ अक्षण्वतां चक्षुष्मतां नाम इदमेव फलं प्रियदर्शनं परमन्यत्र विदामः न विद्मः इत्यर्थः ॥ तच्च फलं स
खिभिः सह पशून्वनं प्रवेशयतो रामकेशवयोर्वक्त्रं निपीतं तैरेव नुष्टं सेवितं नान्यैरित्यर्थः ॥ कथंभूतं वक्त्रं
अनुवेणु... मनुवर्तमानेन नादयत ॥ तथानुरक्तकटाक्षं विसर्गं अथवा यैर्निपीतं तत्तयोर्वक्त्रं तेनेचक्षु
स्निग्धकटाक्ष्म्य की

इति वेणुरवं राजन्सर्वभूतमनोरमं ॥ श्रुत्वा व्रजस्त्रियः सर्वा वर्णयंत्यो भिरेभिरे ॥ ६ ॥ गोप्य ऊचुः
अक्षण्वतां फलमिदं न परं विदामः ॥ सख्यः पशूननुविवेशयतोर्वयस्यैः ॥ वक्त्रं व्रजेशसुत
योरनुवेणुजुष्टं यैर्वा निपीतमनुरक्तकटाक्षमोक्षं ॥ चूतप्रवालबर्हस्तबकोत्पलाब्जमाला
नुपृक्तपरिधानविचित्रवेशौ ॥ मध्ये विरेजतुरलं पशुपालगोष्ठ्यां रंगे यथा नटवरौ क्वच गा
यमानौ ॥ ८ ॥ ॥ राम ॥ ॥ १

येन देवाक्षिणवतां अक्ष्णोः फलमिति ॥ ७ ॥ अथ्याग्राह चूतेति चूतप्रवालादीनां विचित्राभिर्माला
भिरनुपृक्तं ईषद्दत्तरंजितं ततः संयुक्तं परिधानं नीलपीतांबरं ताभ्यां विचित्रो वेषो ययोस्तौ क्वच क
दाचित्पशुपालगोष्ठ्यां गोपालसभायां मध्येऽलमत्यर्थं विरेजतुः ॥ अहो गोपानां पुण्यमिति भा वे:८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

हे गोप्यः श्रीयं वेणुः किं स्म पुण्यमाचरति कृतवान् कथं यस्मात् गोपिकानामेव भोग्यं सती मपि दामोदराधरसु

धां स्वयं स्वातंत्र्येण यथेष्टं भुंक्ते कथं च ग्रवशिष्टरसं केवलमवशिष्टरसमात्रं यथा भवति यतो यासां पुष्टाः तामात

तुल्या ह्रदिन्यः हृष्यत्त्वचः विकसितकमलवनमिषेण रोमांचिता लद्यंते येषां वंशे जाताः ते तरवो मधुधा

रामिषेण आनंदास्रु मुमुचुः यथा आर्याः कुलवृद्धाः स्ववंशे श्रीभगवत्सेवकं दृष्ट्वा हृष्यंत्त्वचः आनंदास्रु मुंचंतीति हृदिनि

हेमावि दे ह दावन भुवः कीर्तिं स्वर्गादपि विशेषेणातनोति विस्तारयति कथं तन्त्र यदेवकीसुतस्य पादांबुजा

श्रीकृष्णः गोप्यः किं माचचरद्यं कुशलं स्म वेणुर्दामोदराधरसुधामपि गोपिकानां भुंक्ते स्वयं यद

वशिष्टरसं ह्रदिन्यो हृष्यत्त्वचोस्रु मुमुचुस्तरवो यथार्याः ॥ ९ ॥ कांश्चिद्वदंत्युः वृंदावनं सखि भुवो वि

तनोति कीर्तिं यद्देवकीसुतपदांबुजलब्धलक्ष्मि गोविंदवेणुमनु मत्तमयूरनृत्यं प्रेक्ष्याद्रिसा

न्वर्थपरतान्य समस्तसत्वं ॥ १० ॥ सुपाक्ष्याकृः धन्याः स्म मूढमतयोपि हरिण्य एता यानंदनंदनमुपात्त

विचित्रवेशं आकर्ण्य वेणुरणितं सह कृष्णसाराः पूजां दधुर्विरचितां प्रणयावलोकैः ॥ ११ ॥

म्यां लब्धा लक्ष्मीः शोभा संपद् येन तत् किंच गोविंदस्य वेणुमनुवादं तेन नादं स्फुरंतं श्रुत्वा तं मेघ गर्जितं मी

लित्वा तेनमनु मत्तायेमयूराः तेषां नृत्यं प्रेक्ष्य संहर्षाः तत्र तत्र अद्रिसानुषु प्रवर्तमानानि उपरतक्रियाणि अन्या

नि समस्तानि सत्वानि यस्मिन् स तेन तद्वृंदावनं भूलोके प्रविश्यते अतो भुवः कीर्तिं वितनोतीत्यर्थः ॥ १० ॥ हे सखि

मूढमतयः तिर्यग्जातयोपि एता हरिण्यः धन्याः किंच कृष्णसारैः स्वप

तिभिः सह हता एव वपुः अस्मत्पतयस्तु गोपाः दुष्टाः समस्ताः तत्र सह न शतिभावः स्वविस्मये ॥ ११ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

हे गोप्यः अस्य यं स्पर्शगतवनितानां मुरलीवो यस्मात् तद्रूपशीलं च यस्य तं श्रीकृष्णं निरीक्ष्य तेन वादि
वेणोर्वंशं कीर्णमीतं श्रुत्वा च विमानेरावाकं न्यो देवानां मेक मुस्थिता अपि स्मरेण तत्त्वसाराः परिविक्षपे
र्याः मुमुहुः मोहं लिंगमाह अपपन्नस्त नः कवरः दृत्तयोषां तः ॥१२॥ अत्र सर्वे वंशभेदान्नातीव संगता
नि विन्नं व्याहरणं शंकये वा तभितेक्ष्णभिते कर्णपुटैः पिबन्त्यः सन्त्यः तथा गावः वत्साश्च स्तनपा

श्लोकः ॥ कृष्णं निरीक्ष्य वनितोत्सवरूपशीलं श्रुत्वा च तत्क्वणितवेणुविचित्रगीतं ॥ दे
व्यो विमानगतयः स्मरनुन्नसारा भ्रश्यत्प्रसूनकबरा मुमुहुर्विनीव्यः ॥१२॥ गावश्च कृष्ण
मुखनिर्गतवेणुगीतपीयूषमुत्तभितकर्णपुटैः पिबन्त्यः ॥ शावाः स्नुतस्तनपयः कवलाः
स्म तस्थुर्गोविंदमात्मनि दृशाश्रुकलाः स्पृशंत्यः ॥१३॥

नेत्रयुग्नाश्रुसमनंतरमेव गीतं श्रुत्वा तेन देवपीयूषमुत्तभितकर्णपुटैः पिबंत्यः स्नुतस्तनपयः कवलाः
तारितलद्गीवेग्रासाः मुखेष्वेव येषां ते तस्थुः विस्मृतविक्रिया बभूवुरित्यर्थः ॥ अत्र हेतुः गोविंदं दृशा
मार्गेण ॥ आत्मनि स्पृशंत्यः श्लिंगंत्यः अनपवाष्पाकणां लेशालोचनयोर्यासां ता गावः नेत्रयुग्ना

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्रकटितं २

श्री
भा द
स्कं टी
८७

हृष्टं वमानः अस्मिन्वने ये विहंगाः पतितास्ते प्रायेण मुनयो भवितुमर्हन्ति कुतः ॥ कृष्णेक्षितं कृष्णदृ
ष्टेन पुष्पफलाद्येन तं रविना यथा भवति तथा रुचिराः प्रवालाः येषां तान् द्रुमभुजान् वृक्षाणां शाखा
आरुह्य श्रीकृष्णेनोदितं कलवेणुगीतं केनापि स्वरेण मीलितदृशः त्यक्तान्यवाचः संतः ये शृण्वे
ति तत्तथा हि मुनयः श्रीकृष्णदर्शनेन यथा भवति तथा वेदोक्तकर्मफलत्यागेन वेदद्रुमशाखारूढाः
रुचिरप्रवालस्थानीयानि यानि कर्माण्येवोपादेयानि तानि संश्रिताः संतः श्रीकृष्णगीतमेव शृण्वंति
ते वास्तदेवरूपा भवितुमर्हंतीति भावः ॥ १४ ॥ आस्तां चेतनानां का कथा नद्योप्यावर्तैः परिभ्रमैः ॥ लक्षिते

प्र॰ ऊचुः प्रायो वतांब विहगा मुनयो वनेस्मिन् कृष्णेक्षितं तदुदितं कलवेणुगीतं ॥ आरुह्य ये द्रु
मभुजान् रुचिरप्रवालान् शृण्वंति मीलितदृशो विगतान्यवाचः ॥ १४ ॥ नद्यस्तदा तदुपधार्य मुकु
न्दगीतमावर्तलक्षितमनोभवभग्नवेगाः ॥ आलिंगनस्थगितमूर्मिभुजैर्मुरारेर्गृह्णंति पा
दयुगलं कमलोपहाराः ॥ १५ ॥ दृष्ट्वातपे व्रजपशून् सह रामगोपैः ॥ संचारयंतमनु वेणुमु
दीरयंतं ॥ प्रेमप्रवृद्ध उदितः कुसुमावलीभिः सख्युर्व्यधात्स्ववपुषांबुद आतपत्रं ॥ १६ ॥

सूचितेन

नं मनोभव[illegible]न कामेन भग्नो वेगो यासां ताः ॥ आलिंगनेन स्थगितं माछादितं यथा भवति तथा
था ऊर्मय एव भुजाः तैः ॥ कमलोपहाराः कमलान्युपहरंत्यो मुरारेः पादयुगलं गृह्णंति धारयंति ॥ १५ ॥
लोकार्तिहरणशीलेन तादृशातपात्त्रातुं ॥ श्रीकृष्णस्य सखा अंबुदः ॥ तदुपरि उदितः ॥ पुनः प्रेम्णा प्रवृद्धः सन्
कुसुमावलीभिः कुसुमसमूहैः ॥ तत्तुल्यैः ॥ तुषारैर्वा सह स्ववपुषा छत्रं विहितवान् ॥ १६ ॥ ॥ ॥

८७

मादेकुसुमानुहुः पुलिंद्यः पावगंगानाः पूर्णाः कृतार्थाः जनत्रयतत्राह ।। अथमंदपितानास्तनेषु मंडितेना
नुलिंपनपुनस्त्रानिममये उरुगायस्यश्रीकृस्नस्य पदाब्जयोर्गोगोलाकृणोनश्री कीर्तिः यस्यतेन कृस्नेन
पुनः कस्यवनस्थलेपुंचकमणोनतृणेषुरूषितेनलग्नेनतयाभूतस्यकृस्नस्यस्पर्शेनेनस्मरकृताकृता
पाश्रमोताः तेन कृस्नेन तनेन पुकृवपुवकामतमेपुलिपंत्यः तदाकामव्यथा जहुः अतस्ताः कृतार्थाः
धिमन्यामाहरुणीः व्यापदेभूतेनतराग पयामनंनलभंतेइति ।। २५ ।। पुनरप्याश्चर्यं हर्षेतेति हर्षे हेसख्यः अथमद्रि

पूर्णाः पुलिंद्यउरुगायपदाब्जरागश्रीकृस्नेनदयितास्तनमंडितेन ।। तद्दर्शनस्मररुजस्तृणरूषिते
नलिंपंत्य आननकुचेषु जहुस्तदाधि ।। १ ।। हंतायमद्रिरवला हरिदासवर्यो यद्रामकृस्नचरणस्य
पर्शमोदः ।। मानंतनोतिसहगोगणयोस्तयोर्यत् पानीयसूयवसकंदरकंदमूलैः ।। १८ ।। गागोपकैर नी ३
नुवनंनयतोरुदारः ।। वेणुस्वनैः कलपदैस्तनुभृत्सुसख्यः ।। अस्पंदनंगतिमतांपुलकस्तरूणांनि
र्योगपाशकृतलक्षणयोर्विचित्रं १

गोवर्धनः कृस्नं दृष्ट्वा हरिदासेषु श्रेष्ठः जनत्रयतत्राहुः यस्माद्रामकृस्न
योः चरणस्पर्शनप्रमोदाय यस्य सः तृणाद्युद्भूमिषेण रोमहर्षदर्शनात् किंच तन्मानं तनोति सहगोभि
मरः गोभिः सहितसहृदावर्तमानयोः पानीयसूयवसैः शोभनतृणैः कंदरैः कंदमूलैश्च यथाचितं श्रेता
पमतिपर्णाद्यत्यर्थः ।। १८ ।। हेसख्यः इति विचित्रं पु सहगाः वनेवनेचारयतोः तयोः रामकृस्नयोर्मधु ३
रपदैर्मधुरावेणुनादैः प्राणी विशुषेयातिमंतः तेषामस्पंदनेस्थावरधर्मः तरूणांपुलकोद्गमः यथामे इति
निर्योगपाशकृतलक्षणयोर्निर्योगाः पादबंधनरज्जवः ।। अथवा [illegible] पाशाश्च तैः कृतलक्षणो विदूययोः शिरसि निर्योग वेहने

नयोः ८

श्री भा द टी ८८

इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमे एकविंशतितमः ॥ २१ ॥ द्वाविंशे गोपकन्यानां वस्त्राहरणलीलया ॥ वरं दद-
त्वागतः कृष्णो यज्ञशालास्मि तीर्यते ॥ ॥ गोपीनां कामतः कृष्णे निःसीमप्रेमसंगमः ॥ कात्यायन्यर्चनो-
क्तं तन्नत्र सादमहोदयः प्रथमेमासिमार्गशीर्षे ॥ १ ॥ महामायेत्यादिसंबोधनैः नवनक्तिचिदवाकामि।

एवंविधा भगवतो या वृंदावनचारिणः वर्णयंत्यो मिथो गोप्यः क्रीडास्तन्मयतां ययुः ॥ २० ॥ इति
श्रीभागवते दशमस्कंधे एकविंशतितमोध्यायः ॥ २१ ॥ श्रीशुकः ॥ हेमंते प्रथमे मासि नंदव्रजकु-
मारिकाः चेरुर्हविष्यं भुंजानाः कात्यायन्यर्चनव्रतं ॥ आप्लुत्यांभसि कालिंद्या जलांते चोदिते-
ऽरुणे ॥ कृत्वा प्रतिकृतिं देवीमानर्चुर्नृप सैकतीं ॥ २ ॥ गंधैर्माल्यैः सुरभिभिर्बलिभिर्धूपदीपकैः
उच्चावचैश्चोपहारैः प्रवालफलतंडुलैः ॥ ३ ॥ कात्यायनि महामाये महायोगिन्यधीश्वरि
नंदगोपसुतं देवि पतिं मे कुरु ते नमः ॥ ४ ॥ इति मंत्रं जपंत्यस्ताः पूजां चक्रुः कुमारिकाः ॥ एवं मा-
सं व्रतं चेरुः कौमार्यः कृष्णचेतसः ॥ ५ ॥ भद्रकालीं समानर्चुर्भूयान्नंदसुतः पतिः ॥ उषस्युत्था-
य गोत्रैः स्वैरन्योन्याबद्धबाहवः ॥ ६ ॥ कृष्णमुच्चैर्जगुर्यांत्यः कालिंद्यां स्नातुमन्वहं ॥ नद्यां क-
दाचिदागत्य तीरे निक्षिप्य पूर्ववत् ॥ वासांसि कृष्णं गायंत्यो विजह्रुः सलिले मुदा ॥ ७ ॥

निरूपयंत्यः एतां कं प्रार्थयंते कृष्णचेतस्त्वमेवाह ॥ भूयान्नंदसुतः पतिरित्यानर्चुरिति ॥ व्रतस्यह-
वींगमाह उषसीति गोत्रैर्नाम भिरन्योन्याबद्धबाहवः परस्परं गृहीतपाणयः ॥ ६ ॥

वह्न?

हेस्त्रवलानोनग्नमनपरिहासोयस्मात्यूयंप्रनस्रोता: ॥१०॥
पर

योनो भूतानामीश्वरश्चविश्वतेोकंतारस्चनेभयप्रवणमामर्थ्यरश्री तिनासोंकर्मणः सिद्धयेफलदानायेति ॥ष
वीयंकरंदेवंवालेः मह ॥९॥ एकेकशोवाग्नमभ्यस्तीकृतानसेदेववानग्रमस्माकमाग्रहरनार्थः ॥११॥ त्वेलितंपरि

भगवांस्तदभिप्रेत्यकृस्नोयोगेश्वरेश्वरः वयस्यैरावृतस्तत्रगतः तत्कर्मसिद्धये ॥८॥ तासांवासांस्युपादा
यनीपमारुह्यसत्वरः हसद्भिः प्रहसन्बालैः परिहासमुवाचह ॥९॥ अत्रागत्यावलाः कामंस्वंस्ववासः
शू प्रगृह्यतां सत्यंब्रुवाणिनोनर्मयद्यूयंव्रतकर्षिता ॥१०॥ नमयोदितपूर्ववाअनृतंतदिमेविदुः ॥ एकेकशः
प्रतीच्छध्वंसहैववासमध्यमा ॥११॥ तस्यतत्त्वेलितंदृष्ट्वागोप्यः प्रेमपरिप्लुताः व्रीडिताप्रेक्ष्यचान्यो
न्यंजातहासानतिर्ययुः ॥१२॥ एवंब्रुवतिगोविंदेनर्मणाक्षिप्तचेतसः आकंठमग्नाः शीतोदेवेपमा
नास्तमब्रुवन ॥१३॥ मुग्धजिह्वः प्रन येमाकृथास्त्वंतनंदगोपसुतंप्रियं जानीमोंगव्रजश्लाघ्यंदेहि।
वासांसिवेपिताः ॥१४॥ श्री ठाकुरजू ॥ श्यामसुंदरतेदास्यः करवामतवोदितम् ॥ सांसिधर्मज्ञ। देहिवा ४
नोचेद्राज्ञेब्रुवामहे ॥१५॥ श्रीकृष्ण ॥ भवंत्योयदिमेदास्योमयोक्तंवाकरिष्यथ ॥ अत्रा गत्यस्ववासां
सिप्रतीच्छध्वंशुचिस्मिताः ॥१६॥ ततोजलाशयात्सर्वाः दारिकाः शीतवेपिताः पाणिभ्यांयोनिमा
च्छाद्यप्रोत्तेरुः शीतकर्षिताः ॥१७॥ भगवानाहतावीक्ष्यशुद्धभावप्रसादितः स्कंधेनिधायवासांसि।
यंमाकृथाः ॥१८॥ हेकृस्नेपि प्रतीच्छध्वंशहली
हासेप्रपरिलुताः प्रेमसमग्नाः ॥१९॥ एवंभोःकृष्णनयमत्यायंमाकृथाः ॥१८॥ ॥ देहिवा ॥४॥
ध ॥१६॥ प्रोत्तेरुर्निर्गताः ॥१७॥ आहताः ईषदलानयोनीवीत्य ॥१८॥

हत्रेनंदायकंसायव्रावुमामहे
वुवाम२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
मार
प्रदी
८२

तदेतत् उ एव देवहेलनं

यूयं धृतव्रताः सन्तो विवस्वाश्च पोव्यमा तान ॥ व्रपस्तातो इति यत ॥ व्रपात्ष पवेत्यर्थः ॥ वस्त्वे गुणएभीतानो प्रायश्चि
त्तेमेवाह ॥ युयं हि सः ॥ पापस्पनि हृतेये मधिंधि प्रेनलिं कृत्वाश्च धोनमः प्र एणामं कृत्वेति ॥ १९ ॥ इति दोपवेन स्वक
तेनाभिहितेविवस्वात्सूवनं व्रतेस्य च्युतिंदृतं मनवातस्पव्रतस्यपलिकामाः तद्दोषकर्मणोतस्यव्रतस्यान्ये भा
प्रदोषकर्मणो व्रमादाकृते फलभूतेनमेवनेमः ॥ यनः सएवा वयसकृपापमार्जकः ॥ २० ॥ हृतं व्रत्यर्थं प्रा

यूयंविवस्वोयदपो धृतव्रताव्यगात्येतेनव्रुदेवहेलनं ॥ बद्धांजलिं मर्थं पत्तुव्रयेहसं कृत्वा नमो धा
वसनान्यव्रतं ॥ पुं ॥ हृत्य च्युतेनाभिहिता व्रजा वलामनाविवस्वासूवने व्रतच्युतिं ॥ तत्स्तुतिकामा
न्नदोषकर्मणोसा तोन्हतंनेमस्ववरामृगयन ॥ २१ ॥ वास्तथा वनता हृष्टा भगवान्देवकीसुतः ॥ वा
सांसि ताभ्यः ॥ प्रायच्छ सएसेननोषितः ॥ २१ ॥ हृतं श्लक्ष्णवासपयावस्थापिताः ॥ प्रलोभिताः क्रीडन
वच्च कारिताः वस्त्राणि चैवापहृतान्यथाप्यमुं ताना भ्यसूयन्प्रियसंगनिर्वृताः ॥ २२ ॥ ॥ ॥

खे

लज्जावंचिताः ॥ यूयं विवस्त्राः इत्यादिना ॥ यया लज्जयाश्च वहापिताः स्यानिताः ॥ व्रजाऽगात्पस्त्ववासांसि इत्याग्र
हेणाश्च प्रलोभिताः ॥ उपहसिताः सत्यं ब्रुवाणि नोनर्मे त्यादिना क्रीडन ॥ वत्कारिताश्च बद्धांजलिमित्यादिना
प्रायश्चित्तच्छलेन तान्नभ्यसूयन् ॥ दोषदृष्ट्या नापश्यन् ॥ तत्र कृतः प्रियसंगनिर्वृताः कृष्णेन सुखिताः ॥ २१

८५

श्रेष्ठसंगमेन संस्थिता वशीकृताः ॥ अतो गृहीतविविक्ताः सद्यो नो वेत्तुः गृहीतविविक्तमेवाह ॥ तस्मिन्कृष्णे
लज्जायुतेक्षणाः ॥ लज्जाविलसितमीदृश्यामासाताः ॥२३॥ दामोदरः तिभक्तवात्सल्यं दर्शयति श्रुवा
लाः प्रति ॥२४॥ भोः साध्व्यो भवतीनां मद्दर्शनमेव संकल्पमनोरथः ॥ स लज्जया युष्माभिरकथितोऽपि
मयाविदितः सम्यगनुमोदितः अतः सद्यो भवितुमर्हतीति संभावनेनाप्यत्रत्यं तिको न भविष्य

प्रविधाय सर्वा सां मिथः श्रेष्ठसंगमसंस्थिताः ॥ गृहीतविज्ञाना नो वेत्तु तस्मिंल्लज्जयुतेक्षणाः ॥२३॥ ता
सां विज्ञाय भगवान्स्वपादस्पर्शकाम्यया ॥ धृतव्रतानां संकल्पमाह दामोदरोऽवलाः ॥२४॥ संक
ल्पो विदितः साध्व्यो भवतीनां मदर्चनं ॥ मयानुमोदितः सोऽसौ सत्यो भवितुमर्हति ॥२५॥ न मय्यावेशि
तधियां कामः कामाय कल्पते ॥ भर्जिताः क्वथिता धानाः प्रायो बीजाय नेष्यते ॥२६॥ याताबला
व्रजं सिद्धा मयेमा रंस्यथ क्षपाः ॥ यमुद्दिश्य व्रतमिदं चेरुरार्यार्चनं सती ॥२७॥ ७८

तीति सर्वत्र ॥२५॥ न कुतः इत्यत आह न मय्यीति ॥ कामाय पुनः कामभोगाय विषय महिम्ना कामस्यापि
पातिहेतुत्वादिति भावः ॥ कामाय पुरोहेतुदृष्टान्तः भर्जिताः दग्धाः क्वथिताः पक्वाः धाना यवादिबीजानां अं
कुरायन भवतीति स्पष्टं यायुतः ॥ अतोऽहमपि सत्वचयनिर्णयोनेति ॥२६॥ सिद्धाः पूर्णमनोरथाः ॥ तदाह ॥ इ
मा आगामिनीः शारदीः मया रंस्यथेति आर्यार्चनं कात्यायनीं सती साध्व्यः ॥२७॥

ध्रुवादीनां पूर्णपादस्पर्शनात्

विप्रभार्याणामनुग्रहाय यत्नवाटं गाः विप्राणां काधिक्यमभिप्रेत्य ॥ तेभ्योऽपि द्रुमान् श्लाघते इति नान
भिनंदनिवत्तुभिः ॥ ३१ ॥ हे स्तोक कृष्ण स्मारयोगोपालान ॥ द्रुमं तु परार्थमेवैकांतेन जीवितं येषां

श्रीशुक उवाच ॥ इत्यादिष्टा भगवता लब्धकामाः कुमारिकाः ॥ ध्यायंत्यस्तत्पदांभोजं कृच्छ्रा
विविशुर्व्रजं ॥ २८ ॥ अथ गोपैः परिवृतो भगवान्देवकीसुतः ॥ वृंदावनाद्गतो दूरं चारयन्गाः स
हाग्रजः ॥ २९ ॥ निदाघार्कातपे तिग्मे छायाभिः स्वाभिरात्मनः ॥ आतपत्रायितान्वीक्ष्य द्रुमाना
ह व्रजौकसः ॥ ३० ॥ हे स्तोक कृष्ण हे अंशो श्रीदामन्सुबलार्जुन ॥ विशालर्षभतेजस्विन्देवप्रस्थ
वरूथप ॥ ३१ ॥ पश्यतैतान्महाभागान्परार्थैकांतजीवितान् ॥ वातवर्षातपहिमान्सहंतो वारयं
ति नः ॥ ३२ ॥ अहो एषां वरं जन्म सर्वप्राण्युपजीवनं ॥ सुजनस्येव येषां वै विमुखा यांति नार्थि
नः ॥ ३३ ॥ पत्रपुष्पफलच्छायामूलवल्कलदारुभिः ॥ गंधनिर्यासभस्मास्थितोक्मैः का
मान्वितन्वते ॥ ३४ ॥ एतावज्जन्मसाफल्यं देहिनामिह देहिषु ॥ प्राणैरर्थैर्धिया वाचा श्रेय आ
चरणं सदा ॥ ३५ ॥

तान् न तदा हत्वान वर्षादीन् स्वयं सहमानाः अस्मान् किं वारयंति ॥ ३२ ॥ सुजनस्य कृपालोः अर्थिन इव ॥ ३३ ॥
निर्यासो वनरसः तोक्मानि पल्लवांकुराः पल्लवादिसमूहैः कामान्वितन्वते इत्यर्थः ॥ ३४ ॥
देहिषु जन्मसाफल्यमेतावत् ॥ कियत् प्राणादिभिः देहि

ग्न्यभिनं रयमप्रवालादिसमूहे ॥ नेत्रपात्राणां तरूणां मध्यतो यमुनां गतः प्राप्तः ॥३५॥ कुमारिकाभ्यः
पूर्वमेव तत्रमोऽकलतया ॥ अगृहीतभोज्यानामेव निर्गमाद्बुभुक्षा इत्युक्तं ॥३८॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां द

इति प्रवालस्तबकफलपुष्पदलोत्करैः ॥ तरूणां नम्रशाखानां मध्येन यमुनां गतः ॥३६॥ तत्र गाः
पाययित्वापः सुमृष्टाः शीतलाः शिवाः ॥ ततो नृप स्वयं गोपाः कामं स्वादु पपुर्जलं ॥३७॥ तस्या उप
वने कामं चारयंतः पशून्नृप ॥ कृष्णरामावुपागम्य क्षुधार्ता इदमब्रुवन् ॥३८॥ इति श्रीभागवते दशम
स्कंधे द्वाविंशोध्यायः ॥२२॥ श्रीशुकः ॥ तत्रागत्योपविष्टास्ते गोपाला यमुनातटे ॥ ऊचुर्बुभुक्षिता रा
मकृष्णौ जगत्पती ॥१॥ गोपा ऊचुः ॥ राम राम महावीर्य कृष्ण दुष्टनिबर्हण ॥ एषा वै बाधते
क्षुन्नः तच्छांतिं कर्तुमर्हथः ॥२॥ श्रीशुकः ॥ इति विज्ञापितो गोपैर्भगवान्देवकीसुतः ॥ भक्ता
या विप्रभार्यायाः प्रसीदन्निदमब्रवीत् ॥३॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रयात देवयजनं ब्राह्मणा ब्रह्म
वादिनः ॥ सत्रमांगिरसं नाम ह्यासते स्वर्गकाम्यया ॥४॥

शमस्कंधे द्वाविंशः ॥२२॥ त्रयोविंशे तत्र गोपैरन्नयाच्ञापदेशतः ॥ तत्पत्न्यनुगृहात्कृष्णो मोदीदिवता
न्नतावपत्न् ॥ भक्ताया स्वस्यैकवचनं मयः मातृत्वाभिप्रायेणायं ह्यात्मानतावेदकवचनं ॥१४॥

देवयजनं यत्र वाटे च स्वाहिसर्जिताः श्वा वाभ्यां प्रहितां संतो यावद्धे युष्माकं कांतत्र लज्ञानं तनं तथाप्यपाव
वा दस्माकं किमिति दास्यतीति चेत्तत्राह कीर्तयंत इति अस्मत्रा मूर्ध्नि युष्माकं पात्रतां भविष्यतीति भावः ॥५॥ अ
विरं वनिकं देवत्वमानौ संतौ वायुदत्तं उपतः अभिलषः ॥ वडो ऽरनंत्र ह्यावयं यास्मिन्ताहि यज्ञेनेति ॥८॥ दी
क्षितानां वयं भो ज्याद्या निर्विर्दिष्टं नीति स्वयमेवाशंकाऽऽह दीक्षाया ग्राव्या ग्रीषोमीया ३ स्यालंभात्पूर्वं दोषः ॥
न स्याद्वेदने गोपायायांवनाम्सर्वा हि सर्जितां कीर्तयंतो भगवत्प्रार्थस्य मम चाभियां ॥५॥ इत्यादिष्टा भग
वता गोपा या चेतेनेषां कृतांजलिपुटाविशान्द इवत्यतितां भुवि ॥६॥ गोपा ऊचुः हे भूमिदेवाः शृ
णुत नह्मत्स्यादेशकाविता ॥ ग्रामान्नजानीत भद्रं वो गोपानो राम चोदितान् ॥७॥ गाश्चारयंता ववि
दूरडोदनमाप्सुतो ऽप्रप्रियतो बुभुक्षितौ ॥ तयो द्विजा ओदनमर्थिनोर्यदि श्रद्धा च वो यच्छत धर्मवित्तमाः
॥८॥ दीक्षायाः पशुसंस्थायाः सौत्रामण्यश्च सत्तमाः ॥ अन्यत्र दीक्षितस्यापि नान्नमश्नन्हि दुष्यति ॥९॥ श्रीशुक ॥
इति ते भगवद्याच्ञां शृण्वंतोऽपि न शुश्रुवुः क्षुद्राशा भूरिकर्माणो बालिशा वृद्धमानिनः ॥१०॥ देश
काः लपृथग्द्रव्यमंत्रतंत्रर्त्विजोऽग्नयः देवता यजमानाश्च क्रतुर्धर्मश्च यन्मयः ॥११॥
ननु नान्यत्र सौत्रामण्यश्चान्यत्र अग्नीषोमीयपशु आलंभात्पूर्वं ... स्यैव वः अभोज्यत्वेन तस्मा
न्नानुपपन्नस्मिन्नेदोष इत्यर्थः ॥१०॥ तद्देवं ब्रह्मस्वरूपं गोपा वाशाभ्या ... ते यद्वा क्षुद्राशाः न शृण्वंतीः कारणाः ॥ भ
रीणि श्रेयसाधिकानि कर्माणि येषां ते अतो बालिशाः अतः वृथा ततान वृद्धा इति मानवंतः ॥१०॥ नन्वा
कर्मकांतमुक्त्वा देशकालान्यार्थमत्रमन्या स्मै कस्य देयं तत्राह देशादि पृथक् द्रव्यं प्रयोजनं शादद्र व्यं नेवत्र यागो

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मनुष्यो यमिति दृष्ट्वा मर्त्यात्मानो ब्रह्मणा वयमर्हा इति मन्यमानाः ॥ १२ ॥ लौकिकीं गतिमिति न
हि कार्यार्थिनो निर्लिप्यं तेऽको वा याचकोऽन वा पराभूतये ऽन्यादि लोकस्थितिं दर्शयन् ॥ १४ ॥ ज्ञापयन
बोधयन्नके वत्से देहे न गृहे वसन्ति निधियान्नमध्ये वोषितः यतो मयि स्निग्धाश्च यथा स्निग्धमिति स्नि

ते ब्रुवन् परमं स्वाहादाद्गावं तमथोत्तमं ॥ मनुष्यदृष्टाद्दुष्टान्मर्त्यात्मानो न मेनिरे ॥ १२ ॥ न तेय
दोमिति प्रोचुर्नैनेति च परंतप ॥ गोपा निराशाः प्रत्येत्य तथोचुः कृष्णरामयोः ॥ तदुपाकर्ण्य भ
गवान्प्रहस्य जगदीश्वरः ॥ व्याजहार पुनर्गोपान्दर्शयँल्लौकिकीं गतिं ॥ १४ ॥ मां ज्ञापयत प
त्नीभ्यः ससंकर्षणमागतं ॥ दास्यन्ति काममन्नं वः स्निग्धा मय्युषिता धिया ॥ १५ ॥ गत्वा
थ पत्नीशालायां दृष्ट्वासीनाः स्वलंकृताः ॥ नत्वा द्विजसतीर्गोपाः प्रश्रिता इदमब्रुवन् ॥ १६
नमो वो विप्रपत्नीभ्यो निबोधत वचांसि नः ॥ इतोऽविदूरे चरता कृष्णेनेषिता वयं ॥ १७ ॥ गा
श्चारयन्स गोपालैः सरामो दूरमागतः ॥ बुभुक्षितस्य तस्यान्नं सानुगस्य प्रदीयतां ॥ १८ ॥ श्रु
त्वाच्युतमुपायातं नित्यं तद्दर्शनोत्सुकाः ॥ तत्कथाक्षिप्तमनसो बभूवुर्जातसंभ्रमाः ॥ १९ ॥
चतुर्विधं बहुगुणमन्नमादाय भाजनैः ॥ अभिसस्रुः प्रियं सर्वाः समुद्रमिव निम्नगाः ॥ २० ॥

ध्यं समुद्रं तमन्नं दास्यन्ति ॥ १५ ॥ प्रेषिताः प्रेरिताः ॥ १७ ॥ सानुगस्य गोपालैः सह ॥ १८ ॥ तत्कथाक्षिप्तमनस्त्वात्तद्दर्श
नोत्सुकाः ॥ अनुपमुपागतं श्रुत्वा नानासंभ्रमा बभूवुरिति ॥ १९ ॥ भक्ष्यभोज्यलेह्यचोष्यभेदैश्चतुर्विधं बहु

गुणं संस्कारविशेषैः बहवो गुणा रसभक्ष्यादयो यस्मिंस्त
द्भाजनैर्यथायोग्यैस्तैस्तैः ॥ २० ॥

श्री॰ भा॰द॰ मू॰टी॰ ८२

पत्यादिभिर्वार्यमाणा अपि प्रियं श्रीकृष्णमभिसस्रुः अभिजग्मुः प्रश्रुतिवैयटश्रुतः समुद्रं निम्नगा इवेति अन्यद्दे
तुर्भगवतीति दीर्घं बहुकालं श्रुतेन तद्गुणेन धृत आशयो याभिस्ताभिः ।।२१।। तथागताः सत्यः तं ददृशुरित्य
न्वयाह ।।२२।। हिरण्यवत्परिधिः परिधानं यस्य तं पीतांबरमित्यर्थः वनमाल्यैर्बर्हैर्धातुभिः प्रवालैश्च नटवद्वेषो ।
यस्य तं ।। अनुव्रतस्य सखुः अंसे विन्यस्तो निहितो हस्तो येन तं इतरे ।। हस्तेन लीलयाऽब्जं धुनानं भ्रामयं

विचिद्यमानाः पतिभिर्भ्रातृभिर्बंधुभिः सुतैः ।। भगवत्युत्तमश्लोके दीर्घश्रुतधृताशयाः ।।२२।। यमु
नोपवने ऽशोकनवपल्लवमंडिते ।। विचरंतं वृतं गोपैः साग्रजं ददृशुः स्त्रियः ।।२३।। श्यामं हिरण्यपरिधिं
वनमाल्यबर्हधातुप्रवालनटवेषमनुव्रतांसे ।। विन्यस्तहस्तमितरेण धुनानमब्जं कर्णोत्पला
लककपोलमुखाब्जहासं ।।२४।। प्रायःश्रुतप्रियतमोदयकर्णपूरैर्यस्मिन्निमग्नमनसस्त
मथाक्षिरंध्रैः ।। अंतः प्रवेश्य सुचिरं परिरभ्य तापं प्राज्ञं यथाभिमतयो विजहुर्नरेंद्र ।।२५।।

कृष्णेर पिलयेन सामर

सम्माह प्राय इति॥

तं कर्णयोरुत्पले यस्य तं ।। अलकाः कपोलयोर्यस्य मुखाब्जे हासो यस्य तं च तं च ।।२४।। बहुशः श्रुतो यः प्रि
यतमस्योदयाउत्कर्षाः त एव कर्णपूराः कर्णगोचरं प्रतिकृतायो ऊर्वतीनि तत्यानैः कर्णाभरणैरिति ।।
वा यस्मिन् श्रीकृष्णे निमग्नमनसः ।। आविष्टचेतसः तं लोचनद्वारेण प्रविश्यांतः चिरमुपगूह्य तापं जहुः ।।
यथाभिमतयोऽहंमतयः ।। प्राज्ञं सुषुप्तिसाक्षिणं परिरभ्य तस्मिंल्लये प्राप्य जाग्रत्स्वप्ननिमित्तं तापं जहति ।।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यद्यस्मात्त्वनिर्वंधनितिरस्कारेणास्माकं दिदृक्षया प्राप्ताद्युन्निद्रं दृष्टं ऊ मयत्नेन संमन्त्र्य युक्तमितिभा ॥ २६ ॥ युक्तत्वमाह नन्विति । आत्मप्रियेष्वात्मा च प्रियश्च नस्मि त्वयि कुशलाविवेकनः । अतएव त्वस्यात्मनो यं पश्यन्ति ये ते यथावद्भक्तिं कुर्वन्ति यथात्वमेवाहुः२

अखिलान्तरदृग्ज्ञानमन्वेवुद्धिमानां स्तवया प्राज्ञा विज्ञायापि तथैवैतद्धि विह्वलो नित्यकर्मसर्वीयाः त्यक्तां सर्वां आत्मायाभिताः केवलमात्मनः समेवदिदृक्षयेति ॥ २६ ॥ हे महाभागाः वः स्वागतं सुभमाया मनं तद्देवाह ॥ अज्ञामास्तदर्शहेतः अहेतुक्यव्यवहितां फलाभिसंधिरहितां अतएवाव्यवहितानि वन्तराम ॥ २७ ॥ आत्मनः सर्वश्रेष्ठत्वमुपपादयति ॥ २८ ॥ नतस्मात्कृतार्थाः शृणुयेयात्देवयजनं यज्ञवाटं याकेन ॥ नकृतार्थाः किमिति यास्याम

तास्तथात्यक्तसर्वाशाः प्राप्ता आत्मदिदृक्षया ॥ विज्ञायाखिलदृग्द्रष्टा प्राह प्रहसिताननः ॥ २६ ॥ स्वागतं वो महाभागा आस्यतां करवाम किं ॥ यन्नो दिदृक्षया प्राप्ता उपपन्नमिदं हि वः ॥ २७ ॥ ननु द्रष्टा मपि ऊर्ध्वं दृष्ट्वा ॥ सर्वासु ॥ दृष्टं ॥ ? ? ? ? ?

श्रीबुद्धिमनः स्वात्मदर्शिनः ॥ अहेतुक्यव्यवहिता भक्तिमात्मप्रिये यथा ॥ २८ ॥ प्राणबुद्धिमनः स्वात्म
स्वा॰ दिकुशलानां धर्मदर्शिनः ॥ अहेतुक्यव्यवहितां भक्तिमात्मप्रियेयथा ॥ २८ ॥ प्राणबुद्धिमनःस्वात्म
दारापत्यधनादयः ॥ यत्संपर्कात्प्रिया आसंस्ततः कोन्वपरः प्रियः ॥ २९ ॥ तद्यात देवयजनं पतयो वो
द्विजातयः ॥ स्वसत्रं पारयिष्यंति युष्माभिर्गृहमेधिनः ॥ ३० ॥ ढिंपत्यः नैवं क्लेवाह तिमवाचारितुं जग्
ग्राम्येन्द्रियः ऊरुस्वनिगमं तवपादमूलं ॥ प्राप्ता वयं तुलसिदाम पदावसृष्टं केशैर्विवोढुमतिलंघ्यस
मस्तबंधून ॥ ३१ ॥

इति चेत्तत्राह पतयइति पारयिष्यंति समापयिष्यंति पतीनामनुग्रहायेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ नृशंसं परुषं निगमं श्रु
तिं तां तं मैवमर्हः श्रणायपतीविवेदंवा निगमश्रुतिपाद्यं तव पदं पादमूलं वा न स पुनरावर्तते इति पदावसृष्टमेव
तु प्राप्तिरतं वहुमानेन केशैर्विवोढुं दासीभवितुं तस्मात् श्रीवत्साः सेवां विधास्याम इति शेषः ॥ यद्वा भवतो
युष्माभिः पतयः स्वसत्रं पारयिष्यंतीति नावाहुः गृह्णांतीति ॥ ३१ ॥

प्राप्तिः स्व आत्मनः अस्मद्वेषः प्रायोभिर्वन्दनिगमपदं पदावसृष्टं तुलसिदाम केशैर्विवोढुं तत्र ये

श्री भा॰ द॰ टी॰ ५८

किंचनोऽस्मानन गृह्णंति अरिंदम कामलोभादिशमन भवतः पादाग्रयोः निपतितदेहानामन्यास्वर्गादि
गतिरपि न भवेत् मा भूत् तत्तस्मात्तदास्यमेव विधेहीति ॥३०॥ मया उपेताः अनुज्ञाताः अतएव देवा अस्मद्दर्पणाह
देवाश्च पीति ॥३१॥ तया पितान्यं तेन पङ्कुमङ्गं तिचेतन्नाहनेति ॥३२॥ प्रीतये सुखाय अनुरागाय स्नेह

गृह्णंति नो न पतयः पितरः सुता वा न भ्रातृबंधुसुहृदः कुत एव चान्ये ॥ तस्माद्भवत्प्रपदयोः प
तितात्मनां नो नान्या भवेद्गतिररिंदम तद्विधेहि ॥३०॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पतयो नाभ्यसूयेरन् पितृ
भ्रातृसुतादयः लोकाश्च वो मयोपेता देवा अप्यनुमन्वते ॥३१॥ न प्रीतयेऽनुरागाय ह्यंगसंगो नृणा
मिह ॥ तन्मनो मयि युंजाना अचिरान्मामवाप्स्यथ ॥३२॥ श्रवणाद्दर्शनाद्ध्यानान्मयि भावोऽनु।
कीर्तनात् ॥ न तथा सन्निकर्षेण प्रतियात ततो गृहान् ॥३३॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्युक्ता द्विजपत्न्यस्ता
यज्ञवाटं पुनर्गताः ॥ ते चानसूयवः ताभिः स्त्रीभिः सत्रमपारयन् ॥३४॥ तत्रैका विधृता भर्त्रा भ
गवंतं यथाश्रुतं हृदोपगृह्य विजहौ देहं कर्मानुबंधनं ॥३५॥

इह येष्वंगसंगः अंगानां संगः गात्रीसंपर्कः तस्मात् गृहे स्थिताः पतिस्वरूपेण मामेव स्मरन्तु इति भावः ॥३३॥
अनसूयवः अदोषदृष्टयः सत्रं यज्ञं समाप्तं चक्रुः ॥३४॥ तत्रैका द्विजपत्नी भर्त्रा विधृता वनितादेहं तत्यजे
वविहाय चैतन्यं भगवंतं प्राप्तेत्यर्थः ॥३५॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

द्विजातिसंस्कारः उपनयनं न क्रियासंध्योपासनादयः ॥ आत्ममीमांसा आत्मविचारः ॥४५॥ अहो कष्टं भ
गवता वा कृपासागरेण प्रबोधिता न बुध्यामेत्याहुः ॥४६॥ ननु सत्कुले सौत्रार्थी गोपानां स्वापयामास्तेनोग

र्णसो द्विजातिसंस्कारो न निवासो गुरावपि ॥ न तपो नात्ममीमांसा न शौचं न क्रियाः शुभाः ॥४४॥ अथा
पि ह्युत्तमश्लोके कृष्णे योगेश्वरेश्वरे ॥ भक्तिर्दृढा न चास्माकं संस्कारादिमतामपि ॥४६॥ ननु स्वार्थ
विमूढानां प्रमत्तानां गृहेहया ॥ अहो नः स्मारयामास गोपवाक्यैः सतां गतिः ॥४७॥ अन्यथा पूर्णका
मस्य कैवल्याद्याशिषां पतेः ॥ ईशितव्यैः किमस्माभिरीशस्यैतद्विडंबनं ॥४८॥ हित्वान्यान्भजते
यं श्रीः पादस्पर्शाशया सकृत् ॥ स्वात्मदोषापवर्गेण तद्याच्ञा जनमोहिनी ॥४९॥ देशः कालः पृ
थग्द्रव्यं मंत्रतंत्रर्त्विजाग्नयः ॥ देवता यजमानश्च क्रतुर्धर्मश्च यन्मयः ॥५०॥ स एष भगवान्विष्णुः
साक्षाद्योगेश्वरेश्वरः ॥ जातो यदुष्वित्याशृण्म ह्यपि मूढा न विद्महे ॥५१॥ अहो वयं धन्यतमा ये
षां नस्तादृशीः स्त्रियः ॥ भक्त्या यासां मतिर्जाता अस्माकं निश्चला हरौ ॥५२॥ नमस्तुभ्यं भगवते
कृष्णायाकुंठमेधसे ॥ यन्मायामोहितधियो भ्रमामः कर्मवर्त्मसु ॥५३॥ स वै न आद्यः पुरुषः स्व
मायामोहितात्मनां ॥ अविज्ञातानुभावानां क्षंतुमर्हत्यतिक्रमं ॥५४॥ इति स्वाघमनुस्मृत्य कृष्णे
ते कृतहेलनाः ॥ दिदृक्षवोऽपि तं विप्राः कंसाद्भीता न चाचलन् ॥५५॥

यातुस्मारयितुमिति चेन्नाहुः ॥४७॥ स्वात्मदोषापवर्गेण तां चलामगर्वादित्याग्रान ॥४९॥ इति स्पष्टं एवानाप
वं नमं वं तं च्छन्नवं तोपि नष्टायापीति ॥५०॥ तयोर्दर्शनाय न जग्मुः अत्र कारणं कंसाद्भीताः स्वाश्रमस्यापव

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्रनुशीलयन्नेवकृष्णंवैनगोगोपगोपीभिर्व्यर्थैःरूपवाक्कृतैःरूपेणवाचावकृतैःचरितैस्तुरमयन्रमयितुं
रेमेऽन्यर्थः ॥३९॥ श्रनुस्मृतिश्रकारमाह ॥ नृविंडवयोनेगानुकरणवतः विश्वेश्वरयोर्योगज्ञामहन्महतवेनः
नक्तनागमेववश्मिनिश्रनुस्मृत्येतिनतदास्वभार्याः ॥ गुरूनिवमानयंतोभगवद्भक्तिरहितमात्मानंव्यनेद

भगवाननपिगोविंदःतेनेवात्रेनमोपकारान् ॥ वनर्विधेनायायिनास्वयंचवभुञ्जेप्रभुः ॥३८॥ एवं
लीलानरवपुर्नृलोकमनुशीलयन् ॥ रेमेगोभगोपगोपीनांरमयनूरूपवाक्कृतैः ॥३९॥ अथानु
स्मृत्यविश्वेस्त्वश्रवृतयन्कृतागमः ॥ वदिवेश्वरयोर्याज्ञामहन्मनृविडंवयाः ॥४०॥ रहुहास्त्री
णांभगवतिकृष्णेभक्तिमेकिकौ ॥ आत्मानंचतथाहीनमनुतप्ताव्यगर्हयन् ॥४१॥ धिग्जन्मनस्त्रि
गस्माकंविद्यजन्मपृथिव्रतंधिग्बहुज्ञतां ॥ धिक्कुलंधिक्क्रियादाक्ष्यंविमुखायेत्वधोक्षजे ॥४२॥
नूनंभगवतोमायायोगिनामपिमोहिनी ॥ यद्वयंगुरवोनृणांस्वार्थेमुह्यामहेद्विजाः ॥४३॥ अ
होपश्यतनारीणामपिकृष्णेजगद्गुरौ ॥ दुरंतभावंयोविध्यन्मृत्युपाशान्गृहाभिधान् ॥४४॥

त्विन्याह ॥४०॥ योऽज्ञंमाविनंदैत्यमितित्रिगुणातंजन्मव्रतंब्रह्मचर्यंक्रियाःकर्माणिदर्शंचक्रियादा
नामिन्नेकंवायदर्थिनितिश्रयिदेपवयमथोहत्नजेविमुखोःतेषांजन्मादितत्त्वेधिधिक्षितास्त्व
गर्हयन्नस्यर्थः ॥४२॥ स्वार्थेहरिभक्तौ ॥४३॥ योविध्यन ॥ अक्लिन्ननन्नदुरंतभावंभक्तिंप्रपन्नेति
॥४४॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमे त्रयोविंशः ॥ २३ ॥ चतुर्विंशे महेंद्रस्य मखं व्याहृत्य हेतुभिः कृष्णः प्रवर्तया
मास गोवर्धनमखोत्सवं ॥ भूसुराणां क्रियामार्गे निरपेक्षः स्वेषु च ॥ मघवन्मदभंगाय तन्मखं स न्यवारयत ।
ब्राह्मणाः केसाईताः स्वाश्रमस्था एव भगवंतमभगवान्भगवानपि तत्रैव निवसन्निंद्रयागकृतोद्यमान्गोपानप
श्यदिति संबंधः ॥ १ ॥ वृथा संभ्रमो यत्न भवति मखो वायमिति पृच्छेत किमत्र फलं का देवता केनाधिकारिणा
केन वा साधनेन साध्यते ॥ ३ ॥ एतत् ब्रूहि महान्कामो मम मत्प्रवर्णवर्तने यद्वा तव महान्कामो महः श्रयत इति ॥ नृ

इति श्रीभागवते दशमस्कंधे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ श्रीशुकः ॥ भगवानपि तत्रैव बलदेवेन संयुतः ॥ अ
पश्यन्निवसन्गोपानिंद्रयागकृतोद्यमान् ॥ १ ॥ तदभिज्ञोऽपि भगवान्सर्वात्मा सर्वदर्शनः ॥ प्रश्रयाव
नतोऽपृच्छद्वृद्धान्नंदपुरोगमान् ॥ २ ॥ कथ्यतां मे पितः कोऽयं संभ्रमो व उपागतः ॥ किंफलं कस्य वोद्दे
शः केन वा साध्यते मखः ॥ ३ ॥ एतद्ब्रूहि महान्कामो मह्यं शुश्रूषवे पितः ॥ न हि गोप्यं हि साधूनां कृत्यं
सर्वात्मनामिह ॥ ४ ॥ अस्त्यस्वपरदृष्टीनाममित्रोदास्तविद्विषां ॥ उदासीनोऽरिवद्वर्ज्यः आत्मवत्सु
हृदुच्यते ॥ ५ ॥

न तु सर्वात्मनां सर्वत्रात्मदृष्टीनां अत एव निर्विशेषतेः स्वः पर इति दृष्टीयेषां तथा स्वः ॥ प
रोऽस्तीति येषां त्वात्मनेति सर्वात्मनां सर्वत्रात्मदृष्टीनां अत एव निर्विशेषते स्वः पर इति दृष्टिर्येषां मित्रमुदास्तमुदासीनः ॥ विद्विट् च ये ।
षां सन्ति तेषां तथा भावादेव तदुदासीनाद्दयादिषु येषां संतीत्याह अमित्रेति न मित्रमुदास्त उदासीनः ॥ विद्विट्
दहनिष्टप्रमाणादेव तद्भेदामित्रादयोऽपि येषां संतीत्यर्थः सत्यपि भेददर्शने उदासीनः शत्रुवद्वर्ज्यः ॥ आत्मन
स्तोकान्यं सर्वं कर्म न गोपनीयं किंचिदस्तीत्यर्थः सत्यपि भेददर्शने उदासीनः शत्रुवद्वर्ज्यः आत्मव
त्वात्मीयं हृत्कं तेषु न वर्जनीय इत्याह उदासीन इति किं च सुहृद्भिः सह विचार्य ज्ञात्वैव कर्म कर्तव्यं न

श्रीभगवानुवाच

तेषां

श्री
भा० द०
टी०
६८

तानाश्रुतानावे तत्रविद्‍षोयथावत्कर्मफलंस्यान्नत्थानाविदुषः ॥ ६ ॥ भवनामयंक्रियायोगः शास्त्रतोविचा
रितः अथवालौकिकआचारः प्राज्ञोवेत्तिसाधुसोपपत्तिकेभएपतोकथ्यतामिति ॥ ७ ॥ आचारंशास्त्रमेवेति
सहेतुकमाह पर्जन्यइतिश्वान्ममतेयः ततः किमतआह ॥ ८ ॥ तमिंद्रंवासवंवामेयानांतद्रतस्तान हरिपय

तानाह्वानाच कर्माणिजनेनायमनुतिष्ठति ॥ विदुषः कर्मसिद्धिः स्यान्नथानाविदुषोभवेत् ॥ ९ ॥ तत्र
तावत्क्रियायोगोभवतांकिंविचारितः ॥ अथवालौकिकस्तन्मेपृच्छतः साधुभएपतां ॥ ७ ॥ श्रीनंदः
पर्जन्योभगवानिंद्रोमेघास्तस्यात्ममूर्तयः ॥ तेभिवर्षंतिभूतानांप्रीणनंजीवनंपयः ॥ ४ ॥ तंतातवय
मन्येचवार्मुचांपतिमीश्वरं ॥ द्रव्यैस्तद्रेतसासिद्धैर्यजंतेक्रतुभिर्नराः ॥ ५ ॥ तच्छेषेणोपजीवंतित्रिवर्ग
फलहेतवे ॥ पुंसांपुरुषकाराणांपर्जन्यफलभावनः ॥ १० ॥ यएनंविसृजेद्धर्मंपारंपर्यागतंनरः ।
कामाल्लोभाद्भयाद्वेषात्सवैनाप्नोतिशोभनं ॥ ११ ॥ श्रीशुकः ॥ वचोनिशम्यनंदस्यतथान्येषांव्र
जौकसां ॥ इंद्रायमन्युंजनयन्
पितरंप्राहकेशवः ॥

सा ॥ ५ ॥ उपजीवंतिजीविकांकल्पयंतित्रिवर्गफलहेतवेधर्मार्थकामसिद्धयेतत्कृष्यादिभिर्जीविकोपा
र्जिंदेणानजाहपुंसामितिफलसाधकः पर्जन्यंविनकृष्यादिवैकल्यादित्यर्थः ॥ १ ॥ इंद्रायमन्युंजनयन्नि
तिकोपजननद्वारागोवर्धनादिदमवतारभयिन्नुदेवतानिराकरणमन्वयमेवाभिप्रायः इत्यर्थः ॥ १२ ॥

५५

प्रथमं तावत्कर्मैवादेवादिभिर्न किंचित्करोतीति कर्मेति ॥ ननु तत्र कर्मणः केवलस्याचेतनस्य सिद्धिः स्यात् ईश्वरो ह्यशीलि
तमीमांसानां सम्मतिविलसितं ईश्वरात् कर्मणः फलं तत्कर्मणा तेन न वचनेनो वगवते किं तेनानुपपन्नं नाम ॥१३॥
किंचित्के विमुन रतिसाहसभीताः कर्मपरतंत्रमीश्वरं मन्यते तन्मतमनूद्य निराकरोति ॥१४॥ स्वयं क
र्माभिरलिप्तोऽन्येषां जीवानां कर्मणां फलरूपी फलदाता कर्तारं भजते न त्वकर्म फलदानेन ॥१४॥ अतस्तत्कर्मण

श्रीभगवानुवाच ॥ कर्मणा जायते जंतुः कर्मणैव हि लीयते ॥ सुखं दुःखं भयं क्षेमं कर्मणैवाभि
पद्यते ॥१३॥ अस्ति चेदीश्वरः कश्चित्फलरूप्यन्यकर्मणां ॥ कर्तारं भजते सोपि न ह्यकर्तुः प्रभु
र्हि सः ॥१४॥ किमिंद्रेणेह भूतानां स्वस्वकर्मानुवर्तिनां ॥ अनीशेनान्यथा कर्तुं स्वभावविहि
तं नृणां ॥१५॥ स्वभावतंत्रो हि जनः स्वभावमनुवर्तते ॥ स्वभावस्थमिदं सर्वं सदेवासुरमानुषं ॥१६॥

एवं फलसिद्धेः तत्परतंत्रेश्वरज्ञानालस्तनतुल्यत्वान्न देवतया कृत्यमित्याह किमिंद्रेणेति ॥ ननु कर्मणो
पि प्रवृत्तिरेतन्नेयोस्मिंस्तयैव कथं सर्वथा देवतयाऽनुपयोगः इत्याशंक्याह स्वभावविहितमिति ॥ स्व
भावेन पूर्वाकृतसंस्कारेण विहितं यत्कर्म तदन्यथा कर्तुमनीशेन ॥१५॥ एतदेव स्फुटयति स्वभावतंत्र इति प्र
वृत्तेः संस्काराधीनत्वात् किं मंत्रयागमिंद्रेण तां यथ्यः ॥१६॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भार दूटी ९६

तस्मात्स्वभावतो निष्पन्नस्य कर्मणा एव सर्वं कारणान्नाकर्मैवत्पूज्यमित्याह ॥ १७ ॥ संपूजयेत्सं मानयेत्तन्नतु देवतो देवो नतु दृष्टात्याग आत्मकत्वाकर्मणः कथं देवता विना सिद्धिरित्याशंक्याह कर्मांगमात्रं देवतेति पूज्यतु पसेहारत्विवदेहत्वादमात्विन्त्या मामेवदेवतोसमर्थयति संजसेति ॥ १८ ॥ देवबलेनैव विपक्षदोषमाह ॥ अजीव्येति उपजीवतिमेवते ॥ स्ववृत्तिविकं दृष्टांतेनेन वर्णानां वृत्तिमाह वर्तेतेति ॥ १९ ॥ ब्रह्मणा वेदाध्य

देहातुच्चावचाजन्तुः प्राप्योत्सृजति कर्मणा ॥ शत्रुर्मित्रमुदासीनः कर्मैव गुरुरीश्वरः ॥ १८ ॥ तस्मात्संपूजयेत्कर्म स्वभावस्थः स्वकर्मकृत् ॥ अंजसा येन वर्तेत तदेवास्य हि दैवतं ॥ १९ ॥ आजीव्यैकतरं भावं यस्त्वन्यमुपजीवति ॥ न तस्माद्विंदते क्षेमं जारान्नार्यसती यथा ॥ २० ॥ वर्तेत ब्रह्मणा विप्रो राजन्यो रक्षया भुवः ॥ वैश्यस्तु वार्तया जीवेच्छूद्रस्तु द्विजसेवया ॥ २० ॥ कृषिवाणिज्यगोरक्षा कुसीदं तूर्यमुच्यते ॥ वार्ता चतुर्विधा तत्र वयं गोवृत्तयोनिशं ॥ २१ ॥ सत्त्वं रजस्तम इति स्थित्युत्पत्त्यन्तहेतवः ॥ रजसोत्पद्यते विश्वमन्योन्यं विविधं जगत् ॥ २२ ॥ रजसा चोदिता मेघा वर्षन्त्यंबूनि सर्वतः ॥ प्रजास्तैरेव सिध्यन्ति महेन्द्रः किं करिष्यति ॥ २३ ॥

यनादिना वैश्यवृत्तेः वार्ता विधमाह हेषीति ॥ २० ॥ कृषिवाणिज्यसहिता गोरक्षा एवं चयं कुसीदं वृद्धिर्जीवनं वर्तयं ॥ ननु गवामपि वृष्टिर्महेंद्राधीनेवर्तयांक्स निरीश्वरसांख्यमतमाश्रयेणनिराकरोति सत्वमिति स्थ्याकह येन ॥ २१ ॥ प्रत्यानुत्पत्ती पृथक्योगेन ॥ २२ ॥ सर्वतः समुद्रशिलोषरादिष्वपि वृष्टिदर्शनेन न मेघा वन्यूकं कबंधेषु रिति भावः ॥ तैरेव मेघैरवर्षि ॥ प्रजाति जीवंतितयापि ॥ यागहे मा यदेवतायेत्यैतानिवेदतमाह नन इति ॥ २२

९९

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पुरः पञ्चवानिजनपदादेरगाः अस्माकं योगान्मे हेतवे वैशीलाद्यय एवेति भावः अन्यं नपि संगृह्य
नतिगमयति तस्मादिति स्वयमुत्थे दिनयागप्रयोगकल्पनं माहयेरेदमवे संभाराः इति साधैः पव
भिः संभाराः साधनानि ॥२५॥ सूपं मोदकं पायसं केवलं पयसि पक्वं संयावादयो गोधूमादिविकियः क्रम

न नः पुरो जनपदा न ग्रामा न गृहा वयं ॥ वनौकसः तात नित्यं वनशैलनिवासिनः ॥२४॥
तस्माद्गवां ब्राह्मणानामद्रेश्चारभ्यतां मखः ॥ य इन्द्रयागसंभारास्तैरयं साध्यतां मखः ॥
आः पच्यंतां विविधाः पाकाः सूपान्ताः पायसादयः ॥ संयावापूपशष्कुल्यः सर्वदोहश्च गृह्यतां ॥
हूयंतामग्नयः सम्यग्ब्राह्मणैः ब्रह्मवादिभिः ॥ अन्नं बहुविधं तेभ्यो देयं वो धेनुद
क्षिणाः ॥२७॥ अन्येभ्यश्चाश्वचाण्डालपतितेभ्यो यथार्हतः ॥ यवसं च गवां दत्वा गिरये दीयतां
बलिः ॥२८॥ स्वलंकृता भुक्तवंतः स्वनुलिप्ताः सुवाससः ॥ प्रदक्षिणां च कुरुत गोविप्रानल
पर्वतान् ॥२९॥ एतन्मम मतं तात क्रियतां यदि रोचते ॥ अयं गोब्राह्मणाद्रीणां मह्यं च दयि
तो मखः ॥ श्रीशुकः ॥ कालात्मना भगवता शक्रदर्पजिघांसया ॥ प्रोक्तं निशम्य नन्दाद्याः

अस्मत्पापसमापोः कृत्स्नीरादिहस्यार्थे ॥ अन्येषां पाकेन ॥२८॥ यागशोभार्थं प्रज्वोत्पादनार्थं वाह
धेनुसहिताः दक्षिणाः धेनुदक्षिणाः नाथवद्दक्षिणाः धेनुश्चाभिः ॥२७॥ ये ये सन्तु गवां बलिर्नैवेद्यं ॥२८॥
सर्वान्नरूपिणः कंपनानुमोदयन्नाह ॥ गोब्राह्मणाद्रीणां मह्यं च मखः ॥३०॥

श्री भाग द° पत्री १८७

तद्द्रव्येन तेन महेंद्रमखद्रव्येण गिरिद्विजान्नुति यथायथं ॥३२॥ यथायथं बलीनुपहृत्य दत्त्वा आदृताः सादराः ॥३३॥ अनडुद्युक्तानि उन्नम वृषयुक्तानि सद्विजाशिषः द्विजाशीर्भिः सहिताः शांतिपाठं पठद्भिः ॥ ऋत्विग्भिः सोगिरिं प्रदक्षिणं चक्रुः ॥३४॥ गोपविस्रंभणं गोपानां विश्वासजनकं रूपं गतः प्राप्तः सन् बलिमुप

तथा च व्यदधुः सर्वं यथाह मधुसूदनः ॥ वाचयित्वा स्वस्त्ययनं तद्द्रव्येण गिरिद्विजान् ॥३२॥ उपहृत्य बलीन् सर्वानादृता यवसं गवां ॥ गोधनानि पुरस्कृत्य गिरिं चक्रुः प्रदक्षिणं ॥३३॥ अनांस्यनडुद्युक्तानि ते चारुह्य स्वलंकृताः ॥ गोप्यश्च कृष्णवीर्याणि गायंत्यः सद्विजाशिषः ॥३४॥ कृष्णस्त्वन्यतमं रूपं गोपविस्रंभणं गतः ॥ शैलोस्मीति ब्रुवन् भूरि बलिमादद्बृहद्वपुः ॥३५॥ तस्मै नमो व्रजजनैः ॥ सह चक्रे आत्मनात्मने ॥ अहो पश्यत शैलोसौ रूपी नोनुग्रहं व्यधात् ॥
३६ ॥ एषोवजानतो मर्त्यान् कामरूपी वनौकसः ॥ हंति ह्यस्मै नमस्यामः शर्मणे आत्मनो ।
गवां ॥३७॥ इत्यद्रिगोद्विजमखं वासुदेवप्रणोदिताः ॥ यथा विधाय ते गोपाः सहकृष्णा व्रजं
ययुः ॥३८॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥

पहार आदत्त भक्षयन् [illegible] ॥३५॥ तस्मै आत्मने आत्मना स्वयं व्रजजनैः सह नमः चक्रे अहो इति सार्धः श्लोकपाठेन ॥३६॥ कामरूपी सर्पादिरूपः अस्मै शर्मणे क्षेमाय ॥३७॥ कर्मैव लेपाकृ स्वभावो गुणेनाव कर्मोगं वानहर्षी वामहेशः वार्ताकर्मादेव नतीयमुक्ताः देवहोमे संमतान नभीष्टा ॥३८॥ इति भावार्थदीपि

२

पंचविंशोकथाप्राक्रोबुद्धनाशाय वर्ण्यति ॥ उद्धृत्य गीतां [illegible] ादरसहितक्षोभलेशभुः कृष्णस्तोनाथायोपेषांतेभ्यः ॥ कु
ढ स्तुमसतृ॥ इंद्रः सावर्तकेनामसुवर्तः प्रलयः तत्कर्तारमेवं वैताप्रसिद्धगाणं प्रचोदयन्न प्रेषयामासतनुकथंहृ
स्तनाद्यानां वानेप्रवृत्तत्यागाकालमासंभावनयानि रसविवेकत्वादित्यायायेनाहवाक्यंवाहेत्याशि
चभिः ईशामानी प्रसमेवईश्वरइतिगर्वेवान् ॥ ४ ॥ देवहेलनेदेवस्यममवित्ता ॥ ६ ॥ अटठे ससमर्थैः कर्ममयैः

श्रीशुकः ॥ इंद्रस्तदात्मनः पूजां विज्ञाय विहितांनृप ॥ गोपेभ्यः कृष्णनाथेभ्यो नंदादिभ्यश्चु
कोपयमः ॥ गणांसावर्तकेनाम मेघानांचांतकारिणां ॥ इंद्रः प्रचोदयत्क्रुद्धो वाक्यं चाहेशमा ॥ १ ॥
नुत ॥ १ ॥ अहो श्रीमदमाहात्म्यं गोपानां काननौकसां ॥ कृष्णं मर्त्यमुपाश्रित्य ये चक्रुर्देवहेल
नं ॥ २ ॥ क्रियाटठैः कर्ममयैः क्रतुभिर्नामनौनिभैः ॥ विद्यामान्वीक्षिकीं हित्वा तितीर्षंति
भवार्णवं ॥ ३ ॥ वाचालं बालिशं स्तब्धमज्ञं पंडितमानिनं ॥ कृष्णं मर्त्यमुपाश्रित्य गोपा मे चक्रुरप्रि

नामनावेतायानौरितितयवद्रिपतेननसटयोः आन्वीक्षिकीमा
क्रियानिर्वृत्तैः ॥ अतएवनामनौनिभैः [illegible] बालिशपापिष्ठ अतएव [illegible] पंडितमानिनं पंडितंमन्यं स्वतः
स्मादनुस्तत्रह्मणां ॥ ४ ॥ तथा वाचालं बहुभाषिणं बालिशंपापिष्ठं प्रज्ञंमूर्खं पंडितमानिनं पंडितंमन्यं स्वतः
स्तब्धमविनीतमतितिरोयायोनिनापीदृश्यभारती श्रीकृष्णस्तोनितनयाहित्वा बालेशुमस्यानिवालि
तामेवद्विषस्तुवज्ञिश्चभिमानं स्तब्धमयस्यस्तब्धस्यभावादतमं ॥ अज्ञंनास्तिन्यायस्मात्सर्वज्ञमित्यर्थः
पंडितमानिनंबालिशंबहुमाननीयंकृष्णं संप्रदानं दर्पपरब्रह्मसमर्थंतथापिभक्तवात्सल्येनमनुष्य

॥ २ ॥

॥ ७ ॥

द०प०टी० स्कं०१० अ०२५

सवलिमानोऽस्माध्यायिनात्मनोहं हिनेदेहानां धुनतश्रुणनयतश्रीमदेनयः स्तंभोगर्व स्तं ॥५॥ विभ्र
तस्मान्मेया स्वत्याह स्वहं वेति श्रनु ब्रजेश्रनंतरमेवागमिष्यामि मरुद्गौर्देवगोणः सह ॥६॥ सबवनादे
द्गणनिर्मुक्तो बंधनेयेषां तेषलयामि प्रायेणवदाश्राममतनदानिमुक्तबंधनाः सेतः श्रासारैः धारासंपा

त्यशंत्रियावलिप्रानोक्तसेनाऽध्यायिनात्मनो ॥ धुनतश्रीमदस्तंभंपष्टश्नयनसंदायं ॥९॥
अहर्वेरावतेनागमानस्यानुब्रजेब्रजं ॥ मरुद्गणैर्महावीर्यैर्नंदगोकुलजिघांसया ॥१०॥ श्रीशु
कः ॥ इत्यमघवताज्ञप्तो मेघानिर्मुक्तबंधनाः ॥ नंदगोकुलमासारैः पीडयामासुरोजसा ॥११॥
विद्योतमाना विद्युद्भिर्नदंतः स्तनयित्नुभिः ॥ तीव्रैर्मरुद्गणैर्नुन्ना ववृषुर्जलशर्कराः ॥१२॥
स्थूणास्थूला वर्षधारामुंचत्स्वभ्रेष्वभीक्ष्णशः ॥ जलौघैः प्लाव्यमाना भूर्नादृश्यत नतोन्नतं ॥१३॥ नाभू
अत्यासारातिवातेन पशवो जातवेपनाः ॥ गोपा गोप्यश्च शीतार्ता गोविंदं शरणं ययुः ॥१४॥
शिरः सुतांश्च कायेन प्रच्छाद्यासारपीडिताः ॥ वेपमाना भगवतः पादमूलमुपाययुः ॥१५॥

तैः गोकुलं पीडयामासुः ॥८॥ स्तनयित्नुभिः शब्दानिर्नदंतः गर्जन्तः मरुद्गणैः आवहप्रवाहादिवायुसमूहैः
नुन्नाः प्रेरिताः जलशर्कराः जलोपलान् ॥९॥ स्थूणावत्स्थूलाः अभ्रेषु मुंचत्सु भ्रमनु तनोन्नतं नतं निम्न
उन्नतं तद्विपरीतं यथा भवति तथा भूर्नादृश्यत ॥ जातवेपना जातकंपाः ॥११॥ नत्रपमूलं पादं विधि

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

गोपगोपीनां प्रार्थनामाह ॥ त्वमेव नाथो योऽस्य त्वद्धो कुलं गवां कुलं वं शरणं नः ॥ अस्माकं देवादिंद्रात्त्रातुं रदि
तुमर्हसि ॥१३॥ विज्ञापनात्पूर्वमेव कुपितेनेंद्रेणाकृतं तत्तद्धं रामेने कृष्णमेनेनदाह ॥१४॥ अपगतऋतुर्यस्य
तदृर्तं अतिशायितो वातो यस्मिंस्तत् ॥ अतिवाते शिलामयं शिलाप्रचुरं ॥१५॥ तत्र प्रतिज्ञापूर्वं गोव
र्धनोद्धरणमाह ॥१५॥ प्रतिविधिं प्रतीकारं स्वसामर्थ्येन साधयिष्यामि तेन च मौढ्याल्लोकेशमानि

कृष्ण कृष्ण महाभाग त्वन्नाथं गोकुलं प्रभो ॥ त्रातुमर्हसि देवान्नः कुपिताद्भक्तवत्सल ॥१३॥ शिला
वर्षातिवातेन हन्यमानमचेतनं ॥ निरीक्ष्य भगवान्मेने कुपितेंद्रकृतं हरिः ॥१४॥ अपर्त्वत्युल्ब
णं वर्षमतिवातं शिलामयं ॥ स्वयागे निहते स्माभिरिंद्रो नाशाय वर्षति ॥१५॥ तत्र प्रतिवि
धिं सम्यगात्मयोगेन साधये ॥ लोकेशमानिनां मौढ्याद्धरिष्ये श्रीमदं तमः ॥१६॥ न हि सद्भावयु
क्तानां सुराणामीशविस्मयः ॥ मत्तोऽसतां मानभंगः प्रशमायोपकल्पते ॥१७॥ तस्मान्मच्छर
णं गोष्ठं मन्नाथं मत्परिग्रहं ॥ गोपाये स्वात्मयोगेन सोऽयं मे व्रत आहितः ॥१८॥ इत्युक्त्वैकेन ह
स्तेन कृत्वा गोवर्धनाचलं ॥ दधार लीलया कृष्णश्छत्राकमिव बालकः ॥१९॥ ॥ व १

वदकाछत्रकं तत्तेषां तमः तदाह नहीति सद्भावः सत्त्वं सद्भिर्युक्तानां सुराणां ईशावयमिति
विस्मयो गर्वो हि यस्मात्तद्व वर्तते ॥ असत्सु मत्तः तेनैकिंच नेषां मानभंगः प्रशुपहपेत्याह मन्न इति ॥१७॥ गो
पायेद्रक्षिष्यामि किंच सोऽयं मम यावृतो नियमः ॥ संकल्पो वा आहितः धृत इत्यर्थः ॥१८॥ कृष्णः ॥

नौश्रीमद्वल्लभाचार्यांत
मोहरिष्यामिवद्दुव
चनेन तव कृपाक्षीन
स्थिप्रेमि १६ नेतुदे
वाः सात्विकाः
८॥

॥ [illegible] ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा० द० टी० ९५

यथोपजोषं यथासुखं सव्रजाः शकटमंडलीसहिताः ॥२०॥ सोपजीविनः भृत्यपुरोहितादिसहिताः यथावा
काशमसंकोचेनस्थिताः ॥२२॥ पदात्स्थानात्सप्तदिनानियावत् ॥२३॥ व्युदप्रायाः विगतोदकप्रायाः स्वल्पजा

त्रि २

अथाह भगवान्गोपान्हेंब तात व्रजौकसः यथोपजोषं विशत गिरिगर्तं सगोधनाः ॥२०॥ न त्रास इह
वः कार्यो मद्धस्ताद्रिनिपातने ॥ वातवर्षभयेनालं तत्त्राणं विहितं हि वः ॥२१॥ तथा निर्विविशुर्गर्तं कृ
ष्णाश्वासितमानसः ॥ यथावकाशं सधनाः सव्रजाः सोपजीविनः ॥२२॥ क्षुत्तृड्व्यथां सुखापेक्षां हित्वा
तैर्व्रजवासिभिः ॥ वीक्ष्यमाणो दधाराद्रिं सप्ताहं नाचलत्पदात् ॥२३॥ कृष्णयोगानुभावं तं निशम्ये
२५ न्द्रोतिविस्मितः ॥ निःस्तंभो भ्रष्टसंकल्पः स्वान्मेघान्संन्यवारयत् ॥२४॥ खं व्यभ्रमुदितादित्यं वातव
२६ र्षं च दारुणं ॥ निशम्योपरतं गोपान्गोवर्धनधरोऽब्रवीत् ॥२५॥ निर्यात त्यजत त्रासं गोपाः सस्त्रीध
नार्भकाः ॥ उपारतं वातवर्षं व्युदप्रायाश्च निम्नगाः ॥२६॥ ततस्ते निर्ययुर्गोपाः स्वं स्वमादाय गोधनं ॥
शकटोढोपकरणं स्त्रीबालस्थविराः शनैः ॥२७॥ भगवानपि तं शैलं स्वस्थाने पूर्ववत्प्रभुः पश्य
तां सर्वभूतानां स्थापयामास लीलया ॥२८॥ ॥ ॥ यर

ला निम्नगा नद्यः ॥२६॥ शकटोढोपकरणं शकटन्यस्तं उपकरणं भांडादिकं यथा भवति तथा गोधनमादाय श
नैर्निर्ययुः ॥२७॥ २८ ॥

९५

निभृताः स्थिता यथायथं योचितं परिरंभणादिभिः समीयुः युयुजुः सदाशिषः प्रेम्णा आशीर्वादा
न् ॥२९॥ ततो गोवर्धनोत्थापनानंतरं ॥ अस्य श्रीकृष्णस्य तथाविधानि गोवर्धनोद्धरणादीनि कृतानि
कर्माणि गायंत्यः ईयुर्ययुः कथंभूताः प्रेम्णा हृदिस्पृशः सानुरागाः यद्वा ॥ कथंभूतस्य प्रेष्ठेनेन नासौह

तं प्रेमवेगान्निभृता व्रजौकसो यथा समीयुः परिरंभणादिभिः ॥ गोप्यश्च सस्नेहमपूजय
न्मुदा दध्यक्षताद्भिर्युयुजुः सदाशिषः ॥२९॥ यशोदा रोहिणी नंदो रामश्च बलिनां वरः ॥ कृ
ष्णमालिंग्य युयुजुराशिषः स्नेहकातराः ॥३०॥ दिवि देवगणाः साध्याः सिद्धगंधर्वचारणाः
तुष्टुवुर्मुमुचुस्तुष्टाः पुष्पवर्षाणि पार्थिव ॥३१॥ शंखदुंदुभयो नेदुर्दिवि देवप्रणोदिताः
जगुर्गंधर्वपतयस्तुंबुरुप्रमुखा नृप ॥३२॥ ततोनुरक्तैः पशुपैः परिश्रितो राजन्स्वगोष्ठं सबलो
व्रजद्धरिः ॥ तथाविधान्यस्य कृतानि गोपिका गायंत्य ईयुर्मुदिता हृदिस्पृशः ॥३३॥ इति श्रीभा
गवते दशमस्कंधे पंचविंशोध्यायः ॥२५॥ श्रीकृष्णः ॥ एवंविधानि कर्माणि गोपाः कृष्ण
स्य वीक्ष्य ते अतद्वीर्यविदः प्रोचुः समभ्येत्य सुविस्मिताः ॥१॥

दिस्पृशा तीति हृदिस्पृक्तेनस्य ॥३३॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कंधे पंचविंशतितमोध्यायः ॥२५॥ ब
हिरंगो विस्मिता गोपा नंदकृष्णस्याद्भुतकर्मभिः ॥ नंदो गर्गोक्तिमाश्राव्य तद्देश्वर्यमवारयत् ॥ समभे
त्य नंदमभिगम्य ॥ यद्द्रवुः तदाह बालकस्येति ॥१॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

हरिः

श्री भाग० पु० टी० १०

यद्यस्मात्तव बालकस्य कृष्णस्याद्भुतानि कर्माणि तस्माद्ग्रामेषु गोपेषु कथं जन्मार्हति ग्राम्यत्वगुप्ति
तं ग्राम्यानद्भुतानि कर्माण्याह द्वाभ्यां ॥ दशभिः यः सप्तहायन इति ॥ १ ॥ सप्तहायनः सप्तवार्षिकः कथं वि
भर्त्ति अनत्यनरति पुष्करं पद्मं गजराट् महागजेन्द्र इव ॥ २ ॥ महौजसो महाबलायाः ततो र्वयः आयुर्यौवनं का

गोपा ऊचुः ॥ बालकस्य यदेतानि कर्माण्यत्यद्भुतानि वै ॥ कथमर्हत्यसौ जन्म ग्रामेष्वात्मजुगु
प्सितं ॥ १ ॥ यः सप्तहायनो बालः करेणैकेन लीलया ॥ कथं बिभ्रद्गिरिवरं पुष्करं गजराडिव ॥ २ ॥ तो
केनामीलिताक्षेण पूतनाया महौजसः ॥ पीतः स्तनः सह प्राणैः कालेनेव वयस्तनोः ॥ ३ ॥ हिन्वतो
ऽधः शयानस्य मास्यस्य चरणावुदक् ॥ अनोऽपतद्विपर्यस्तं रुदतः प्रपदाहतं ॥ ४ ॥ एकहायन आ
सीनो ह्रियमाणो विहायसा ॥ दैत्येन यस्तृणावर्तमहन् कण्ठग्रहातुरं ॥ ५ ॥ क्वचिद्धैयंगवस्तैन्ये मात्रा
बद्ध उदूखले ॥ गच्छन्नर्जुनयोर्मध्ये बाहुभ्यां तावपातयत् ॥ ६ ॥ वने संचारयन्वत्सान् सरामो बा
लकैर्वृतः ॥ हन्तुकामं बकं दोर्भ्यां मुखतोऽरिमपाटयत् ॥ ७ ॥ वत्सेषु वत्सरूपेण प्रविशन्तं जिघां
सया ॥ हत्वान्यपातयत्तेन कपित्थानि च लीलया ॥ ८ ॥ हत्वा रासभदैतेयं तद्बन्धूंश्च बलान्वितः
चक्रे तालवनं क्षेमं परिपक्वफलान्वितं ॥ ९ ॥

तेन यथा पीयते ॥ ४ ॥ अधः शयान
स्य मासाः त्रयः परिक्षेय
स्य ॥ उदक् ऊर्ध्वं चरणौ हिन्वतः चालयतः प्रपदेन पादाग्रेणाहतं विपर्यस्तं विपरीतं अनः कथमपतत् ॥ ५ ॥ यो
दैत्येन ह्रियमाणः सन् तं तृणावर्तं दैत्यं कथमहन् इत्यर्थः ॥ ६ ॥ हैयंगवस्तैन्ये नवनीतचौर्ये
बाहुभ्यां गच्छन्नरिवत्रिन्यर्थः ॥ ७ ॥ हन्तुकामो यस्तं वकं वेगमरिं बाहुभ्यां मुखतः कथमपाटयत्

अ० २ ८ १०

आशीविषतमो ऽशतिक्रूरविष आसो अहीदं आशीविषतमाहीद्वलम् ॥ आत्यंतिकः स्वाभावि-
कः कथमिति किं सर्वेषामात्मत्वादिति शंका ॥ उक्रमप्याति विस्मयेनाभिनयेन वदतीति कृष्णमहापयन इति १२

प्रलंबे ब्रातयितानाशु बलेन बलशालिना ॥ अमोचयद्व्रजपशून् गोपांश्चारण्यवह्नितः ॥११॥ आशीविष-
तमाहींद्रं दमित्वा विमदं ह्रदात् ॥ प्रसह्योद्वास्य यमुनां चक्रेसौ निर्विषोदकां ॥१२॥ दुस्त्यजश्चानुरागो- ए
स्मिन् सर्वेषां नो व्रजौकसां ॥ नंद ते तनयेस्मासु तस्याप्यौत्पत्तिकः कथं ॥१३॥ क्व सप्तहायनो बालः
क्व महाद्रिविधारणं ॥ ततो नो जायते शंका व्रजनाथ तवार्भके ॥१४॥ नंद उवाच ॥ श्रूयतां मे वचो
गोपा व्येतु शंका च वोर्भके ॥ एनं कुमारमुद्दिश्य गर्गो मे यदुवाच ह ॥१५॥ वर्णास्त्रयः किला-
स्यासन् गृह्णतोनुयुगं तनूः ॥ शुक्लो रक्तस्तथा पीत इदानीं कृष्णतां गतः ॥१६॥ प्रागयं वसुदेवस्य
क्वचिज्जातस्तवात्मजः ॥ वासुदेव इति श्रीमानभिज्ञाः संप्रचक्षते ॥१७॥ बहूनि संति नामानि रूपाणि
च सुतस्य ते ॥ गुणकर्मानुरूपाणि तान्यहं वेद नो जनाः ॥ अनेन सर्वदुर्गाणि यूयमंजस्तरिष्यथ ॥१८॥

नंदस्य श्री जातं
प्राक् कृतत्वमेव गर्गाचार्यवाक्यं ॥ तत्र वितपादिशीलनेन निर्देशं संभावनस्य हेतुत्वाव्यग्रानकैः सह इदानीं
तेनैव वाक्येन गोपानुपदिशति ॥ श्रूयतामिति ॥१८॥ ॥ ॥ ॥ ॥

एष वः श्रेय आधास्यद्गोपगोकुलनंदनः १८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा. द. टी. १०१

तस्मात्तस्य कर्मस्वविस्मयो नास्तीति वदंत्योक्तिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ इत्यर्द्धमात्रा त्वांशतिसमादिश्य गर्गो स्वा
गृहं गते मतितदानीमन्यमानोपि ॥ इदानीं कृत्स्नेनारायणस्यांशमेव मन्ये ॥ अद्रेहनः अक्लिष्टकारिणमिति ॥ २३
गोवर्द्धनोद्धरणं सपरिकरमनुस्मरन् प्रकटितैश्वर्यस्य प्रीतिं प्रार्थयते देव इति ॥ २४ ॥ यत्तावित्वेन यास्तु
तयादेवे इंद्रे वर्षति सति ॥ वज्राश्मवर्षानिलैः अशनिजलशर्करानीलवायुभिः ॥ सीदत्याः अल्पपशुस्त्रियः सीद
भुगोतेन व्रजपतेस्माथ वोदस्युपीडितात् ॥ अ राजकेव त्वाम् आणाञ्जिग्युर्दस्यूनसमेधितात् ॥ २१ ॥ यएत
स्मिन्महाभागाः प्रीतिं कुर्वंति मानवाः नारयोभिभवंत्येतान्विष्णुपक्षानिवासुराः ॥ २२ ॥ तस्मा
न्नंदात्मजोयं ते नारायणसमो गुणैः ॥ श्रियाकीर्त्यानुभावेन तत्कर्मसु न विस्मयः ॥ २३ ॥ इत्यद्धामां
समादिश्य गर्गे च स्वगृहं गते ॥ मन्ये नारायणस्यांशं कृष्णमक्लिष्टकारिणम् ॥ २४ ॥ इति नंदवचः
श्रुत्वा गर्गगीतं व्रजौकसः ॥ दृष्टश्रुतानुभावास्य कृष्णस्यामिततेजसः ॥ २५ ॥ मुदिता नंदमानर्चुः
कृष्णं च गतविस्मयाः ॥ २५ ॥ देवे वर्षति यज्ञविप्लवरुषा वज्राश्मवर्षानिलैः ॥ सीदत्पालपशुस्त्रि
यात्मशरणं दृष्ट्वानुकंप्युत्स्मयन् ॥ उत्पाट्यैककरेण शैलमबलो लीलोच्छिलींध्रं यथा ॥ बिभ्रद्गो
तं पालाः पशवः स्त्रियश्च यस्मिंस्तत् ॥ तथा आत्मा स्वयमेव शरणं यस्य तत्कृपां दृष्ट्वा ॥ अनुकंपी दयावा
न् उत्स्मयन् प्रहसन् ॥ नातिकृच्छ्रेणैव शैलमुत्पाट्य ॥ अबलो बालो लीलया उच्छिलींध्रं यथा ॥ एकेन क
रेण बिभ्रद्गोष्ठमपात् अपालयत् ॥ एवं महेंद्रमदभित् ॥ गवामिंद्र इत्यन्वर्थाख्याया श्रीस्मराश्यति ॥ अप
वे भूतः कृष्णः नः प्रीयतं प्रीयतामिति ॥ २६ ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कंधे षड्विंशो ध्यायः ॥ २६ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

षट्विंशोदशमेषड्कः षट्विंशोदशमो हरिः यतनक्षपंच विंशमो वनुविंशुतान्नि: प्रत्यक्॥ सप्तविंशोनदालहस्त्कृ
स्यस्पप्रभवं परम॥ वराग्निनेसभीद्वाभ्यामभिषेकमहोत्सवः॥ गोवर्धने धृते शैले इति शक्रस्य भयेनागमने हेतुः
तत्र रंद्वस्यागत्या किंकृतं वांतलयाह॥ त्रिविक्रमउपमस्येत्यादिना॥ प्रयाह स्तवभिर्विस्पनेतग्रंथेन॥१॥ त्रिविक्रमपको
नेपारयोः॥ यस्यश्रीतनमस्तुकारकर्यं धूतः कृतनहेलनः कृतावज्ञः॥२॥ प्रस्य स्त्रीकृतस्य स्पष्टतत्तथ्यो सो प्रभु
भावः दृष्टः कृतानुभावो येन सदृष्टः॥ नष्टस्त्रिलोकेशोहमितिमदो यस्य सः॥ तत्र ममापराधं दन्मसह इ

शुकं ३ वा ४॥ गोवर्धने धृते शैले प्रामाराइत्तिते व्रजे॥ गोलोकादा व्रजन् कसंसवभिः शकपव
च त्रिविक्रमउपसंगम्य बद्धो इतिः कृतनहेलनः॥ यस्य श्रीपादयोरेनंकिरीटेनार्कवर्चसा॥ ५ दृष्टकृ
तानुभावोस्यसकृत्स्वामितनेनमः॥ नष्टस्त्रिलोकेशमदः इदं प्राह कृतांजलि॥६॥ विशुद्ध
सत्वं तव धाम शांतं तपोमयं ध्वस्तरजस्तमस्कं॥ मायामयोयं गुणसंप्रवाहो न विद्यते ते ग्रहणानुबंधः
॥ कृतनरमाहविशुद्धसत्वमितिचतुर्भिः॥ ९॥ विशुद्धसत्व
तिवक्तं तवधामावरणाधीनास्मेवतत्वयानुग्रहः॥ कृतनं सर्वज्ञात्मितार्थः॥ कृतः ध्वस्तरजस्तमस्को ध्वस्तप्रवि
धामसत्वरूपं पानमेकरूपं प्रतस्वतपोमयं प्रबुरज्ञानं सर्वज्ञात्मितार्थः॥ कृतः ध्वस्तरजस्तमस्कंध्वस्तप्रवि
यमानेरजस्तमसीयस्मिन्॥ अत एवायमस्मदादिवदुपपन्नो मायाकार्येभ्यो गुणसंप्रवाहः॥ गु
ताः मयास्यते इति तयासंसारइत्यर्थः॥ सतेतवनविद्यते पनः अग्रहणेनाज्ञानेनानुबध्यते इति तथा॥ स
वेत्त स्यलेनास्तीत्यर्थः॥ अज्ञानसंबंधोवायराग्रज्ञानानलकृतदेह संबंधोनस्यः नराणांकृतानानां लोभा

श्री
भा ८
हरी
१०२

देईयाकृतोविवितियत्रिमेदान ॥ देहलोभयोः यस्याराजुपनाननकृताः देहसंबंधकृताः नइतवः लोभादयः पुनरन्यस्पदे
लोभमन्युमोहादयस्तवेति ॥ नग्नानिलामपितेरपंपने ॥ प्रतग्राह ॥ अबुधलिंगभावाः ॥ अज्ञानेननोगमकाः हस्पहेतवः २
अज्ञानसूचकाइत्यर्थः ॥ यावद्रागादिमत्वंतावज्ज्ञानितमेवासिद्धमित्यर्थः ॥ लोभाद्यभावोपि ॥ मन्मानसं
गोरंडार्थमित्याह ॥ तथापीतिननुबद्धे ममगोपालपुत्रस्यकाशक्तिः ॥ विवकारणंकोवादंडोमया
कृतइत्यतआह पितेति ॥ जगतांजनपिताजनकः गुरुरुपदेष्टा ॥ अधीशोनियंतेतिदंडधारणेहेतुत्रयम
उक्तोनुक्तेहेतवेईशानकृतालोभादयोऽबुधलिंगभावाः ॥ तथापिदंडंभगवान्बिभर्तिधर्मस्यगु
प्त्यै खलनिग्रहाय ॥ पितागुरुस्त्वंजगतामधीशोदुरत्ययःकालउपात्तदंडः ॥ हितायवे
च्छातनुभिःसमीहसेमानंविधुन्वञ्जगदीशमानिनाम् ॥ ८ ॥ येमद्विधाज्ञाजगदीशमानि
नस्त्वांवीक्ष्यकालेभयमाशुतन्मदं ॥ हित्वार्यमार्गंप्रभजंत्यपस्मयाईहाखलानामपितेनुशा
कालस्वात्समर्थःतस्माद्दंडोलीलावतारैस्समीहसे ॥ नवसमीहालीलेवजगदीशमानिनामस्माकंमानं
विधुन्वन्नइत्यर्थः कृपमेवरित्याहयइति ॥ ९ ॥ मद्विधाज्ञते अज्ञाः मद्विधाज्ञाजगदीशमानिनः कालेभयकालेपि
यथायेवानिकृष्टोवाममयेभयरहितेवीक्ष्य ॥ आशुतन्मदंजगदीशत्वमदंहित्वाविगतगर्वाः संतः आर्य
मार्गंभजंति ॥ अतस्तवेहखलानामनुशासनंदंडइत्यर्थः ॥ एवंभगवन्नत्वरूपममभिप्रायंचानुवर्ण्य
तमाययति ॥ सत्वमिति ॥ ७ ॥ इति १०२

एवंभूतामेवमतीमतिः पुनर्माभूत्इति प्रार्थनानंतरं महात्मनः यमपराधः गोपालकनृपः कथंतत्तत्वद्यइति वेदत
श्राद्धनवेति ॥८॥ भुवोभराणां पुनः चऊरूभावजन्मानोऽद्भुणां बहूनां भासाणां जन्म येभ्यस्तेषां चमूपतीनाममभा
वायदेवम यथुष्मत्वरणेमविनोतुभवाय ॥ श्रुतोमममनवेमेव कत्वादन्तेता पराथिनोपि तत्तत्वाश्रितिभावः
तमापयत्र मस्करोति ॥ नमइति ॥ नमस्ते भगावते कृष्णायनमः पुरुषाय सर्वांतर्यामि ॥ महात्मने ॥ श्वेतः स्य

मत्वंममेम प्रार्थयेविलुतस्पहृनाहुमस्तेविदम्रः प्रभावम ॥ त्वंतेप्रभो यादृस्मिन्भवेनमामैवं पुनर्भ
वातिरीशमेमती ॥८॥ नवावतारोयं मयोत्तं नेहेभुवोभराणाम्भूभावजन्मनां ॥ चमूपतीनामभवा
यदेवभवाययुष्मत्स्वरणानुवर्तिनाम् ॥९॥ नमस्तुभ्यं भगवते पुरुषाय महात्मने ॥ वासुदेवाय हा
सायसात्वतांपतयेनमः ॥१०॥ स्वच्छंदोपात्तदेहाय विशुद्धज्ञानमूर्तये ॥ सर्वस्मैसर्ववीजाय सर्वभू
तात्मनेनमः ॥११॥

स्वेच्छापरिग्रहिताय ततः वासुदेवाय सर्वनिवासाय सात्वतां यादवानां पतये तर्हि किमहं यादवो नेत्याह ॥१०॥
तेषांभक्तानांछंदेन स्वयास्वीकृतदेहाय तत्रापि विशुद्धज्ञानमेवमूर्तिर्यस्यतस्मैमायया सर्वंस्मैक्षेततः स
देस्यवीजायकामभरणाय सात्वतपवसर्वभूतानामात्मने नमः इति कृ नागमस्तुत्पनेनोक्तमपरार्धं निवेदयति ॥ मयेद
मिति ॥।॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
स्कं
१०

त्रयस्त्रिंशत्
कोटिदे २

आसारवायुभिः गोष्ठनाशाय इदं मखभङ्गं त्वं चेष्टितं कृतम्॥ १२ ॥ तथापि ईशानुगृहीतोऽस्मि॥ अनुग्रहं दर्शया-
ति ध्वस्तस्तम्भ यतो वृथोद्यमः ईशितव्य॥ ईश्वरत्वात्स्वाभिप्रायेनिवेदितं भगवानपि तथैवाहं मयेति॥ १४ ॥ इन्द्रश्रिया मयेति २
ऐश्वर्येण॥ १५ ॥ १५ ॥ वः युष्माभिः बद्धैर्वर्तनं कर्तव्यमभिप्रायेण॥ ननु स्वाधिकारेषु स्वगोपितं वैशस्त्र्यं रतादि

मयेदं भगवन् गोष्ठनाशायासारवायुभिः॥ चेष्टितं विहते यज्ञे मानिना तीव्रमन्युना॥ १५ ॥ त्वयेशा-
नुगृहीतोऽस्मि ध्वस्तस्तम्भो वृथोद्यमः॥ ईश्वरं गुरुमात्मानं त्वामहं शरणं गतः॥ १६ ॥ श्रीशुक उवाच॥
एवं संकीर्तितः कृष्णो मघोना भगवानमुम्॥ मेघगम्भीरया वाचा प्रहसन्निदमब्रवीत्॥ १७ ॥ मया श्रीभगवानुवाच
तेऽकारि मघवन् मखभङ्गोऽनुगृह्णता॥ मदनुस्मृतये नित्यं मत्तस्येन्द्रश्रिया भृशम्॥ १८ ॥ मामैश्व-
र्यश्रीमदान्धो दण्डपाणिं न पश्यति॥ तं भ्रंशयामि सम्पद्भ्यो यस्य चेच्छाम्यनुग्रहम्॥ १९ ॥ गम्यतां शक्र
भद्रं वः क्रियतां मेऽनुशासनम्॥ स्थीयतां स्वाधिकारेषु युक्तैर्वः स्तम्भवर्जितैः॥ २० ॥ अथाह सुरभि कृष्ण=
मभिवन्द्य मनस्विनी॥ स्वसन्तानैरुपामन्त्र्य गोपरूपिणमीश्वरम्॥ २१ ॥ सुरभिरुवाच॥ कृष्ण कृष्ण म-
हायोगिन् विश्वात्मन् विश्वभावन भवता लोकनाथेन सनाथा वयमच्युत॥ २२ ॥ ॥ ॥

तिष्ठतु तावत् क्रियतामिति मदनुशासनेन॥ यथापूर्वं तत्र स्थीयतामित्यर्थः॥ युक्तैर्वः समन्तैः स्तम्भवर्जि-
तैर्निरहङ्कारैः॥ हे कृष्ण कृष्ण इत्यादि महायोगिन् सनाथा वयं कृता भवतेत्यर्थः॥ १८ ॥ ॥ ॥

१०२

स्वसंतानैर्गोभिः सह॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त्वंनः परमंदैवंदेवताहेजगत्पतेगोविप्रदेवानांयेऽन्येचसाधवः तेषांभवायअभ्युदयायत्वमेवदेवंतनुभ इंद्रोभवेः
वतीनामिंद्रोऽसि तस्मात्त्वमिंद्रमिति ॥२०॥ एवंप्रकारेंदमस्येंद्रत्व यत्पर्यः नन्वेदेवइंद्रोभवतिमनुष्याहंकः

निवेद २

न २

त्वंनः परमकंदैवंत्वंनइंद्रोजगत्पते॥भवायभवगोविप्रदेवानांयेचसाधवः॥२०॥इंद्रंनस्त्वाभिषिंचा
मोब्रह्मणाचोदितावयं॥अवतीर्णोसिविश्वात्मन्भूमेर्भारापनुत्तये॥२१॥श्रीशुकउवाच॥एवंकृष्णमुपा
मंत्र्यसुरभिःपयसात्मनः॥जलैराकाशगंगायाऐरावतकरोद्धृतैः॥२२॥इंद्रःसुरर्षिभिः॥साकंनो
दितोदेवमातृभिः॥अभ्यषिंचतदाशार्हंगोविंदइतिचाभ्यधात्॥२३॥अहंहिइंद्रोदेवानांत्वंगवामि
इंद्रतांगतः॥गोविंदइतिलोकेत्वांगास्यंतिभुविमानवाः॥२४॥तत्रागतास्तुं
बुरुनारदादयोगंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः॥जगुर्य
शोलोकमलापहंहरेःसुरांगनाःसं
ननृतुर्मुदान्विता॥२५॥॥

यमिंद्रोभवेयमितिनिवेदनप्रकारःअवतीर्णोसीति॥२१॥सुरभिरात्मनःपयसाभ्यषिंचत्॥इंद्रश्चाकाशगंगाजलैरः अभ्यषिंचत् २
देवमातृभिःदेवमातृभिरादित्यादिभिःदेवमातृभिःप्रेरितोगावःपश्चात्गोस्वर्गेवाइंद्रत्वेनविंदती
तिगोविंदत्वमभ्यधात्नामकृतवानित्यर्थः॥२३॥ ॥

कत्वा २

देवनिकायेषु देवसमन्तु हृष्टकेतवः प्रदर्शनीयास्त्वाश्चर्यः गावः गोष्ठीपयोभिर्दु नामाइनामे नयन्
अकृष्टवृत्तिनयथः ॥२५॥ नानारसौघाः स्त्रीनादिवाहिन्यः अकृष्टपच्याः कर्षणं विनैव पक्वाः ऊषधयो व्रीला
दयो ऽबिभ्रन्नुन्मणीन् गर्भगतानां मणीन् उद्गतान् बहिः प्रकटान् अविभ्रु: ॥२६॥ इति श्रीभावार्थदीपि
कायां दशमस्कन्धे सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥ अष्टाविंशे ततो नन्दानयनं वरुणालयात् वैकुण्ठदर्शनं नाथ

तं तुष्टुवुर्देवनिकायकेतवो ह्यवाकिरंश्चाद्भुतपुष्पवृष्टिभिः ॥ लोकाः परां निर्वृतिमाप्नुवंस्त्रयो गाव
स्तदा गामनयन्पयोद्रुताम् ॥२५॥ नानारसौघाः सरितो वृक्षा आसन्मधुस्रवाः ॥ अकृष्टपच्यौषधयो
गिरयोऽबिभ्रन्नुन्मणीन् ॥२६॥ कृष्णेऽभिषिक्त एतानि सर्वाणि कुरुनन्दन ॥ निर्वैराण्यभवंस्तात क्रू
राण्यपि निसर्गतः ॥२७॥ इति गोगोकुलपतिं गोविन्दमभिषिच्य सः ॥ अनुज्ञातो ययौ शक्रो वृतो दे
वादिभिर्दिवम् ॥२८॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कन्धे सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥ श्रीशुक उवाच ॥
एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥ स्नातुं नन्दस्तु कालिन्द्यां द्वादश्यां जलमाविशत् ॥१॥
तं गृहीत्वानयद्भृत्यो वरुणस्यासुरोऽन्तिकम् ॥ अवज्ञायासुरीं वेलां प्रविष्टमुदकं निशि ॥२॥

गोपानामनुवर्त्तिने ॥ गोवर्धनं समुद्धृत्य वशीकृत्य नाऽपि देवं ॥ नंदानयनं ततः कृष्णो वरुणं वशे नयत् ॥ कला
मात्रायां द्वादश्यां पारणादशिनि वेशीनासुरीं वेलामविज्ञाय वारुणो दूत्यानयत् एवमवशास्त्र बलेन निषुर
के आविष्टे नंदने भीतो वरुणः सम्भ्रमेणानयदिति ॥ तथा च शास्त्रं कलार्द्धं द्वादशी हृष्टा निशीथात् हर्यं मदवाह्
प्रातः मध्याह्नः क्रियाः सर्वाः कर्तव्याः शंभुशासनादिति वचनात् एवं वरुणं ॥ अमानेन ताम कनोति श्रीमत्

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्वानांभगवद्दर्शनेनवातांअभयदः माभैष्टेतिअभयंदत्त॥२॥सपर्ययाअर्हतोतत॥४॥अद्येदानीमेवदेहो।
निभृतः भृतः यदात्वद्दर्शनंजातंतदेवमामकत्वंप्राप्तमित्यर्थः यद्वानिभृतः पूर्णमनोरथ इत्यर्थः किंचअद्यै
वार्थोऽधिगतः सर्वरत्नाकरपतिनापिइत्यर्थः पूर्वंनैवंविधोर्थःप्राप्त इत्यर्थः किंचसमारोपिह्नत्पवेत्पाद्य

तत्रभगवत्सहाहदर्शनंकृतसमवामीतिगोपकाः॥ भगवांस्तद्बन्धूनांपितरंवरुणाहृतं॥३॥नंदेति
तदृष्ट्वास्तमवसंयंतःकृष्णस्तवामेतिगोपकाः॥ भगवांस्तडुपकृत्यपितरंवरुणाहृतं॥३॥नंदंति
केगतोराजन्स्वानामभयदोविभुः॥३॥प्राप्तंवीक्ष्यहृषीकेशंलोकपालसपर्यया॥महत्या
दृष्ट्वायीवाहतद्दर्शनमहोत्सवः॥४॥वरुणः॥ अद्यमेनिभृतोदेहअद्यार्थोधिगतःप्रभो॥त्व
त्पादभाजोभगवन्नवापुःपारमध्वनः॥५॥नमस्तुभ्यंभगवतेब्रह्मणेपरमात्मने॥नयत्रश्रू
यतेमायालोकसृष्टिविकल्पना॥६॥अजानतामामकेनमूढेनाकार्यवेदिना॥आनीतो
यंतवपितातद्भवान्क्षंतुमर्हति॥गोविंदनीयतामेषपितानोपितृवत्सल॥८॥श्रीशुकः॥प
वंप्रसादितःकृष्णोभगवानीश्वरेश्वरः॥ आदायागात्स्वपितरंबंधूनांचावहन्मुदं॥९॥

येनाह॥ त्वत्पादभाजइति॥अध्वनःपारंमोक्षं॥५॥भगवतेनिरतिशयैश्वर्याय॥ब्रह्मणेशरीरयपर
मात्मनेसर्वजीवनियंत्रेतस्मैनमः नयत्रेतिलोकसृष्टिंविकल्पयतियामायासायत्रनश्रूयतेअवि
द्यमानैवनिरुप्यतेइत्यर्थः॥६॥अजानतामजानत्पनवत्पितरंहरणायप्रहितेनदृतिना॥नेदंविमुच्यसमर्प

ममाप्यनुग्रहंकृष्णकर्तुमर्हस्यशेषदृक्॥

दशम टी २८

श्री भाग० पूर्वे १५

अतीन्द्रियमदृष्टपूर्वं लोकपालस्य महोदयमैश्वर्यं ॥१०॥ औत्सुक्ययुक्ता धीर्येषां ते अपि किं स्वगतिं स्व-
स्थानं सूक्ष्मां ब्रह्मरूपां वा ॥ उपाधास्यत ॥ उपधास्यति नेष्यत्यस्मान् प्रापयिष्यतीति संकल्पितवन्त इत्यर्थः ॥
॥ इत्येवंभूतं स्वानां स्वेषां संकल्पमखिलदृक् सर्ववित् ॥ स्वयमेव विज्ञाय तेषां संकल्पसिद्धये कृपया ॥

नंदस्त्वतीन्द्रियं दृष्ट्वा लोकपालमहोदयं ॥ कृष्णे च संनतिं तेषां ज्ञातिभ्यो विस्मितोऽब्रवीत् ॥१०॥
ते चौत्सुक्यधियो राजन्मत्वा गोपास्तमीश्वरं ॥ अपि नः स्वगतिं सूक्ष्मामुपाधास्यदधीश्वरः ॥११॥
इति स्वानां स भगवान्विज्ञायाखिलदृक्स्वयं ॥ संकल्पसिद्धये तेषां कृपयैतदचिंतयत् ॥१२॥ ज-
नो वै लोक एतस्मिन्नविद्याकामकर्मभिः ॥ उच्चावचासु गतिषु न वेद स्वां गतिं भ्रमन् ॥१३॥ इति
संचिंत्य भगवान्महाकारुणिको हरिः ॥ दर्शयामास लोकं स्वं गोपानां तमसः परं ॥१४॥ सत्यं
ज्ञानमनंतं तद्ब्रह्म ज्योतिः सनातनं ॥ यद्धि पश्यंति मुनयो गुणापाये समाहिताः ॥१५॥

एतद्वक्ष्यमाणमचिंतयत् ॥१२॥ अविद्या देहाद्यहंबुद्धिः ततः कामः ततः कर्म तत उच्चावचासु देवतिर्य-
गादिषु भ्रमन् ॥ स्वां गतिं न वेद स्वं ब्रह्मस्वरूपं लोकं वैकुंठाख्यं तमसः प्रकृतेः परं ॥१४॥ देहादिपि-
हितानां दर्शनमशक्यमिति ॥ अयमर्थः देहादिव्यतिरिक्तं ब्रह्मस्वरूपं दर्शयामास तत्राह सत्यमिति सत्यमब-
ाध्यं ज्ञानमजडं ॥ अनंतमपरिच्छिन्नं ज्योतिः स्वप्रकाशं सनातनं शाश्वत् निर्द्वंद्वं गुणापाये गुणापोहे ह्रा

१०५

ब्रह्मह्रदं ब्रह्मैव ह्रदः॥ तत्र तिमग्नस्य विशेषविज्ञानाभावात्॥ तं ब्रह्महृदं तेन नीताः स्थापिताः तस्मिंश्च
मग्नाः स्वलयात्युत्कर्षं समाह॥ पुनः कृष्णेनोद्धृताः समाधेरिवोत्थापिताः संतो ब्रह्मणः स्वस्यैव लोकं
वैकुंठाख्यं ददृशुरिति न तु ब्रह्मणि लीनानिमग्नानां पुनर्लोकदर्शनमघटितमेवेत्याशंक्याह॥ यत्रेति॥ यत्र यस्मिं
न्कृष्णे निमित्ते सति एवं मक्रूरोऽध्यगाद्दृष्टवान्॥ शुकपरीक्षित्संवादात्मा कं वा सूतनिर्देशः॥ नत्व
तर्कैश्वर्ये भगवति किंचिदप्यसंभावितमित्यर्थः॥ अथवा अक्रूरो यत्र दृष्टवान्॥ तस्यैव यमुनाह्रदस्य

तेन तु ब्रह्महृदं नीता मग्नाः कृष्णेन चोद्धृताः॥ ददृशुर्ब्रह्मणो लोकं यत्राक्रूरोऽध्यगात्पुरा॥१७॥ नंदा
दयस्तु तं दृष्ट्वा परमानंदनिर्वृताः॥ कृष्णं च तत्र छंदोभिः स्तूयमानं सुविस्मिताः॥१८॥ इति श्रीभा
गवते दशमस्कंधे अष्टाविंशोऽध्यायः॥२८॥

ब्रह्मह्रदं ह्रदस्तेनाम तं हृदं नीताः संतो ब्रह्मणो लोकं ददृशुः॥ पुनश्च कृष्णेनोद्धृताः पूर्ववन्नंदं दृष्ट्वा विस्मिता
वभूवुरिति नित्यवहितान्वये॥ अप्रसिद्धं कृष्णेनावसीदन्त्येवेति यद्वा॥ अक्रूरोऽध्यगाद्दर्शितवांस्तस्यैव ध्यानि भावि
विभूतवदुपचारः॥ न क्रूरः अक्रूरो योगी संसारनिवृत्तो सम्यक् परलोकमधिगच्छतीत्यर्थः॥१७॥ तत्र तस्मिन्हृदे
कृष्णं छंदोभिर्वेदैः स्तूयमानं दृष्ट्वा विस्मिता वभूवुः॥१८॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां वृत्तिविंशोऽध्यायः॥२८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

८२ २१

श्री० भाद० पूर्वे० १०६

कृतविषयेन्तु रासार्थं मुक्तिप्रमुक्तयो हरेः ॥ गोपीभी रासरसंभ्रमे तस्य चौर्न ह्रियते किं तस्मै ब्रह्मादिजयसंरूढ
दर्पकंदर्पदर्पहा जयति श्रीपतिर्गोपीरासमंडलमंडनः ॥ ननु विपरीतमिदं परदारविनोदेन कंदर्पविजेतृ
त्व प्रतीतेः ॥ मैवं योगमायामुपाश्रितः ॥ आत्मारामोप्यरीरमत् साक्षान्मन्मथमन्मथः ॥ आत्मन्येवरूढे सो
रतस्त्यादिषु स्वातंत्र्याभिधानात् ॥ तस्माद्रासक्रीडाविडंबनं कामजयख्यापनायेत्येव तत्त्वं ॥ किंच शृंगा
रकथापदेशेन विशेषतो निवृत्तिपरेयं पंचाध्यायीति व्यक्तीकरिष्यामः ॥ तारात्रीरिति यातनावलाव्रजे

शुकः ॥ भगवानपि ता रात्रीः शरदोत्फुल्लमल्लिकाः ॥ वीक्ष्य रंतुं मनश्चक्रे योगमायामुपाश्रितः
१ ॥ तदोडुराजः ककुभः करैर्मुखं प्राच्या विलिंपन्नरुणेन शंतमैः ॥ स चर्षणीनामुदगाच्छुचो मृ
जन्प्रियः प्रियाया इव दीर्घदर्शनः ॥ २ ॥ दृष्ट्वा कुमुद्वंतमखंडमंडलं रमाननाभं नवकुंकुमारुणं
म ॥ वनं च तत्कोमलगोभिरंजितं जगौ कलं वामदृशां मनोहरं ॥ ३ ॥ नये १
सिद्धाम येमा रंस्यथ क्षपा इति प्रतिश्रुतं इत्यर्थः ॥ तदा तस्मिन्नेव क्षणे तस्मिन्उडुराजः चंद्रः उदगात् उदि
तं किं कुर्वन् ॥ दीर्घकालेन दर्शनं यस्य सः स्वप्रियायाः मुखं अरुणेन कुंकुमेन यथा प्रियो विलिंपति ॥ तथा।
प्राच्याः ककुभो मुखं शंतमैः सुखतमैः करैः रश्मिभिः ॥ अरुणेनोदयरागेन विलिंपन् अरुणीकुर्वन् त्या।
र्थः ॥ स प्रसिद्ध उडुराजः तथा चर्षणीनां जनानां शुचः संतापं व्यालीकं ॥ मृजन् अपनयन् ॥ २ ॥ कुमुद्वं विकासनी
यं यस्य तं कुमुद्वंतं ॥ अखंडमंडलं परिपूर्णमंडलं रमायाः आननस्य भेवाभा यस्य तं ॥ एवंविधं च तथा वनं च तत
स्य कोमलैः गोभिः रश्मिभिः रंजितं दृष्ट्वा कलं मधुरं जगौ अगायत ॥ कथं वामदृशां वामाः कमनीयाः दृशो यासां

सुध २
१०६

प्रिय १

नवकुंकुममिवारुणं २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

हं॰ तयोर्गतिर्वेद्युत्त्येः ८

पुत्रानादिश्यपतिपुत्राणांमादेशोमुत्रिणामग्रेकथयपिता ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ आत्मशौचंमनःशोधकं ॥ पारमेष्ठ्यंसर्वोत्कृष्टफल
दं ॥ ८४ ॥ स्त्रीबुद्धिस्तत्रादिनस्याश्रमोस्वकामःछिन्नोभवति ॥ अमुत्रचकर्मफलभोगःकथमितिसंशयःछिन्नः ॥ ८५ ॥ इतिश्री
चतुर्थेएकोनत्रिंशः ॥ अमंगात्स्वंवभिःश्लोकैर्वृत्तंप्राचीनबर्हिषःपुत्रैःपृष्टेनेवपुनर्हिंभ्योप्रस्तुतंवक्ष्येवर्णतोननत्रिंशतपस्त्र

श्रीमैत्रेयः भागवतमुख्योभगवान्नारदोहंसयोर्गतिं ॥ प्रदर्श्यह्यमुमामंत्र्यसिद्धलोकंततोगमत् ॥ ८० ॥ प्राचीन
बर्हिः ॥ राजर्षिःप्रजासर्गाभिरक्षणे ॥ आदिश्यपुत्रानगमत्तपसेकपिलाश्रमं ॥ ८१ ॥ तत्रैकाग्रमनावीरोगोविंदच
रणांबुजं ॥ विमुक्तसंगोनुभजन्भक्त्यातत्साम्यतामगात ॥ ८२ ॥ एतदध्यात्मपारोक्ष्यंगीतंदेवर्षिणानघ ॥ यःश्राव
येद्यःशृणुयात्सलिंगेनविमुच्यते ॥ ८३ ॥ एतन्मुकुंदयशसाभुवनंपुनानंदेवर्षिवर्यमुखनिःसृतमात्म।
शौचं ॥ यःकीर्त्यमानमधिगच्छतिपारमेष्ठ्यंनास्मिन्भवेभ्रमतिमुक्तसमस्तबंधः ॥ ८४ ॥ अध्यात्मपारोक्ष्य
मिदंमयाधिगतमद्भुतं ॥ एवंस्त्रियाश्रमःपुंसःछिन्नोमुत्रचसंशयः ॥ ८५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहचतुर्थस्कंधेए
कोनत्रिंशोध्यायः ॥ विदुरः ॥ येत्वयाभिहिताब्रह्मन्सुताःप्राचीनबर्हिषः ॥ तेरुद्रगीतेनहरिंसिद्धिमापुःप्र
नोष्यकां ॥ १ ॥ किंबार्हस्पत्येहप्रचवाथकैवल्यनाथप्रियपार्श्ववर्तिनः ॥ आसाद्यदेवगिरिशंयदृच्छया
प्रापुःपरंनूनमथप्रचेतसः ॥ २ ॥ ॥ राम ॥ ॥
॥ ॥ ॥ ॥

ते २

ष्टादीशान्तंब्रूवरस्तनः ॥ आगत्यवादेवीमुद्दाम्रराज्यंवक्रुविनीर्यते ॥ २ ॥ हरिंप्रनोष्यकांसिद्धिमापुः ॥ हेबार्हस्प
त्यवा ॥ स्याविहिया यांहृह स्यमैत्रेयः ॥ पाद्मइतिख्यानकं ॥ ३ ॥ तेपरमयागिरिशंप्राप्य ॥ तस्यैवकैवल्यनाथप्रिया
स्यागिरिशस्यपार्श्ववर्तिनः ॥ नरदत्तगृहीनाःसंतोनूनंपरंमोक्षंप्रापुरेव ॥ ततःपूर्वंतुश्रमश्रयवायवजकिंप्रापुः
२ ॥

कदर्यीनेनजपदरूपेण यज्ञेनतनयमावपुर्वेजनंद‌र्वितेषांकृत्वेनपृः क्लेशोकचाकान्त्या शमयन॥ शांतेनसुरूपेणवपुषाश्रावि
र्भूतः॥४॥ सुपर्णास्कंधमारूढः इत्यादिनावर्हिष्मतः सनातनाहितिलक्षितीयेनान्वयः॥५॥ कनककमयेनस्वर्णवर्णविभूषणेन
नग्राजमानकंकपोलंवदनंयस्यसग्रहप्रभितायुधैः गरुडपक्षकिन्नरैः तेनपदौस्तवनैर्गीतानाकीर्तिर्यस्य॥८॥ पीनाश्चते प्रायता

वेवयः॥ धंवंतसौतरुद्धोपितुरादेशकारिणः॥ जपयज्ञेनतपसा पुर्वेजनमतोषयन्॥३॥ दशवर्षसहस्रां
ते पुरुषस्तुसनातनः॥ तथामाविरभूत्कृच्छ्रं शांतेनशमयनरुचा॥४॥ सुपर्णस्कंधमारूढोमेरुशृंगमिवांबु
दः॥ पीतवासामणिग्रीवः कुर्वन्वितिमिरादिशः॥५॥ काशिष्णुनाकनकवर्णविभूषणेनभ्राजत्कपो
लवदनोविलसत्किरीटः॥ अष्टायुधैरनुचरैर्मुनिभिः सुरेंद्रैरासेवितोगरुडकिन्नरगीतकीर्तिः॥६॥ पीना
यताष्टभुजमंडलमध्यलक्ष्म्यास्पर्धच्छ्रियापरिवृतोवनमालयाद्यः॥ बर्हिष्मतः पुरुषआहसुतान्प्रप
न्नान्पर्जन्यनादरुतयासघृणावलोकः॥७॥ श्रीभगवानुवाच॥ वरंवृणीध्वंभद्रंवोयूयंमेनृपनंदनाः सौहा
र्देनापृथग्धर्मास्तुष्टोहंसौहृदेनवः॥८॥ योनुस्मरतिसंध्यायांयुष्माननुदिने
नरः॥ तस्यभ्रातृष्वात्मसाम्यंतथाभूतेषुसौहृदं॥९॥ राम

॥ ॥ ॥

अष्टाभुजानांतेषां मंडलंसमूहः॥ तन्मध्येस्थितयालक्ष्म्यास्पर्धमानश्रीः शोभायस्याः तयावनमालयापरिवृतआद्यः पुरु
षआह॥ पर्जन्यस्यनादइवरुतंनादोयस्याः तयावाचासघृणः वलोकोयस्य॥७॥ यूयंमत्तोवृणीध्वंसौहार्देनहेतुनाअ
पृथक्धर्मीयेषांसंबोधनंवः॥ परस्परंसौहृदेनतुष्टोहं॥८॥ भूतेषुसौहृदंचभविष्यति॥ ७ ॥ ॥ ॥

२१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तेभ्यो दास्येति किं पुनर्युष्मभ्यमिति शेषः ॥९॥ अगृहीष्ट गृहीतवंतः अथो इति हेतोः लोकाननु लोके भविष्यतीत्य॰
हालोकाननुभविष्यतीत्यर्थः ॥१०॥ आत्मनो वीर्यमात्मतेजो नेन ॥११॥ पुत्रार्थं मा दीक्षा यां संपादयति कंडो
रिति त्रिभिः तपोनाशनार्थं महेंद्रप्रेषितया प्रम्लोचया कंडुर्नाम ऋषिर्बहुकालं वैमेसावतन ॥ स्वर्गं गच्छंती कंडोर्जी
तं गर्भं वृक्षेषु न्यस्ता जगाम तं दनं कं ॥१२॥ स गर्भ सिदो वनस्पतीनां राजा सोमः ॥ अमृतस्रावि किरणैः दं त्यासस्या मुखे न दि
अथ विद्धात्यक्तो॰ दक्षिणी तर्जनी १

येनु मां कंडू गर्भे तेन सायं प्रातः समाहिता ॥ स्तनं वंत्य हे काम वयानदास्ये प्रज्ञांव शोभनां ॥१०॥ यायूयं पितुरादेशा
मगृहीष्ट मुदान्विता ॥ अयं वंड शती कीर्तिर्लोकाननुभविष्यति ॥११॥ भविता विश्रुतः पुत्रौ न मावल लोर्ण व॰
गुणैः ॥ य यनामात्मवीर्येण विलोकी पूरयिष्यति ॥१२॥ कंडोः प्रम्लोचया कन्या लब्ध्वा कमललोचना ता
चापविद्धा जगृहुः भूरुहान्नृपनंदनाः ॥१३॥ लतन्दामायामुखे राजा सोमं पीयूषवर्षिणीं दे शिनी रोदमा
नां यानि दधे मदयान्वितः ॥१४॥ प्रजाविसर्गआदिष्टाः पित्रा मामनुवर्तता ॥ तत्र कन्यां वरारोहां तामुद्वहत
माचिरं ॥१५॥ अपृथक् धर्मशीलानां सर्वेषां वः सुमध्यमा ॥ अपृथग्धर्मशीलेयं भूयात्मत्तनूपिनाज्ञया ॥१६॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ ॥ ॥
॥ ॥ ॥

ये ॥ अनेनाप्सरसो गर्भं संभवे नामता हो वृणा च तस्या लावण्ये ॥ त्वमस्वेदे दौर्गंध्यादिराहित्यं चोक्तं ॥१४॥ मर्म नुवर्ते
मानेन पिज्ञातिपुत्राः संतः तत्प्रजासर्गनिमित्तं तामुद्वहत ॥१५॥ ननु बहूनां कथमेका भार्या स्यात्तत्राह ॥ अपृथक्
धर्मः शीलं च येषां तेषां पत्नी भूयात् ॥ अर्पिता भवत् सम्प्राशयायया ॥ धर्मशीलयो वैक्यात् ॥ महाकाव्यनरदृष्टादृष्ट
विरोध इति भावः ॥१६॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाव टी ५०

शृद्धतोनमः प्रपन्निहतबन्धाः मेन ॥ १७ ॥ पद्मगुणोदयकामादिमित्राश्रयो यथा प्रतः लोकद्वयभोगान्निर्विघ्नमस्यानं
प्राप्य ॥ १८ ॥ ननु शृद्धेषु प्रविष्टा वयमस्माकं तद्वासनया बंधयवश्यात् कुतस्तद्भक्तिर्निर्वेदोवा तत्राह गृहेष्वितिकुशलं
मय्यर्पितं कर्म येषां महात्मानीया वार्त्तायाम: कालोयेषां ॥ १९ ॥ तद्वार्त्ताश्रोतृणां गृहेनैर्बंधइतिकुतस्तत्राह नव्यवदितिय
स्मात्कथाश्रवणात् नः सर्वत्रात्मा ईश्वरः ब्रह्मवादिभिः प्रवक्तृभिः निमित्तभूतैः श्रोतॄणां हृदयं नव्यवत् प्रतिपदं
नूतनवत् प्रपद्यते ब्रह्मसाक्षात्कारोभवतीत्यर्थः ननु वक्तुं याश्रवणे कोयं ब्रह्मसाक्षात्कारस्तत्राह ॥ हृदि ॥ यी

दिव्यवर्षसहस्राणां सहस्रमहतौजसः । भौमान्भोगान्पयोगान्वेदिव्यांश्चानुगृह्णाम ॥ १७ ॥ प्रपद्मप्रन्नपा
यिन्याम् कल्याणकगुणाशयाः डमयाम्स्वयमहामनिर्विघ्ननिवयादतः ॥ १८ ॥ गृहेष्वाविशतां चापि पुंसां कुश
लकर्मणा ॥ महत्तीयातयामानां न बंधाय गृहामता ॥ १९ ॥ नव्यवद्धृदयेयपज्ञोब्रह्मतत्त्वब्रह्मवादिभिः ॥ नमुत्सं
तिनपूर्णावेतिनहृष्यांतियनोगताः ॥ २० ॥ मैत्रेयउवाच ॥ एवंब्रुवाणं कुरुधार्यं भाजनं जनार्दनं श्रोतुमनायं च प्रवेत
सः ॥ नष्टदर्शीनधर्मतमोरजोमल ॥ भीरागृणन्नाहृदयास्तद्वत्तम ॥ २१ ॥ प्रचेतस ऊचुः नमोनमः क्लेशविना
शनाय ॥ निरूपितोदारगुणाह्वयाय ॥ मनोवचोवेगपुरोजवाय सर्वाक्षमार्गैरगताध्वनेनमः ॥ २२ ॥
॥ ॥॥॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हरि

देवब्राह्मणवेदेतुः पतेगताः यंमांप्राप्ताः संतो शोकमोहहर्षान्न प्राप्नुवंति प्रतोस्मत्कथाश्रवणेन नव्यवत्मम
हृदयाविर्भावादस्यैवब्रह्मसाक्षात्कारत्वाद्गृहेषु वसतामपि न बंध इत्यर्थः ॥ २० ॥ पुरुषार्थभाजयतीति तथा ॥
वेदः सर्वात्मरूपः सो धनत्वेन निरूपिताउदारगुणः प्राह्वयानामानि यस्य म नो वचसोर्वेगादपि पुरोजवोवे
गोयस्य मनोवचसो रगोचरायेत्यर्थः अतएव सर्वेषां अक्षाणां मार्गैः अगतः अनवगतोऽध्वाय ॥
स्यतस्मैतेनमः २२ ॥ ॥

स्वनिष्ठया स्वरूपस्थितया शुद्धाय अतः शांताय मनसि निमित्ते सति । अपार्थं व्यर्थमेव विलसन् विस्फुरितं द्वयं यत्र यस्मि
न् । गृहीता मायागुणा विग्रहाः ब्रह्मादिमूर्तयो येन ॥ २३ ॥ स्वतस्तु विशुद्धसत्त्वरूपाय संसार बद्धानि मे धात्रा नं यस्य तस्मै
न । गृहीता माया गुणे विग्रहाः ब्रह्मादिमूर्तयो येन ॥ २३ ॥ ... शा ।
२४ ॥ २५ ॥ अपुंस्त्वमादि कूतन वेत्ता वयं ॥ २६ ॥ यडक्कं वरं वृणीध्व मितितन्मनसि निधाया रूपमिति समस्तानां क्लेशा
नां संक्षयो यस्मात् नः अस्माविष्कृतं प्रकटितं अतो ऽन्यत् ॥ किमनुकंपितं ॥ अनुकंपा ऽयं एवास्माकं परमानुकंपेत्यर्थः

योः

शुद्धाय शांताय नमः स्वनिष्ठयामनस्यपार्थविलसद्द्वयाय ॥ नमो जगत्स्थाननलं दये षु गृहीतमायाग्रुः
णा विग्रहाय ॥ २३ ॥ नमो विशुद्धसत्त्वाय हरये द्विमेधसे ॥ वासुदेवाय कृष्णाय प्रभवे सर्वसात्वतां ॥ २४ ॥
नमः कमलनाभाय नमः कमलमालिने ॥ नमः कमलपादाय नमस्ते कमलेक्षण ॥ २५ ॥ नमः कमल
किंजल्कपिशंगामलवाससे ॥ सर्वभूतनिवासाय नमोयुंक्ष्महि साक्षिणे ॥ २६ ॥ रूपं भगवता त्वनंतदशे
षक्लेशसंक्षयं ॥ आविःकृतं नः क्लिष्टानां किमन्यदनुकंपितं ॥ २७ ॥ एतावत्त्वं हि विभुभिर्भाव्यं दीनेषु व- भं
त्सलैः यदनुस्मर्यते काले स्वबुद्ध्याभद्ररंधन ॥ २८ ॥ येनोपशांतिर्भूतानां क्षुल्लकानामपीहतां ॥ अंतर्हि

तोंत हृदये कस्मान्नो वेद नाशिषः ॥ २९ ॥

कृतइत्यत आह ॥ हे अभद्ररंधन अमंगलनाशन ॥ त्वं पुनस्त्वयोत्तन विवादितः एतावदेव दीनेषु वत्सलैः प्रभुभिर्भाव्यं
कार्यं किंतत्तदाह यदिति ॥ अस्मदीयाः एतद् इतिबुद्ध्या उचिते काले अनुस्मर्यत इति यत् तत्त्वया तु रूपेदर्शितं इतिभा
वः ॥ २८ ॥ येनानुस्मरणेन स्मृतानां तेषामुपशांतिर्महती भवति ॥ किंच क्षुल्लकानामपि भूतानां अंतर्हृदये अंतर्हितः
अंतर्यामि विनश्यितो भवानीहतामिच्छतां अवडपाम् कानां नो अस्माकं आशिषः कस्माद्धेतोर्न वेद जानात्येवेत्यु
॥ २९ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तथापि वक्तव्यं चेत्तर्हि यामस्माकं भगवान्प्रसन्नः ॥ असावेव वरः ॥ भगवत्प्रसाद एवास्माकमभीप्सितो वर इत्यर्थः अपवर्ग
गुरुः मोक्षमार्गप्रदर्शकः गतिः स्वतस्त्रपुरुषार्थभूतः ३० ॥ यद्यप्येवं तथापि हे नाथ त्वत्त ॥ वरं वयं वरं वृणीमहे
कथंभूतात्परतः ॥ कारणादपि परात् प्रकृत्यात्परतः ॥ परतः इति कृतेः अनेनोद्यपि ते दातुं समर्थः ॥ नत्वदेयानां तद्विभू
तीनामंतोऽस्ति यतोऽनंतं विभूतिनिवादनेन त्वमनंत इति गीयसे ३१ ॥ तथापि यथा सारंगो भ्रमरः ॥ पारिजाते सेवित्वेन लब्धे सति
तत्तलभमपि न्यत्कुंदंतं न सेवते ॥ तथा वयमपि साक्षात्त्वदंघ्रिमूलं प्राप्य किं किं वृणीमहि न किंचिदित्यर्थः ॥ कि

असावेव वरोऽस्माकमीप्सितो जगतः पते ॥ प्रसन्नो भगवान्येषामपवर्गगुरुर्गतिः ३० ॥ वरं वृणीमहेऽथापि
नाथ त्वत्परतः परात् ॥ न ह्यंतस्त्वद्विभूतीनां सोऽनंत इति गीयसे ३१ ॥ पारिजाते ञ्जसा लब्धे सारंगोऽन्यन्न से-
वते ॥ त्वदंघ्रिमूलमासाद्य साक्षात्किं किं वृणीमहि ३२ ॥ यावत्ते मायया स्पृष्टा भ्रमाम इह कर्मभिः ॥ तावद्भ-
वत्प्रसंगानां संगः स्यान्नो भवे भवे ३३ ॥ तुलयाम लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवम् ॥ भगवत्संगिसंगस्य मर्त्या-
नां किमुताशिषः ३४ ॥ यत्रेड्यंते कथा मृष्टास्तृष्णायाः प्रशमो यतः ॥ निर्वैरं यत्र भूतेषु नोद्वेगो यत्र कश्च-
न ३५ ॥ यत्र नारायणः साक्षाद्भगवान्न्यासिनां गतिः ॥ संस्तूयते सत्कथासु मुक्तसंगैः पुनः पुनः ३६ ॥
तेषां विचरतां पद्भ्यां तीर्थानां पावनेच्छया ॥ भीतस्य किं न रोचेत तावकानां समागमः ३७ ॥ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मप्यन्यत्तुच्छं किमर्थं वृणीमहि ॥ तर्हि किं किं वृणीमहि ॥ अनंतत्वेन मनोरथानां अनवस्थानादित्यर्थः ३२ ॥ अतएव
तावदेव प्रार्थयामहे इत्याह ॥ यावदिति स्पृष्टा व्याप्ताः संतः भगवति प्रकृष्टः संगो येषां संगो नो स्यात् ३३ ॥ नतु
राज्यभोगान्स्वर्गापवर्गौ वा विहाय किमिदं प्रार्थ्यते नेत्याह ॥ तुलयामेति भगवत्संगिनां संगस्य लवेनापि ३४ ॥ स
त्संगस्य श्रेष्ठ्यं प्रपंचयति ॥ यत्रेति त्रिभिः यत्र येषु जनः ॥ याभ्यः कथाभ्यः निर्वैरं वैराभावः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पद्भ्यां पावने

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्तत्संगफलमस्माभिस्त्वानुभूतमित्याह ॥ वयं त्विति त्वं प्रियः सलाजस्य भवस्य श्रुत्वानुमविकित्सस्य तत्स्मतो
मृत्योर्भिषक्तमं सद्दैवं त्वां गतिं गामा ॥ ३८ ॥ वयं तु त्वं त्वाना यत्र इति द्वाभ्यां तत्र ॥ ३ ॥ निरंधसां निरस्त्रानां सद्दस्यं वद
कालांतरे परितोषणाय भव तिति त्वं गृणीमहे ॥ ४ ॥ सज्जानामयमस्माकं च वस्तु निर्नयुक्ते त्याह ॥ मनुरिति यस्य
नवमहिम्नो दृष्टं पारं ये ॥ तेपि तावान्ममसमस्वपाकानुरूपं यथा स्तुवंति ॥ अयोग्रतः वयमपि गृणीम ॥ ४१ ॥ म

वयं तु साक्षाद्भगवन्भवस्य प्रियस्य सख्युः क्षणसंगमेन ॥ सुदुश्चिकित्स्यस्य भवस्य मृत्योर्भिषक्तमं त्वा
द्यगतिं गताः स्म ॥ ३८ ॥ यन्नः स्वधीतं गुरवः प्रसादिता विप्राश्च वृद्धाश्च सदानुवृत्त्या ॥ आर्या नताः सुहृदो
भ्रातरश्च सर्वाणि भूतान्यनसूययैव ॥ ३९ ॥ यन्नः सुतप्तं तप एतदीश निरंधसां कालमदभ्रमप्सु ॥ सर्वं त
देतत्पुरुषस्य भूम्नो वृणीमहे ते परितोषणाय ॥ ४० ॥ मनुः स्वयंभूर्भगवान्भवश्च येन्ये तपोज्ञानविशु
द्धसत्त्वाः ॥ अदृष्टपारा अपि यन्महिम्नः स्तुवंत्यथो त्वात्मसमं गृणीमः ॥ ४१ ॥ नमः समाय शुद्धाय पु
रुषाय पराय च ॥ वासुदेवाय सत्त्वाय तुभ्यं भगवते नमः ॥ ४२ ॥ मैत्रेय उ० ॥ इति प्रचेतोभिरभिष्टुतो ह
रिः ॥ प्रीतस्तथेत्याह शरण्यवत्सल ॥ अनिच्छतां यानमतृप्तचक्षुषां ययौ स्वधामानपवर्गवीर्यः ॥ अथ
निर्याय सलिलात्प्रचेतस उदन्वतः ॥ वीक्ष्याकुप्यन्द्रुमैश्छन्नां गां गां रोद्धुमिवोच्छ्रितैः ॥ ४४ ॥ ततो
ग्निमारुतौ राजन्नमुंचन्मुखतो रुषा ॥ महीं निर्वीरुधं कर्तुं संवर्तक इवात्यये ॥ ४५ ॥ भस्मसात्क्रिय
माणांस्तान्द्रुमान्वीक्ष्य पितामहः ॥ आगतः शमयामास पुत्रान्बर्हिष्मतो नयैः ॥ ४६ ॥

तस्मात्तुभ्यं वासुदेवाय ॥ ४२ ॥ यानं रथं प्रयाणं वा अनिच्छतां सतामपि स्वं धाम ययौ अनपवर्गवीर्यः अकुंठि
तप्रभावः ॥ ४३ ॥ उदन्वतः सिंधोः सलिलान्निर्याय निर्गत्य गां स्वर्गं रोद्धुमिवोच्छ्रितैर्द्रुमैर्गां महीं छन्नां वीक्ष्य
द्रुमेभ्योऽकुप्यन् ॥ नदाहि हि प्राचीनबर्हिषः प्रवृत्तित्वात् राजके कर्षणाद्यभावात् द्रुमैर्भूमिः छन्ना भूत् ॥ ४४ ॥ नि
रस्ता वीरुधो यस्यास्तथाभूतां कर्तुं संवर्तकः कालाग्निरुद्रः ॥ ४५ ॥ नयैर्युक्तिभिः ॥ ४६ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
टी
५१२

उजह्नुः समर्पयामासुः ॥ ४७ ॥ मारिषां वार्क्षीं प्रजनयोनिं ब्रह्मतस्मात् जातो दक्षः मदनः श्रीमहादेवस्यावज्ञानात्पूर्वमजनयो
निजो ब्रह्मपुत्रोपि सन्दक्षो पि यजातो यस्यामजनि जातः ॥ ४८ ॥ प्राक्सर्गे एवं देहे कालेन विद्रुते गतेदेवेन प्रेरणाच्चोदितः से
सृष्टः प्रजाः ससर्जदक्षः सइतिप्रसिद्धः ॥ ४९ ॥ स्वयारुचा प्रभया तेजःपादजस्त्वाष्ट्रादितवान् येचकर्मदाक्ष्याद्दक्षमब्रुव
न् ॥ ५० ॥ तमभिषिच्य प्रजनादिब्रह्मा प्रजासर्गेसरक्षायां प्रयुयोज ॥ सचदक्षोन्यान्मरीच्यादीन्तत्तद्व्यापारे प्रनियुक्तवान् ॥ ५१ ॥

ततश्च वशिष्टस्ये वृक्षाभी नारूहितं वंतदा ॥ उजह्नुः ते प्रचेतोभ्य उपदिष्टाः स्वयंभुवा ॥ ४७ ॥ ते च ब्रह्मणआदेशा
न्मारिषामुपयेमिरे ॥ यस्यां महदवज्ञानादजन्यजनयोनिजः ॥ ४८ ॥ चाक्षुषे त्वन्तरे प्राप्ते प्राक्सर्गकालविद्रु
ते ॥ यः ससर्ज प्रजा इष्टाः सदक्षो दैवचोदितः ॥ ४९ ॥ यो जायमानः सर्वेषां तेजस्तेजस्विनां रुचा ॥ स्वयोपादत्त
दाक्ष्याच्च कर्मणां दक्षमब्रुवन् ॥ ५० ॥ तं प्रजासर्गरक्षायामनादिरभिषिच्य च ॥ युयोजयुयुजेन्यांश्च सवै सर्व
प्रजापतीन् ॥ ५१ ॥ इतिश्रीभागवते चतुर्थस्कंधेत्रिंशोध्यायः ॥ ३० ॥ मैत्रेयः ततउत्पन्नविज्ञाना आश्वधोक्ष
जभाषितं ॥ स्मरंतआत्मजे भार्यां विसृज्य प्राव्रजन् गृहात् ॥ १ ॥ दीक्षिताः

ब्रह्मसत्रेणसर्वभूतात्ममेधसा ॥ प्रतीच्यांदि

शिवेलायांसिद्धोभूद्यत्र

जाजलिः ॥

इतिचतुर्थे त्रिंशः ॥ एकत्रिंशेस्मिन्दक्षे ध्रुवंन्यस्यवनेसतां ॥ नारदोक्तेन मार्गेण मुक्तिरुक्ता प्रचेतसां ॥ ततः दिव्यवर्षसहस्र
णांसहस्रस्यांउत्पन्नविवेकज्ञानाः सन्तःउपयस्यमहामनिरुद्ध पादतउत्पयोतजभाषितंस्मरंतआत्मजे प्राव्रजन ॥ १ ॥
ब्रह्मसत्रेण आत्मविमर्शेन दीक्षिताः कृतसंकल्पाः सर्वभूतात्मनिमेधाज्ञानं यस्मिन् तेन वेलायां समुद्रतीरे जाजलि
र्नाम ऋषिः ॥ २ ॥

३
५१२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

निर्जिताः प्राणमनोवचोदृशो यैः तान् शांताउपरताः समानामलाधारादावभ्यस्त जवो विग्रहा येषां ब्रह्मणि योजित आत्मा
यैः सुरासुरैरीड्यो दृष्टवान् ३ स्थायतं प्रणिपत्य यथादिशं यथाविधि पूजयित्वा ॥४॥ आदिष्टमुपदिष्टं यदासक्तानां क्षपितं विस
तं ६ ॥ प्रचेतसां भिः पृष्टः ॥८॥ शुक्लो गृहस्थ स्वजन्याद्धरिसेवां विना सर्वं जन्मादि कर्मादि किं व्यर्थं इत्याह तमिति निनातृ शौच ज्ञादि ॥ तत्र

तन्निर्जितप्राणवचोमनोदृशो जितासनान् शांतसमानविग्रहान् परेमले ब्रह्मणि योजितात्मनः सुरासुरेड्यो
ददृशे स्म नारदः ॥३॥ तमागतं त उत्थाय प्रणिपत्याभिनंद्य च पूजयित्वा यथादेशं सुखासीनमथाब्रुवन् ॥४॥ प्रचे
तस ऊचुः ॥ स्वागतं ते सुरर्षेद्य दिष्ट्या नो दर्शनं गतः तव चंक्रमणं ब्रह्मन्नभयाय यथा रवेः ॥५॥ यदादिष्टं भगव
ता शिवेनाधोक्षजेन च ॥ गृहेषु प्रसक्तानां प्रायशः क्षपितं प्रभो ॥६॥ तन्नः प्रद्योतयाध्यात्मज्ञानं तत्त्वार्थदर्श
नं ॥ येनांजसा तरिष्यामो दुस्तरं भवसागरं ॥७॥ मैत्रेय उ० ॥ इति प्रचेतसां पृष्टो भगवान्नारदो मुनिः ॥ भगवत्युत्तम
श्लोक आविष्टात्माब्रवीन्नृपान् ॥८॥ श्रीनारद उ० ॥ तज्जन्म तानि कर्माणि तदायुस्तन्मनो वचः नृणां येन हि विश्वा
त्मा सेव्यते हरिरीश्वरः ॥९॥ किं जन्मभिस्त्रिभिर्वेह शौक्लसावित्रयाज्ञिकैः ॥ कर्मभिर्वा त्रयी बलेनेंद्रियराध
सा ॥११॥ ॥
प्रोक्तैः पुंसोपि विबुधायुषा ॥१०॥ श्रुतेन तपसा
वा किं वचोभिश्चित्तवृत्तिभिः बुद्ध्या वा किं निपुणया

जन्मादेः
न्मांतिवत्त्रिभिः यतो यस्माद्धरिसेवैव फलं तेभ्यस्तद्धीनं सर्वं व्यर्थमित्यर्थः ॥९॥ शुक्लसंबंधि जन्म विशुद्धं मातापि
तृभ्यामुत्पत्तिः सावित्रं जन्म सावित्रमुपनयनेन याज्ञिकं दीक्षया विबुधानामिव दीर्घायुषापि ॥१०॥ वचोभिः
वाग्विलासैः चित्तवृत्तिभिः नानावधानसामर्थ्यैः ॥ इंद्रियाणां राधसा पाटवेन ॥११॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग टी ५३

योगेन प्राणायामादिना सांख्येन देहादिव्यतिरिक्तात्मज्ञानमात्रेण संन्यासेन वेदाध्ययनाभ्यामपि ॥ श्रेयोभिरपि व्रतैर्वान्या
दिभिः श्रेयःसाधनैः ॥१२॥ ननु एषां नानाफलसाधनानां हरिसेवाभावमात्रेण कुतो वैयर्थ्यं तत्राह ॥ श्रेयसां फलानामात्मैवाव
धिः परा काष्ठा अर्थतः परमार्थतः आत्मार्थेन नैवान्येषां प्रियत्वादित्यर्थः भवतामात्मावधिः हरेः किमायातं तत्राह सर्वे
षामपीति ॥ आत्मदः स्वाविद्यानिरासेन स्वरूपाभिव्यंजकः ॥ येषु वरुणादिपितृयागवलिप्रभृतिभ्यो ह्यात्मप्रदः ॥ प्रियश्चाप
रमानंदरूपत्वात् ॥१३॥ किं च नानाकर्मभिस्तत्तद्देवताप्रीतिनिमित्तान्यपि फलानि हरिप्रीत्या भवंति ॥ केवलं तत्तद्देवता
यजनेन तु किंचिदिति सदृष्टान्तमाह ॥ यथेति ॥ मूलात्प्रथमभागाः ॥ स्कंधाः तद्विभागा भुजाः तेषामपि शाखाः उप

किं वा योगेन सांख्येन न्यासस्वाध्याययोरपि ॥ किं वा श्रेयोभिरन्यैश्च न यत्रात्मप्रदो हरिः ॥१२॥ श्रेयसामपि स
र्वेषामात्मा ह्यवधिरर्थतः सर्वेषामपि भूतानां हरिरात्मात्मदः प्रियः ॥१३॥ यथा तरोर्मूलनिषेचनेन तृप्यंति तत्
स्कंधभुजोपशाखाः ॥ प्राणोपहाराच्च यथेंद्रियाणां तथैव सर्वार्हणमच्युतेज्या ॥१४॥ यथैव सूर्यात्प्रभवंति
वारः पुनश्च तस्मिन्प्रविशंति काले ॥ भूतानि भूमौ स्थिरजंगमानि तथा हरावेव गुणप्रवाहः ॥१५॥

लद्दलं पत्रपुष्पादयोऽपि तृप्यंति नितरां मूलसेकं विना स्वस्वनिषेचनेन प्राणस्योपहारो भोजनं तेन तस्मादेवेंद्रियाणां
तृप्तिः न तु तत्तदिंद्रियेषु पृथक्पृथक् गात्रप्रलेपनेन तथाच्युताराधनमेव सर्वदेवताराधनं न पृथक्कृतं न्यथेः ॥
रुचः सर्वमूलत्वादित्यसदृष्टान्तमाह ॥ यथैव वारः जलानि वर्षाकाले सूर्यादुद्भवंति ग्रीष्मे तस्मिन्नेव प्रविशंति द्य ॥
स्थाः प्रसिद्धं नरदृष्टांतं तरमाह यथा भूतानि भूमाविति गुणप्रवाहः चेतनाचेतनात्मकः प्रपंचः ॥१५॥ ननु हरा
वेव गुणप्रवाह इत्युक्तं तत्राधारत्वेन सोपाधिकत्वं हरेः स्यादित्याशंक्याह एतदिति एतद्धि विश्वं विलसत्सन्तं वे स्या
प्रसिद्धं पदं परं सर्वोत्कृष्टं उपाधिरहितं तदुत्पन्नत्वाभावान्नतः स्वप्रभिन्नयम् ॥ तर्हि कथमन्यथा भाति तत्राह

५२

॥ नन्वस्मद्दृशौ कथं प्रपंचोत्पत्तिलयौ तत्राह ॥ यथेति अभ्रतमः प्रकाशा आगमापायिनो रजस्तमः सत्त्वस्थानीयाः हे भूपाः प्रचेतसः अमूः शक्तयः न भवंति लीयंते इति एवमयं जगत्प्रवाहः ॥ २० ॥ तेन सर्वकारणत्वेन हेतुना कालो निमि

सकृदिति सकृत्कदाचिद्विभातं स्फुरितं गंधर्वनगरवत् यथा सवितुः प्रभा न ततोभिन्ना यथा जाग्रत्यसवः इंद्रियाणि स्फुरंति तद्वत्सुप्तशक्तयो भवंतीत्यर्थः कीदृगसौ हरिः द्रव्यादीनां त्रिविधाहंकारकार्याणां तन्निमित्तस्य भेदस्य भ्रमस्य चात्ययो यस्मात्सः यद्वा अजाग्रति सुप्तौ असवः सुप्ताः शक्तयो येषां ते भवंति द्रव्यादेरप्यत्ययो भवति सवितुः प्रभेत्युक्ततो दृष्टांतः ॥ १९ ॥
क्रियाज्ञानस्य
टीका १॥

एतत्पदं तज्जगदात्मनः ॥ परं सकृ
द्विभातं सवि ॥
तुर्यथा प्रभा ॥ यथासवो
जाग्रति स्वप्नप्राक्रियोद्व्यक्रियात्वानभिदाभ्र
मात्ययः ॥ १९ ॥ यथा नभस्यभ्रतमः प्रकाशा भवंति
भूपा न भवंत्यनुक्रमात् ॥ एवं परे ब्रह्मणि शक्तयस्त्वमू
रजस्तमः सत्त्वमिति प्रवाहः ॥ २० ॥ तेनैकमात्मानमशे
षदेहिनां कालं प्रधानं पुरुषं परेशं ॥ स्वतेजसा ध्वस्त
गुणप्रवाहमात्मैकभावेन भजध्वमद्धा ॥ २१ ॥ दयया
सर्वभूतेषु संतुष्ट्या येन केन वा ॥ सर्वे
न्द्रियोपशां
त्या च तुष्यत्याशु जनार्दनः ॥ २२ ॥ रामायनमः ॥

त्तं उपादानं पुरुषः कर्ता ॥ [illegible] ॥ एतत्त्रितयात्मकत्वात्सर्वकारणं परमेश्वरं स्वद्धामा साक्षात् भजध्वं क
संस्त्वात्मना एकभावेन अभिन्नत्वेन ॥ २१ ॥ साधनमाह दययेति ॥ प्रीतेः ॥ २२ ॥ ॥ १५ १

प्रधानं १

श्री भाग॰ टी॰ ५५

ततो न कदाचिदपि जहातीत्याह ॥ अपहृतानि निरस्तानि सकलान्येषणानि कामा यस्मात्तस्मिन् अतएवामले आत्मनि तस्मिन्नविरतं सततं
मनसि निरन्तरमेधितया भावनया उपहूतः ॥ सत्तां कोऽसौ हरिः छिद्रवत्तनुस्थाकाशवत्ततो न सरति न स्वरूपापयाति हि किं कुर्वन्
॥ आत्मनो निजजनवशगत्वं स्वभक्ताधीनत्वमयन् अवगच्छन् ॥ २० ॥ सतामेवं वश्यो योऽसौ सतां तु पूजामपि नगृह्णात्या
हेति कुमनीषिणां कुत्सितमतीनां अधनाः आत्मधना अतएव भगवद्धना ये तत्प्रियाः रसज्ञः ॥ भक्तिसुखवेत्ता के

अपहृतसकलैषणामलात्मन्यविरतमेधितभावनोपहूतः ॥ निजजनवशगत्वमात्मनोऽयन्नसरति छि
द्रवदक्षरः सतां हि ॥ २० ॥ न भजति कुमनीषिणां स इज्यां हरिरधनात्मधनप्रियो रसज्ञः ॥ श्रुतधनकुलकर्मणां
मदैर्ये विदधति पापमकिंचनेषु सत्सु ॥ २१ ॥ श्रियमनुचरतीं तदर्थिनश्च द्विपदपतीन्विबुधांश्च यः स्वपूर्णः
न भजति निजभृत्यवर्गतंत्रः कथममुमुद्विसृजेत्पुमा
न्कृतज्ञः ॥ २२ ॥ श्रीमैत्रेयः ॥ इति प्रचेतसो राजन्नन्यां
५० श्च भगवत्कथाः ॥ श्रावयित्वा ब्रह्मलोकं ययौ स्वायं
भुवो मुनिः ॥ २३ ॥ ॥ ॥

माना २

कुमनीषिणः ताना ह ॥ श्रुतादिनिमित्तैर्मदैर्ये सत्सु पापं तिरस्कारं कुर्वन्ति ॥ २१ ॥ भक्ताधीनत्वं प्रपंचयन्नाह ॥ अ
नुवर्तमानामपि श्रियं तदर्थिनः सकामान् द्विपदपतीन्नरेन्द्रान् ॥ विबुधान्देवांश्च न पियो नानुवर्तते यतः स्वेनैव पूर्णः
अतः स्वभृत्यवर्गानुरक्तमेवमेवंभूतममुमीश्वरं दीपकथं परित्यजेत् ॥ २२ ॥ प्रचेतसः कर्मभूतान् अन्यांश्च
नसन्नीति विद्यादिषु वचविताया ॥ सत्रेवायन ॥ प्रचेतसामितिमुक्ते ब्रह्मणाऽनात् ॥ २३ ॥ ॥ ॥

५५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

२४ प्रचेतसांनारदस्यसंवादरूपमेतदाख्यानंतेभिहितं हरेःकीर्तनंयस्मिन्तत् २५ यएषवंशःसोनुवर्णितः २६ यः
प्रियव्रतः २७ ॥ स्वानांज्ञातीनांदिदृक्षुः ॥ ३० ॥ यात्तांचरितमितिशेषः ॥ ३१ ॥ इतिश्रीभावार्थदीपिकायांच

तेपितन्मुखनिर्यातंयशोलोकमलापहं ॥ हरेर्निशम्यतत्पादंध्यायंतस्तद्गतिंययुः ॥२४॥ एतत्तेभिहितंक्षत्तर्यन्मां
त्वंपरिपृष्टवान् ॥ प्रचेतसांनारदस्यसंवादंहरिकीर्तनं ॥२५॥ शुकः ॥ यएषउत्तानपदोमानवस्यानुवर्णितः
वंशःप्रियव्रतस्यापिनिबोधनृपसत्तम ॥२६॥ योनारदादात्मविद्यामधिगम्यपुनर्महीं ॥ भुक्त्वाविभज्यपुत्रे
भ्यऐश्वर्यंसमगात्पदं ॥२७॥ इमांतुकौषारविणोपवर्णितांक्षत्तानिशम्याजितवादसत्कथां
प्रवृद्धभावोश्रुकलाकुलोमुनेर्दधारमूर्ध्नाचरणंहृदाहरेः ॥२८॥ विदुरः सोयमद्य
महायोगिन्भवताकरुणात्मना ॥ दर्शितःतमसःपारोयत्राकिंचनगोहरिः ॥२९॥
इत्यानम्यतमामंत्र्यविदुरोगजसाह्वये ॥ स्वानांदिदृक्षुः प्रययौ
ज्ञातीनांनिर्वृताशयः ॥ ३० ॥ एतद्यःशृणुयाद्राजन्राज्ञां
हर्यर्पितात्मनां आयुर्धनंयशःस्वस्तिगतिमैश्व
र्यमाप्नुयात् ॥ ३१ ॥
इतिश्रीभागवतेचतुर्थप्रचेतसोपाख्यानंनामै
कत्रिंशः ॥

चतुर्थस्कंधेएकत्रिंशोध्यायाश्चतुर्थस्कंधः समाप्तः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative